

SOPRONI
EGYETEM

LÁMFALUSSY SÁNDOR
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
KAR

TÖRTÉNELEM – TÁRSADALOM – VIDÉK
JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET II.

TÖRTÉNELEM – TÁRSADALOM – VIDÉK

JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET II.

Szerkesztette:

Obádovics Csilla,

Széles Zsuzsanna

SOPRONI EGYETEM KIADÓ

SOPRON, 2022

Ünnepi tanulmánykötet Kulcsár László professzor 75. születésnapja tiszteletére

A kötet megjelenését „A Soproni Felsőoktatásért Alapítvány” támogatta.

Felelős kiadó: Prof. Dr. Fábián Attila
a Soproni Egyetem rektora

Szerkesztette:
Prof. Dr. Obádovics Csilla,
Prof. Dr. Széles Zsuzsanna

Tördelőszerkesztő: Takács Eszter

Borítóterv: Zsidy Emese

ISBN 978-963-334-429-3 (nyomtatott)

ISBN 978-963-334-430-9 (pdf)

DOI: 10.35511/978-963-334-430-9

Nyomdai munkálatok: Lővér-Print Nyomdaipari Kft. (Sopron, Ady Endre út 5.)

Felelős vezető: Szabó Árpád

© Soproni Egyetem Kiadó
Sopron, 2022 – Minden jog fenntartva.

TARTALOM

Kulcsár László és Székely Csaba 75. születésnapjára.....	3
Előszó – Kulcsár László 75 éves.....	5
Foreword – László Kulcsár is 75 years old.....	7
László Kulcsár: Colleague and Friend	
<i>David L. Brown.....</i>	<i>9</i>
A Biblia és a Korán, avagy tehetségek az etika, a normák, a gazdaság és a politika értékelési mátrixában	
<i>The Bible and the Quran: talents in the evaluation matrix of ethics, norms, economy, and politics</i>	
<i>Varga Norbert.....</i>	<i>15</i>
Integritás és autoritás – A modern „polgári” állampolgár születése	
<i>Integrity and authority – The birth of the modern “citizen”</i>	
<i>Garaczi Imre.....</i>	<i>51</i>
Generációs útikalauz nemcsak stopposoknak	
<i>A Generation Guide not only for Hitchhikers</i>	
<i>Domokos Tamás.....</i>	<i>72</i>
Women Empowerment: Panacea for Poverty Alleviation and Economic Growth In Nigeria	
<i>Adeleye Oluwakemi Rachael – Tibor Farkas.....</i>	<i>102</i>
A társadalmi reprodukciós kihívások adópolitikai dilemmái	
<i>Tax Policy Dilemmas of Social Reproduction Challenges</i>	
<i>Zugor Zsuzsanna.....</i>	<i>112</i>
Magyar munkavállalók mobilitással kapcsolatos elvárásai és azok teljesülése három nyugat-európai ország példáján keresztül	
<i>Hungarian workers’ mobility expectations and their fulfilment through the examples of three Western European host countries</i>	
<i>Bruder Emese – Szabó Edina.....</i>	<i>133</i>
A magyar fiatalok külföldi mobilitási tervei	
<i>International migration plans of Hungarian young people</i>	
<i>Ruff Tamás.....</i>	<i>152</i>
A vidék lehatárolása és Magyarország vidéki területeinek demográfiai jellemzői	
<i>Definition of rural areas and its demographic characteristics in Hungary</i>	
<i>Obádovics Csilla.....</i>	<i>167</i>

Hollókó: a harmadik dosszié <i>Hollókó: the Third Folder</i> <i>Kovács Dezső</i>	189
A mezőgazdaság súlya és szerepe a helyi fejlesztésekben a falukutatók fényében <i>The role of agriculture in local development. Evidence from villages' research camps</i> <i>Ritter Krisztián</i>	218
Mezőmadaras – egy település él(t) és élni akar <i>Mezőmadaras – a village that wants to live and lives</i> <i>Takácsné György Katalin – Szabó-Ábrahám Izolda – Takács István</i>	239
Szerzők/Authors	259

Kulcsár László és Székely Csaba 75. születésnapjára

A születésnapos köszöntő írások többnyire objektív hangvételűek. Nem is lehetnek mások, hiszen ilyenkor a pályatársak számba veszik, hogy az ünnepeitek, hosszú alkotó életpályájuk során mi mindennel foglalkoztat, mit kutattak, kiket és hol oktattak, érték el ilyen és olyan eredményeket. Ugyanakkor, ha valóban az ünnepeket szeretnénk megismerni, akkor leginkább a dolgok mélyére kell látnunk és megkeresnünk, hogy a hosszú életút mögött mennyi terv, mennyi siker, mennyi megghiúsult álom, mennyi beteljesülés bújik meg valójában. A gyermekkori vágyak miként váltak valósággá. Különösen igaz ez, ha két jó barát párhuzamos életíve sokszor és sokat közelítette meg egymást, sok a közös vonás bennük. Erősítették, kiegészítették egymást és lám, ma meghazudtolva a matematika törvényeit, ezek a párhuzamosak összeértek. Székely Csaba és Kulcsár László professzoraink 75 évesek lettek. Más és más sikerek jellemzik életüket, más és más gondolatkörben alkottak.

Kulcsár László a vidék és a vidéki emberek társadalmának ismerője. Lelkes szociológus és regionalista, igazi társadalomtudós. Erdély és a Felvidék szerelmeseként a társadalmi–gazdasági egyenlőtlenségek feltárása, értékelése és a folytonos megoldáskeresés váltak élethivatásává. Azt szokták mondani, hogy az írástudók kötelessége megírni a történelmet. Ami nincs megírva, az nem létezik az utókor számára. Professzor úr mindent megtett azért, hogy a hiteles vidéket ismerhessük meg általa. A vidékfejlesztés, a területi egyenlőtlenségek vizsgálata, a vidéki társadalom, kultúrájának feltárása állt hozzá a legközelebb. Egyszerűen, könnyen „emészthetően” írt mindig is. A több évtizedes oktatási és kutatási tapasztalata, számos tanítványt inspirált. A 2017-ben megjelent eddigi utolsó könyvében hét fő fejezetben taglalja szakmai életének összefoglalóját. A szakmai inspiráción és elméleti alapvetéseken át eljut a vidékfejlesztés és a társadalomtörténet kapcsolatáig, a szociológiai, gazdasági, kulturális és társadalompolitikai vonatkozásokig. Kiváló metszetet ad a vidék funkcióinak áttekintéséhez, a területi egyenlőtlenségek, a területi tőke alakulásának bemutatásához. A helyi társadalmak és a bennük zajló folyamatok, a szakmapolitikai ajánlások méltó ívet rajzol a szerző és életútja köré. A hét főfejezet egy-egy megállóhely, egy-egy töprengés Kulcsár László életében, amelyet hol lóháton, hol egyszerűen csak Hegykőn, a Fertő-parti településen üldögélve gondolt át újra és újra. Kulcsár László

professzor folyamatosan alkot ma is. Ír és tanít, mert tanítványai és felesége, Csilla inspirálják.

A születésnapos Professzoraink tiszteletére létrejött kötetek méltóképpen prezentálják a kivételesen gazdag tudományos teljesítményeket és életutakat. A megjelent tanulmányok szerzői köszöntik Székely Csaba és Kulcsár László professzor urakat, akikhez most a Soproni Egyetem nevében csatlakozom én is. Isten éltesen mindkettőtöket és tartsa meg barátságotokat! „Vivat, crescat et floreat Academia, Vivant Professores!”

Fábián Attila

Előszó – Kulcsár László 75 éves

Megtisztelő egy olyan professzor jubileumi tanulmánykötetéhez előszót írni, aki tanított az egyetemi éveim alatt és később kollégája lehettem Gödöllőn, majd Sopronban. Kulcsár professzor életútja fordulatokban gazdag, a tudomány művelése és szeretete vezérelte eddigi pályáját.

Életútjának első jelentősebb fordulta, hogy jogász végzettsége ellenére az MTA aspiránsaként a mezőgazdaság, a vidék szociológiai kérdéseivel foglalkozott, s disszertációja tükrözi a vidéki térségek átalakulásának sajátosságait éppúgy, mint ennek az átalakulásnak történetileg kialakult egyenlőtlenségeit. Empirikus kutatási tapasztalatait, módszertani felkészültségét a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársaként eltöltött 15 év alapozta meg. A Gödöllői Agrártudományi Egyetemen megteremtette a vidékszociológia és a vidékfejlesztés oktatásának, kutatásának alapjait. Tanszékén, intézetében kinevelődött egy olyan generáció, amely nemzetközi mércével mérve is komoly tudományos eredményeket produkált.

Tevékenysége nemcsak a tudományos szférában, az oktatásban, hanem számos vidéki térség kezdeményezéseinek támogatásában is jelentős itthon, Erdélyben és a Felvidéken is. Nemzetközi tudományos teljesítményét jelzi, hogy több kutatási projektet vezetett a FAO megbízásából, a Cornell Egyetem (USA) felkérésére. Több mint húsz alkalommal járt az Egyesült Államokban, különböző egyetemeken. Tudományos konferenciákon vett részt az Egyesült Államokban, Angliában, Braziliában, Norvégiában, Szlovákiában, Görögországban, Lengyelországban, Oroszországban, Romániában, Finnországban. Több mint 500 tudományos publikációjára több, mint 1100 hivatkozást kapott.

Dolgozott az Európai Unió csatlakozást előkészítő munkákban a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium felkérésére, szakmai irányítója volt az Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia) létrehozására kialakított projektnek a Határon Túli Magyarok Hivatalának felkérésére.

Székely Csabával együtt alapította a Kar Tudományos Folyóiratát (Gazdaság és Társadalom), s annak ma is a főszerkesztő-helyettese. Főszerkesztője az „Autonómia és Társadalom” folyóiratnak és a „Journal of Appalachian Studies” (USA) folyóirat tanácsadó testületének tagja.

A Karon működő „Széchenyi István” Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola az emberi erőforrások társadalmi–gazdasági összefüggései, Társadalmi–gazdasági egyenlőtlenségek PhD programjának vezetője. Ma is aktív szerepet vállal a tudományos utánpótlás nevelésében.

A jubileumi tanulmánykötet szerzői professzor úr felkérésére készítették el az írásaikat a jelenlegi kutatásaik alapján, összesen 12 tanulmány került megjelentetésre 13 szerző tollából. A témák igen változatosak, a tanulmányok magyar és angol nyelven készültek.

Kedves Professzor Úr! Születésnapod alkalmából sok szeretettel köszöntelek a Kar és a magam nevében. Köszönjük, hogy oly sokat tettél és teszel ma is a tudományért. Jó egészséget kívánok!

Sopron, 2022. március 2.

Széles Zsuzsanna

Foreword – László Kulcsár is 75 years old

I feel honored to write a foreword for the jubilee volume of a professor who taught me during my university years and later became my colleague first in Gödöllő and then in Sopron. Professor Kulcsár's career has been full of twists and turns, guided by his love and cultivation of science.

The first significant turn in his career was that, despite his law degree, as a candidate to the Hungarian Academy of Sciences, he dealt with sociological issues of agriculture and rural areas, and his dissertation reflects the specific features of the transformation of rural areas as well as the historical inequalities of this transformation. His empirical research experience and methodological skills were based on 15 years of experience as a researcher at the Centre for Mass Communication Research. At the University of Agriculture in Gödöllő, he laid the foundations for teaching and research in rural sociology, as well as rural development. In his department and institute, a generation has grown up which has produced serious scientific results by international standards.

His work is significant not only in the academic sector and in education, but also supporting initiatives in many rural areas in Transylvania and Upper Hungary. His international scientific achievements are demonstrated by the fact that he has led several research projects commissioned by the FAO and carried out at the request of Cornell University (USA). He has visited the United States more than twenty times at various universities. He has participated in scientific conferences in the USA, England, Brazil, Norway, Slovakia, Greece, Poland, Russia, Romania, Finland. He has more than 1100 citations for more than 500 scientific publications.

He contributed to the preparatory work for the accession to the European Union at the request of the Ministry of Agriculture and Rural Development and was the professional manager of the project for the establishment of the Hungarian University of Transylvania (Sapientia) at the request of the Office of Hungarians Beyond the Border.

Together with Csaba Székely, he founded the Faculty's Scientific Journal (Economy and Society) and is still its deputy editor-in-chief. He is the editor-in-chief of the journal "Autonomy and Society" and a member of the advisory board of the Journal of Appalachian Studies (USA).

He is the head of the PhD program in Socio-economic Contexts of Human Resources, Socio-economic Inequalities at the István Széchenyi

Doctoral School of Business Administration and Management at the Faculty of Economics. He is still active in the education of young scientists.

The authors of the jubilee volume of papers were invited by the Professor to write on the basis of their current research, and a total of 12 papers by 13 authors have been published. The topics are very varied, and the papers are written in Hungarian and English.

Dear Professor! On the occasion of your birthday, I would like to extend my warmest greetings to you on behalf of the Faculty and myself. Thank you for what you have done, and you continue to do for science. I wish you good health!

Sopron, 02 March 2022

Zsuzsanna SZÉLES

László Kulcsár: Colleague and Friend

*David L. Brown*¹

Background

The Hungarian People's Republic (Magyar Népköztársaság) was a one-party socialist state from 1949 to 1989. Hungary emerged from the USSR's sphere of influence in 1989 and began its transformation from state socialism toward capitalism and democracy. This transformation was experienced throughout Hungarian society, including in academia. Meanwhile, the post-socialist transformation stimulated new scholarly interest in Central and Eastern Europe among researchers and educators throughout the "West", including in the United States. Foundations and national governments funded research and scholarly engagement projects in Hungary, Slovakia, Poland, the Czech Republic, and other nations in the ex-socialist region. As a result, there was a "great sucking sound" as western scholars boarded planes for the region enthusiastic at the prospect of developing new research collaborations with scholars and academic institutions there.

During my 25-year career at the US Department of Agriculture and at Cornell University, I had become a recognized authority on rural population dynamics, and how they affect the prospects for social and economic development of rural areas in the United States. Until this time, my research was exclusively on the United States. I had no international scholarly experience, and no prospects for professional activity outside of the US. In 1990, I was completing a 9-year term as chair of the Department of Development Sociology, and director of the Community and Regional Development Institute at Cornell University and planning my transition back to full-time research and teaching. While I planned to continue my research on the population of rural America, I was looking for opportunities to examine social, economic and demographic changes in rural areas outside of the US. Where in the world that might be was unclear.

---

¹ International Professor of Development Sociology
Emeritus, Department of Global Development
Cornell University, USA

The “Blind Date”

One day, out of the blue, I received a phone call from the College’s Office of International Programs. This was quite unexpected because, as I have indicated, my work focused exclusively on the US. The program officer, Larry Zuidema, explained that Cornell was participating in a Mellon Foundation funded collaboration with the University of Limerick in Ireland and Godollo University in Hungary focused on the transition to market agricultural economics in Hungary. In addition, the project included a focus on rural community development. At that time, Cornell was not engaged in the rural development part of the project which did not please the Mellon Foundation. They wanted to know why a university with a Community and Regional Institute was not engaged in the project’s rural development activities. Zuidema asked if I would like to join the project to help fulfill Cornell’s commitments. I explained that I was a US-oriented scholar with no knowledge of Hungary or the broader region, and little knowledge about the post-socialist processes affecting the region at that time. However, since I was contemplating broadening my research agenda beyond the US, perhaps this project might a good way to begin that process. Accordingly, I requested 3 months to read deeply on these issues to see if I could “catch the Central and Eastern Europe bug”. Almost immediately I became fascinated with Hungarian history, culture, and society, and with the political-economic changes transforming the nation and its neighbors. I wondered how these macro-social changes were affecting people and communities in the rural periphery. What causal pathways transmitted alterations in national level institutional structures to rural regions and communities? How did changes in the nation’s social welfare sector affect the wellbeing of rural families, women and children? Also, as I soon learned, Hungary was engaged in the European Union’s pre-accession process which had dramatic implications for rural society.

At the end of three months, I joined the project. I asked Larry Zuidema what would be required, and who I would work with. He responded that a portion of the project’s resources was reserved for rural development, and I could use them as I thought best. For someone who was used to obtaining research funds through a highly competitive proposal-based process, this was almost too good to be true. Moreover, while the funds were not large in the US context, I was soon to learn that they could support a sizable socio-demographic research project in Hungary. As to who I would work with, Larry told me to contact Professor László

Kulcsár at Gödöllő University (There was also a person in Ireland, but we never worked together.) Having no previous international research experience, I was clueless about how to engage with Professor Kulcsar. Zuidema told me to send him an e-mail and make plans for getting together in Gödöllő. OK, a “blind date.” This seemed a bit risky to me. What if we didn’t like each other? What if we had no common interests? Larry agreed to go with me to Hungary for the first meeting. He’d show me the ropes. Sold!

Developing a Research Program and a Lasting Friendship

To make a long story short, we liked each other, and we had a lot of common scholarly interests. Moreover, I found Hungary to be a magical place. The people were intelligent and highly spirited, the landscape was beautiful, and the rural and urban communities were intriguing. And I really liked the food! My initial visit was mainly for getting to know each other and identifying ideas for future research. We were both interested in publishing research in scholarly journals; we shared an interest in conducting applied research that informed Hungarian rural development policy; and we were both dedicated to educating a new cadre of rural development researchers in Hungary and in the US. On subsequent visits, I accompanied Laci (common nickname version of Laszlo) on his travels throughout rural Hungary, often to observe community development projects he was conducting in association with the European Union’s SAPARD pre-accession process. These visits to the villages in the Tisza River Valley, the rural peripheries of Miskolc and Nyiregyhaza in the northeast, Debrecen in the east, Győr and Eger in the northwest and Pécs in the south gave me a good sense for the rich diversity of Hungary’s rural society. These shared experiences informed the research strategy we deployed in our subsequent research. We were not alone in developing this research program. Laci’s research group at the time consisted of a number of talented colleagues and enthusiastic students.² Moreover, Csaba Székely, Gödöllő’s rector, encouraged our work and provided supporting resources.

---

² Some of these colleagues included Imre Madarász, Dezső Kovács, Tibor Farkas, and somewhat later Csilla Obádovics and László J. Kulcsár.

Our Accomplishments

Once we had gotten to know each other, we began to develop our scholarly goals and research design. We wanted to understand how rural households made a living given Hungary's astronomically high official unemployment rates during the early 1990s. What strategies did people employ to earn income, and/or to obtain resources from outside of the formal economy? Our travels around rural Hungary helped us design a multi-stage sampling strategy based on 4 primarily rural micro-regions, 49 villages with those regions, and over 400 randomly selected households in these villages. All interviews were conducted by Gödöllő University students as part of their summer course in applied research methodology. These procedures resulted in a large and robust sample of rural households that we used in numerous papers and presentations. We published two major articles: "Household Economic Behavior in Post-Socialist Rural Hungary." (*Rural Sociology*, 2001. Vol. 66, No. 2: 157-18), and "Post-Socialist Restructuring and Population Redistribution in Hungary." (*Rural Sociology*, 2005. Vol. 70. No. 3: 336-359; co-authored with László J. Kulcsár and Csilla Obádovics). In the first paper we showed that rural households buffered the difficult economic times by deploying a hybrid livelihood strategy that merged income from the formal economy, benefits from Hungary's shrinking social welfare sector, and goods and services obtained through inter-household exchange. Contrary to expectations, we showed that better off households were more likely to engage in inter-household exchange compared with their less well-off counterparts. Such exchanges deeply embedded in Hungarian rural culture, part of Hungary's "cultural toolkit." Inter-household exchanges were common prior to socialism, and they were extremely important during the post socialist period. A related paper focused on the impacts of fiscal austerity on rural families during post-socialism. It showed that women paid a disproportionate toll in rural communities as Hungary withdrew resources from its social budget ("Rural Families and Rural Development in Central and Eastern Europe." *Eastern European Countryside*, Vol. 6: 5-23).

Our second major paper also produced unexpected results. While most scholars and policy makers expected a new surge of rural to urban migration during post-socialism as the rural economy shed agriculturally related jobs and opportunities, our research revealed a more complex reality. Using data from the Hungarian Central Statistical Office (KSH) and

from our household survey, we demonstrated that post-socialist population de-concentration involved both suburbanization and net movement to villages, especially villages that are located relatively close to cities. Contrary to our expectations, movement to villages was from nearby settlements, not from de-industrializing urban centers. Moreover, migrants to villages were substantially better off than longer-term village residents in terms of their human capital and their attachment to the labor force. Consequently, post-socialist population de-concentration was not contributing to rural poverty as feared by some scholars.

In addition to these and other articles, we presented numerous papers at scholarly meetings beginning in 1996 in Bucharest at the Congress of International Rural Sociological Association. Following this, we made more than a dozen presentations to the European Society of Rural Sociology (ESRS), the American Rural Sociological Society (RSS) and the Population Association of America. We were invited to present our research at prestigious institutions such as the International Institute for Systems Analysis in Vienna, the Central European University in Budapest, and the University of Pennsylvania. In addition to participating in international congresses, Laci and I sought to develop a research network focused on rural development in Central and Eastern Europe. In collaboration with colleagues from the Slovak Agricultural University in Nitra and the Warsaw Agricultural University,³ we hosted an international conference on rural development in Central and Eastern Europe in 2000. More than 100 scholars from ten countries participated in the conference which was held in Podbanské, Slovakia in the High Tatra Mountains. A proceedings volume of the congress' papers was published ("Rural Development in Central and Eastern Europe." Nitra: Slovak Agricultural University), and a brief journal article shared the agenda for research on rural development prepared by the Congress' participants ("Research Needs for Rural Development in Central and Eastern Europe at the Turn of the Century." *Eastern European Countryside*, 2000. Vol. 6: 149-159, D.L. Brown and A. Bandlerova).⁴

---

³ Anna Bandlerova was the principal colleague from Slovakia and Mieczyslaw Adamowicz from Poland, and Kai Schafft from Cornell University.

⁴ A follow up congress was held ten years later in Nitra. ("Social & Economic Transformations Affecting Rural People and Communities in Central and Eastern Europe Since 1990." *Proceedings of a Research Conference*, Nitra: Slovak Agricultural University. Babjakova, B., A. Bandlerova, D.L. Brown, A. Kaleta, L.J. Kulcsár, and J. Singelmann. (eds.)).

Legacy

Our work has had a lasting impact that continues to this day. Perhaps its most enduring legacy is the young scholars who began their careers participating in our projects who are now influential mid-career scholars in both Hungary and the United States. Tibor Farkas is head of the Department of Rural and Regional Development at the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences. Csilla Obádovics is Professor of Statistics and Social Science Methodology in the “Alexander Lámflussy” Faculty of Economics at the Sopron University. Kai Schafft is Professor of Education and Rural Sociology at Penn State University, and past president of the Rural Sociological Society, and László J. Kulcsár is Department Head of Agricultural Economics, Sociology, and Education, and Professor of Rural Sociology and Demography at Penn State. Laci and I are extremely proud of these influential scholar/ educators.

Who could have known that a “blind date” in 1993 would produce such influential scholarship, train a new cohort of rural scholars, and result in an enduring friendship that has lasted over 30 years? Our friendship and collaboration enriched my life both professionally and personally. I have deeply appreciated knowing and working with Professor László Kulcsár. He is a great guy!

**A Biblia és a Korán, avagy tehetségek az etika, a normák,
a gazdaság és a politika értékelési mátrixában**
*The Bible and the Quran: talents in the evaluation matrix of
ethics, norms, economy, and politics*

Varga Norbert¹

Absztrakt

A szerző arra vállalkozik, hogy doktori dolgozatából készült könyvének utolsó (redukált) fejezetét, valamint a tudományos eredményeket bemutató szakasz egy részét moderáltan revideálja és egy új, szignifikáns aspektussal gazdagítsa.

A 21. század társadalmi szinte evidensnek tartják azoknak a tehetségeknek a feltérképezését és szocializálását, akik csúcsteljesítményükkel elősegíthetik saját nemzetük, vagy globálisabb szemüvegen keresztül tekintve, a föld népei számára a közjó megvalósulását. Kiemelkedően fontosnak tűnik ez a felgyorsult világban, ahol a társadalmi-gazdasági folyamatokon belül egyre markánsabban jelenik meg egy olyan bizonytalansági faktor, amely nagy részben csökkenti a társadalmi-gazdasági folyamatokra vonatkozó prognózisok és rizikó-analízisek hatékonyságát. Az említett társadalmi tünetek feltérképezésére és orvoslására egy olyan politikai-gazdasági elit lehet képes, amely kompetenciával bír az adott területen és tulajdonságai leírhatók a tehetség fogalmával.

A tanulmány releváns új kutatási eredménye, hogy a Biblia és a Korán átfogó elemzése lehetőséget adott egy új, eddig sehol nem használt vezetői tehetség tipológia megalkotására.

Kulcsszavak: Biblia, Korán, társadalmi és gazdasági szerkezet, erkölcs, politika

Abstract

A significant new aspect and a moderate revision of part of the section presenting the scientific results and of the abridged version of the last chapter of the author's book (based on his PhD thesis) are presented in this celebratory study.

Societies in the 21st century find it evident to reveal and socialize those talents whose top performance can promote the realization of public welfare of their nation, or having a more global aspect, of the nations of the Earth. It seems extremely important in the accelerated world since we can reveal a more and more emphatic uncertainty factor in the socio-economical processes that reduce the effectiveness of prognoses and risk analyses to a great extent. Only that political-economic elite can reveal and heal the above-mentioned social symptoms that

---

¹ Dr. Varga Norbert PhD egyetemi docens, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar

are competent in a particular area and whose qualities can be described with the concept of talent.

The most relevant research result of the present study enabled by the comprehensive analysis of the Bible and the Quran is a novel typology to classify leadership talent.

Keywords: Bible, Quran, social and economic structures

Bevezetés

A szerző a tanulmányban arra vállalkozik, hogy doktori dolgozatából készült könyvének² utolsó (redukált) fejezetét, valamint a tudományos eredményeket bemutató szakasz egy részét moderáltan revideálja és egy új, hiányzó aspektussal gazdagítsa. A terjedelemre vonatkozó keretek nem teszik lehetővé az említett könyv komplex újragondolását.

A téma feldolgozásához egyaránt szükséges a historikus (genetikus) kritikai módszer (bár sokan elavultnak tartják ezt a feltérképezési formát, meglévő előnyeire Beyme (1992) mutat rá), másrészt a Hopkin (2002) és Beyme által egyaránt ajánlott komparativista metodológia. A két metodológia szükségszerűen erősíti fel és egészíti ki egymást, és alkalmassá tesz minket egy taxonómia megalkotására. Popper (2006) megközelítése szerint a vallásos szent iratokat tudományos elemzés esetén történelmi dokumentumként kell kezelnünk, és vállalnunk kell a félreértelmezés kockázatát; a kutatás tárgyának kultúrpolitikai érzékenysége pedig néhol megkívánta az interpretatív módszer (Bevir–Rhodes, 2002) alkalmazását. A szent könyvek esetében a gazdag módszertani megközelítést indokoltta tette, hogy a társadalomtörténelmi kontextus figyelmen kívül hagyása egyben azt is jelentheti, hogy történelmünk során általános érvényűvé léptek és lépnek elő a különböző szakaszok, amelyek megteremtik a differenciált értelmezési lehetőségek sokszínű világát.

A szerző által újrazivizsgált hipotézis: a Biblia és a Korán átfogó elemzése lehetőséget ad számunkra egy új, eddig sehol nem használt vezetői tehetség tipológia megalkotására.

---

² Varga Norbert (2013): A Biblia és a Korán politika- és gazdaságképe. Exit Kiadó Kolozsvár. 163. old. ISBN 978 973 7803 02 3.

Az igazság/osság és a jog, mint társadalmi és gazdasági mező

A társadalmi tényezőkre, kulturális viszonyokra koncentráló elméletek az egyes egyént körülvevő politikai, gazdasági, etikai és jogi környezetet sem hagyják figyelmen kívül, amikor azonosítani próbálják a tehetséget. Az ezen a dimenzión belül értelmezett társadalmi mező jelentősen meghatározza egy-egy megnyilvánulás közösségre gyakorolt hasznosságát és egyben jogosságát. A politika, a gazdaság és a jog, mint értékelési mechanizmussal bíró társadalmi alrendszerek, valamint az igazságosság fogalma egy adott társadalomban erősen predesztinálja azokat a tulajdonságokat, amelyek az individuumot tehetséggé emelik.

Az igazság/osság elsősorban az ember Istenhez fűződő viszonyának, másodsorban az emberek egymás közötti és természeti környezetével fennálló kapcsolatának mércéje. A legfőbb életérték Rad (2000) értelmezésében az ember helyes magatartása egy abszolút erkölcsi norma tükrében, egy olyan törvénynek megfelelő állapot, amelyet az igazságosság abszolút eszméje szabályoz. Az igazságosság szociális szerepe az, hogy minden részrehajlástól mentesen öröködjék ezen igények felett, és gondoskodjék, hogy mindenki azt kapja, ami megilleti (iustitia distributiva). Az ősi Izrael és az Arab-félsziget lakossága azonban nem egy eszmei norma fundamentumán ítelt meg egy adott magatartásformát, hanem a személynek azon közösséghez fűződő viszonya alapján, amely közösség elvárásainak éppen meg kellett felelnie. Az Ószövetség és a Korán igazságfogalma nem tekinthető csupán bírósági vonatkozásúnak, mivel átfogja az izraeliták és a muszlimok egészének életét, a közösséghez hű magatartás pedig több a pusztá korrektségnél és a törvénynek való megfelelésnél. A szakramentális vallások jogi felfogását a kozmoszhoz és a közösséghez való reláció determinálja, míg a profetikus vallásoknál a centrumba a társadalmat alkotó egyén kerül. Jézus és Mohamed (6:164) ezért individualizálja az igazságfogalmat, és elszakítja a holisztikus megközelítéstől. A Korán (5:44–50) kiemeli mindhárom ábrahámita vallás jogrendszerének teokratikus formáját.

JHWH és Allah parancsolatai nem jelentettek abszolút törvényt, hanem üdvösségre vezető rendet adományoztak. Izrael üdvösséggéként értelmezte JHWH Sínain tett kijelentését és a parancsolatokat a szövetséggel szoros értelemben szemlélte, de a Dekalógust Rad (2000) szerint nem tekintették abszolút morális, erkölcsi törvénynek, mert nélkülözi a pozitív

töltést. A Dekalógus (Dt 5. f.) szinte lemond arról, hogy bensőleg rendezze az életet, és megelégszik azzal, hogy egy tág életkör határaitra olyan jelzéseket állítson fel, amelyeket figyelembe kell vennie annak, aki JHWH-hoz akar tartozni. A titokban elkövetett bűnök ellen fordul az úgynevezett „sikemi dódekalógus” (Dt 27,15–26), amely átokgyűjtemény, és azokra sújt le, akik kivonták magukat a közösség ellenőrzése alól, és így nem voltak büntethetők. Izrael tudta, hogy társadalmi életét egy folytonosan megnyilvánuló igazságosság élteti. Az Ószövetségben minden igazságosság foglalatja a törvény megtartása, míg az Újszövetségben az igazságot Jézus tanítása hordozza. Ezek a „törvények” azért fontosak, mert az ember embersége felett öröködnék, és az Újszövetség ezeket a morális útmutatásokat teljesíti ki a Hegyi beszédben (Mt 5,21–48) megfogalmazottakkal, amelyekkel Jézus meghirdette Isten országát. A „Hegyi beszéd” antitezisei Bultmann (1998) meglátása szerint Isten akaratát állítják szembe a joggal. Isten előtt nemcsak az számít, amit tesz az ember, hanem az is, hogy mi a szándéka. A Korán sajátos megközelítésére hívják fel a kutatók a figyelmet (Munif, 2008; al-Azami, 2003), amikor az eltörölt és felcserélt versek problémáját tárják fel, és rámutatnak, hogy már Al-Tabari kommentárja is úgy magyarázta, hogy a gondolatért való felelősségre vonást tartalmazó K 2:284-et eltörölte Allah egy másik ájával (2:286). A Koránban a jog struktúrája nem minden esetben merev, Allah flexibilisen változtatja és felülírja azokat a korábbi normákat, amelyekre közösségének már nincsen szüksége (2:106, 16:101, 87:6–7).

Isten törvényéhez – amely minden ember szabadságát védi és minden szolgaságból ki akar vezetni – mindig lojálisnak kell lenni, mert aki megfosztja a szabadságtól embertársát, még ha ő maga is a király, saját magát taszítja el a jövőtől és a tisztességtől. A szakrális élet törvényszerűségét a népszámlálással megsértő Dávid is JHWH büntetésével találkozott (2 Sám 24,10–17). A történelmet rejtve irányító ius talionisban maga Isten jár el a vétkessel szemben, még akkor is, ha vétkét titokban követte el az uralkodó, mint Dávid Úriás ellen. A Koránban (17:7–8) is megjelenik az ókori Kelet bűn és bűnhődés koncepciója, amikor ok-okozati viszonyt tétel fel a büntetés és annak kiváltó cselekménye között. Isten törvényét nemcsak megtartania kell az uralkodónak, hanem foganatosítania is szükséges (Zsolt 122,5), ezért Jozija, aki megkapta és hűségesen meg is őrizte Mózes törvényét, eszményi királyként jelenik meg a deuteronomista történeti műben (2 Kir 22. f.). Az igazságszolgáltatás optimálissá tétele – s ennek érdekében reformálása is – a politikus feladatköréhez tartozik. Bright (1993) kutatásai Josafát júdai király példáját emelik ki, aki az ősi

szokásjog gyakorlata helyett – amit a vének végeztek a székhelyeken – meghonosította a király által kinevezett bírák rendszerét, míg Jeruzsálemben feljebbviteli bíróságot hozott létre, amely vallási ügyekben a főpap, világi ügyekben Júda nágidjának elnöklete alatt ítélkezett. A Koránban kiemelt szerepként jelenik meg Mohamed bírói funkciója (4:105–113), aki döntéseit az „Írás” alapján hozza.

A pozitív jogot a hierarchia legmagasabb fokán állóknak is meg kell tartaniuk. Acháb felesége, Izebel igényei ellenkeztek az óizraelita földtörvénnyel, amikor Nabot szőlőjét meg akarta szerezni (1 Kir 21). A történet az izraeli földműves királytól való függetlenségét jelzi, amely azon alapult, hogy a föld tulajdonjoga a JHWH-től kapott adományban gyökerezett (Lev 25,23). Ezért lépett fel Illés próféta az abszolutisztikus kánaáni mércét alkalmazó Izebel ellen. A király a perjog formai előírásait – amely a jogszerű bizonyításhoz két tanút ír elő (Dt 19,15) – a Nabot elleni eljárás során betartotta (1 Kir 21,10). Az ítélkezésben érvényesülő két fő mérce, az igazságosság és a méltányosság azonban Rózsa (2001) meglátása szerint deficites maradt. Pedig az uralkodó az alapján mérettetik meg, hogy mekkora szabadságot ad a JHWH által megszabadítottaknak. Gardner (1997) tipológiájában társadalomra gyakorolt hatását tekintve Illés a „Befolyásoló” tehetségtypusba sorolható, mert teopolitikusként célorientáltan cselekedett, és direkt módon penetrálta a politikumot és a gazdaságot.

A Bibliában (Zsolt 72) és a Koránban magas elvárásként jelenik meg az igazságosság követelménye, amely az alapján ítéli meg az elitet, hogy azoknak nyújt-e segítséget, akik a leginkább rászorulnak, így mindkét szent könyv a pozitív diszkrimináció kívánalmát hirdeti meg. A király tehát vagy a leggyengébbek királya, vagy nem igazi uralkodó. Erre emlékeztet Amosz, akinek kulcsszava az igazságosság, és aki felszólalt korának igazságtalan társadalmi felépítése ellen. Jeremiás ezért engedi át a pusztulásnak az igazságtalan, ezzel egyben jogosulatlaná vált királyi házat (22,6). Már Mohamed első beszédeiben felfedezi Kránitz (2008) a társadalmi igazságosság körüljárását, igaz, úgy véli, hogy a Próféta a Mekkába beszivárgott keresztény és zsidó vallásokból adaptálja szókészletét. Az igazságosság felülírja az önző egyéni érdekeket, ezért kerülnek ítélet alá a gazdaság és társadalom szférájában „hamisan mérők” (7:85, 11:85; 17:35; 83:1–3). Mohamed határozott figyelmeztetést kap a fogyatékkal élőkkel való toleráns bánásmódra (80:1–10). A történeti irodalom Mohamed egy olyan botlását mutatja be, amikor türelmetlenül viselkedett egy vakkkal, míg ugyanebben az időben a legodaadóbban értelmezte hittételeit

egy befolyásos mekkainak. A Korán felfogásában az igazság és a hit csak szimbiózisban létezhet. Az igazságot gondolatban, szóban és tettekben is képviselni kell, aki ezt nem teszi, az „munafiq” (képmutató), „kafir” (hitetlen) vagy „fasiq” (bűnös) (Simon, 1994:16). Ezen illusztrációk alapján megállapíthatjuk, hogy Khatena (1992) a vezetői képességre tett meghatározása – olyan képesség, amely az emberek képviselőre, valamint események és helyzetek mások érdekében történő kezelésre ruház fel – már a Biblia és a Korán korában is jelen volt.

A jog és az igazságosság képezi tehát a trón alapját (Iz 9,6; Péld 20,6). Az egész nép jogrendjéből kell minden egyes jogát levezetni, és ezzel elhárul a veszély, hogy a király egy szegmentum szempontjából ítélje meg az egész társadalmat. A jogegyenlőség elvárását tovább affirmálta, hogy az Ószövetség szerint a politikai vezető uralmát nem a hatalmasok és a gazdagok biztosítják, hanem a segítségére szoruló szegények, mégpedig akkor, ha a király az ő érdekében lép fel (Péld 29,14). Ezzel szinte messiási elemet vezettek be az uralkodás művészetébe. Az evangélium és az Isten országának hirdetésekor Giesen (1995) szerint ezért élveznek prioritást Krisztusnál a „szegények, foglyok és az elnyomottak” (Lk 19). A jog és igazságosság őre és szavatolója címek alapfeltétele, hogy a király aláveti magát JHWH-nak (Zsolt 101,2–4). A Próféta feladatát a Korán az alábbi módon interpretálja: „...aki leveszi róluk a súlyos terhet és bilincseket” (7: 157). Ebben az esetben az említett ája a metafora segítségül hívásával a rossz törvények bénító erejét érzékelteti. Salamon és Mohamed uralkodását a helyes igazságszolgáltatás jellemezte, így Gagné (Gagné–Begin–Talbot 1993) interperszonális képességeket leíró „Bíró” típusa nemcsak etimológiai, hanem szemantikai egybeesést is jelez. A „Bíró” képes a konfliktusok feloldására, a kompromisszumok megkötésére. Salamon szántó föld ügyében hozott ítéletét ezért tartja jobbnak Dávidéval szemben a Korán (21: 78–80). Az Istennel szembeforduló politikusnak, gazdasági vezetőnek meglazul az életet meghatározó kapcsolata, és ez valódi halált jelent számára. A Bibliában és a Koránban az optimális vezető személyével elválaszthatatlanul összeszővődött az eszményi jogi viszonyok megvalósulása, de a hivatal betöltője csak közvetítő és megbízott személy lehet. A vezetőnek szüksége van arra, hogy Isten jogot és igazságot adományozzon neki (Zsolt 72,1), mert a politikus igazsága így egyben a polgárok sorsának jobbra fordulását is eredményezi (Zsolt 72,3). A messiási szintre emelt ideális vezetőt csodás karizmák segítik, hogy Isten törvény adó akaratát érvényre juttathassa országában (Iz 11,1).

A társadalmi és a gazdasági struktúra irányításának kritériumai

A társas készségeken alapuló kiemelkedő teljesítmények és vezetői képességek, valamint a szociális tudatosság Ogilvie (1973), Jackson és Butterfield (1986) szerint a tehetség horizontján belül jelennek meg. Csík-szentmihályi és Robinson (1986) meglátása tovább színesíti vizsgált területünket azáltal, hogy a kiemelkedő képességű társadalmi, gazdasági szereplőt a kulturálisan meghatározott tevékenységi potenciálok és az aktushoz szükséges perszonális képességek és készségek relációjaként értékeli. Véleményük szerint azt az idő/biológiai dimenziót sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amely arra mutat rá, hogy az egyén képességei változnak élete során.

Az Ó- és Újszövetség, valamint a Korán minden hatalom, tehát az államhatalom és a gazdasági hatalom forrásának is Istent tartja, akinek minden társadalmi szereplő felelősséggel tartozik. Pilátusnak tett válaszában ezért utal Jézus a felső világra, amely, Gál (1987) meglátása alapján, szubordináció a helytartónak. A politika ugyanis sohasem monológ, vallja Buber (1998), hanem párbeszéd a politikus és a „hallgató” Isten között. Izajás próféta számára ez okból kifolyólag elfogadhatatlan Acház király politikája (Iz 7. f.), aki a szakrális szférát abszolút mértékben elválasztotta a politikától, s ezért hirdetett „Immánuel” (Iz 7,14) formában ellenkirályt, aki hűséges Istenhez, tehát teopolitikus. Ez a közszereplői generáció új típusa, aki politikai és gazdasági cselekedeteihez Istentől nyeri a motivációt.

A politikai, gazdasági vezető nem élhet vissza hatalmával, mert az elnyomáshoz vezet. Az Izajás prófétánál megjelenő „sanyargató botja” (9,3) kifejezés a kegyetlen uralmat és kormányzást szimbolizálja. Rózsa (2001) ebben a politikában a szabadság, a függetlenség hiányát, valamint a gazdasági kizsákmányolást látja. A politikus soha nem válhat türannoszszá. Jól tükrözi ezt a babiloni királyról szóló gúnydal, aki a teljes erőtelenséggel jellemezhető seólba került JHWH ítélete alapján (Iz 14,15–18). Az ítélet súlyosságát annak tükrében értelmezhetjük helyesen, ha tudjuk, hogy Izrael fontosnak tartotta a halál demitizálását. Az ember, mint Isten képmása kizárja azt a lehetőséget, hogy az egyik ember a másik felett zsarnoki uralmat gyakoroljon. A Róm 13,3. vers ugyanis feltételezi, hogy mindenki a hatalomtól való félelem nélkül akar élni. Az izraeli birodalom kettészakadását és a Roboám elleni lázadást is az okozta, hogy az ural-

kodó robotmunkára kötelezte a törzseket (1 Kir 12,11). A Koránban felszlik az emberek közötti hierarchia legitim volta (4:69; 6:165), de Mohamed, magát is beleértve, visszautasította, hogy a prófétákat olyan uraknak tekintsék, akiknek hódolni kell (3:79–80). Simon (1994) értelmezésében a 4:69. ája bizonyos fajta rangsort mutat a legkiválóbbak között, amikor megkülönbözteti a „prófétákat”, az „igazságosokat”, a „tanúkat” és az „igazakat”. A földi életben azonban a bűnösök (6:129) is lehetnek a hatalom birtokosai. Az európai szerződéselméletekkel (Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau) párhuzamba állíthatjuk a Korán (4:58–59) hatalomfelfogását azáltal, hogy az alattvalók és a fejedelem relációját le-tétként értelmezi, ahol az uralom legitim birtokosa a nép. A politikusnak hallgatnia kell a lelkiismeretére, mert akkor biztosan elkerüli a diktatóri-kus megnyilvánulásokat. Davis és Rimm (1985) úgy véli, hogy a tehetsé-ges ember érzékenyebb az erkölcsi kérdésekre, és képes mások érzéseit és elvárásait megérteni. A szerzőpáros és Abrams (1985) azonban arra is fi-gyelmet, hogy nem mindig alakul ki szimbiózis magasabb morális gon-dolkodás és konkrét cselekedet között.

Az elit tagjainak saját népe szolgájává kell válnia, amennyiben ezt visszautasítja, számíthat rá, hogy Roboám sorsában kell osztoznia. Eliade (2006) szerint a fennálló uralkodói viszonyok keltette nyugtalanságról ta-núskodnak a Deutero-Izajásnál található Ebed-JHWH (az Úr szolgája) énekek, amelyek radikálisan újszerűen rajzolják meg az igazi uralkodó jellemvonásait. Ez az uralkodó az őt bántalmazók felé fordítja hátát, arcát pedig odanyújtja a verekedőknek (Iz 50,6; 53,3), magával hordozza a töb-biek fájdalmát (Iz 53,4), szerepet cserél az elnyomottakkal, és büntetései-ket magán viselve szabadokká teszi őket. Az ideális uralkodó azáltal éri el mindezt, hogy a földkerekség királyai elnémulnak előtte (Iz 52,15). Nem csupán üres paradoxont tanít a szöveg, hanem hangsúlyozza, hogy a legmélyebben megalázott az igazi úr, és ezzel kiemelkedő módon hang-súlyozza, hogy az igazi közszereplő szolgálatnak tekinti hivatását. Jézus és Mohamed tanítása rámutat, hogy a szenvedés és az üldöztetés nem tra-gédia, ha igaz cél érdekében történik. Arra is felhívják a figyelmet, hogy azok, akik őket követik, vegzatúrának lesznek kitéve a világban (Jn 16,33, K 68:4). Jézus azáltal szerezte meg királyságát, hogy kiitta a szenvedés kelyhét (Jn 19,1–11). Míg a megaláztatást a zsidók erő- és hatalomvesz-tésként értelmezték, addig az Újszövetség a Zsolt 22,7 alapján éppen az ellenkezőjét látja benne. A Próféta is átélhette a törzsi rendszerből való kitaszíttottság érzését, amikor nemzetsége megvonta tőle protektorságát.

A Korán (93:6–11; 94:1–4) tanúsága szerint azt sem felejtette el, hogy árvaságban és szűkölködésben élt.

A politikai és gazdasági vezetőnek példaképként szolgáló emberré kell válnia (Dt 17,19), aki honfitársainak képviselője és hűséges hozzájuk. A hűség motívumának fontosságára JHWH adta meg a modellt azzal, ahogyan a pusztában viselkedett népével. Az Ószövetség az emberi együttélést a közösséghez való hűség szempontjából ítéli meg, amikor Saul azt mondja, hogy Dávid igazabb nála. Ekkor a király arra utalt, hogy Dávid komolyabban vette kettőjük közösségi kapcsolatát és nagyobb figyelmet szentelt neki, mint amit Saul mondhatott el magáról (1 Sám 24,18). A hűség társadalmi aspektusaira is figyelmeztet a Korán, és rámutat, hogy a hűtlenségnek súlyos ára van. Az „árok háború” után a Banu Qurayza kegyetlen büntetést kap, férfitagjait kivégzik, családjaikat rabszolgává teszik (33:27).

A politikusnak azonban távol kell tartania magát a szélsőségesen nacionalista megnyilvánulásoktól és ideológiától. Az Ószövetségben a szélsőséges nemzeti érzéseket JHWH hatalmának helytelen értelmezése táplálta (Iz 1,10–20). A sovinizmus pusztító politikai hatását Cidkija uralkodásának bemutatása szemlélteti (2 Kir 25. f.). Jeremiás személye pedig arra példa, hogy származásából adódóan lehetett volna elkötelezett az establishment mellett, de nem volt hajlandó a szélsőséges nemzeti politikát kiszolgálni. Ezzel, Komoróczy (1992d) véleménye alapján, megjelenítette a kritikai értelmiség archetípusát, amelynek Bultman (1998) teóriáját figyelembe véve elsősorban nem az emberi értékelések mércéje szerint (1 Kor 7,23) kellene élnie az életét. Mohamed is képes kordában tartani a szélsőséges nézeteket, helyettük az állandó kompromisszumkeresés jellemzi. Gondoljunk csak a Qurayshoz való viszonyára, amikor a pogány Mekkát az Ábrahám-vallás kultikus központjává emeli, ezzel Mekkának biztosítja a centrális szerepet. Ezen a nyomvonalon továbbhaladva beemeli a mekkai zarándoklatot (3:97) az iszlámba, és a város elfoglalása után a megbocsátás gesztusával fordul a Qurays vezetőihez, akik az iszlám közösségen belül is magas presztízsű pozíciókhoz jutnak.

A Bibliában és a Koránban a háború ténye nem egyedi, szokatlan jelenségként kerül megfogalmazásra. Az Ószövetség felfogásában Izrael fegyveres konfrontációi Isten háborújaként értelmezhetőek (Ex 15,3–4; Józ 10,14; 1Krn 14,14–15; 2Krn 14,10; Bír 5,23.31). Míg Gnlika (2007) magyarázatában a Józ 3, 5–11 csak megközelíti a „szent háború” fogalmát, addig a szerző értelmezése szerint ezek a versek szubsztanciálisan

mindenképpen magukban hordozzák a szakrális háborút. Mindezek következtében bibliai példák alapján inspirált, tragikusan véres események végeláthatatlan sorozatával szembesülhetünk a történelem folyamán. Graziano (2017) a 20-21. századra koncentrálna mutatja be a szent háborúk revitalizációját és magnetikus erejét. A felkent uralkodó hivatalának szerves részét képezték a fegyveres harcok, ezért a hadtudományok területén is jártasságot kellett szereznie. Dávid király dicsőítő énekében ezért zengheti büszkén: „Megtanítottad kezemet vívni, karomat érciját feszíteni” (2Sám 22:35). A hadvezéri funkció prioritását Rad (1951, 2000) nem a hódításban látja, hanem a szabadításban, illetve a nép védelméről való gondoskodásban. Az uralkodó hadi stratégiáját illetően a királytörvény (Dt 17,14–20) fogalmazza meg az iránymutatásokat, egyben előírja a felelőtlen harci ambíció elkerülését. Az elvárás még erősebben jelentkezik, ha ez politikai-gazdasági függőséget jelent egy birodalommal szemben (Iz 30,1). Jozija fellépése Kr. e. 609-ben idioszünkrasszia volt, mert Júda sorsát a nagyhatalmak hátrózták meg, a király azonban nem tudott belátni ezekbe az erőviszonyokba és befolyásolni sem tudta őket, így a változások és új konfigurációk a feje felett alakultak ki. Júda beavatkozása a világpolitikába ezért csak vakon történhetett és kudarchoz vezetett. Az Újszövetség számára a hadviselésben való jártasság képessége háttérbe szorult, a háború apokaliptikus képerére réműlettel tekintettek (Mk 13,7).

Mohamed életpályája nem fejedelmi udvarban indult, ezért szocializációja nem tartalmazta a hadtudományokat. Katonai téren a tapasztalatlan muszlimok számos elhibázott stratégiai döntést hoztak. A medinai képmutatók vezére, Abd Allah bin Ubaiy, sok esetben professzionálisabb katonai taktikát dolgozott ki, mint a muszlimok (3:154). Mohamed mindezek ellenére az idő előrehaladtával kiváló érzékkel választotta ki hadvezéreit. Az uhudi csatában (3:152) a muszlimokra vereséget mérő mekkai Halid bin al-Walidból pár évvel később a Próféta világverő hadvezére lett. A Korán (3:172–174; 8:17) egyébiránt egyértelműen leszögezi, hogy a katonai győzelem Allah döntésén múlik. Mohamed a neki tulajdonított harci érdemeket mindig elutasítja, és az isteni beavatkozásnak tulajdonítja. A 8:17. ája értelmezésénél a muszlim hagyomány a Próféta katonai szerepvállalásánál a mágikus erőt véli dominánsnak (Simon, 1994), míg az európai kutató (Watt, 1956) csak a profán harci cselekményt fedezi fel. A Korán (21:81) Salamon király számára biztosít természetfeletti hatalmat, amely a dzsinnek kordában tartására is elegendő, míg a Prófétát az összecsapások során angyalok támogatják. A fegyveres konfliktusok vál-

lalása tovább nemesedik azáltal, hogy a Korán (4,95–96) a harci cselekményekben résztvevőket hitükben rangosabbnak tartja, mint az „otthonmaradókat”. A katonai szolgálat alól kibújókat a Próféta erősen ostromozza (9:24). A hadi események még az istentisztelet rendjét is felülírhatják, veszély esetén engedélyezik a „szükség-istentiszteletet” (4:101–103).

A Próféta arab kortársai sem rendelkeztek professzionális katonai ismeretekkel. A badri csatát (8:7) a túlerőben lévő mekkaiakkal szemben Mohamed nyeri meg jó stratégiai helyválasztása, a harcosok megfelelő kora és ideológiai felkészültsége miatt. A Korán (8:60) felhívja a figyelmet a megfelelő technológiai felkészültség fontosságára is. Az „árokháború” során a tízezer fős sereggel szemben egy új haditechnikát vetettek be, „nomen est omen” árokkal vették körbe az oázis védtelen részeit. Az elhúzódozó ostrom és a kedvezőtlen időjárási körülmények demoralizálták a szövetségeseket. A hadviselésben az emberi élet védelmének fontossága is megjelenik, amelyet az új találmányok szolgálnak, mint a Dávid király által megalkotott páncéling (K 21:80). A Korán a foglyokkal szembeni katonai szabályokat szintén lefekteti (8:67–71). A kérdés fontosságát a gazdasági szempont is indokolja, hiszen a foglyokért járó váltságdíj fontos bevételi forrást képzett. Az „utilitarista” szempont érvényesítése sokszor a katonai teljesítmény rovására ment (8:67). A hadszíntéren elért sikerekhez kiváló kommunikációs és információs csatornákat épített ki Mohamed (9:61). A birodalmak professzionális és jól felszerelt zsoldos hadseregeivel szemben a siker kulcsát Salamon és Munif (2003) értelmezésében a rapiditás és a pszichikus túltöltöttség jelentette.

Az Arroyo és Sternberg (1993) által definiált tehetség intellektuális dimenziójához tartozik a képességek hatékony illesztése az adott társadalmi környezethez. Ez a teleologikus koncepció magában hordja a leküzdhetetlen akadályok felismerését, valamint egy optimálisabb környezet felé való elmozdulást. Minden meggondolatlan és elhamarkodott cselekvés gyanús (Péld 19,2), ezért az önuralom fontos jellemvonássá válik (2 Tim 1,7; Tit 1,8). Saul bukását is az okozta, hogy háborús időszakban képtelen volt megfontolt, józan értelmű döntéseket hozni (1 Sám 10,9–13). A Koránban a türelem („sabr”) kulcsfogalom (103-szor fordul elő), amely az iszlám előtti kor virtus („muruwwa”) fogalmában gyökerezik, és fontos tulajdonsága a harcosnak (2:250). A Korán (49:1–2) a Mohameddel való kapcsolattartásban is elvárja a visszafogottságot és megfontoltságot, példát mutatva minden tárgyalási szituációra. Izajás próféta békelátómása (2, 2–5) a semleges politikára és a békesség szeretetére hívja fel a

figyelmet. Gedalja sorsa viszont arra mutat rá, hogy a békepolitika ellen az elvakult nacionalizmus mindig fel fog lépni.

A király a béke szerzője (Zsolt 72,3. 7.), amely üdvös állapot, azaz a legoptimálisabb. A béke több, mint a háború ellentéte, de nem paradicsomi állapot, hanem a dolgok és az ember világa rendjének sértetlen és rendeltetésének megfelelő állapota. A béke akkor válik a háború ellentétévé, amikor a meglévő üdvös állapotot külső ellenség fenyegeti, és így politikai jelentést kap. Izajás teopolitikai tanításának magját Buber (1998) a nyugalomra és békére való felhívásban ragadja meg (18,4; 32,15), amely a helyes politikai magatartást tükrözi. Jeremiás próféta mutat rá, hogy a politikai küzdelmekben és a háborúban a meghódolás vagy ellenállás nem elvi, hanem gyakorlati alternatíva, és a történetileg esetlegest nem lehet egyetemes normává tenni – hol az egyikre, hol a másokra van szükség. Jézus földi működését a béke értékének képviselője jellemzi. A békesség üdvözlésével küldi 72 tanítványát a világba (Lk 10,5–6), és Jeruzsálem elsiratásakor kiemeli, hogy a társadalom nem tudja érzékelni azt a praktikumot, ami a békességet szolgálná (Lk 19,42). A Messiás éles cezúrát húz a profán béke és a transzcendens módon megközelített béke fogalma közé, amikor kijelenti: „Az én békémet adom nektek. Nem úgy adom nektek, ahogy a világ adja.” (Jn 14,27).

A politikusnak és a gazdasági vezetőnek harcolnia kell a kíméletlen gazdasági rendszer ellen, amely a társadalmi egyenlőséget megingatja, a szegényt kiszolgáltatja és rabszolgasorsra juttatja (2 Kir 4,1). Az uralkodónak nem szabad vagyont oly módon gyarapítania, amely a szociális terhek emelkedéséhez vezetne, és amelynek egyetlen célja saját egzisztenciájának növelése lenne. Ehelyett segítenie kell az elnyomottakat és a nincsteleneket szabadságuk elnyerésében, és ezen a területen is pozitív diszkriminációt kell alkalmaznia. Az Ószövetség több könyve (Ex 22,24; Lev 25,36) felhívja a figyelmet a kölcsön fontosságára, amely saját hitestvérek között csak kamat nélkül engedélyezett. A Deuteronomium (15,7–10) még ennél is tovább megy, amikor rámutat, hogy még a hetedik esztendőben, tehát a „haladék évében” is kötelesség a szegények kölcsönre való támogatása. Az elit a béreket öncélú nyereségvágyból és önző élvezethajhászásból sohasem tarthatja alacsony szinten. Jeremiás próféta erre hívta fel Jojákim király figyelmét, egyben figyelmeztette, hogy aki ilyet tesz, az nem tudja, hogy milyen a JHWH színe előtti egyedüli legitim királyi hivatal Izraelben (Jer 22,13–19). Ugyanebből az aspektusból ítéli el Allah az elitet, akik a rajtuk kívüli társadalmi csoportokat ki akarják

szorítani a gazdasági versenyből. A következő kondíció megváltoztatásával akarják optimálissá tenni maguk számára a kereskedelmet: „Tedd hosszabbá az utazásaink közötti távolságot.” (34:19). A Korán ökonomikus kifejezésekkel teszi világossá vallási tanítását, és a kereskedő logikáját használva állítja, hogy a tisztességes evilági befektetésnek megvan a túlvilági haszna (2:261). A 64. szúra elnevezése, „A kölcsönös becsapás”, a kereskedelmi élet ironikus kifejezését ígéri az igaz útról letérteknek. A gazdasági világ terminusából átvett „kárvallottak” is azok lesznek, akik „elmulasztották” (6:31) az Allahal való találkozás üzleti hasznát. Az evilági örömeiket keresők is megkapják „a tetteikért járó teljes fizetséget” (11:15), igaz, túlvilági büntetésük sem fog elmaradni. Salamon és Abdul (2003) értelmezésében a 70:18. vers az egyéni javak felhalmozásának legitimitását csak akkor feltételezi, ha a szociális jellegű motiváció is kitapintható. A társadalmi redisztribúció fontos szegmenseire tapinthatunk rá, amikor megvizsgáljuk, hogy a Korán (9:60) kikben kodifikálja a sadaqára jogosultak körét.

A Próféta nagy erőket fektet az örökösödés szabályainak kodifikálásába (2:180–182; 5:106–108). Az anómiás társadalmi állapot azért lépett fel, mert az anyajogú társadalmi berendezkedést felváltotta az apajogú. A matrilineáris struktúrában az anyaági rokon adta a gyámot, aki a közösség érdekeit szem előtt tartva kezelte a javakat. Watt (1956) elemzésében a patrilinearitás előretörése új jelenséget szült, ahol a gyám egyénként lépett fel, és apajogon örökött a „jószágot”. A gyámok visszaéléseket követtek el az új struktúrában, és sajátjukként kezelték a rájuk bízott vagyont. Gyakori eset lehetett a női árvák házasságkötésének időbeli kitolása, vagy férjhezmenetelük esetén hozományuk visszatartása (4:4). A Korán (4:7) rendelkezései felfüggesztik azt a joggyakorlatot, amely kismiszte a feleséget és a lánygyerekeket a családfő elhalálzásakor az örökség elosztásából. Az ókori Keleten a sógorházasság intézménye (Dt 25,5–10) általánosan elterjedt volt. A Korán (4:19) megtiltja a levirátus típusú házasság visszaéléseit, a jegypénz elmaradását és azt, hogy az asszony a vagyonával váltsa meg magát.

Mohamed az uzsora és a kamat intézményének megkérdőjelezésével Rostoványi (2004) Kaleem, Ahmed (2010) és Balala (2011) véleménye alapján az iszlám világ máig ható sui generis gazdasági filozófiáját teremtette meg. A Próféta fokozatosan jutott el az uzsora és a kamat kiiktatásához. A mekkai eredetű versek (3:130; 30:39) még csak rosszalják a pénzszerzés ezen módját, de a 4: 164. ájától kezdve tilalommá jegecesedik. Az

arab uzsorarendszerben, ha az adós a tartozását nem tudta kamatostól megfizetni, az előbbit tetéző újabb kamatban állapotok meg. A Próféta törekedett rá, hogy az iszlám felvétele után töröljék el a korábbi uzsorákat (2: 278–281).

Madigan (2008, 109) érdekes összehasonlítást tesz a Koránban használt arab (rabb) és angol (lord) „úr” kifejezések szemantikai elemzésével. Az angol kifejezés eredetileg két szóból származik („loaf” és „ward”), amelyek jelentéséből kiderül, hogy a lord a kenyér őrzője volt, aki azért volt felelős, hogy népét élelemhez juttassa. Az arab nyelvben a „rabb” a korlátlan uralom szinonimája (egyben Istené is), amelynek jelentése – a „lord”-hoz hasonlóan – magában foglalja az alapvető emberi szükségletek fenntartásának gondolatát is. Természetesen ez azt is jelenti a szent könyvek teodíceai olvasatában, hogy az Úrként tisztelt Istennek köszönhetjük létezésünk minden szegmensét és pillanatát. Az Újszövetségben a szegény Lázár szocializációs célzatú története (Lk 16,19–31) irányul az öncélú gazdagság ellen. Ez nem jelenti azt, hogy Lukács evangéliuma elvetné vagy bagatellizálná a gazdasági rendszert. A pénz, dehonesztáló módon, „hamis mammon”-ként (Lk 16,11) lesz nevesítve, de még ezt is hüen kell kezelni, s ez magába foglalja a kamat és az uzsora elutasítását (Lk 6,35). A Korán (2:212) morális értelemben negatív felhangot ad az evilági cicomáknak és hiúságoknak, mert elvonják az ember figyelmét a transzcendenstől. Kaleem és Ahmed (2010) interpretálásában a K 17:26–29. versek a pazarlás, az extravagancia és a vagyon nemesfémekben történő felhalmozása ellen irányulnak, mindezekben túl bátorítanak a pénzköltésre, főként a közjó érdekében. A közösségi és a magántulajdon védelmének fontosságát jelzi, hogy a lopásért kiszabott büntetési tétel (1/4 dinár értéktől) a sajátosan arab eredetű kézlevágás volt (5:38). Az iszlám nagyon erőteljes szociális érzékenysége és geopolitikai sajátossága mutatkozik meg az Istennek felajánlott áldozatban is. Az áldozati állat húsa a szegényeket illeti meg, nem válik az istenek edelélévé.

A politikusnak, gazdasági vezetőnek terveznie kell, akkor is, ha csekély a lehetősége, hogy rendelkezzen a jövő felett (Péld 21,31; 16,9). Ahhoz, hogy az egyén kompetens vezetővé váljon, Sisk (1993) hat területet ír elő, amelyek közül az egyik a jövőre vonatkozó válaszadás: a jövőorientáltság. A megfontolt ember számol a jövő tervezésének, illetve tervei megvalósulásának kiszámíthatatlan különbségével. Azt, aki ezt a deficitet nem tartja tudatosan szem előtt, az a veszély fenyegeti, hogy félreérti a politikus, gazdasági vezető emberi mivoltát, és az embert Isten helyére

állítja. A Prédikátor könyve és a Korán (18:32–44) óv a vélt bizonyosságtól, miszerint az ember ura a jövőnek, és rámutat arra, hogy a kiszámíthatatlanság, bár nem iktatható ki, csökkenthető. A K 1:6 és a Zsolt 27,11 ezért kéri a Teremtőt, hogy vezesse az embert egyenes úton. A Korán (3:8) látásmódjában ez a kérés hatványozottabban jelenik meg, mert nincs egyértelmű döntés az emberi szabad akarat és a predesztináció között. A politikusnak, gazdasági szereplőnek számolnia kell azzal, hogy nem lehet biztos a jövő körülményeit illetően (Préd 8,7), és még az sincs saját kontrollja alatt, hogy milyen állapotban lesz terveinek megvalósulása órájában (Préd 9,1b). Asad (1980) a K 19:21 elemzésénél tér ki arra, hogy Isten előidéző olyan eseményeket, amelyek kiszámíthatatlanok és felfoghatatlanok teremtményei számára. Al-Ghazali (2000) ezért csodálkozik azon, hogy a zsidók miért nem fogadják el Isten mindenek feletti erejét. A közszereplőt figyelmezteti, hogy az igazán nagy horderejű reform, amely minden kielégítetlen szükségletet, minden erőszakos megosztottságot és minden elnyomó jogtalanságot megszüntet, soha nem történhet meg JHWH és Allah „tevékenysége” nélkül, ahogyan az Újszövetségben is elválaszthatatlanul összekapcsolódik Jézus küldetésével (Jel 21).

Wolf (2001) azt a következtetést vonja le a Bibliából, hogy aki a reménység Istenét (Deus spei) – mint Izrael történetében a pátriárkák, a próféták, a nagy királyok és a názáreti Jézus hitének megalapozóját – elhagyja, és a reménység bálványának (Deus spes) a humánummal, mint önálló tartalommal hódol, az vagy embertelen módon lehetetlent követel az embertől, vagy számalmasan viszonylagossá teszi az új világ eljöveteleire való várakozást. A Biblia reménysége olyan új teremtést ígér, amely a politikus és a gazdasági vezető lehetőségeit radikálisan meghaladja, ugyanakkor bátorítja is, hogy tegye meg azokat a kompetenciájában álló lépéseket, amelyek e cél eléréséhez vezetnek. A Korán (16:8) a reményt azáltal is kiszélesíti, hogy felhívja a teremtmény figyelmét arra, hogy Allah számos olyan dolgot képes kreálni, amiről senki sem tud, de az embert segítik. A reménység Istenének ígérete kettős csalódással szembeni harcerő a közszereplő számára. Vannak, akik a túlvilággal vigasztalódnak, és csalódást okoznak azáltal, hogy a reményt megváltoztathatatlanak tartják. Mások azt állítják, hogy az üdvösség egész mennyországát saját erejükből létre tudják hozni, és csalódást okoznak azáltal, hogy a jelent reménytelenül tönkreteszik. A lényében a jövő felé orientált közszereplő ezzel szemben az ígret szavában bízva radikálisan reménykedő tud maradni

az apró lépések viszonylagosságai között. Pál „Kolosszeieknek írt levelében” (3,10) Hentschel (2008) azt a reményt fedezi fel, amely biztosítja a mindenkori innovációt az embernek, hiszen a teremtmény permanensen megújul alkotója képmására.

A bölcsesség, az értelmesség, a tudás és következményei – a helyes gazdasági és közszereplői életvitel

Az európai kultúra évezredek óta keresi a tudás pontos szemantikai disztinkcióját, szembeállítva a tudatlansággal. A tudás máig elfogadott meghatározását Platón fejtette ki, többek között Philéosz (59e–67b) és Theaitétosz (201a–210d). Az Állam című könyvében rámutat a tudás és a társadalmi-gazdasági szerepvállalás közötti relációra (Szabó 1984). Utópiájában Platón kifejti, hogy korának nyomorúságos kormányzati viszonyai-ból kivezető út csak akkor lehetséges, ha a tudás birtokosai vezetik az államokat. Ahogy már utaltunk rá, a huszadik század első évtizedeiben kidolgozott tehetségkonceptciók is az intelligenciával azonosították a tehetség fogalmát, és a későbbi elméletek sem vonták kétségbe, hogy az intelligencia a tehetség egyik összetevője lehet. Az intelligencián, vagy szinonimáján, az értelmességen pedig Wechsler (1974) nyomán értsük az egyén azon általános képességét, amelynek következtében meg tud birkózni az őt körülvevő világgal. Stogdill (1974) és Khatena (1992) kutatásai azonban azt mutatják, hogy a vezetők nem a társadalom legintelligensebb tagjai közül kerülnek ki, csupán az átlagnál kell magasabb szintű értelmi képességekkel rendelkezniük. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem feltétlenül a kiemelkedő intelligencia juttat valakit vezetői státusba.

Érdekes aspektusa merül fel a kérdésnek a Koránban és az iszlám hagyományban Mohamed analfabétaságának megtárgyalásakor. Lehetséges-e egy sikeres politikai és gazdasági rendszert létrehozni az írás és olvasás képessége nélkül? A Korán (29:48), a kutatók egy része (Munif, 2008; Fodor, 2008; Armstrong, 1998) és az iszlám hagyomány az arab törzseket nem sorolja az írástudó nemzetek közé, és teológiai aspektusból is állítják, hogy a Próféta analfabéta volt. Benyik (2008) kiemeli a szóbeliség dominanciáját az iszlám előtti korban, a társadalmi-gazdasági jellegű szerződések java része ebben a formában született, melyek szavahihetőségét az eskü szavatolta. Egy kontraktus írásba foglalása csupán rendkívüli esetben történhetett. A Korán 2:282–83 mutatja meg az adósság, az

óvadék és a biztosíték összefüggéseit az írásbeliség intézményével, amelyet El-Gamal (2006) kereskedelmi kvantum-ugrásként értelmez. A Próféta Medinában rendeli el írásbeliséggel kapcsolatos döntéseit, pedig ebben a városban ez sokkal kevésbé volt elterjedt, mint Mekkában. A kereskedelmi központban Simon (1994, 2009) elképzelhetetlennek tartja, hogy Mohamed analfabétaként Khadidza ügyintézője lehetett volna. Azt azonban elfogadja, hogy a Próféta valószínűleg saját maga kívánt írástudatlannak látszani, ezért használt írnokokat.

A Biblia és a Korán társadalmi elitről alkotott képének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a bölcsesség szerepének rövid bemutatása is. A Biblia a bölcsességet fokozatosan modifikálta, amely először Istennel szorosan összefüggő preegzisztens valóságként jelenik meg (Sir 24,9; Pél 3,19), amely egyben különbözik is a Teremtőtől. Az átértelmezés másik végpontjaként ezzel a gondolatkörrel szoros összefüggésben a megszemélyesített (Pél 1,20), majd a társadalom vezetői számára elkerülhetetlenül fontos, tanulással megszerezhető bölcsesség található (Bölcs 6,1–21), amely az Újszövetség által Jézus Krisztusban csúcsonyosodik ki (Mt 11,19; Jn 6,35). A bölcsesség mindként szent könyvben az egész életvitelt magában foglalja, és azt a kognitív képességet jelenti Rózsa (2001) értelmezése szerint, amelynek segítségével az ember felismeri a világban uralkodó rendet, és így a valóságos helyzetnek megfelelően tud dönteni. A bölcsességnek az egész világot penetrálnia kell, ezért az életúttal elválaszthatatlanul összetartoznak. A bölcsesség birtoklása azonban nem jelenti a politikai-gazdasági hierarchiában elfoglalt státusnak való automatikus megfelelést (mint Egyiptomban vagy Kínában), amelyet Foucault (1990) már lehetetlennek képzel posztmodern értelmezésben. A bölcsek és az ostobák a társadalom minden rétegén belül megtalálhatók. Azt, hogy számunkra miért érdekes mégis a bölcsesség kérdése, az indokolja, hogy a bölcsességnek közéleti jelentősége van. Ez a valódi hatalom egy társadalmi struktúrában, amely erősebb lehet a politikainál és a gazdaságinál is (Péld 24,1–6). Asad (1980) metaforikus utalást fedez fel az 5:110. ájában a prófétai bölcsességgel kapcsolatban, amit Jézus már csecsemőként birtokolt. Az Újszövetségben a bölcsesség hasonló tartalmú megjelenítésével találkozhatunk Lukács evangélistánál, amikor azt mondja: „A gyermek pedig nőtt és erősödött, bölcsesség töltötte be, és az Isten kegyelme volt rajta” (2,40).

Amennyiben az ember Isten képmásaként a teremtés és a történelem megfelelő felügyelője szeretne lenni, akkor el kell fordulnia az esztelenség-ből fakadó gonosz tettektől, és szüksége van a bölcsesség minden döntést

átható megvilágítására. Megnyilvánul azonban valami „sötét” dolog is, mivel JHWH, hogy romlást hozzon, a politikailag hasznos tanácsot is meg tudja zavarni (2 Sám 17,14; Ez 19,11–14). A Korán (5: 14) ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Ezért vizsályt és gyűlölséget támasztottunk közöttük, ami a feltámadás napjáig fog tartani.” A fatalista szemléletmód különösen áthatja a Korán egyes szakaszait (5:49, 17:16). Ebből következik, hogy a tudás leglényegesebb eleme az istenfélelem, amely az ember számára magával hozza megismerése korlátainak felismerését is (Péld 25,2). A Korán (17:39) ezért teszi tizenkét pontból álló „dekalógusát” a bölcsesség részévé. Aki a valóság sötét peremeit és az összefüggések áthatolhatatlan burkát nem veszi tudomásul, egy önmaga által gyártott hamis képzel cseréli fel a valódi világot (Jób 26,12–14). Ez érvényes a társadalmi, politikai és gazdasági döntéshozatalra is, ugyanis a tudás minden tárgya Isten teremtése. Ebben a teremtésben azonban bizonyos törvények uralkodnak, amelyek a vizsgálódó ember előtt megnyílnak (Zsolt 104,24). A látzólag képtelen történések vagy tények mögött megpróbálja feltárni a rejtett törvényszerűségeket, és az ember ilyenkor útját állja a káosznak. Ezért beszél a Példabeszédek (1,5) a kormányzás művészeteként a bölcsességről, olyan művészetnek tartva, amely átvezet az élet forogtatagán. Az Újszövetségben az ismeret és a bölcsesség a hitben gyökerezik, melynek Bultman (1998) szerint az a gyakorlati célja, hogy világossá tegye a hívő helyzetét, aki ennek következtében megtanulja megérteni magát.

A bölcsességet, amennyiben azt jóra használják fel, McCreesh (2002) a politikai és gazdasági hatalom forrásaként interpretálja a Példabeszédek könyve alapján. A politikai vezetőnek a bölcsesség birtokosává kell válnia, így az igazi győzelmet „bölcs” politikai megoldások révén és nem hadi cselekményekkel éri el. Ez a megállapítás érvényes az államháztartás területén is (Péld 16,16), ezért kiemelkedő társadalmi-gazdasági jelentősége van a megfontolt politikus „jó” mellett való döntésének. Buber (1998) határozottan állítja, hogy Isten megköveteli az embertől a döntést, amellyel részt vesz a következő pillanat sorsának meghatározásában. Ebből az aspektusból érthető, hogy Salamon uralkodói képességeit miért teszteli Sába királynője (1 Kir 3. f.). Salamon politikai jövőjére minden vetélytársának összes prudenciájánál együttvéve nagyobb befolyással volt az a felismerés, hogy Isten szerette őt (2 Sám 12,21), azonban ezek a kifürkészhetetlen bölcsességek sem esnek kívül Izrael bölcsességén. „A bölcsesség mindig aktuális politikum” (Wolf, 2001:256), akkor is, ha JHWH bölcsességének tulajdonképpeni territórium az egyén akarata –

azonban éppen ez által lesz hatással a történelem nagyszabású eseményeire. A Korán az emberi tudás viszonylagos jellegét Koré pusztulásának történetén keresztül tárja fel, aki büszkén állítja roppant mértékű gazdagságáról: „Ez csupán a birtokomban lévő tudás alapján adatott nékem!” (28:78). Mindezek mellett a Korán (96: 4–6) felszólít a gondolkodásra, az intellektus használatára, az igazság felfedezésére, sőt Kaleem és Ahmed (2010) közvetítésében a 20: 114. ája az új tudás keresését egyenértékűvé teszi a hittel. A hit és a józan ész szimbiózisát El-Gamal (2006) Ábrahám személyiségének elemzéséből mutatja ki, hiszen az istenek létének introspektív megkérdőjelezésével jut el Allahhoz.

A bölcsesség hiánya megmutatkozik az erénytelen nevelésben is, amint az jól kitűnik Dávid fiainál (2 Sám 13,2; 15,1). Pedagógiai palettájukról hiányzott az alázatosság, amely a bölcsességnek mindig nélkülözhetetlen feltétele. Ezért van megrajzolva Dávid alázatos emberként, amikor Absalom elől menekül (2 Sám 15,25), és ezért ábrázolja a szerző Absalomot és Addoniját gögösként, ami bukásukhoz vezet (Péld 16,18). A Korán (64:14) és az Újszövetség (1Kor 7,15) szintén figyelmezteti a hívőt, hogy konfliktusba kerülhet megátalkodott családtagjaival. Nagy László (1930) figyelmeztetett arra, hogy a kiváló képességekkel rendelkező tehetség is elbukhat jellem és akaratereő nélkül. A házasságra és a szexualitásra vonatkozó elvárásokban pedig intés hangzik el a háremtartásra vonatkozóan. Gedeonnak egy ágyastól származó fia, Abimelek zsarnoki királyságot állított fel, és az állampolitikára nézve Dávid házasságtörésének is mélyreható következményei voltak (2 Sám 11. f.). Salamon esete szintén azt példázza, hogy Izrael történetében számos asszony fordította el JHWH-től az uralkodót (1 Kir 11,1-3). Mohamed feleségeivel való kapcsolata néha elütött az optimálistól, és ez a közösségen belül is zavarokat eredményezett. A 33: 28–35. ájából világosan kiolvasható a feleségek növekvő vágya a luxusigények iránt. Egymás közötti egyre élesebb rivalizálásuk a Próféta rosszallását váltotta ki, ezért pedagógiai céllal egy hónapig nem közeledett hozzájuk, és felajánlotta nekik a válás lehetőségét. Mohamedet rendkívül megviselték a kedvenc feleségével, Aisa bint Abu Bakrral kapcsolatos spekulációk (24: 11–20). A fiatal feleség a Banu'l-Mustaliq elleni portyáról hazafelé lemaradt a seregtől, és egy ifjú beduin vitte Medinába, ami számos rosszindulatú pletykát szült.

Mohamed ötvenéves kora után kilenc házasságot kötött, de az iszlám előtti arab világban korlátlan számú kapcsolatra lehetett szert tenni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a geopolitikai és gazdasági aspektusokat,

amennyiben ezt a szokást értelmezni próbáljuk. Az óarab törzsek szempontjából prioritást élvezett a fiú örökös biztosítása. Az általánosan elterjedt történet szerint a Qurays egyik vezetője, al-As bin Wail, ártalmatlan szereplőnek tartotta Mohamedet, mert nem volt képes fiú utód nemzésére, ez egyben azt is jelentette, hogy halála után semmi nem marad utána (108:3). Egyes tudósok (Glaserapp, 1993; Goldziher, 1981b) a Próféta túlfokozott érzékiségét és morálisan megkérdőjelezhető rendelkezéseit emelik ki, míg mások (Benyik, 2008; Simon, 1994; Watt, 1956) a Próféta párkapcsolatokat és szexuális szokásokat érintő rendelkezéseit etikai szempontból pozitív előrelépésként aposztrofálják. Watt (1956) a Próféta házasságkötéseiben meghatározónak tartja a gazdasági és politikai motívációt. Első feleségének, Khadidzsának, aki a szíriai kereskedelemben érdekelt Asad nemzetségből származott, köszönhette anyagi jólétét és növekvő társadalmi presztízsét (94:5–6; 108:1). A nagy korkülönbség ellenére a házasság sikeres volt, amit hét közös gyermekük bizonyít, továbbá, hogy a Próféta nem választott feleséget mellé, csupán Khadidzsa halála után. Abu Bakr, Aisa apja szintén jelentős vagyonnal rendelkezett, amelynek értékét egymillió dirhemre becsülték (Benke, 1987:78). Dzsoveiria a Musztalik törzs vezetőjének lánya volt, míg az 51 esztendős Majmuna Mekka egyik legbefolyásosabb emberének, Abbasznak a sógornője.

Mohamed engedélyezi a válást, amely a 65. (1–7) szúra elnevezését is adja, de több hónapos türelmi időt ír elő, amelynek során rendezni lehet a kapcsolatot. Mohamed saját maga is házasodott elvált asszonnyal, sőt annak is megteremti a legitimációját, hogy saját fogadott fiának, Zayd bin Haritának volt feleségét, Zaynab bint Gahsot feleségül vehesse (33:4). A 33: 37–38. ájában ezt a házasságkötést Allah eleve elrendelt parancsának mondja. A szexuális indítékot szinte teljesen kiiktathatjuk, hiszen Zaynab ekkor már minimum 35 esztendős volt, ami ebben az időben már életes kort jelentett az asszonyi szépség relációjában. A politikai indok annál inkább az újabb házasságkötés motiváló ereje lehetett, hiszen az új ara családja a Qurays egyik legbefolyásosabb emberének, Abu Sufyánnak szövetségese volt, akinek lányát, Umm Habibát a hudabijjai kontraktus (Kr. u. 628) megpecsételéseként vette nőül. Mohamednek a törzsi eljárókkal tartandó diplomáciai kapcsolatok miatt szükséges volt a korlátlan számú házasság lehetősége.

Mohamed párkapcsolatainak elemzése közben feltárhatjuk a kor gazdasági és társadalmi sajátosságait. A 33:50. ája segítségével rendszerezhetjük Mohamed feleségeinek eltérő társadalmi státuszát. A Prófétához jogi értelemben legszorosabban tartozó feleségei azok, akikért jegypénzt

fizetett (pl. Aisa), és azok az unokatestvérek, akik abszolvátkák a hidzsrát. A Bibliából jól ismert intézmény, a rabszolganő-ágyasság is megtalálható Mohamed kapcsolati rendszerében (pl. Rayhana, Mariya). Igaz, ez kiváltja az „első feleségek” rosszallását, de Allah a Próféta lépését legitimálja (66:1–2). Azok a nők is potenciális feleségjelöltek lehetnek, akik kontraktussal rendezték „ideiglenes” házasságukat. Watt (1956, 395) értelmezésében ez a versrész a „muta” típusú házasság ellen irányul, amely egyben azt is jelenti, hogy az ilyen jogi helyzetű feleség csak a Prófétaé tartja meg magát.

A többnejűséget csak azzal a megszorítással engedélyezi a Korán (4:128), ha egy férj igazságos a feleségeivel. Feleségeit nem hanyagolhatja el, nem bántalmazhatja és szidalmazhatja, ezért a Próféta a poligámiát kivételességként fogalmazza meg (4:3). Leimgruber (2008) az ókori Kelet családjogi szokásokat vizsgálva szokványosként írja le, hogy Ábrahámnak fiút szült felesége szolgálja, Hágár. A konkrét példa felvet egy másik aspektust, az Istennek tett humán áldozat kérdését. A Biblia (Gen 22,12) és a Korán (6: 137) egyértelműen elítéli az Istennek szentelt emberáldozatot. Észak-Arábiában elterjedt szokásnak számított még a Kr. u. első évszázadokban is az emberáldozat (pl. a Lahmidák körében). A muszlim „dekalógus” (6:151–153; 17:31) megtiltja a demográfiai kérdések gyilkossággal történő rendezését, ugyanis a nomád arabok megölték gyermekeiket a szegénységtől való félelem miatt.

Káin és Ábel története (Gen 4,1–16) a társadalmi munkamegosztás, a foglalkozások és a hozzájuk kötődő konfliktusok közötti relációt domborítja ki. Goldziher (1981a. I.) felfogásában mind a Bibliában, mind a Koránban magasabb presztízsű foglalkozásként jelenik meg az állattenyésztés és a kereskedelem (Ábel, Jákob, Mózes, Dávid), mint a földművelés (Káin). A munkára való nevelés érdekében hangsúlyozza, hogy a hozzáállástól függ a szabadság és szolgaság, a hatalom és elnyomás viszonya. A szorgalmas fog uralkodni (Péld 12,24), elhangzik azonban a figyelmeztetés, hogy aki a társadalmi-gazdasági viszonyok teljes valóságát akarja látni, annak számolnia kell JHWH szabad közbeavatkozásával. Ezért tekintette Renzulli (1978) a képességgel és a kreativitással egyenrangúnak a feladat iránti elkötelezettséget, amely olyan személyiségjegyekből adódik össze, mint érdeklődés, kitartás, kritikus gondolkodás és önbizalom. Önmagában az emberi szorgalom nem vezet eredményre, csak akkor, ha az Úr félelmével párosul (Péld 15,16). Gondolni kell az eredménytelenség lehetőségére is, amely korlátot szab az emberi önállóságnak (Zsolt 127,1).

A Korán (6: 152) a modern kort is meghazudtolva hívja fel a figyelmet a méltányos és arányos munka- és tehervállalásra, amelyet a képességekhez és adottságokhoz kell igazítani. A K 53: 39. vers elemzése alapján Bani Sadr (1980) a munka és a tulajdon szimbiózisára mutat rá.

Az „ostoba” politikus és gazdasági szereplő azokat a törvényszerűségeket ismeri félre, veti meg és hágja át, amelynek a bölcs aláveti magát. Az „ostoba” szó nem egy intellektuális fogyatékosra vonatkozik, sőt a társadalmi szereplő cselekvésével és nem a megismeréssel áll kapcsolatban. Murphy–O’Connor (2003) ezért vél felfedezni az 1Kor 2, 6–8-ban merő gúnyt a világ fejedelmeivel szemben, akik nem ismerték fel „Isten rejtett bölcsességét”. Az ostobaság az ember életének középpontjában uralkodó összhang hiánya, amelynek következtében az ember nincs többé az igazság birtokában. Ha valaki nem értelmezi azokat a törvényszerűségeket, amelyeket a politikusnak ismernie kellene, az meggondolatlanságot és gőgöt von maga után. A politikusnak a gőgösség helyett az önuralom területén kell eredményeket elérnie, McCreesh (2002) ezt tartja lényegesnek a másokon való uralkodáshoz.

Felvetődik a nők vezető társadalmi szerepvállalásának problematikája is, Addison (1979) szerint ugyanis a gyengébbik nem tagjai kevésbé erősek azokon a képességterületeken, amelyek a vezetői tehetséghez szükségesek. Kockázatkerülésük és sok elem esetén való döntésképtelenségük mellett azonban hordoznak jó vezetői tulajdonságokat is, ilyenek a szociabilitás, az empátia, az intuíció, a megbízhatóság, a kompromisszumkészség. A Bibliában atipikusnak számít a női vezető, de nem teljesen ismeretlen, gondoljunk csak Debórára vagy Izebel szerepére és befolyására, avagy a Korán által is megemlített Sába uralkodónőjére, akiről a 27:23. ája a következőket állítja: „Azt tapasztaltam, hogy egy nő uralkodik fölöttük, és hogy mindenféle dolgot kapott, és hogy egy óriási trónusa van.” Munif (2008) felhívja a figyelmet arra, hogy a Koránban a férfi (Ádám) és a nő (Éva) egyformán felelősek az édenkertből való kiűzetésért. A Koránban magas presztízszt élvez Mária, Jézus anyja, akiről a 19. szúra kapta címét. A patriarchális arab kultúrában a családi jelző (nasab) általában a személy apjának neve, amikor ez egy személy anyját jelöli, az azt is jelenti, hogy az anyai ág genealógiája magasabb státusú. Robinson (2003) ezt prezentálja Jézus Koránban szereplő megnevezésével: „Mária fia” (K 23:50).

A vezetőnek sokrétű képességekkel (pl. nyelvek tudásával) és szakpolitikai ismeretekkel kell rendelkeznie, hogy különböző helyzetekben megfelelő tanácsot tudjon adni közösségi ügyekben (Tób 4,18). A döntések meghozatalához erkölcsi intelligenciára szintén szükség van. A Korán

„hikma” (bölcesség) (6:89) szavának jelentéstartalma az ítélet és a döntés képességét jelöli. A politikai-gazdasági szféra kompetitív szituációihoz a közszereplőnek magas fokú retorikai kultúrára is szert kell tennie (2 Sám 14,5; 17,1). Gagné (Gagné–Begi–Talbot, 1993) a tehetség prototípusai közül többet is köt a beszédkészséghez, amelyet a társas sikeresség egyik fundamentumának nevezhetünk. A dolgok ismerőjeként, neveik tudójaként jelenik meg az ember a szent iratokban, sőt Ádám tudása az angyalok fölé kerekedik Allah segítségével (K 2:33). Az emberi beszéd erejét és romboló hatását dramatizálja a Péld 12,6 által használt erőteljes metonímia. Gnilka (2007) kiemelkedőnek tart számos prófétát a beszédkészség területén, akik saját metaforikus kommunikációt fejlesztettek ki. A parabola használata Jézus számára olyan integrációs, mobilizációs és artikulációs eszközt jelentett, amely segítségével az absztrakt társadalmi-gazdasági folyamatokat a hétköznapi kommunikáció eszköztárával írhatta le. A rutinszerűen ismételt hétköznapi világ interakciói eruptív hatást váltottak ki a hallgatóságából. Mohamed parabolái teoretikusan nem segítik a kognitív folyamatokat, hanem agitatív, propagandisztikus metodológiával az érzelmekre hatnak.

A Koránt két, bűbáj ellen védelmet adó szúra zárja (113, 114), amelyek okát feltérképezhetjük a sira irodalomból. Egy medinai zsidó ember, Labid bin Asam, lányaival együtt szómágiát és varázslást vetett be a Próféta ellen, aki ezeknek köszönhetően komoly betegségbe esett. A két szúra ezt a gonosz kötést oldotta fel. A történetből láthatjuk, hogy a racionalista szempontból babonásnak tekintett Próféta milyen jelentőséget tulajdonított a gonosz módon felhasznált szavaknak. A sikeres konfliktuskezelésnek is elengedhetetlen feltétele a helyes kommunikációs technika elsajátítása, amely a következő elemekből áll: aktív figyelés, strukturálás, általánosítás, summázás, kiterjesztés, rendezés és csoportosítás. Ezt a politikusképet tökéletesen mutatja be a József-történet (Gen 37–48. f.), amely olyan ifjút ábrázol, aki fegyelem, szerénység, tudás, önuralom és istenfélelem révén egész lényét nemessé formálja, és aki minden élethelyzetben ugyanaz marad. Ez a bölcesség „arisztokratikus formája” (Rad, 2000:342), amely kísérlet a politikai és gazdasági élet biztonságának megteremtésére. Ez a bölcesség az élet szűkebb területével, a népesség szociális szempontból magasabban álló rétegének világával foglalkozik, annak olyan sajátos problémáival együtt, mint a tulajdon, a jó hírnév és a státus megőrzése.

A királytörvény rendelkezései (Dt 17,14–20) az izraeli királyt a keleti uralkodókat jellemző hatalomtól és tekintélytől tartják távol, és ehhez a Tóra tanulmányozását ajánlják segítő eszközként. Ezért jelenik meg a Dávid-kép mérvadóként, amely a hagyomány során erőteljesen tipikus jellegűvé bővült. E kép alapján mérettetnek meg a politikai vezetők, akik közül az lesz tökéletes, aki teljes szívéből megtartja az összes parancsot. Az Újszövetségben számos erénykatalógus határozza meg az ember helyes életvitelét (Kol 3,5–14; Ef 4,31; 1 Tim 6,4–11; Jak 3,15–18; 2 Pét 1,5–7): hit, igazság, kegyesség, önmegtartóztatás, tiszteletreméltóság, állhatatosság, ártatlanság, egyszerűség, tisztaság. Ezeket az erényeket, mint társadalmon belüli magatartásmódokat, Bultman (1998) a szeretet parancsának fényében tartja értelmezhetőnek (Kol 3,14), önálló jellemvonásként pedig a perfekcionizmusra és a szentségre törekvés csábításában jelennek meg. Az erénykatalógusok a Koránból (9:112; 23:1–11) sem hiányozhatnak, amelyek orientáló erővel bírnak a példamutató társadalmi élethez. Munif (2008a) kiemeli, hogy a Korán (2: 143) a mértékletesség és az arany középut vallását tartalmazza.

Már Terman (1924) vizsgálataiból is kiderült, hogy a legnagyobb alkotók rekrutálódásánál a környezeti tényezők befolyása is érvényesült. A vezetőnek vigyáznia kell, hogy a teremtés lehetőségei feletti uralom helyett, bizonyos szituációkban, a lehetőségek uralkodnak az ember felett. Az ember megismerhette a szőlészet tudásának birtokában a bor megrészesítő hatalmát (Gen 9,21). Az építészet az embert az öndicsőítés kábulatába ragadta (Gen 11,4). Mohamed (2:219) ezért kíván keretet szabni, amikor eltiltja követőit a szerencsejátéktól és a részegítő italoktól. Ezek a példák is bizonyítják: ha az embert uralmuk alá hajtják azok az instrumentumok, amelyek felett neki kellene rendelkezni, megszületik az embertelen ember. Az ember végső rendeltetése Isten dicsőítése, e cél nélkül a politikus és a gazdasági vezető önmaga bálványaként zsarnokká válik, és az emberiség elveszíti szabadságát.

A társadalmi-gazdasági „kreativitás” lehetőségei az ellenféllel vagy ellenséggel szemben

A társadalmi és gazdasági rendszerek megkövetelik az alkotóképességet vagy más néven a „teremtőerőt” az ellenféllel/ellenséggel szembeni relációban. Ennek a szikrának vagy ötletnek a megjelenése gyakran megma-

gyarázhatatlannak tűnik, könnyen tulajdonítható akár transzcendens sugallatnak. A 21. század politikai, gazdasági konfliktusainak feloldásánál különböző presztízsű nemzetközi vagy regionális szervezetek bábáskodnak, az eredmény sokszor ennek ellenére is deficites marad. A Korán és a Biblia korának világában a politikai, gazdasági vezetők számára többféle megoldási lehetőség kínálkozott, amelyek a mai napig érvényesek lehetnek. A professzionális vezető döntéseinek hatása társadalmi; erre a tényre Landau (1997) és Csíkszentmihályi (2009) is rámutatott, kifejtve, hogy a társadalmi kreativitás hatásköre tágan értelmezhető, akár az egész kultúrkörre is.

„Ne szálljatok szembe a gonosszal” (Mt 5,39), tanítja az Újszövetség a testi erőszak elkerülése érdekében. Nyitva hagyja azonban a pszichológiai vagy erkölcsi küzdelem lehetőségét (Mt 5,38–48). Jézus tanítása ugyanis valódi stratégia, és nem passzív beletörődésre vagy a gonosszal szembeni közömbösségre irányul. Csíkszentmihályi (2008, 345) ezt tovább fokozza annak bemutatásával, hogy a kereszténység elterjesztői a társadalom kevésbé előnyös helyzetű rétegeiből kerültek ki. A cél az, hogy szívének megváltoztatására készítsük az ellenfelet, mert ez feltételezi a politikai, gazdasági küzdőfél megfelelő hozzáállását. Ez azonban nem minden helyzetben adott, és ennek következtében eljutunk a politika határáig. Ilyen esetekben a döntéshozók szükségesnek láthatják, hogy más bibliai alapelvekhez folyamodjanak.

A közszereplő ellenféllel/ellenséggel szembeni reakciójában a bibliai gondolkodásban Viviano (2003:116) öt szakaszból álló fejlődést figyel meg:

- Korlátlan bosszúállás (Gen 4,15).
- „Ius talionis”, vagyis korlátozott bosszúállás (Dt 19,1621).
- „Ezüstszabály”: „Ne tedd azt másoknak, amit nem akarsz, hogy ők tegyenek neked.” (Tób 4,15).
- „Aranyszabály”: megnyílás a jó cselekedet felé, kezdeményező szerep vállalása a jóakarat légkörének megteremtésében (Mt 7,12).
- Ellenségszeretet, amely meghívás az erkölcsi hősiességre és a szentségre (Mt 5,43–48).

A pentatonikus skála első két pontja felveti a fizikai készségeken alapuló kiemelkedő teljesítmények kérdését. Ogilvie (1973), Frenkl (2002), Jakson és Butterfield (1986) koncepciója szerint a kiváló fizikai adottság sem esik a tehetség kategóriáján kívül, sőt MacIntyre (1999) a jó fizikum etikai aspektusát is felveti. Sámson alakjára könnyedén ráilleszthető

Gagné (Gagné–Begin–Talbot, 1993) fizikai képességfajtái közül a „Herkules” típus. Az ősatyák közül Jákob teljesítményét emeli ki Frenkl (2010), aki képes megbirkózni az angyallal, de Izrael első királyát, Sault is többek között a JHWH által kapott fizikai adottságai alapján választották ki. A Korán (2:247) is hangsúlyozza Saul testalkatának kiválóságát. Az arab kultúrában kiemelt jelentőséggel bírt a harmonikus külső megjelenés, amelynek kizárólagosságát Mohamed elítéli: „Amikor nézed őket, a küllemük tetszik neked, és ha mondanak valamit, odafigyelsz a szavukra.” (63: 4). A történelmi hagyomány a Próféta ellenfelei közül többeket is jóképűnek ír le. Jelen korunkban az autoriter berendezkedésű társadalmakban, a demokráciák alacsonyabb intelligenciájú rétegeinél vagy a militáns jellegű csoportoknál preferált az erőt felmutatni képes vezető.

A Korán az első két lépcsőfokot ismeri (2,:178–179), de csak a „ius talionis”-t (17:33) hagyja érvényesülni. Az 5:45. ája szó szerint értelmezi a bosszúállás elvét, amelynek elengedése az alamizsnálkodás jegyébe tartozó kivétel. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a koráni törvénykezés az individuum felelősségét hirdeti, ezért a megtorlás szereplője közösség nem lehet. Az „elismert módon” (2:178) tovább szűkíti a visszaélés potenciálját, mert a vérdíj címén felmerült képtelen követeléseket kizárja. Gnilka (2007) meglátása szerint Mohamed már a kora medinai időben (2:247) felismerte, hogy szülővárosával szemben a fegyveres fellépés lesz az egyetlen lehetőség. A Koránban gyakran fedezhetünk fel olyan részeket, amelyek konkrét eseményekkel kapcsolatban buzdítottak a fegyveres harcra (2:193; 8:39; 9:26). A 4:71–83. versekkel Mohamed az uhudi csatavesztés után bekövetkezett letargiát akarja legyűrti. A fegyveres harc és a háború szabályait is lerakja a Próféta, amikor előírja „...hajítsd vissza nekik (a szerződésüket)...” (8:58); ezzel utal arra, hogy ebben az esetben az ellenség sem tarthatja igazságtalannak a háborút, sőt a védekező jellegű harcokat kiemelten preferálja (22:39). A fegyveres konfrontáció kivül, Eliade (2006) szerint sokszor helyette, a Próféta az ellenséggel szembeni fellépés széles eszközkészletével dolgozik. Mekka első térdre kényszerítését Mohamed politikai kreativitásával érte el, amikor elvágta az élelem-beszerezés lehetőségét (23:75–77). Mekka gabonaexportőre, Tumáma bin Utal az iszlámra való áttérésekor beszüntette a Qurays élelmiszerimportját. A lépést súlyos éhínség követte, ami a történelmi hagyomány szerint arra kényszerítette a mekkai előkelőket, hogy levelet írjanak Mohamednek, amelyben szemére vetik, hogy szétszakította a velük való vérrokonság szálait. Diplomáciai szerződéssel érte el Mohamed, hogy ideiglenesen

bevonulhasson Mekkába, amelynek okán a muszlimok Kr. u. 629 márciusában elvégezhették az umrát, a „kis zarándoklatot” (48:24–25).

Ogilvie (1973) „Hitler-típus”-ként aposztrofálja a tehetséget, amelyben antiszociális képességek mozgatják. Ennél a típusnál a Machiavelli által megfogalmazott, „a cél szentesíti az eszközt” típusú társadalmi cselekvési mechanizmust figyelhetjük meg. Nagy Heródes gyermekek ellen elkövetett gyilkosságsorozata a történelem legsúlyosabb bűneire hívja fel figyelmünket. A politikai vezetésben abszolút tehetséges aktor a csecsemőkorú konkurens sikertelen elpusztításának krudélis kísérletekor egyben arra a helyzetre is rámutat, amelyet Czeizel (1997) többletfaktor-ként írt le. Ez nem jelent mást, mint az életben maradás imperatívuszát, az alkotásra alkalmas kor megélését.

Az ellenség szeretete a kereszténység értelmezése szerint nem reménytelen idealizmus, hanem bölcs stratégia a diktatúrán való felülkerekedésre. A politikus hősies viselkedése rossz színben tünteti fel az üldözött, és ezt a hatalmon lévők nem tudják befolyásolni. A kereszténység nem befelé fordított agresszió, hanem a szeretet bölcsessége által győztes stratégiává alakított fellépés. Ha feltesszük a kérdést, hogy hiányzik-e az erkölcsi és politikai józanság az ellenségszeretetből, a Szentírás válasza elutasító. Az ellenségszeretet meglehetősen hatásos lehet, ezt Gandhi 20. századi politikai tevékenysége is bizonyította. Szenkovics (2014) interpretálásában Gandhi társadalmi gondolkodásának alaptoposzai, eredetüket tekintve, szinte maradéktalanul vallási fogalmak, amelyek közül az erőszakmentesség (ahimszá) esetében Jézus Krisztus hatása megkérdőjelezhetetlen. Csíkszentmihályi (2008:333) szerint ez azt a folyamatot is prezentálja, ahogy a személyes szinten megvalósuló komplexitás társadalmi fejlődésbe megy át. A további kérdés az, hogy ez az egyetlen törvényes szabály mutatkozik-e a vallásos politikus konfliktushelyzetben való viselkedésére vonatkozóan, és hogy a bibliai tanítás korábbi szakaszai érvényüket veszítették-e. A keresztény társadalmi tanítás válasza – a szerző felfogásától teljesen eltérően – egyértelmű nem, ugyanis mind az öt pont alatt felsoroltak maradandó forrást jelentenek a hívő számára, amikor azok alkalmazása megfelelő. Viviano (2003) az ellenség morális szintjétől teszi függővé, hogy a bibliai erkölcsnek mely fokát kell alkalmazni. Bar-kun (2004) és Rostoványi (2004) kiemelik, hogy a protestáns fundamentalisták, akik nem rettentek meg Krisztus ellenségszeretetének teljes negligálásától, milyen komoly hatást gyakoroltak a neokonzervatív politikai irányzatra a 20. század utolsó évtizedeitől.

A szerző meglátása szerint krisztusi alapon csak a „hegyi beszéd alkotmányosságával” lehet kormányozni. Jézus Krisztus kereszthalála és az őskeresztények mártíromsága éles kontrasztot képez a keresztesháborúk világával vagy a Graziano (2017) által bemutatott Szent Háborúk 20-21. századi szövetségi rendszerével szemben. Aslan (2014) zelótaként írja körül Jézust, figyelmen kívül hagyva a hegyi beszéd passzusát (Mt 5,5), ahol a szelídek szó egyáltalán nem jelent gyengeséget, hanem dinamikus, energiát és erőt birtokló embert mutat, aki mindezen adottságok ellenére is képes az erőszak eszközének elkerülésére. Igaz, a krisztusi minta követése átlag feletti spirituális magasságot, feltétel nélküli Krisztusba vetett hitet valószínűsít, amelyre Lukács evangéliuma (18,8) a következőképpen utal: „Csak az a kérdés, hogy amikor az Emberfia eljön, talál-e hitet a Földön?” Az ellenséggel és a politikai ellenféllel szembeni bosszú vágyát és annak gyakorlását Fitzmeyer (2003b) kizárja a keresztény életvitelből (Róm 12,19–21). Isten eszkatologikus haragjának létezését – amely meg fog nyilvánulni a bűn ellen – a hívő ember nem felejtetheti el. A Korán végső megoldása az ellenséggel szemben az ószövetségi fokozatokkal mutat párhuzamot: „...a földön azoknak a jutalma, hogy megöletnek, vagy keresztre feszítetnek, vagy egymással ellentétesen a kezük és a lábuk levágatik, vagy elűzetnek (erről) a földről” (5: 33). Igaz, Mohamed is hagy kiskaput azoknak, akik Istenhez fordulnak, „mielőtt még hatalmat nyertétek fölöttük” (5: 34).

Sisk (1993) kiemeli a társas kompetencia prioritását, valamint a csoportfolyamatok feltérképezésének fontosságát. Az első benyomás súlyát és annak csalóka módját ezért mindig a helyén kell kezelni. A Korán (12:42) története alapján József azért raboskodott évekig, mert nem Istenben bízott, hanem az emberben. A Biblia Mózes példáján keresztül (Dt 3,23–28) minden vezetőt figyelmeztet arra, hogy ha a népükért való fáradás irányát eltévesztik, egyéni sorsuk félrecsúszhat. Még akkor is, ha Mózes és József a politikusok azon kategóriájába sorolható, akiket Tannenbaum (1986) – a társadalom preferenciái szerint osztályozandó – hiány (scarcity) tehetségként (pl. Abraham Lincoln, Winston Churchill) aposztrofált. A Korán (9:53–54) az Istenbe vetett hitet ezért sorolja előtérbe a társadalmi és gazdasági jellegű közjót szolgáló jócselekedeteknél, valamint a vallási előírások, rituálék betartásánál. Mohamed őszintén ismeri be, hogy a rábízott kinyilatkozástól isteni segítség nélkül eltérítették volna, amely önmaga világi és túlvilági bukásával lenne egyenértékű (17:73–75). Erről tanúskodik a „sátáni versek” (53:19–25; 22:52) körüli zavaros közjáték. A Próféta még Mekkában az iszlám mozgalom kritikus

időszakában hajlítani akarta tanítását, hogy kedvezzen a Qurays vezetőinek. Az 53. szúra recitálása közben a Sátán olyan szavakat adott a nyelvére, amely, a történeti irodalom szerint, Allah lányait is elismerte volna transzcendens patrónusként. Hasonló eset történhetett volna Kr. u. 630-ban Taif ostromakor, amikor a Banu Taqif feltételekhez kötötte a behódolást. Az egyik kérésük az volt, hogy istennőjüket, al-Latot még egy esztendeig imádhassák. A Próféta nehéz döntés előtt állt, mert az elhúzódo ostrom kikezdte presztízsét. A Korán végleges konklúziója: „Ha ő számos dologban engedelmeskedne néktek, bizony, szorongatásban lenne részetek!” (49:7) nem hagy kétséget afelől, hogy Mohamed nem engedhet Isten akaratából. A kísértés elkerülése végett szétromboltatta az istennő szentélyét al-Mugira bin Subaval. „A zarándoklat” nevet viselő szúra (22:52) és Lukács evangéliuma (4,3–13) a legsötétebb ezoterikus erőt is felvillantja, amely a kinyilatkoztatás folyamatában tevékenykedő prófétaikkal szemben felléphet.

A szakrális szempontok által motivált kreatív vezetők a társadalom önvédelme, jóléte számára elengedhetetlenül fontosak, ezért tekinti a nép kiválóságnak őket. Természetesen a feladat, a történelmi szituáció, a motivációs, interakciós és megerősítő hatások szintén befolyásolják azt, hogy ki lehet jó gazdasági-politikai vezető.

Epilógus

A Szent Könyvek szövegrészeit megvizsgálva feltárultak előttünk azok a tendenciák, amelyek segítségével koherens válaszokat adhatunk. Az újra vizsgálat alá vetett hipotézis azt állította, hogy a Biblia és a Korán átfogó elemzése lehetőséget ad számunkra egy új, eddig sehol nem használt vezetői tehetség tipológia megalkotására.

Az elemzésem alapján a következő tézis fogalmazható meg:

A modern tudomány számára vizsgálat tárgya lett a vezetői képesség, amely a tehetség egyik elismert formája. A Bibliában és a Koránban megjelenő tehetségkonceptiót a spirituális háttértartalom nélkül nem érthetjük meg. A tehetség meghatározásánál és a politikához, gazdasághoz való kapcsolatánál ezen belül jelenik meg egy szociokulturális szempont, amely a mindenkori közízlésre épít. Láthattuk, hogy az ó- és középkorban is voltak egymástól jól elhatárolható tehetségterületek, többek között a morális, az interperszonális, a társas, a gazdasági, az intellektuális és a fizikai. Társadalmi presztízsük szerint hierarchikus viszonyba sorolhatjuk

ezeket a kategóriákat, de az adott kor kihívásaira adandó válaszok alapján az említett kategóriák permanens változásban voltak. A morális terület prioritását a Biblia és a Korán sohasem vonja kétségbe, annál inkább egyes politikai, gazdasági funkciót betöltő szereplők.

Végezetül a szerző a Bibliában és a Koránban megjelenő, tehetséggel bíró közszereplőket tipologizálja. Eredetileg a tehetség ismérvét 5+1 dimenzió alapján ragadja meg. Abszolút moralitásnak, esetleg transzcendens dimenzióknak nevezi a +1-et. Ez a kategória kényszerítő erőjű, és azt mutatja meg, hogy a politikai-gazdasági aktor milyen etikai attitűddel és habitussal bír. A mi esetünkben ez nem jelent mást, mint a „Teremtőhöz” való relációt. Az öt szimpla dimenzió az intelligencia, a „teremtő erő” (más néven a kreativitás), a motiváltság és a kitartás, a fizikai erő és végezetül egyéb személyiségjegyek és képességek. A Biblia és a Korán szemléletét, értékelési mechanizmusát követve két, egymástól eltérő előjelű csoportot tudunk megkülönböztetni. Elsőként azon kiemelkedő képességű közszereplők csoportját, akik JHWH és Allah hívására, tehát a transzcendens dimenzióra pozitív választ adnak, másodsorban azokét, akik negatív feleletet fogalmaznak meg. Mind a két csoportot tovább oszthatjuk 3-3 részre annak megfelelően, hogy az öt szimpla dimenzió mindegyikét birtokolják, esetleg a többségét, vagy csak 1-2 területen mutatnak kiemelkedő képességeket. Még egyszer le kell szegezni, hogy a Biblia és a Korán tehetséges vezetőre vonatkozó koncepciója szerint csak annak a cselekedetei mozdíthatják elő hosszú távon a közjót, aki Isten törvénye szerint jár el.

A taxonómia azonban kiigazításra szorul, ugyanis a szerző modifikálni kényszerült az általa megalkotott osztályozási struktúrát. Létre kell hoznunk egy harmadik csoportot a transzcendens dimenzióra adott válasz kategóriájában, így az értékelési duált le kell cserélnünk egy értékelési triálra. A harmadik csoport tagjai számára valamilyen okból homályossá, torzulttá vagy nehezen megközelíthetővé válik a pozitív transzcendens dimenzió, esetleg életük során vagy annak egy szakaszában neutrális választ adnak az isteni szférára. A szerző egy másik tanulmányában (Varga, 2019) időközben részletesen bemutatta, hogy az Ószövetség világában a társadalomhoz és a Teremtőhöz való passzív reláció gazdaságetikai szempontból miért elvetendő. A jelenlegi tanulmány ugyanezt a mintázatot tárta fel a Korán esetében. Az Újszövetség sem ad lehetőséget a transzcendens világhoz való viszonyban a periférikus, neutrális attitűdnek, amelyet kiválóan szemléltet a talentumokról szóló parabola (Mt 25, 14-30). A

harmadik értékelési kódunk azonban csak torzóként, esetlegesen fog megjelenni a tipológiában, hiszen a tehetség legmagasabb szintjét a Biblia és a Korán világában csak a transzcendens dimenzió pozitív vagy negatív szférájához való kapcsolódással lehet elérni.

Ezek alapján nevezem az első csoportot „Messiás típusnak” vagy „Isteni kiválóságnak”, amelynek tagjai megkérdőjelezhetetlenek etikai síkon, és a tehetség mindegyik dimenziójában kiemelkedőt nyújtanak. A transzcendens jellegű elvárásoknak köszönhetően az eszményi politikai vezetők, Immanuel (Iz 7,14) és Ebed-JHWH (Iz 49,6) sorolhatók ide, hűsvér közszerelőt keresve pedig az egyiptomi társadalmi hierarchiában is magasra emelkedett Józsefet találhatjuk. Ennek ellentétpárja a „Káin típus”, aki az abszolút antiszociális tehetség. A politikailag sikeres birodalmak gonosz vezetőit írja le ezekkel a jellemzőkkel a Jelenések könyve (17.), Náhum próféta (3,4–6), Izajás próféta (14,3–21) vagy a Korán (18:94) Góg és Magóg inkarnációjával. Ezek a politikusok istenként vagy isteni jelzőkkel manifesztálták magukat, és befolyásukat abszolútnak értelmezték földön és égen. Az értékelési triál harmadik mezője alapján ezen a területen nem találunk szignifikáns eredményt a fentebb említett okok miatt.

A következő ellentétpár pozitív tagjánál meg kell említenem, hogy előfordulhat, hogy minden dimenzióban lehetőséget kapott a Teremtőtől, de élete egyes szakaszában vagy szakaszaiban elbukott a morális szférában; igaz, különböző körülményeknek köszönhetően vissza tudta nyerni személyes integritását. Mindezek alapján „Mózes típusként” neveztem meg ezt a csoportot, utalva arra, hogy a névadó egy-egy rövidebb periódusra többször is rossz választ adott a különböző kihívásokkal szemben. Egyben jelzem azt is, hogy a kiválasztott szereplő egyes területeken már nem felelne meg a tehetséggel szemben támasztott követelményeknek. Gondoljunk csak arra, hogy Mózes beszédhibás volt. Negatív ellentétpárját „Heródes típusnak” nevezem, mert ezzel érzékeltetni tudom az abszolút amorális aspektust, de egyben azt is, hogy uralkodása az adott történelmi szituációban olyan vezetői képességeket csillogtatott meg, amiért kiérdemelte a „Nagy” jelzőt. A Korán nem ismeri Heródes alakját, de azoknak a népeknek a vezetőit igen, akik hasonló istentagadást követtek el. A kiegészítő harmadik területhez Izrael legnagyobbjai közül egy-egy életszakaszukban többeket ide sorolhatunk. Noé (Ter 9, 21) a részegsége okán, Illés próféta a burnout-szindrómához hasonló tüneteket produkálva a halált keresve (1Kir 19,3-4), Jónás (Jón 1) a feladattól való félelem miatt

lehet a kategória tagja, Vitus-Bulbuk (2017) Jób történetét analizálva mutatja meg, hogy a transzcendens világtól való depriváció milyen hatással lehet a sokoldalú tehetségre. Az utolsó ellentétpárnál olyan személyeket választottam ki az általam jelölt csoport névhordozójának, akiknél egy-egy terület jelent meg erősségként. A csoport pozitív felét „Sámson típus”-ként, míg negatív pólusát „Góliát típus”-ként ragadhatjuk meg. Mindkét kiválasztott szereplő elsősorban testi erejének köszönhetően emelkedett ki kortársai közül, mindketten elbuktak, de ez csak egyikük-nél, Sámsonnál jelentett katarzist. A Korán esetében Sámson helyére Sault állíthatjuk, aki azonban a Bibliában ambivalens megítélés alá esik, amelyet tovább tetéz katonai öngyilkossága. Az értékelési triál harmadik aspektusa alapján megállapíthatjuk, hogy Sámson (Bír 16,4-21) bizonyos életszakaszában az érosz uralma alá került, s ezzel elidegenítette magát JHWH-től.

Végezetül szükséges jelezni, hogy a tipológia, mint minden besorolás, megközelítő és ráutaló jellegű, és semmiképpen sem akarja azt a benyomást kelteni, hogy abszolút érvényű. Nem is lehet minden része az, hiszen az idő, mint az embert körülvevő, kanti értelemben a priori kategória, minden egyén életében kényszerítő erővel jelentkezik. Értjük ezen azt, hogy a velünk szemben szakadatlanul érkező kihívásokra gyakran még a kiemelkedő talentumok sem képesek egész életük folyamán, minden esetben a legoptimálisabb választ adni. Az ember humán létezőként tomista megközelítésben eventuális, ez teszi a tipológiát is esetlegessé, de ez a fajta besorolás mégis alkalmas arra, hogy elkülönítsük egymástól a Bibliában és a Koránban megjelenő különböző vezetői tehetség típusokat.

Irodalom

- Abroms, K. I. (1985): Social giftedness and its relationship with intellectual giftedness. In: Freeman, J. (Ed.): *The Psychology of Gifted Children*. John Wiley and Sons Ltd., New York, 201–218.
- Addison, L. (1979): Simulation gaming and leadership training for gifted girls. *Gifted Child Quarterly*, 23. 288–296.
DOI: <https://doi.org/10.1177/001698627902300211>
- Al-Azami, M. M. (2003): *The History of the Qur’anic Text from Revelation to Compilation: A Comparative Study with the Old and New Testaments*. UK Islamic Academy, Leicester.

- Al-Ghazali, S. M. (2000.): *A Thematic Commentary on the Qur'an*. Translated from the Arabic by Ashur A. Shamis, The International Institute of Islamic Thought, Herndon. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvh4zgz9>
- Armstrong, K. (1998): *Mohamed: Az iszlám nyugati szemmel*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Arroyo, C. G. – Sternberg, R. J. (1993): *Against all odds: A view of the gifted disadvantaged*. In: Wallace, B. – Adams, H. B. (Eds.): *Worldwide perspectives on the gifted disadvantaged*. Bicester, UK: AB Academic Publishers, 29–43.
- Asad, M. (1980): *The Message of the Qur'an*. Dar al-Andalus, Gibraltar.
- Balala, M. – H. (2011): *Islamic Finance and Law. Theory and Practice in a Globalized World*. Palgrave Macmillan, New York.
- Bani Sadr, A. (1980): *Work and the Worker in Islam*. The Hamdami Foundation, Tehran.
- Barkun, M. (2004): *Religious Violence and the Myth of Fundamentalism*. In: Weinberg, L. & Pedahzur, A. (Eds.): *Religious Fundamentalism and Political Extremism*. Frank Cass Publisher, London, 55–70.
DOI: <https://doi.org/10.1080/14690760412331326230>
- Bárány, I. (ford.) (2001): *Platón: Theaitétosz*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 106–122.
- Benke, J. (1987): *Az arabok története*. Kossuth Könyvkiadó.
- Benyik, Gy. (2008): *A Biblia és a Korán keletkezése és magyarázata*. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 71–88.
- Bevir, M. – Rhodes, R. A. W. (2002): *Interpretive Theory*. In: Marsh, D. – Stoker, G. (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave-MacMillan, London, 132–152.
- Beyme, von K. (1992): *Die politischen Theorien der Gegenwart*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Biblia Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás (1979). Szent István Társulat, Budapest.
- Bright, J. (1993): *Izráel története*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- Buber, M. (1998): *A próféták hite*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Bultmann, R. (1998): *Az Újszövetség teológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Czeizel, E. (1997): *Sors és tehetség*. FITT Image és Minerva Könyvkiadó, Budapest.
- Csikszentmihályi, M. (2008): *A fejlődés útjai. A harmadik évezred pszichológiája*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Csikszentmihályi, M. (2009): *Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csikszentmihályi, M. – Robinson, R. E. (1986): *Culture, time and the development of talent*. In: Sternberg, R. J. – Davidson, J. E. (Eds.): *Conceptions of Giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge, 264–284.
- Davis, G. A. – Rimm, S. B. (1985): *Education of the Gifted and Talented*. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall Inc.

- El-Gamal, A. M. (2006): *Islamic Finance : Law, Economics, and Practice*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511753756>
- Eliade, M. (2006): *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Endreffy, Z. (ford.) (1986): *John Locke: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Fitzmyer, J. A. S. J. (2003b): *Levél a Rómaiaknak*. In: Jeromos Bibliakommentár II., *Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 385–443.
- Fodor, Gy. (2008): *Bibliai és koráni exegézis*. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 121–130.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Frenkl, R. (2002): *Sporttehetség*. In: Czeizel E. – Gáborjáni P. – Gyarmathy É. – Palotás J. – Százdi A. (szerk.): *Magyar Tehetség gondozó Társaság, Almanach 2002*. Petit Real, Budapest, 63–68.
- Frenkl, R. (2010): *Az emberi teljesítés, mint érték, hatása az élet kiteljesedésében, a Biblia tükrében és napjainkban*. In: Závoti, Józsefné (szerk.): *„Amit a legkisebbel tesztelt az énvelem tesztelt”*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 37–42.
- Gagné, F. – Begin, J. – Talbot, L. (1993): *How well do peers agree among themselves when nominating the gifted or talented? Gifted Child Quarterly*, 37 (1.). 39–45. DOI: <https://doi.org/10.1177/001698629303700106>
- Gardner, H. (1997): *Rendkívüliek*. Kulturtrade Kiadó, Budapest.
- Gál, F. (1987): *János evangéliuma*. Szent István Társulat, Budapest.
- Giesen, H. (1995): *Herrschaft Gottes – heute oder morgen? Zur Heilsbotschaft Jesu und der synoptischen Evangelien*. Verlag F. Pustet, Regensburg.
- Glasenapp v. H. (1993): *Az öt világvallás*. Gondolat Talentum.
- Gnilka, J. (2007): *Biblia és Korán*. Szent István Társulat, Budapest.
- Goldziher, I. (1981a): *A Higa-költészet előtörténete*. In: Simon, R. (szerk.): *Az iszlám kultúrája*. II. Gondolat, Budapest, 597–764.
- Goldziher, I. (1981b): *Az iszlám vallása*. In: Simon, R. (szerk.): *Az iszlám kultúrája*. II. Gondolat, Budapest, 765–847.
- Graziano, M. (2017): *Holy Wars and Holy Alliance*. Columbia University Press, New York. DOI: <https://doi.org/10.7312/graz17462>
- Hentschel, G. (2008): *„Miért kérdezted a nevemet?” A közeli és a távoli Isten*. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 113–119.
- Hopkin, J. (2002): *Comparative Methods*. In: Marsh, D., Stoker, G. (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave-MacMillan, London, 249–267.
- Horváth, J. (ford.) (2001): *Platon: Philéosz*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 92–105.

- Jackson, N. E. – Butterfield, E. C. (1986): A conception of giftedness designed to promote research. In: Sternberg, R. J. – Davidson, J. E. (Eds.): *Conceptions of Giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge, 151–181.
- Kaleem, A. – Ahmed, S. (2010): The Quran and Poverty Alleviation. A Theoretical Model for Charity-Based Islamic Microfinance Institutions (MFIs). *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39. 3. 409–428.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0899764009332466>
- Khatena, J. (1992): *Gifted: Challenge and response for education*. Illionis, Itasca, Peacock Publishers Inc.
- Kis, J. (ford.) (1978): Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről avagy a politikai jog alapjai. Magyar Helikon, Budapest.
- Komoróczy, G. (1992): Jeremiás, Jeruzsálem, Nebúkadreccar. In: Komoróczy, G.: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Századvég Kiadó, Budapest, 199–230.
- Kránitz, M. (2008): Egy Isten, két vallás. Azonosságok és különbségek a keresztény és az iszlám istenfelfogásban a Tanítóhivatal szemszögéből. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 53–68.
- Landau, E. (1997): *Bátorság a tehetséghez*. Calibra Kiadó, Budapest.
- Leimgruber, S. (2008): Ábrahám a Bibliában és a Koránban. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 131–142.
- MacIntyre, A. (1999): *Az erény nyomában*. Osiris, Budapest.
- Madigan, D. S. J. (2008): Az ige népe: János olvasása muzulmánokkal. In: Benyik György (ed.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 103–112.
- McCreech, T. P. (2002): A Példabeszédek könyve. In: *Jeromos Bibliakommentár I., Az Ószövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 697–711.
- Munif, A.-F. (2008): A Korán magyarázat és helye a muszlim gondolkodásban. In: Benyik György (szerk.): *Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*. JATE Press, Szeged, 27–51.
- Murphy-O’Connor, J. O. P. (2003): Első levél a Korintusiaknak. In: *Jeromos Bibliakommentár II., Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 339–365.
- Nagy, L. (1930): A tehetség lélektani problémái. In: Harsány, I. (szerk.) (1994): *Tehetségvédelem*. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest.
- Ogilvie, E. (1973): *Gifted Children in Primary Schools*. Macmillan Educ. Ltd.
- Popper, P. (2006): *Vallásalapítók*. Saxum Kiadó.
- Rad, von G. (2000-2001): *Az Ószövetség teológiája I–II*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rad, von G. (1951): *Der Heilige Krieg im alten Israel*. Zwingli Verlag, Zürich.
- Renzulli, J. (1978): What makes giftedness? Reexamining a definition. *Phi Delta Kappa*, 60, 180–184.

- Robinson, N. (2003): „Jesus”. In: Jane Dammen McAuliffe (ed.): *Encyclopaedia of the Qur'an*. Volume Three, Brill, Leiden–Boston, 7–21.
- Rostoványi, Zs. (2004): *Az iszlám világ és a Nyugat*. Corvina, Budapest.
- Rózsa, H. (2001): *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben*. Szent István Társulat, Budapest.
- Salamon, A. – Munif, A. F. (2003): *Saría. Allah törvénye. Az iszlám jog különös világa*. Press Con Kiadó, Budapest.
- Simon, R. (2009): *Iszlám kulturális lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Simon, R. (ed.) (1994): *Korán. A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Sisk, D. A. (1993): *Leadership education for the gifted*. In: Heller, K. A. – Mönks, F.J. – Passow, A. H. (Eds.): *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Pergamon, Oxford, 491–505.
- Stogdill, R. M. (1974): *Handbook of leadership: A survey of theory and research*. New York, Free Press, New York.
- Szabó, M. (ford.) (1984): *Platon: Állam*. In: *Platon összes műve I–III*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Szenkovics, D. (2014): *Móhandász Karamcsand Gándhí Filozófiai Gondolkodásának Központi Fogalmai*. Pro Philosophia Kiadó, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- Tannenbaum, A. J. (1986): *Giftedness: psychosocial approach*. In: Sternberg, R.J. – Davidson, J. E. (Eds.): *Conceptions of Giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge, 21–52.
- Terman, L. M. (1924): *The physical and mental traits of gifted children*. In: G.M. Whipple (Ed.), *Report of the society's committee on the education of gifted children* Bloomington, IL: Public School Publishing, 157-167.
- Varga, N. (2013): *A Biblia és a Korán politika- és gazdaságképe*. Kolozsvár – Budapest, Exit Kiadó – Marczibányi Téri Művelődési Központ.
- Vitus-Bulbuk, I. (2017): *Szenvedés – megelégedés – beteljesedés Jób könyve alapján. Pasztorálpszichológiai reflexiók*. PhD disszertáció, Babes-Bolyai Tudományegyetem Főkönyvtár, Kolozsvár.
- Vámosi, P. (ford.) (1999): *Thomas Hobbes: Leviatán. I*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Viviano, V. B. O. P. (2003): *Evangélium Máté szerint*. In: *Jeromos Bibliakommentár II., Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 95–161.
- Watt, W. M. (1956): *Muhammad at Medina*. Clarendon Press, Oxford, UK.
- Wechsler, D. (1974): *Manual for the Wechsler Intelligence Scale for Children – Revised*. Psychological Corporation, New York.
- Wolff, H. W. (2001): *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat–Porta.

Integritás és autoritás – A modern „polgári” állampolgár születése

Integrity and authority – The birth of the modern “citizen”

Garaczi Imre¹

*„Az igazságosság erő nélkül tehetetlen; az erő igazságosság nélkül zsarnoki.”
(B. Pascal)*

Absztrakt

Az intellektuális képesség a társadalom tagjai között egyenlőtlen mértékben van jelen. Ebből következik, hogy az a polgár, aki egy foglalkozást vagy hivatást űz, nem képes állandóan a köz ügyeire figyelni. Ezzel függ össze az oktatás és művelődés kérdése, hiszen a munka összetettsége és bonyolultsága miatt nem jut idő erre. Ehhez kapcsolja Tocqueville azt az ősi teóriát, amely szerint a többség erkölcsi uralmának az a forrása, hogy az egyének egyesült közösségeiben reálisabb és nagyobb bölcsesség nyilvánul meg, mint a magányos polgárok lehetőségeiben. Ezt a problémát Tocqueville az amerikai demokráciával kapcsolatban új jelenségnek tartja. Ez az érvrendszer azt is hangsúlyozza, történelmi mintákon keresztül, hogy a kisebbségi álláspont alapvetően haszontalan, megalázó és jogvesztő hatású. Mindez azért vetődik fel ebben a formában, mert szembe kell nézni a demokráciában is a gazdagok és a vagyontalanok közötti klasszikus küzdelemmel. A klasszikus demokrácia-elméletekben jelen van az egalitarizmus elvének olyan típusa, amely azt a kívánalmat tükrözi, hogy a gazdagok legyenek kevésbé gazdagok, s a szegények kevésbé szegények. Mindez a tulajdonjogok viszonyain múlik. Tocqueville hisz abban, hogy az általános választójog a szegények számára lehetővé teszi a gazdagokkal szembeni érdeknylvánítást. Írásomban rekonstruálni kívánom *Az amerikai demokrácia szerzőjének* őszinte és rácsodálkozó szintézisét a modern demokratizmus állampolgári autoritásának kialakulásáról.

Kulcsszavak: állampolgáriság, a demokrácia kultúrája, föderalizmus, öngazgatás, puritanizmus, individualizmus, egyenlőség-eszmény, jól felfogott érdekek.

Abstract

Intellectual capacity is unequally distributed among members of society. It follows that a citizen who is engaged in an occupation or profession is not capable

---

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának társadalomtudományi alelnöke

of paying constant attention to public affairs. The question of education and culture is linked to this since the complexity and intricacy of work mean that there is not enough time for it. To this Tocqueville relates the ancient theory that the source of the moral domination of the majority is that the united communities of individuals manifest a more realistic and greater wisdom than the potentialities of solitary citizens. Tocqueville sees this problem as a new phenomenon in American democracy. This line of argument also emphasizes, through historical examples, that the minority position is fundamentally unhelpful, demeaning, and disenfranchising. It is raised in this form because it is necessary to confront the classic struggle between the rich and the wealthless in democracy. In classical theories of democracy, there is a type of egalitarianism that reflects the desire for the rich to be less rich and the poor to be less poor. It all depends on property rights relations. Tocqueville believes that universal suffrage allows the poor to express their interests vis-à-vis the rich. In my paper, I want to reconstruct the author of *American Democracy*'s frank and penetrating synthesis of the emergence of civil authority in a modern democracy.

Keywords: citizenship, the culture of democracy, federalism, self-government, puritanism, individualism, egalitarianism, well-conceived interests.

Az állampolgár és politikai közösség kapcsolata

Alexis de Tocqueville élete szorosan kapcsolódik a nagy forradalom utáni Franciaország korához. Családjá arisztokrata származású, s szüleit a forradalom idején börtönbüntetésre ítélték. A kivégzéstől való megmenekülésüket thermidor 9-ének köszönhatték. Ő maga jogi tanulmányai végeztével a bírói testület tagjaként szerzett gyakorlatot. 1831-32-ben állami költségen nyílt arra lehetősége, hogy az Egyesült Államokba utazva a börtönviszonyokat tanulmányozza. Innen hazatérve írja meg *Az amerikai demokrácia* című művét, amely, alig harmincöt esztendősen, nagy hírnevet hozott számára. Már az indulás előtt megfogalmazódott a kötet terve, erről tanúskodik egyik barátjához írott levele is, amelyben azt a kérdést veti fel, hogy a jogegyenlőség összeegyeztethető-e a szabadsággal. Műve olyan komoly sikert aratott, hogy 1841-ben a Francia Akadémia tagjává választották. Ezután a korabeli Afrika társadalmi és politikai problémáival foglalkozott, és politikai karrierbe kezdett. 1849-ben félévig külügyminiszteri posztot töltött be. Louis Bonaparte császársága kezdetén rövid ideig börtönbüntetést szenved, s ezzel befejezi politikai pályafutását. Az aktív politizálástól visszavonulva 1856-ban írta a *L'Ancien Régime et la Ré-*

volution című tanulmánya első részét, de ezt már befejezni nem tudta, hiszen 1859-ben elhunyt. Tocqueville a modern demokrácia egyik legnagyobb teoretikusa. Vizsgálódásait az adott társadalmi berendezkedés alapján az állampolgár és a politikai közösség kapcsolat-rendszereivel kezdi.

„Csakhamar azt is felismertem, hogy a szóban forgó jelenség hatása messze túlterjed a politikai erkölcsökön és törvényeken, s nem kisebb mértékben vonja uralma alá a polgárok társadalmát, mint magát a kormányzatot: véleményeket formál, érzelmeket kelt, szokásokat inspirál és azt is átalakítja, amit nem maga hoz létre. Így tehát az amerikai társadalom tanulmányozása során mindinkább a társadalmi egyenlőségben láttam azt a teremtő erejű tény, amelyből minden egyedi tény származni látszott, és ez vált számomra azzá a központi jelenséggé, amelyhez minden megfigyelésem szüntelenül visszavezetett.” (Tocqueville, 1993:23).

Azt mutatja be, hogy az egyenlőség állapota hogyan írható le a politikai nemzetek történetében, és miként alakulnak a polgárok szokásai és szellemi beállítódásai. A demokratikus rendszerek elve az egyenlőség viszonyokhoz való hozzáálláson alapul. Tocqueville a korábbi politikai filozófiókból elfogadja azt, hogy az egyenlőségre való törekvés isteni akaratot fejez ki. Ezzel nem zárja a polgárt a determinizmus falai közé, hanem a gondviselés – szerinte – az embert köztes lénynek teremtette, elég tár mozgástérrel, de úgy, hogy bizonyos korlátokat nem léphet át. Isten teremtő akaratát olyan sorsvetésnek tartja, amely egy felkínált ajánlat az emberiség számára, s csak rajtuk áll, hogy milyen világot alakítanak ki a szolgaság és a szabadság között. Minden ember egyenlőnek teremtetik, ez az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat legfontosabb mondata. Ebből fakad a demokráciafogalom minden későbbi értelmezésének autoritása. Az egyenlőség elve kiterjed a politikai és társadalmi gyakorlat minden területére, de ez nem érvényes az értelmi képességek vonatkozásában. Hogyan lehet megvalósítani azt a kívánalmat, hogy a polgárok egyszerre lehessenek szabadok és egyenlők? Nem azonosítható a demokrácia világa egyetlen intézménnyel sem. Az igazi mozgatórugó az egyenlőségre való törekvés szenvedélye, ez teremt talajt az önkényuralommal szembeni fellépéshez, hiszen a demokratikus jellegű intézmények önkényuralom alatt is működhetnek. Hamar rájön arra a paradoxonra, hogy a korlátozott mértékben működő demokráciában igen gyorsan szárba szökkenhet az önkényuralom.

„Az elmúlt hétszáz év során megesett néhányszor, hogy a nemesek a királyi tekintély elleni harcukban, vagy éppenséggel, hogy vetélytársaik

erejét megtörjék, politikai hatalmat adtak népnek. Ám ennél jóval gyakrabban figyelhettük meg, hogy a királyok az állam alsó osztályait csak azért részeltették a hatalomban, mert az arisztokráciát akarták féken tartani.” (Aron, 1967:460).

Tocqueville az amerikai demokrácia megfogalmazásának módszerét a teljes mértékű szellemi integritás alapján végzi: különleges jelentőséget tulajdonít az emberiség történetében annak, hogy az intellektuális tevékenység fokozatosan erővé vált, és a gazdaság forrása lett. Ezáltal a tudomány eredményeit úgy fogja fel, mint a hatalomnak a nép előtt megnyíló lehetőségét. Mindez a demokrácia javát szolgálja. Ebből is fakad az a gondolata, ami szerint a korát megelőző hétszáz esztendő szinte minden történelmi eseménye az egyenlőség felé mutat. Ezt szolgálja a protestantizmus is, amely minden ember számára egyenlő módon biztosítja az ég felé vezető utat.

Mindezt nemcsak Franciaország vonatkozásában állítja, hanem kiterjeszti az egész keresztény világra. Szinte természettudományos axiómának tartja a történelem mozgását, amely korunk felé haladva minden mozdulatával a demokrácia irányába mutat.² Fontos mozzanatra hívja fel a figyelmet akkor, amikor az egyenlőség két tendenciáját fogalmazza meg: az egyik új gondolatokra ösztönzi a polgárok szellemét, a másik leszoktat a gondolkodásról. Ennek okát abban látja, hogy a megvalósult demokrácia is korlátozhatja az intellektuális szabadságot akkor, ha mindenki hozzáláncolja magát a többségi akaratban érvényre jutó általános akarathoz. Nem lehetünk azáltal boldogabbak, ha elnyomásunkat nem egy despotikus hatalom okozza, hanem a többség hatalma.

A bármely demokrácia alapját képező egyenlőség elvét a kereszténységnek köszönhetjük, de ebben benne foglaltatik az is – s ezt Tocqueville saját korával kapcsolatban véli –, hogy elveszíthetik hatalmukat sorsuk pozitív kimenetelének irányításában. (Tocqueville, 1993:29). Hogy ez ne történhessen meg, ahhoz szükséges az erkölcsöket megtisztítani, a tapasztalatlanságot a tudós hozzáértéssel felcserélni, a vak ösztönöket a reális

---

² Az, hogy Tocqueville az emberiség történetének főbb szervezőelveit és mozgatórugóit a gondviselés kezébe adja, a mai olvasó számára kissé naivnak tűnhet, és módszerét tekintve hasonlatos Hegel világszemlééhez, amely végig járva útját a történelem állomásain, mindig magasabb szinten tér vissza önmagába, és egyszer csak eléri a haladáselv kitűzött célját. A történelmi emberiség vándorlása az egyenlőség felé a mindenkori többségi hatalom buktatóin keresztül valósul meg, ugyanis az egyenlőség, amely bárki mástól függetlenné tesz, ugyanakkor egyedüllétre és védtelenségre is kárhozzat a többség akaratával szemben.

érdekek felismerésével helyettesíteni, s a kormányzatokat pedig rákényszeríteni arra, hogy a követelményeknek megfelelő döntéseket szorgalmazzanak. Ez lenne a legfontosabb feladat.

Tocqueville szerint e kiforróban lévő új világ újfajta politikai filozófiát követel. Ezzel kapcsolatban fájjalja azt, hogy az államfők általában nem megfelelően készítik elő döntéseiket, és a forradalmak nem csak hogy ellenükre, hanem tudomásuk nélkül robbantak ki. A demokrácia legtöbbször a zabolátlan ösztönök alapján szerveződött, s akik erkölcsi érettségük alapján alkalmassá válhattak volna a hatalomra, azok gyakorta önhibáik miatt rekesztődtek ki.³ A felvilágosodás szétrombolta a középkori társadalom szilárdnak hitt kötelekeit, de ugyanakkor az átmenet, amely már a polgári típusú autoritás által szervezett egyenlőségen alapul, igen hosszú idő alatt képes erőre kapni. Tocqueville a nép fogalmát gyakorta szentimentális módon közelíti meg. Természetesen a népről, mint népről egészen szólni inkább irodalmi műfajokban illik, mintsem egy politikai filozófiákban. Értelmezésében a demokratizálódó társadalom meggyengítheti a nemzet erejét, de ez megéri, mert az állampolgárok többségének ugyanakkor jobb sors jut osztályrészül. A radikális társadalmi változás lebontja, vagy korlátozza a korábbi stabil intézményeket, de nem biztos, hogy időben képes az újakat megformálni és felépíteni.

„A királyi hatalom tekintélye elhalványodott, anélkül, hogy helyébe lépett volna a törvények fensége; napjainkban a nép megveti feljebbvalóját, noha fél tőle, s a félelem sokkal többet csikar ki belőle, mint egykor a tisztelet és a szeretet.” (Tocqueville, 1993:34).

Az átalakulások során felaprózódtak a korábbi társadalmi szélsőségeket jellemző vagyonok, új gyűlöletek alakultak ki, s ezek kioltják egymás hatalomképességét, s az erőszak tűnik a gyakorlatban a legcélravezetőbbnek. Az átmenet dinamikáját hiányolja Tocqueville, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy ugyan szétrombolták a korábbi arisztokratikus államot, de most itt állnak a romok között, s úgy tesznek, mintha itt szándékoznának megtelepedni. A zűrzavar tanúinak kora ez. (Tocqueville, 1993:36). Ennek paradoxona az is, hogy a keresztény egyházat, amely létrehozta az emberek Isten előtti egyenlőségét, éppen a demokrácia érdekében meg-

---

³ Ez vezetett oda, Tocqueville olvasatában, hogy a demokratikus célokért folytatott küzdelem elsősorban a politikai közösség gazdasági vonatkozásait érintette, s az eszmékben, a hagyományokban és az erkölcsökben nem következtek be azok a változások, amelyek az elvárt előnyöket szolgálhatták volna.

dönteni készülnek. A szabadság uralmát azonban eléggé nehéz lesz megvalósítani erkölcsök nélkül. Ehhez viszont a hit mindenképpen szükséges.⁴

„Higgyem talán azt, hogy a Teremtő, miután megalkotta az embert, magára hagyta, hadd küzdjön vég nélkül e minket körülvevő szellemi nyomorúság közepette?” (Tocqueville, 1993:62).

E logika kérdésfeltevései nyomán jut el Tocqueville ahhoz az országhoz, amelyben a társadalom forradalma kiszélesedett a fiatalon megalakult állam természetes hatáira, s mindez úgy zajlott le, hogy igazából nem történt európai értelemben vett forradalom. Ez Amerika. Az európai nemzetek kivándorlói poggyászukban egyedül a demokrácia alapelvét vitték magukkal, s mindazokat a regressziókat, melyektől szabadulni óhajtottak, itt hagyták a vén kontinensen. Tehát az Újvilág az Óhaza küzdelmeinek izzadságából teremtődött.

Demokrácia, föderalizmus, öngazgatás

Mindehhez Tocqueville követendőnek tartja Európa számára az amerikai föderalizmust kikristályosító viták tanulságait. Amerikát nem azért választotta, mert az megvalósította volna a lehetséges legjobb társadalmi berendezkedést, hanem azért, mert meglátta a lehetőséget erre, és talán így ez Európa számára is példa lehet. Az egyenlőség fogalmát nem a maga nominalista egyszerűségében tételezi fel, hanem inkább az egyenlőség feltételrendszereit kutatja az élet minden területén. A demokrácia elveinek feltérképezésében mércének az Ancien Régime világát veszi alapul, azt az arisztokratikus állapotot, amely a 19. század harmincas éveire megdőlni látszik. *Az amerikai demokrácia* első kötetének első fejezetében Észak-Amerika geomorfológiai vonatkozásait jellemzi, rámutatva arra, hogy az új földrajzi környezet az egykorvult európaiaknak mit is jelentett. Legfőképpen a végtelennek tűnő térség misztikuma ragadja meg figyelmét. Az őslakos indiánokat a civilizáció előtti állapotban találja, s kijelenti, hogy ugyan itt laktak,

---

⁴ A demokrácia megteremtésének egyik problémája az is, hogy a korábbi transzcendens hatalom alól kiszabadult polgárok nézetei gyakorta teljesen ellentétesek valódi hajlamaikkal, például a szolgáléküségét és hitványságot magasztalják, annak ellenére, hogy sohasem ismerték, ugyanakkor más polgárok pedig annak ellenére vonzódnak a szabadsághoz, mintha éreznék benne mindazt, ami nagyszerű, pedig lényegét mindig félreismerték.

de valójában nem birtokolták a területet, s ezért az európaiak megjelenésétől kezdve fokozatosan pusztulásra ítéltettek.

A második fejezet az alapító amerikai angolokat jellemzi, vázlatosan bemutatva a megtelepedést 1607-től kezdődően. Kiemeli a bevándorlók meggazdagodási vágyát, s azt, hogy a korábban különféle társadalmi rétegekhez tartozó európaiak rangjuk, vagyonuk és vallásaik alapján viszonylag elkülönülten telepedtek le. Hosszan jellemzi a bevándorló zarándokok (pilgrims) puritanizmusát, amely fontos szerepet tölt be a későbbi demokratikus és köztársasági elméletekben. Fontosságot tulajdonít annak, hogy a puritanizmus nemcsak vallási doktrína, hanem egyben politikai elmélet is. A bevándorlók különféle csoportjai, amint megtelepedtek egy alkalmasnak tartott területen, általában rögvest hozzálttak a társadalom megszervezéséhez. Ehhez a közakarat alapján szerződéseket fogalmaztak. Ezek egyikét idézi Nathaniel Morton *New-England's Memorial* című művéből:

„Mi, alulírottak, akik Isten és hazánk dicsőségére, s a keresztény hit terjesztése céljából vállalkoztunk az első kolónia létrehozására e távoli partokon, jelen sorok által, kölcsönös és ünnepélyes egyetértésben, Isten előtt megegyezünk abban, hogy társadalommá és államtestté alakulunk, hogy így kormányozhassuk magunkat, és céljaink megvalósításán munkálkodhassunk; s e szerződés értelmében közös megegyezéssel törvényeket, törvénykönyveket, rendeleteket bocsátunk ki, és köztisztviselőket nevezünk ki, akiknek alázatot és engedelmességet fogadunk.” (Tocqueville, 1993:65).

Mivel az egyes letelepülő csoportok önmaguk hozták létre szerződéseket, ezért teljesen függetlennek tekintették önmagukat az őshazától.⁵ Az új-angliai társadalmak létrejöttének egyik legfontosabb jellemzője a politikai közösségek atomizáltsága. Az Újvilág lakói, megszabadulva a korábbi európai társadalmi, politikai, vallási és gazdasági kötelekektől, önmagukat függetlennek és egyenlőknek tartva, a korábbi középkori regulák helyett, mesterséges viszonyokat létesítettek. Ezek gyökereit az individualizmus elterjedésében látja, amelynek alapja az, hogy a polgárok nem fogadnak el olyan hitelvű kötelezettséget, amelyet nem tapasztaltak meg

---

⁵ Mindennek ellenére I. Károly és II. Károly is adott ki a különböző új-angliai gyarmatok részére alkotmányleveleket. Ezzel kapcsolatban Tocqueville rámutat arra – például Connecticut állam törvénykezési dokumentumai alapján –, hogy milyen zűrzavar uralkodott a vallási kérdésekkel kapcsolatban, hiszen a vallás és a szabadság szelleme együttesen jelentették a demokratikus intézmények létrehozásának küzdőterét.

előtte személyesen. Míg korábban, a keresztény metafizika alapján, az egyén egy hatalmas univerzum lényegtelenül kis pontjának tartotta magát, addig most – az individualizált atomizáltság lehetőségében – önmaga vált egy univerzum középponti magjává. Ezáltal az egyén hatóköre már nem valamilyen hatalmas és kézzelfoghatatlan egészre, hanem saját univerzuma összetevőire irányult. A korábbi európai transzcendens világ vallási szenvedélye most áttevődött a magánélet egyéni boldogulására, s a közügyektől való távolságtartás pedig kialakította a közepszer monotóniáját. Ez a szemléleti változás abban ragadható meg legfőképpen, hogy míg az Ancien Régime idején a társadalom tagjai természetes állapotként és kritika nélkül fogadták el a politikai, jogi és gazdasági egyenlőtlenséget, addig az Újvilág polgára szenvedélyének célkeresztjébe állította az egyéni gyarapodás lehetőségét.

Az Újvilágba bevándorlók imént említett társadalmi szerződéseiből is kitűnik az, hogy párhuzamosan az individualizmus terjedésével, az anyagi gyarapodást természetjogi alapon igazolták önmaguk számára. Természetesen szembe kellett nézni azzal, hogy az egyenlőség alapú versenytársadalomban az egyének képesek-e az anyagi gyarapodásra törekvő szenvedély mértékét korlátozni, vagy konszenzus alapján meghatározott mederben tartani. Egyértelmű, hogy a szerzés vágya az egyéni habitusok különbözősége alapján nyilvánul meg. Létrejön egy új félelem, amely a szerzésben versenyző individuumok ellentéteiből fakad. Mindennek másikkal szembeni következménye, ami szintén kitűnik Tocqueville vizsgálataiból, hogy az Újvilágban legfontosabb szerepet betöltő kereskedelem teljesen leköti az egyének szellemi és testi energiáit, s így elfordulnak a közélettől. A kereskedelem legsikeresebb vállalkozói így új arisztokratákká válhatnak, hiszen az új körülmények lehetőséget nyújtanak arra, hogy kitermeljék a feltételek egyenlőtlenségét.

A puritanizmus és az individualizmus összekapcsolódása kialakítja az együttérzés új típusát. Ennek lelki alapja a hierarchiától való megszabadulás következtében a magára hagyatkozás érzete. A vállalkozás kimenetelének sikere új terhet ró a lelki dimenziókra. A bizonytalanság és magabiztosság arányának mértéke jelenti az utilitarizmus implicit megjelenését. Az önérdék és együttérzés metszetében kényszerül rá az új típusú társulás az együttműködés kialakítására más egyénnel. E két érzület aránya társadalmi méretekben csak akkor tekinthető egészségesnek, ha a politikai és gazdasági környezet mindenki számára biztosítja az egyenlőség és az elégséges mértékben megszerezhető anyagi javak feltételeit. Tocqueville mindebből azt állapítja meg, hogy a demokrácia folyamata

fellazítja, vagy megszünteti a korábbi kötelekeket, de ugyanakkor az emberi természetből fakadókat szorosabbra fonja: a családtagok ugyan közelebb kerülnek egymáshoz, de az állampolgárok viszont távolabb.

Ha például Connecticut állam törvényalkotói példáját összevetjük a brit jogrend alakulásával, akkor egyértelmű az a különbség, hogy az Újvilág polgárai, megszabadulva a vén kontinens feudalisztikus hagyományrendjétől, a természetes elvek alapján jóval nagyobb lépéseket voltak képesek megtenni a demokratikusabb formában működő közhatalom létrehozása felé. Új-Angliában már rögzítették a törvények a nép beleszólását a közügyekbe, az adómentes szavazás intézményét, a képviselők felelősségét, az egyéni szabadságjogokat és az esküdtszék általi ítélkezés rendjét.⁶

„Az európai nemzetek többségénél a politikai élet a társadalom felső régióiban kezdődött, s csak lassan és mindig tökéletlenül terjedt át a társadalom különböző részeire. Amerikában viszont épp ellenkezőleg, a község a megye előtt, a megye az állam előtt, az állam pedig az Unió előtt szerveződött.” (Tocqueville, 1993:70).

Így jön létre az önszerveződő község elvéből az önkormányzati módon működő politikai közösség. A község fogalmában találkoztak a jogok, a köteleességek, az érdekek és a szenvedélyek. Nem kis csodálkozással állapítja meg Tocqueville azt, hogy az új-angliai bevándorlók alig néhány évtized alatt a politikai közösség törvénykezési rendjének rendkívül széleskörű intézménytípusait valósították meg. Az összehasonlításához az 1650-es évet veszi alapul. Megállapítja, hogy amíg Európában főleg az abszolút királyság intézménye győzedelmeskedik, addig Új-Angliában a legmerészebb célok valósulnak meg. A demokratikus eszmények kiteljesülésében a félelem-nélküliséget hangsúlyozza, s ehhez idéz Winthrop kormányzó beszédéből:

„De van egyfajta polgári és erkölcsi szabadság, amelynek ereje az összetartásban rejlik, és amelyet magának a hatalomnak is feladata óvni: annak szabadsága ez, hogy félelem nélkül megtegyük mindazt, ami helyes

---

⁶ Tocqueville felhívja a figyelmet még arra is, hogy a connecticuti példa klasszikus módon tartalmazza a politikai közösség megszervezésének demokratikus formarendszerét. Itt a végrehajtó hatalom összes képviselőjét, beleértve a kormányzót is, választották. Olyan nemzeti hadsereget alkottak a 16 éven felüli fegyverviselő állampolgárok-ból, amely állandóan készenlétben állt az ország megvédésére. Ezekből az elemekből fejlődött ki a községi függetlenség modellje, amely mind a mai napig alkotóelvé és példája az amerikai típusú szabadságeszménynek.

*és jó. E szent szabadságot minden viszontagság közepette meg kell véde-
nünk, és ha kell, életünket is kockára kell tennünk érte.*” (Tocqueville,
1993:75).

E gondolat szorosan összecseng Bibó István sokat idézett demokrá-
cia-meghatározásával. Tocqueville demokráciájának egyik paradoxona,
hogy a politikai közösség egyéneinek egyenlősége a létfeltételekben egy-
aránt összeegyeztethető a demokráciával és az önkényuralommal, azaz az
egyenlőség együtt létező az egyenlőtlenséggel. Érvelésében az egyenlő-
ség kívánalma szenvedélyeken alapul. Az egyenlőség vágyát két változat-
ban fogalmazza meg, az egyik az egyenlőség férfias és törvényes szenved-
délye, a másik az egyenlőség torzult kívánsága. Az előbbi erkölcsi magas-
ságokat feltételez, míg az utóbbi a társadalom tagjait a legkisebb közös
nevezőre redukálja. E kettős irány koncepciójának a metszéspontjában a
polgárok egyéni képességei állnak. E tulajdonságokat mindenkinek ver-
senyhelyzetben kell érvényesítenie. A törekvések céljainak kielégítése
azonban bizonytalan kimenetelű. Nyilvánvaló, hogy a társadalom egészét
vagy zömét nem lehetséges támadhatatlanul magas erkölcsi nivóra hozni.

Mindebből az következik, hogy a demokrácia a társadalomban egy
olyan tudatállapotot hoz létre, amelyben mindenki számára nyitva áll az
út az érvényesülés minél magasabb szintű megvalósítására. Ugyanakkor
a polgárokba beleplántálódik a félelem és a frusztráció, hogy esetleg nem
képesek elérni kívánt céljaikat. Tehát a politikai közösség tagjait lelki ter-
hek nyomasztják. E probléma egyik forrása az a gyakorlat, hogy gyakorta
előfordulnak olyan törvények és szokások, amelyek ellentétesek a demok-
rácia alapeszményeivel. Példaként hozza fel erre az amerikai büntetőjog
eljárásmódjait: a börtönt és az óvadékot. Egyértelmű az, hogy így törvé-
nyesen előnyhöz jut a gazdagabb polgár, hiszen az óvadék, átmenetileg
ugyan, de kimenti őt. Ez a dilemma Tocqueville korában reálisnak mond-
ható, de természetesen napjaink gyakorlatában az óvadék formája már
egészen széles társadalmi körben kidolgozott és használatos.

Népszuverenitás, szabadság, erkölcs

Pierre Manent ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a demokratikusan
szervezett politikai közösség szigorúan meghatározza azt, hogy milyen
nem lehet a politika intézményrendszer; például nem lehet arisztokratikus,
azt viszont nem állapítja meg konkrétan, hogy milyen legyen: önkény-
uralmi-e vagy szabad.

„Amikor Tocqueville azt állítja, hogy a demokráciát mindenekelőtt egy társadalmi állapot jellemzi, nem azt mondja ezzel, hogy e társadalmi állapot alapvetően egy sajátos társadalmi „mélyszerkezet”, amely, *de jure és de facto*, különbözik egy végső soron másodlagos politikai „felépítménytől”, hanem a demokrácia negatív aspektusát ragadja meg: az arisztokráciát, a létfeltételek egyenlőtlenségének elutasítását vagy kizárását.” (Manent, 1994:132).

A különbség itt abban áll, hogy a francia demokrácia történetének egyik legfontosabb feltétele az arisztokrácia háttérbe szorítása volt. Új-Angliában viszont, ahogy ezt Tocqueville is hangsúlyozza, a polgárok „egyenlőnek születtek, s nem azzá válnak.” Ez a kérdés a népszuverenitás eszméjének vizsgálatához vezet. Ezzel kapcsolatban Tocqueville kiemeli, hogy magát a népszuverenitást az észre kell alapozni, amely a gondviseléssel azonos. Ezt azzal is igazolja, hogy az Egyesült Államokban a köz-társasági eszme alapelve ugyanaz, mint amely a mindennapi emberi cselekedetek zömét szabályozza. Jó érzékkel mutat rá arra, hogy a demokrácia alapvetően társadalmi állapot, de a népszuverenitást tekintve: dogma. Manent szerint így a társadalmi állapot a demokrácia negatív aspektusát, a népszuverenitás pedig a pozitív oldalát jelöli. Mindebből jut Manent ahhoz a következtetéshez, hogy Tocqueville megkérdőjelezi az amerikai demokráciával kapcsolatban a liberalizmus alapvető elveit.

Tocqueville demokrácia-gondolata megelőzi a társadalmi és a politikai rend konkrét formáit, és ezen elsődlegességénél fogva, mint bizonyos viszonyok hiánya jelenik meg a politikai közösség tagjainak intellektuális kapcsolataiban. Manent Tocqueville olvasata ebben a vonatkozásban a befolyás lehetőségének tulajdonít fontos szerepet. Ez azt jelenti, hogy a politikai közösség tagjai viszonyrendszerekben élnek, és kölcsönös befolyásaik alakítják a társadalom természetét. A befolyás lehetősége kristályosítja ki az emberi képességeket, s ebből fakadhat a parancsolás hajlama, amely, ha felerősödik, bomlasztó szerepet is betölthet a közösségekben. Manent Tocqueville gondolkodásában kettősséget vél felfedezni, a reakciós és liberális álláspont kettősségét. Ezut erősíti Raymond Aron is, s ennek mélyebb megértéséhez szükséges megvizsgálunk Tocqueville értelmezését a szabadságfogalomról, amelynek főbb elemei: az embereknek születésüktől fogva való egyenlőségük, függetlenségük az élet minden területén, sorsuk szabad irányítása a természettől elnyert bölcsesség alapján. Aron ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy

„Az így felfogott szabadság egyszerre negatív és meghatározatlan. Negatív abban az értelemben, hogy benne mindenkinek a függetlensége és ön-maga sorsának megválasztása fejeződik ki. Meghatározatlan abban az értelemben, hogy tisztázni kell: meddig terjed a „minden csak rátartozó terület”? (Aron, 1994:22).

A valami mással kapcsolatos vagy a másokhoz viszonyított szabadságnak különleges jelentőséget tulajdonít Aron, s ehhez tartja fontosnak Tocqueville arisztokrata származását. Ezt azzal érveli, hogy Tocqueville szabadságképei gyakorta alkalmat adnak a szabadság arisztokratikus felfogására.⁷ Ez valójában így van, de azzal a megkötéssel, hogy elsősorban Tocqueville azon műveire jellemző ez, amelyekben a franciaországi politikai folyamatokat mutatja be, míg az amerikai intézmények jellemzésében Tocqueville már megszabadul a származásából fakadó hatástól.

Tocqueville *Az amerikai demokrácia* második kötetében részletesen elemzi az erény és a szabadság összefüggését, s ennek végeredménye, hogy mindenképpen szabadnak kell lenni ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, mi a „helyes és jó”. Aron ezzel kapcsolatban Tocqueville szociológusi szemléletét emeli ki. Míg a modern társadalmat Comte az iparral azonosítja, Marx pedig a kapitalizmussal, addig a tocqueville-i felfogás szerint a feltételek egyenlőségét kell a középpontba állítanunk. Max Weberrel is egyetérthetünk abban, hogy a társadalom demokratikus berendezkedéséből még nem következik a politikai hatalom típusa. Mindez azzal függ össze, hogy Tocqueville a politika rendszerének működését megkísérli függetleníteni a gazdaság világától. François Furet Tocqueville művéről írott tanulmányában hangsúlyozza a romantikus végzet eszméjének befolyását. Ennek Tocqueville-nél

„...az a sajátossága, hogy soha, egyetlen egyszer sem kérdőjelezi meg tulajdon alapzatát, vagyis azt, hogy a társadalom modern szervezőelve-

---

⁷ „...valamitől vagy valakitől szabadságnak” (*freedom from*), egyéb szövegek figyelembevételével, ugyancsak van pozitív tartalma: a „szabadság valamire”, a „*liberté en vue de*” vagy „*freedom to*”. A függetlenségként értelmezett szabadság, amit Montesquieu bizonyára „biztonságnak” vagy „önkéntelenségnek” nevezett volna, hitelesen csupán a tulajdonképpen politikai szabadságban teljesül, az állampolgárnak a helyi ügyek igazgatásában és az állam irányításában való részvételével. Márpedig Tocqueville a politikai szabadságot felsőbbrendű értéknek tartja, amit a despotizmus akkor is megszüntet, ha eközben a demokráciára hivatkozik. Bizonyára személyes okokkal magyarázható szenvedélyes ragaszkodása a politikai szabadsághoz; de voltaképpen szociológiai igazolást ad saját szenvedélyére.” (Aron 1994, 24-25)

ként felfogott demokrácia immár visszafordíthatatlan vívmánya a történelmi fejlődésnek. Marx úgy vélte, ki lehet mutatni, hogy mi a történelem lényege, és hogy a kapitalizmus végső összeomlását le lehet vezetni a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeiből. Tocqueville viszont – Marxtól eltérően – közönséges axiómaként fogja fel a demokrácia győzelmét, olyan axiómaként, amely előre meghatározza az érvek és okfejtések láncolatát.” (Furet, 1993:13-14).

Ezzel összefüggésben tulajdonít jelentőséget Furet annak, hogy Tocqueville szétválasztja a demokrácia és a forradalom eszmeköreit. Ez a tény jelöli ki a helyét a 19. század első felének liberális politikai elméleteiben, s mindezek alapján jutunk a demokrácia-fogalom két típusához, a forradalmi eredetű francia és a nem forradalmi amerikai típushoz. Természetesen az amerikai demokrácia is forradalomból bontakozik ki, de ennek teljesen más a forrása Európával összehasonlítva. A francia és amerikai forradalom összevetése egy olyan módszertani lehetőséget jelent Tocqueville számára, amellyel kiszabadul a korábbi francia politikai filozófia dilemmáiból. Ebből a kontextusból érti meg Tocqueville – Furet szerint – Anglia valódi helyzetét: Az adott társadalmi rendszerek leírásában Tocqueville gyakorta támaszkodik a nemzeti jellemek összetevőire. Ebből fakad, hogy az amerikai jellem lényege az angol jellem mélyebb igazságain alapul. Kihallatszik ebből az érvelésből az is, hogy az angol nemzet eredeti jelleme demokratikus beállítottságú, csak a történelem századaiiban az arisztokrácia háttérbe szorította ezt a jellegzetességet.

Intellektualizmus, egyenlőség, hatalmi formák

Tocqueville részletesen foglalkozik a többségi uralom formáinak lehetőségével a demokratikus államban. Gyakori jellegzetesség az, hogy az egyenlőség elvén alapuló állam végrehajtó hatalomközpontosító törekvései olyan helyzetet teremtenek, amellyel önkényuralmi jelleg valósulhat meg. A demokrácia polgárai, ha nem veszik komolyan különféle társulásaik jogait és lehetőségeit, akkor abba a helyzetbe kerülhetnek, hogy egy gyámkodó önkényuralom látszatdemokráciájában kell élniük. Ez egyrészt kényelmes állapotot is jelenthet, mert a polgár úgy vélheti, hogy az állam, a közhatalom elvégzi helyette a munkát; de könnyen előfordulhat az a szituáció, hogy a sokaság gyakorol a kevesek felett önkényuralmi hatalmat. Ebben a kérdésben az értelem és a vagon kérdését elemzi.

Az intellektuális képesség a társadalom tagjai között egyenlőtlen mértékben van jelen. Ebből következik, hogy az a polgár, aki egy foglalkozást vagy hivatást űz, nem képes állandóan a köz ügyeire figyelni. Ezzel függ össze az oktatás és művelődés kérdése, hiszen a munka összetettsége és bonyolultsága miatt nem jut idő erre. Ehhez kapcsolja Tocqueville azt az ősi teóriát, amely szerint a többség erkölcsi uralmának az a forrása, hogy az egyének egyesült közösségeiben reálisabb és nagyobb bölcsesség nyilvánul meg, mint a magányos polgárok lehetőségeiben. Ezt a problémát Tocqueville az amerikai demokráciával kapcsolatban új jelenségnek tartja. Ez az érvrendszer azt is hangsúlyozza, történelmi mintákon keresztül, hogy a kisebbségi álláspont alapvetően haszontalan, megalázó és jogvesztő hatású. Mindez azért vetődik fel ebben a formában, mert szembe kell nézni a demokráciában is a gazdagok és a vagyontalanok közötti klasszikus küzdelemmel. A klasszikus demokrácia-elméletekben jelen van az egalitarizmus elvének olyan típusa, amely azt a kívánalmat tükrözi, hogy a gazdagok legyenek kevésbé gazdagok, s a szegények kevésbé szegények. Mindez a tulajdonjogok viszonyain múlik.

Tocqueville hisz abban, hogy az általános választójog a szegények számára lehetővé teszi a gazdagokkal szembeni érdekvilágítást. Ebben a kérdésben érvelése eléggé naiv, hiszen a szegényeknek miért ne lenne érdeke a gazdagok szegényítése. Természetesen a demokrácia intézménye alapvetően nem képes receptet adni arra, hogy korlátozza a tehetségből és a vagyontól fakadó szerzés lehetőségét. Ezért bízunk abban, hogy ezt a folyamatot a demokratikus viszonyok között a megerősödő középosztályok szélesítésével lehet befolyásolni. Ez a radikális utópizmus azt jelentené, hogy a szegények kis létszámú, szűk csoporttá zsugorodnának. A többség uralmával kapcsolatosan hívja fel a figyelmet arra, hogy

„... Amerika a világnak az az országa, ahol a törvények a legkevésbé tartósak. Harminc év óta csaknem az összes amerikai alkotmányon módosításokat hajtottak végre. Nincs olyan amerikai állam, amelyik ezen időszak alatt ne változtatta volna meg törvényeinek alapelvét.” (Tocqueville, 1993:362).

Mindebből látható, hogy Amerikában – Európához viszonyítva – jóval részletesebben és aktívabban kapcsolódik a törvényhozáshoz a mindennapok világa. Ez a hozzáállás azonban ellentmondásokat is teremtett, melyekre Tocqueville azt a példát hozza fel, hogy a börtönhelyzet javítása céljából törvények alapján új, korszerű börtönöket építettek, ezekben javult a helyzet, és a társadalom közgondolkodása is pozitívan fogadta. Ám

közben egyáltalán nem törődtek a régi börtönökkel, amelyekben viszont elviselhetetlen mértékűvé váltak a rabok számára a körülmények.

A demokráciák történetének mindmáig egyik legizgalmasabb kérdése a többség hatalmának zsarnoki, önkényuralmi módon való megjelenése. Tocqueville ezzel kapcsolatban ódzkodik attól, hogy a kormányzás dolgában egy nép többsége mindent megtehessen, s ugyanakkor maga a hatalom is e többség akaratából szerveződjön. Itt az emberiség többségének igazságézményével érvel, ami általánossága alapján elég naiv feltételezés. Minek van nagyobb hatalma? A társadalmat képviselő esküdtszéknek, avagy magának a társadalomnak, amelynek a törvényeit hajtja végre az esküdtszék. Tocqueville az igazságtalan törvénnyel szemben a népfelenség elvéhez folyamodik. Felteszi a kérdést, hogy vajon az emberek azzal, hogy egyesültek, megváltoztatták-e jellemüket? Ezzel kapcsolatban elveti a vegyes kormányzat lehetőségét, annál is inkább, mivel minden társadalomban létrejön egy olyan cselekvési elv a döntések után, amely az összes többi felett szerez autoritást. Erre említi a 18. századi Anglia példáját, ahol a demokratikus elemekkel átszótt arisztokratikus állam, hosszú távon, mindig az arisztokrácia akarátát tükrözte.

Tocqueville ezzel kapcsolatban azt hiányolja az Egyesült Államok törvényhozói gyakorlatából, hogy viszonylag kevés számú a zsarnokság elleni jogi biztosíték. Ezzel összefüggésben különbözteti meg az önkényt a zsarnokságtól. A kettő között többféle viszonyrendszer is fennállhat. A zsarnokság fakadhat a törvényből is, az önkény viszont az alattvalók érdekeit is szolgálhatja, így ebben a formában nem zsarnoki. Ez a kérdés azzal kapcsolatban merül fel, hogy az amerikai gyakorlatban az európainál jóval nagyobb önállóságot élveznek a tisztviselők a törvény korlátain belül. Az is előfordulhat, hogy e tisztviselők a többség engedélyével át is léphetik e korlátokat.

Erre alapozva vizsgálja Tocqueville a többség hatalmának lehetőségeit a gondolkodás felett. A gondolkodás láthatatlan ereje minden korban az első lépcsőfok a zsarnoki hatalommal szemben. Míg Európában a legerősebb önkényuralkodók sem képesek az ellenszegülő gondolatokat általomaik területén korlátozni, addig Amerikában, ha létrejön a konszenzus a politikai közösség ügyeit érintő vitákban, a polgárok elhallgatnak. A többség akaratával, uralmával nem szegülnek szembe. Az amerikai modell lényege, hogy a többség áthatolhatatlan falakat emel a vélemény szabadság elé. A többség által felállított korláton belül szabad a véleményalkotás, de ha valaki e korlátokat áthágja, hátrányokra kell számítnia. A

legnagyobb veszély az, hogy az ilyen ellenzéki számára bezárulhat a politikai pálya, és megfoszthatják még addig elért dicsőségétől is.

Mindennek egyszerű oka van, hiszen amíg hangoztatta nézeteit, valójában vagy látszólag híveket is toborozhatott, de a korlátokat átlépve, mivel támadhatóvá vált, már senki nem támogatja. Ezzel kapcsolatban óv attól, hogy demokratikus körülmények között a többség önkényuralmivá válhasson. Érdekes párhuzama az európai és az amerikai kormányzati túrröképeségnek, hogy míg az európai abszolutizmusokban a társadalom kritikusai megjelentethették az udvart vagy a politikát bíráló műveiket – természetesen nem következmények nélkül –, az Újvilágban azonban ismeretlen ez a típusú szembefordulás. Erre alapozva állítja, hogy a többség az önimádat állapotában él, s erre alapozza azt is, hogy az ő korában például még nincs igazán nagy írója Amerikának. A fiatal demokrácia szembe kell, hogy nézzen azzal a lehetőséggel is, hogy ellentétben az európai abszolutizmusok társadalmával, éppen az önimádattal kapcsolatban általánosabb érvényű a „lelkek lealacsonyodása”. Tocqueville ezt azzal magyarázza, hogy a demokratikus köztársaságokban az udvari szellem hozzáférhetővé válik a többség számára.

A többség uralma, a mindenek felett valósága miatt, rendkívül szilárdan kialakította a polgári véleménynyilvánítás határait, s e határok átlépését csak az egyének öncenzúrájának mértéke teheti meg, vagy akadályozhatja meg. A többségi hatalom kontrolljának vizsgálatához Tocqueville tanulmányozta *A föderalista* című értekezésgyűjteményt az amerikai alkotmányról. Ebből idézi Madison elnök egyik beszédét, amelyben a hatalmi ágak megosztását, illetve a társadalom különböző csoportjainak egymáshoz való viszonyát jellemzi:

„Ha egyetlen köztársaságról van szó, ott a nép átruházta összes hatalmat egyetlenegy kormányzat hatáskörébe utalják; a nép a kormányzatot különálló és elválasztott ágazatokra osztva védekezik a jogtiprások ellen. Amerika több tagállamából álló köztársaságában a nép átruházta hatalom először is két különálló kormányzat között osztlik meg, aztán mindkét kormányzat hatalmát ismét felosztják a különálló, szétválasztott hatalmi ágak között. Ennélfogva a nép jogait kettős biztosíték védi. A különböző kormányzatok egymást ellenőrzik majd, ugyanakkor mindegyik magát is ellenőrizni fogja.” (Hamilton–Madison–Jay, 1998:382-383).

Madison ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy a társadalmat nem csupán a vezetők zsarnokságától kell védeni, hanem a társadalom egyes részei, csoportjai közötti igazságtalan eljárásokkal szemben is oltalmat kell nyújt-

tani. A többségi akarat mellett szükséges a kisebbség jogait is biztonságban tartani, ugyanis a nem eléggé körültekintő többségi uralom gyakorta tiporja meg a kisebbségek jogait. Madison azt ajánlja, hogy meg kell teremteni a jogok védelme érdekében a társadalomtól független akaratot.

Tocqueville vizsgálatai rámutatnak a demokrácia természete és gyakorlásának művészete közötti különbség társadalmi vonatkozásaira. Ennek két oldala az egyenlő társadalmi állapotként megfogalmazott demokrácia, és a szabad politikai intézményrendszer közötti különbség. Itt tükröződik az egalitárius és hatalommentes természeti állapot és a képviseleti kormány mesterséges szerveződéseinek összefüggése. A liberális gondolat alapján a természeti állapot jelenti a politikai építmény okát és feltételeit. Ennek szerepe annyi, hogy előfeltételezi a politikai cselekvés lehetőségét. A kormányzati formák azonban szuverenitásuk révén mindezt meghaladják. A népszuverenitás elve kifejezi, hogy a polgár önmagának és saját képviselőjének engedelmeskedik. Ennek feltétele az autoritásként értelmezett függetlenség. A politikai közösség tagjaként azonban az egyén rendszerint egyenlőtlenségek és befolyási horizontok hálózatában kell, hogy eligazodjon. A befolyások mechanizmusa az egyenlőtlenségek-ből fakad, mint ok és hatás.⁸

Tocqueville *Az amerikai demokrácia* harmadik kötetében veti fel az egyenlőségeszmény és a szabadságfogalom közötti összefüggések problematikáját. Miért vonzódnak a demokratikus népek inkább az egyenlőséghez, mint a szabadsághoz? Az egyenlőség gondolata és gyakorlata kézzelfoghatóbb és tárgyiasultabb világ a politikai közösség számára. A szabadságérzet az európai kontinens népei körében főleg akkor jelenik meg a társadalomban, amikor a létfeltételek hozzávetőlegesen kezdenek kiegyenlítődni. Tocqueville felhívja a figyelmet arra, hogy az abszolutista királyok és fejedelmek gyakorta törekedtek az alattvalók rangkülönbségeinek csökkentésére. Tehát az egyenlőség elve az európai történelemben megelőzi a szabadság gondolatát. Míg az egyenlőség már formálja a szokásokat és az erkölcsöket, addig a szabadság lehetőségéről csak álmodoznak az alattvalók. A demokratikus népek az egyenlőség iránt leküzdhetetlen vágyat, szenvedélyt éreznek, míg a szabadságérzet vágya alacsonyabb

---

⁸ Tocqueville gondolkodásában rendszeresen visszatér a társadalom demokratikus működésének a valódi természeti állapothoz való hozzárendelése, hiszen ez biztosítaná egy önálló politikai test megteremtését. Ez a logika gyakorta ad lehetőséget elvont idealizmusok és utópiák feltételezéséhez

intenzitásfokú. Az egyenlőség- és szabadságérzet fogalmainak metszéspontjában az individualizmus áll, amelynek fontosságára már utaltunk a korábbiakban a bevándorlók politikai közösségeivel kapcsolatban.

Tocqueville szerint az individualizmus negatív hatásai ellen a szabad intézmények bevezetésével lehet felvenni a küzdelmet.⁹ Milyen könnyű a nép szimpátiáját megnyerni néhány jól hangzó ígérettel, jól fogalmazott, retorikus beszédmóddal, pozitívnak tűnő hangulati elemekkel. Ezzel függ össze, hogy az Egyesült Államokban a vagyonosabb polgárok szívesen közelednek a néphez, meghallgatják problémáikat, mert rájöttek arra, hogy a bánásmód inkább eredményes és célravezető, mint a jótétemények, hiszen ez utóbbiak felhívják a figyelmet a létszükségletek nagymérvű különbségeire. A demokratikus jellegű államban a kiemelkedően vagyonos emberek szívesen hoznak áldozatokat, nyújtanak támogatásokat, alapítványokat szerveznek, hiszen érzékelik azt, hogy saját önérdekeik sikereiből osztozniuk kell a rászorultakkal. Ennek az elvnek természetesen vallási háttere van.

A szabadságelv és az egyenlőségeszmény elemzésekor Tocqueville rámutat arra, hogy Franciaországban sokan úgy vélik, hogy a létfeltételekre vonatkoztatott egyenlőség érvényesülése a nagyobbik rossznak tekintendő a politikai szabadság követelésével szemben. A szabadságok és egyenlőségek kapcsolatrendszerének terepe a különféle társulások szervezése a polgári életben. A társulások fejezik ki a polgárok azonos vagy közel azonos nézeteit a különféle érdekekről. Tocqueville megjegyzi, hogy rendkívül sokféle természetes társulást hoznak létre az amerikaiak, s ezek segítségével gondolják az élet szinte minden területét szabályozni, irányítani. Mindebből vonja le azt a következtetést, hogy a társulások létrehozása szinte művészi tevékenységet jelent, és ez a civilizáció garanciája, hogy ne hulljanak vissza a barbárság állapotába.¹⁰

---

⁹ Ezzel kapcsolatban felhívja még arra is a figyelmet, hogy az individualizmusban fontos szempont az egyes polgár érdekeltisége az állam ügyeinek sorsában. Az egyén általában közvetlenül nem érzékeli azt, hogy a magasabb szintű politikai szerveződések, intézmények mekkora befolyást gyakorolnak egyéni körülményeikre. Ezért ajánlja, hogy a polgárok inkább a közvetlen környezetük ügyeiben érdekeltek, s nehezebb figyelmüket a nagyobb, átfogóbb érdekeltiségekre felhívni.

¹⁰ A társulások szervezése viszonylag egyszerű dolog, de fenntartásuk és hatékonyságuk már jóval nehezebb. Ennek a formának ugyanis a konszenzussal kialakított céljai elérésére megfelelő erőt kell képviselnie. Ehhez viszont sok résztvevőre van szükség. A szabadon szervezett társulások világa tulajdonképpen a demokrácia egyik legfontosabb elvét feltételezi, a civil társadalom meglétét. Tocqueville gondolataiban már implicit módon megtalálható a modern polgári civil társadalom feltételeinek előképe.

Bonyolultabbá válik a helyzet akkor, ha a nagyobb civil társulások politikai hatalomért indítanak küzdelmet, illetve esetlegesen átveszik a kormány funkcióját; sőt az is előfordulhat, hogy kormányzatok veszik át a civil társulások feladatát. Tocqueville tiltakozik az ellen, hogy a kormányzatok átvegyék a társulások szerepét. A civil szféra lehetőségeit a kormányzati intézményekkel összevetni, ez egy máig ható diskurzus kezdetét jelenti, ugyanis a nyugati világ országaiban a társadalmi lét és a politikum világának együttélése az egyik legfontosabb alapkérdés. Hol húzódik a határ a civil társadalom és a politika világa között? A liberális államelméletek általában kisméretű és hatékony államot szeretnének, s ezzel párosulhat egy széleskörű civil társadalom, amely szabad társulásaival önszervező módon képes megoldani saját problémáit.

Az Európai Unióban is kardinális kérdés az intézményesített politikai szféra és a civil társadalom kapcsolatának kérdése. Pozitív tendencia az, hogy a 21. század elejére a nyugati világban a civil lét öngazgatási törekvései egyre szélesebb rendszereket építettek ki. Ezen törekvéseknek azonban ellene hat az uniós jogrend túlbürokratizált szabályrendszere, amely remélhetőleg csak a bővítés befejezéséig tart. A szakítópróbát a civil társadalmak és az államok között mindig azoknak a problémáknak a kezelése jelenti, amelyek egyaránt felvetődnek a civil szférában és a politikum világában is. Óhatatlannak tűnik viszont az, hogy e két szféra között átfedések legyenek, hiszen gyakorta előfordulnak olyan élethelyzetek, amikor adott problémából a civil társadalom farag politikai kérdést, s ugyanúgy, amikor a politika világa sorol tennivalókat a civilitas körébe. Tocqueville már, igaz teoretikus módon, de felhívja a figyelmet a demokratizálódással összefüggésben e problémakör jelentőségére.

Az imént bemutatott összefüggést, melyet az egyenlőség, a szabadság és az individualizmus koherens működéséről vázolt fel, az amerikai demokráciában a *jól felfogott érdek tanával* kísérelték meg összeegyeztetni. Ebben a kérdésben Tocqueville morálfilozófiai aspektusokat vetett fel. Az európai gondolkodással összehasonlítva az Egyesült Államokban soha nem állítják azt, hogy az erény szép. Inkább úgy vélik, hasznos. Ha valaki az Újvilágban feláldozza magát egy ügyért vagy embertársaiért, akkor ezt nem a nagyszerűségért, az elismerésért teszi, hanem azért, mert ez egyfor-

mán szükséges annak, aki meghozza, és annak is, akiért meghozzák. Ebből eredezteti a jól felfogott érdek tanát, amely a vén kontinensen kevésbé kimunkált, mint Amerikában.¹¹ Aron is erősíti ezt:

„Nem félek kimondani, hogy a jól felfogott érdek tana (...) minden filozófiai elmélet közül a leginkább alkalmazkodik napjaink emberi szükségleteihez, s benne látom legfontosabb biztosítékát annak, hogy az emberek uralkodjanak magukon. Alapvetően tehát e tan felé kell fordulniuk a moralistáknak manapság.” (Aron, 1994:24-25).

E feltételek alapján képviseli Tocqueville azt, hogy a demokratizálódó világban a létfeltételek növekvő egyenlősége előidézi az érdek minél nagyobb fokú szerepét a társadalmi együttélésben, és főművében – amelyből az általunk legfontosabbnak vélt gondolatokat elemeztük – a demokrácia társadalmi és politikai gyakorlatának igazolását kísérelte meg. A monumentális munka módszertanilag három alapelv köré szerveződik: az igazságosság, amely autoritását a természetjogokból nyeri, s „nem egyéb, mint az erény eszméje a politika világában”; az egyenlőség elve, amely szerinte az emberiség feltartóztathatatlan önmozgása és saját jövőjének záloga; a szabadság eszméje, amely az előző két elv érvényesülésének gyakorlati próbája, és az egyén mindennapi világától a legkiterjedtebb politikai testekig egy bonyolult hálórendszer szerint épül fel. Mindez a 21. századi gondolkodók számára is iránytűként kell, hogy szerepeljen.

Gondolatmenetének másik két szála, hogy az erkölcsi kényszerek az emberi szükségletekből és érdekekből fakadnak, valamint a demokrácia elve teljes mértékben összhangban van minden filozófia ősképével, a természettel. Mindemellett művét nemcsak politikaelméleti alkotásnak tekinthetjük, hanem olyan kultúrbölcseleti útikönyvnek, amely az Újvilág legmélyebb összefüggéseit is bemutatja. Egyetértve Furet állításával: ez nem közönséges utazás volt, hanem filozófiai felfedezés. Ha napjaink nyugati világának helyzetét és problémáit szemléljük Tocqueville szemüvegén át, akkor könnyen belátható, hogy a demokrácia alapkérdései körünkben ugyanúgy aktuálisan feltehetőek, mint az akkor frissen alakult Újvilágban, ám azzal a különbséggel, hogy a 21. század küszöbén az euroat-

---

¹¹ Az, hogy széles körben elterjedhetett az Újvilágban, annak sokféle összefüggése van. Egyrészt közhely, nem tűz ki nagy célokat, nem előfeltételez nagy erőfeszítéseket, könnyen hozzáférhető, s szenvedélyeket indukálhat; másrészt nem kíván nagy tetteket, sűrű áldozatokat, s nem az akaratközvetítéstől vezet az erényekhez, de a szokásokon keresztül mégis az erényre alapoz. Ha a jól felfogott érdek tana szélesebb körben elterjedne a társadalomban, akkor a különleges erények teljesen háttérbe szorulnának.

lanti politikák felelőssége már egyetemes érvényű és globális horizontokra helyeződött át. Ennek egyik fontos és középponti eleme a korunkban (főként 2015, azaz az „arab tavasz” óta), hogy erőteljesen megindult az atlanti politikai erőterekben a szuverenitás, a határok és a polgári állampolgáriság autoritást teremtő erejének delegitimálása. Mindennek újragondolásához jó alapot teremtenek Tocqueville gondolatai, de ez már egy következő fejezete lehet e tanulmánynak.

Irodalom

- Aron, R. (1967): *Les étapes de la pensée sociologique*. Gallimard, Paris.
- Aron, R. (1994): *Tanulmány a szabadságjogokról*. Ford.: Csizmadia Sándor. Raymond Aron Társaság-Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Furet, F. (1993): *Amerika felfedezése*. In: Tocqueville, A. (1993): *Az amerikai demokrácia*. Ford. Ádám Péter és mások. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hamilton, A. – Madison, J. – Jay, J. (1998): *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford. Balabán Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Khanna, P. (2016): *Konnektográfia*. Ford.: Palik Júlia. HVG Kiadó, Budapest.
- Krasztev, I. – Holmes, S. (2019): *A fény kialszik*. Ford.: Széky János. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Levitsky, S. – Ziblatt, D. (2018): *A demokráciák halála*. Ford.: Felcsuti Péter. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Manent, P. (1994): *A liberális gondolat története*. Ford.: Babarczy Eszter. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Tocqueville, A. (1993): *Az amerikai demokrácia*. Ford.: Ádám Péter és mások. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Tocqueville, A. (2011): *Emlékképek 1848-ról*. Ford.: Ádám Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Generációs útikalauz nemcsak stopposoknak *A Generation Guide not only for Hitchhikers*

Domokos Tamás¹

Absztrakt

A fejlődés az emberiség történetében nem lineáris, számtalan hosszabb vagy rövidebb társadalmi, gazdasági, demográfiai ciklusból áll. Ezek egy része nyilvánvaló mindenki számára, másokat csak részletesebb elemzéssel lehet felfedezni. Az egymást követő generációs ciklusok ez utóbbi közé tartoznak. Míg az emberi közösség biológiai értelemben nagyjából 25-30 évente teljesen megújul, társadalmi értelemben ennél rövidebb, 15-20 éves ciklusokat lehet felfedezni. Tanulmányomban újragondolva Strauss és Howe generációs ciklus elméletét sorra veszem és bemutatom az elmúlt évszázadok társadalmi generációit, kiemelt történelmi élményeiket, azonosítom az adott generáció néhány emblemikus alakját és az angolszász történelemre kidolgozott modellt adaptálom a köztes Európa társadalmi viszonyaira, módosítva az eredeti generációs korszakhatárokon és új generációkat is azonosítva. A generációk mostani átalakulásának és a társadalmi újratermelés folyamatának módosulása hátterében egy mély és radikális átalakulás áll. Ahogy közel 600 évvel ezelőtt a könyvnyomtatás szabadította fel gondolkodást és formáltan át a világot, úgy most az internet nyomán alakul át szemünk előtt az egész szabad világ gondolkodásmódja, útban az öregedő, globális, hálózati rendszerben működő információs társadalom irányába.

Kulcsszavak: Társadalmi generációk, társadalomfejlődés, demográfiai ciklusok

Abstract

In the history of mankind, development is not linear but consists of numerous longer or shorter social, economic, and demographic cycles. Some of these are obvious to everyone, others can only be discovered through more detailed analysis. Generational patterns are such cycles. While the human community is wholly renewed in biological terms every 25-30 years, socially shorter 15-20 years cycles can be discovered. In my study, I revisit Strauss & Howe's generational cycle theory. I present and describe the generations of the past centuries their superior historical experiences and identify some emblematic figures. I adapt the model developed for Anglo-Saxon history to the social conditions of Easter and Central Europe, modifying the original generational age boundaries

---

¹ Domokos Tamás szociológus, egyetemi docens. A Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatóintézet vezetője.

and identifying new generations too. A radical transformation underlies the current transformation of the generations and the modification of social reproduction. As nearly 600 years ago, the printing of books made accessible the thinking and reshaped the world, so now, in the evolution of the internet, the whole world is being transformed in our days, on the road to an aging, global, connected information society.

Keywords: generations, development of society, demographic cycles

„Fontos és közismert tény, hogy a látszat olykor csal. Például a Földön az ember mindig szentül hitte, hogy intelligensebb a delfinnél, mivel oly sok mindent elért: feltalálta a kereket, New Yorkot, a háborút, egyebeket, mialatt a delfinek csak vidáman lubickoltak. A delfinek ezzel szemben azt hitték, hogy sokkal intelligensebbek az embernél – pontosan a fenti okok miatt.” (Douglas Noel Adams²)

Az emberi társadalom kialakulása óta foglalkoztatja a közösségeket az a kérdés, hogy a történelmi tapasztalatok alapján a haladásnak megrajzolható-e egy olyan íve, mely segít előre jelezni a társadalmi-gazdasági változásokat. Minél több, jól dokumentált történelmi tapasztalat van az emberiség háta mögött, annál biztosabbnak tűnik, hogy a civilizációk – úgyis mint az adott közösségek legmagasabb szintű kulturális csoportosulása (Huntington, 2010) – nem egyenes vonalúan fejlődik, hanem ciklikusan. Ciklusokat lehet azonosítani a gazdaságban, az egyéni életutakon, a művészetekben, gyakorlatilag a társadalom életének valamennyi területén. A ciklusok azonban nem önmagukba visszatérő koncentrikus körök, hanem a megélt társadalmi haladás, a tudományos, technikai, kulturális gyarapodás, a modernizáció, a közösségi élet minőségének javulása, a jólét bővülése és még számos más indikátor azt jelzi, hogy a ciklusok felfelé ívelnek, minőségi változásokat eredményeznek. Ezen ciklusokban kimutatható sorsfordító változások, „forradalmi” átalakulások, a változást katalizáló események. Azonban társadalom valamennyi alrendszerében jelenlévő, az emberi haladást képviselő trendek ellenére a fejlődés következtében új elmentmondások is keletkezhetnek, s bizonyos kockázatok, a közösséget veszélyeztető külső hatások, fenyegetések a korábbiakhoz képest akár súlyosabbak is lehetnek (Palánkai, 2007:204). Ennek igazolására elég csak a lokális endémiából pandémiává váló koronavírus-járványra gondolni, a

---

² Tanulmányomban a generációk megértéséhez minden fejezetben segítségül hívom egy idézet erejéig Douglas Noel Adams „Galaxis Útikalauz stopposoknak – A világ leg-hosszabb trilógiája öt részben” című művét, egységesen „DNA” hivatkozással.

kedvezőtlen demográfiai folyamatokat vizsgálni vagy a digitális világban kialakuló új kockázatokat nézni.

Az ember veleszületett képessége, hogy közösségeket hozzon létre. A közösségek létrejöttének azonban vannak kritériumai, melyek a tartós fennmaradásuknak is zálogát jelentik. Az első, hogy az egy helyen, egy időben lévő emberek tudjanak egymással kooperálni, közös akciókat végrehajtani. A másik fontos szempont, hogy képesek legyenek közös szociális konstrukciók, intézmények létrehozására, kialakítsák az együttműködés szabályait és azokat többé-kevésbé betartva, időnként megreformálva tartsák keretek között társadalmi életüket. A harmadik feltétel, hogy legyenek közös hiedelmeik, olyan ismereteik a közösségük múltjáról és jelenéről, feltevéseik a jövőről, melyet anélkül is elfogadnak, hogy maguk közvetlenül részesei lettek volna (Csányi, 2018). Ezen hiedelmek, normák, értékek, történelmi tapasztalatok együttese alkotja a generációkon átívelő kultúrát, civilizációs világrendeket, melyek időről időre konfliktusba is sodorják az addig békésen egymás mellett élő közösségeket.

A közösségek létrejötte és fejlődés tehát nem lineáris, számtalan hosszabb vagy rövidebb kapcsolódó ciklust lehet felfedezni. Ezek egy része nyilvánvaló mindenki számára (pl. a társadalmi reprodukció folyamata, a visszatérő gazdasági válságok vagy éppen a háborúk és békés időszakok váltakozása), mások csak részletesebb elemzések után segítik elő a megértés folyamatát. Az egymást követő generációs ciklusok ez utóbbi közé tartoznak. Míg az emberi közösség biológiai értelemben nagyjából 25-30 évente teljesen megújul, társadalmi értelemben ennél rövidebb, 15-20 éves ciklusokat lehet felfedezni. A korábbi évszázadokban éppen fordított volt a helyzet, biológiai ciklusok rövidebbek, a generációs ciklusok kicsit hosszabbak voltak.

Ugyanakkor a generációba tartozásnak nem elégséges feltétele az életkor. Akik pusztán születésük dátuma alapján alkotnak „közösséget”, azok egy korcsoport tagjai csupán, ez az egység viszont nem társadalmi, hanem biológiai alapú statisztikai fogalomnak tekinthető. Mannheim (2001) nyomán tudjuk, hogy az egy időszakban született embereket azonos, vagy nagyon hasonló kulturális, társadalmi és gazdasági, politikai hatások érik. Ennek eredőjeként gondolkodásuk, értékrendjük világhoz való viszonyuk is kimutatható rokonságot takar, a megélt történelmi események sajátos sorsközösségként egyesítik őket (Csepe, 2016). Ezt nevezük generációs közösségnek, létrejöttének pedig három feltétele van. Az első feltétel a kronológiai egyidejűség, a második, hogy a közösség tagjai

ugyanazon történelmi-társadalmi térhez és időhöz tartozzanak, azonos legyen a kulturális kontextus, végezetül feltétel a részvétel e történelmi-szociális egység közös sorsában. Mindez egyfajta kollektív személyiséget is biztosít nekik és ebből következően létezik a közös hiedelmük, magatartásformájuk, van közös tapasztalatuk, amit megosztanak egymással, valamint tudatában is vannak közösségükkel közös viszonyrendszerükkel (Buda, 2019). Ugyanakkor egyáltalán nem mindegy, hogy adott történelmi-társadalmi eseményt melyik generáció melyik életszakaszban éli meg. Az első ipari forradalom idején az emberi életciklust jellemzően csak három szakaszra (Somlai, 2002) lehetett bontani (felkészülés a munkára, aktív kereső időszak, nyugalmi állapotot jelentő időskor). A második ipari forradalom nyomán kialakuló modern középosztály magával hozta már azt is, hogy a korábbi előkészületi szakaszon belül már markánsan megjelent a fiatalkor (Eisenstadt, 1960; Tenbruck, 1962). Az automatizációval beköszöntő harmadik ipari forradalom után a fejlett nyugati társadalmakban megjelent egy újabb szakasz, a fiatal és a felnőtt kor közé ékelődött fiatal felnőttkor (Vaskovics, 2000). A kamaszkor meghosszabbodása részben a kitolódott iskolai tanulási évek miatt, részben pedig az ezredforduló után kezdődött negyedig ipari forradalom munkaerőpiaci és technológia változásai miatt folyamatosan tolódik a pályaválasztás, halasztódik a munkaerőpiacra való belépés, a családi háttérrel való leválás, a gyermekvállalás is.

Az a generációs elméletet, melyet William Strauss és Neil Howe (1991) amerikai történészek dolgoztak ki, az előzőkben vázolt két dimenziót ötvözni. Egyrészt az egymást követő emberi generációk világlátásában, értékrendjében és viselkedésében fedez fel olyan mintázatot, ami ciklikusan ismétlődik, másrészt mindezt nem függetleníti attól, hogy adott történelmi események idején melyik generáció milyen életszakaszban volt éppen. Generációs elméletük ugyanis éppen azt magyarázza, hogy a felnövekvő gyermekek és fiatalok értékeire és viselkedésére hogyan hatnak a kritikus szocializációs szakaszban őket érő különböző társadalmi (innen nézve már történelmi) események és gazdasági körülmények.

Az elméletnek van még egy nagyon fontos megállapítása. Mivel a történelmi tapasztalatok azt is mutatják, hogy a történelmi események, válságok, felemelkedések, ébredések, kibontakozások, majd újabb válságok dinamikája is ciklusokba rendeződik (Strauss–Howe, 1997) az emberi élethez hasonlóan, az egyes ciklusokban született generációk tekintetében

nagyon hasonló alapvonásokat, ún. archetípusokat azonosítottak. A történelmi dinamikát nézve az elmélet szerint egy ilyen ciklus (saeculum) hozzávetőleg egy emberöltőt, kb. 80 évet ölel fel és négy, egymást követő szakaszból áll, amelyben új társadalmi, politikai és gazdasági környezet alakul ki. A ciklusok tanulmányozását a késő középkortól, az 15. század közepétől kezdik és egészen az ezredfordulóig vizsgálták történészi szemmel. Valószínűleg nem véltelenül ezt a kezdőpontot választották, ugyanis az 1400 körül megszületett német ötvösmester és feltaláló Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg fiatal felnőtt korára megalkotta a mozgatható betűelemekkel való könyvnyomtatás technikáját. Így a század 30-as éveitől elindult az emberiség kultúrtörténetének az a szakasza, melyben a korábbi generációk által felhalmozott tudás, ismeretek, élmények és értékek átadásának folyamatában a nyomtatott könyv játssza a legfontosabb szerepet. A könyvnek, illetve tágabban értelmezve az írott szövegnek ezt a kultúrtörténeti időszakát nevezte találóan Marshall McLuhan (1962) Gutenberg-galaxisnak. Vezető szerepe évszázadokig, egészen az 1950-es ötvenes évekig vitathatatlan volt, amikor Neumann János által kidolgozott digitális számítógép elvi alapjai a gyakorlatba is átültetésre kerültek s megjelentek az első generációs számítógépek. 1951. június 5-én az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala számára leszállított első „*Universal Automatic Computer*”-rel a számítástechnika korszaka szimbolikusan megkezdődött, s ez lehetővé tette az információs társadalom kialakulását (Castells, 2000:57).

A Strauss és Howe által vizsgált történelmi–társadalmi fejlődési ciklusok felemelkedéssel kezdődnek (The High). Ezek az évtizedek válság peridusok után következnek be, amikor a társadalmi intézmények erősekké válnak, az egyéni individualizmus alacsonyabb szinten van, az adott közösség pedig magabiztos abban, hogy merre is van a „fényes jövő”. Ilyen időkben jellemző a nagyobb konformitásra való törekvés, az összefogás. A múlt századot vizsgálva korszak volt például a nagyhatalmak korát lezáró, második világháborút követő nyugati világ felemelkedése a 20. században, vagy egy fordulattal korábban a 19. század végére kialakuló gyarmatbirodalmi rendszer, amelynek során a nagyhatalmak az egész Földet felosztották egymás között.

A felemelkedés utáni, menetrendszerűen visszatérő ciklus az ébredés (The Awakening). A terminus alatt a személyes autonómia nevében az erős intézményeket korlátozni kezdi a közösség, a haladás során az emberek talán kicsit bele is fáradnak az önkorlátozásba, a társadalmi „fegyelmbe” és egyre erősebben igénylik az önkifejezést. Ennek kiváló példája

a 60-as évek Amerikájának hippy korszaka és a nyugati világban kibontakozó (ellen)kulturális forradalom (Yinger, 1982). Az egyéni öntudatra ébredés nyomán olyan nomosz képző társadalmi intézmények gyengülésével, mint a házasság, a vallás, városi közösségek, szervezetek fokozódik a bizalmatlanság, szinte egyszemélyes közösségek jönnek létre (lásd Fukuyama, 2007; Putnam, 1995:68). Gyakorlatilag a közösségi jólét helyett az egyéni személyes jólét és az erős individuum bontakozik ki (The Unraveling) a harmadik szakaszban. Ilyen volt a közelmúltban a gazdasági fellendülés időszaka az 1980-as évek közepétől az ezredfordulóig.

Az atomizálódás és a társadalmi struktúrák végleges gyengülés, a gazdasági és politikai bizalmatlanság a civilizációnk története során jellemzően ciklikusan visszatérő válságba fordította a közösségeket. Strauss & Howe kutatásai alapján ez krízis (The Crisis) értek pusztulását, gyakran háborút, forradalmakat foglal magában, az emberek érezhető életminőség romlást szenvednek el, nyilvánvaló gazdasági, társadalmi problémák kerülnek felszínre, melyek nyomán aztán újra fokozódik az összefogás és közösségi aktivitás a túlélés és megküzdés érdekében. Ebben a fordulópontban (Fourth Turning) történik a társadalom újrászerveződése, ami az elavult intézményrendszer lebontásában, új közösségekbe szerveződésben, az emberek új csoport felé való elköteleződésében csúcsosodik ki. Ez nem feltétlenül agresszív úton zajlik, számos ciklusban csendes forradalomként lehet ezt modellezni.

Strauss és Howe szerint ezeknek az időszakoknak megvannak a maguk archetipikus embertípusai: a felemelkedés embertípusa az új értékek felé vágyódó próféta, az azt követő ébredés a szabadságkereső nomádoké, akiket a kibontakozás során vagyongyarapító hősök követnek, végül a fordulópont elviselni kényszerülő érzékeny, a társadalmi és kulturális változásokra rezonáló művészek zárják a kört. Egy-egy ilyen időszak körülbelül 20 évig tart és az aktuálisan ereje teljében lévő generáció aktivitása fémjelzi. A szerzők azt is kiemelik, hogy a próféta és a hős domináns generációk, vagyis meghatározó szerepet játszanak a fejlődésben, míg a nomád és a művész inkább elszenvedik az átalakulást, ezért ők az ún. recesszív generációk.

A pszichológiából tudjuk, hogy az egyén viselkedését, személyiségét a környezet, az átélt tapasztalatok állandóan változtatják és hogy a korai szakasz szocializációs élményei meghatározóbbak, mert ezekre épülnek a továbbiak (Carver–Scheier, 2006:513; Bornstein, 1989). Ebből az aspektusból nézve az generációs archetipusokat és a ciklikusságot (a Hősök,

Művészek, Próféták és Nomádok meghatározott sorrendben jelenek meg) megállapítható, hogy a Hősöknek egy kibontakozás, a Művészeknek egy válság, a Prófétáknak egy csúcspont, a Nomádoknak pedig egy ébredés idején van gyermekkoruk.

A Strauss és Howe generációs ciklusokra kidolgozott elmélete tárgyalása kapcsán joggal merül fel a kérdés, hogy ezek a mikro ciklusok hogyan illeszkednek a társadalmi reprodukciót modellező átfogóbb elméleti keretekhez, már csak ezért is, mert az egyes generációk nagysága, demográfiai magatartása korszakonként jól dokumentáltan változik. Az a folyamat, amely során a magas fertilitású és mortalitású társadalom többlépcsős változás eredményeként alacsony fertilitású és alacsony mortalitású társadalommá alakul át (demográfiai átmenet) lassan generációkon átívelő folyamatként játszódik le. A késő középkorban Európa még abban fázisban volt, amikor a fertilitás és a halandóság egyaránt magas volt, s a népesség száma stagnált, illetve nagyon alacsony mértékben növekszik, így az egymást követő generációk nagysága alig változott. Sőt a menetrend szerint visszatérő járványok miatt, szignifikáns népesség csökkenés is kimutatható az időszak alatt. A generációs ciklusokat modellező kalauzunk első 150 éve, a késő középkor és a reformáció kora még ezen generációkat listázza (lásd generációs útikalauz), 75-80 milliós európai populációval. A következő 150 éves demográfiai periódusban a 17. század közepétől a mortalitás kezd fokozatosan csökkenni, de a születési arányok magasan maradnak, így a népesség növekedése nagy méreteket ölt. Döntően az Újvilág korának, kisebb részben a forradalmak korának generációi szeme láttára zajlott ez a változás a nyugati civilizációban, a népességgrobbanás 120 millióra növeli a generációk nagyságát. A 19. századtól a születések csökkenésének üteme felgyorsul, a halálozások pedig egy alacsonyabb szinten stabilizálódni kezdenek, masszív tartós növekedést eredményez 20. század közepére a népességnövekedés, 300 millió főt is elérve a népesség száma Európában a polgárháborúk és nagyhatalmak korának végére. Az 1950–2100 közötti 150 éves demográfiai periódusban – időszaki kilengésekkel – a növekedés üteme érezhetően lelassul, a születések csökkenésének üteme felgyorsul, a halálozások pedig egy alacsony szinten stabilizálódni kezdenek. A 21. században az előrejelzések alapján demográfia magatartás a nyugati civilizációban (és a világon még más kultúrákban is) az alacsony natalitás és mortalitás irányában változik, az egyes generációk nagyságát radikálisan csökkentve. A nyugat aranykorának új generációi és a hálózati társadalom korának formálódó generációi számára ez a megélt realitás, a zajló másodig demográfiai átmenet (Lesthaeghe, 2010).

Áttekintő generációs térkép

„Van egy elmélet, miszerint, ha egyszer kiderülne, hogy mi is valójában az Univerzum, és mit keres itt egyáltalán, akkor azon nyomban megszűnne létezni, és valami más, még bizarrabb, még megmagyarázhatatlanabb dolog foglalná el a helyét. Van egy másik elmélet, amely szerint ez már be is következett.” (DNA)

A következőkben a Guttenberg-galaxis óta beazonosítható nemzedékek közötti eligazodást segítő mutatók be egy rövid útikalauzt 27 egymást követő generációról, mely közül az utolsó hét még velünk élő kortársakból is áll. Mint minden útkönyv, a generációs kalauz is szükségszerűen vázlatos és kissé elnagyolt, csupán a legfontosabb „látnivalókat” rögzíti, de bízom abban, hogy célját elérve segíti az olvasót, hogy ne tévedjen el 600 év történelmi, társadalmi viszonyai között. Listázom – elsősorban Strauss és Howe nyomán – a generációkat, kiemelt generációs élményekkel együtt, az angolszász történelemre kidolgozott modellt adaptálom a köztes Európa társadalmi viszonyaira és élményeire. Több ponton módosítottam, kiegészítettem a generációs korszakhatárokat, néhol új generációkat emeltem a modellbe az újabb kutatások alapján. A generációk bemutatásánál mindenhol utalok arra, hogy milyen archetípusba tartozik, a generáció születési éveit azonban – mint minden társadalmi folyamatokat bemutató elemzésben – inkább csak a jobb eligazodást szolgáló vonatkozási pontok, mintsem pontos „hátszámok”. Kivételek mindig vannak, ha a tudományos megértés érdekében szükségszerűen általánosítunk. A generációs kalauz unalmas lenne, ha nem színesíteném az adott generáció néhány emblemikus történelmi alakjával.

Korszak	Generáció	Születési idő	Ciklus hossza (év)
Késő középkor	Bátorszívű	1433-1460	28
	Humanista	1461-1482	21
Reformáció kora	Reformátor	1483-1511	29
	Megtorló	1512-1540	29
	Erzsébetkori	1541-1565	25
	Megfontolt	1566-1587	21
Újvilág kora	Puritán	1588-1617	30
	Magányos lovag	1618-1647	30
	Dicsőséges	1648-1673	25
	Felvilágosult	1674-1700	27
Forradalmak kora	Ébredő	1701-1723	23
	Szabadságpárti	1724-1741	18
	Republikánus	1742-1766	24
	Együttműködő	1767-1791	25
Polgárháború kora	Transzcendentális	1792-1821	30
	Aranykori	1822-1842	20
	Progresszív	1843-1859	17
	Misszionárius	1860-1882	23
Nagy-hatalmak kora	Elveszett	1883-1900	18
	Interbellum	1901-1915	15
	Legdicsőbb	1916-1931	16
	Csendes	1932-1947	16
Nyugat aranykora	Baby boomer	1948-1963	16
	X	1964-1979	16
	Milleniumi	1980-1995	16
	Z	1996-2009	16
Hálózatok kora	Alfa	2010-2025	16

1. ábra: Generációs útikalauz

Forrás: Strauss és Howe alapján, módosítva, saját szerkesztés

Késő középkori generációk

„Úgy érezte, az egész élete álom, s néha elgondolkodott afelől, vajon kinek az álma lehet, és hogy az illető élvezi-e.” (DNA)

Az első olyan nemzedék a világtörténelemben, amely a Gutenberg-galaxis szülötte a **bátorszívű** generáció. Tagjai kb. 1433–1460 között látták meg a napvilágot és hősi generációként ők teremtettek új rendet Nyugat-Európában és a Magyar Királyságban egyaránt. Közvetlen előzményként a késő középkori dinasztikus politika újabb szintet lépett, aminek következtében ez a generáció szerte Európában háborúkban vált felnőtté³. Itthon gyerekként éltek meg Hunyadi János kormányzó nándorfehérvári győzelmét, nyugaton megélték, hogy a franciák győzelmével véget ér a százéves háború (1453) de Angliában az idősebbek körében egyre markánsabbá vált a remény, hogy meg kell menteni a királyságot. Amikor a korosztály középkorú lett, viszonylagos jólét (gyapjúexport), társadalmi fegyelem (a szorgalmas helyi előjárók) és erős központi kormányzás (pl. csillagkamara) volt porondon. Öregkoruk olyan társadalomban zajlott, amelyben működtek a könyveket, kiadványokat nyomtató üzemek és megindultak az utakat az Újvilág felé. A bátorszívűeknek olyan tagjai voltak Európában, mint Hunyadi Mátyás, Werbőczy István, IV. Edward király, VII. Henrik király, Savoyai Fülöp, III. Iván, Leonardo da Vinci vagy éppen Kolumbusz Kristóf.

Amíg a bátorszívű generáció felnőttként küzdött egy új világrend megteremtéséért, az ő gyermekeik nagykorúvá válva megértették az ő küldetésük, hogy megszépítsék az új rendet. A görögről és latinról kortárs nyelvekre fordított szövegek szerte Európában fogékony közönségre találtak körükben. **Humanista** generációvá értek, akik 1461–1482 között születtek, érzékenyen reflektálva koruk társadalmi és gazdasági környezetére. Tanítóik keze nyomán és az elérhető régi-új tudás hatására maguk is nemzetközi tudóssokká, balladákat író költökké, jogban jártas embeverekké, valamint írástudó kereskedőkké és nemesekké váltak, bár öregkorukban a reformáció radikálisan új nézeteire talán még ők maguk sem voltak felkészülve. A humanista generáció emblematikus alakjait keresve elég Rotterdami Erasmusra, Morus Tamásra, Kopernikuszra vagy éppen a képzőművész Dürerre és Michelangelora gondolni.

---

³ Nyugaton a százéves háború döntő záró szakaszai zajlottak, Angliában a 30 éves háború, a köztes Európában az oszmán birodalommal szembeni ütközetek a jellemző generációs élmények.

Reformáció kori generációk

„Az orvosom szerint eltorzult a közszolgálatmirigyem és kétoldali erkölcsorvadásom van (...) – és ezért fel vagyok mentve az Univerzum megmentése alól.” (DNA)

Amikor a **reformáció** prófétikus nemzedéke született 1483–1511 között, már a rend és a jólét előnyei által körülvéve kezdték életüket, ám a vallott és megélt társadalmi értékek között erős ellentmondások húzódtak, kiütözköztek a generációs konfliktusok is. Angliában ifjú lázadók formálták át az új rendet és a Parlamentet, az egocentrikus fiatal uralkodó (VIII. Henrik) a német fejedelmek példáját követve megszavaztatta a parlamenttel, hogy ő legyen az angliai egyház feje és legfőbb kegyura, ezzel az anglikán hit is elszakadt Rómától. A lutheri tételeknek rendkívüli hatásuk volt: futótűzként terjedtek nemcsak a Német-Római Birodalomban, hanem egész Európában és számtalan hívet szereztek maguknak a Magyar Királyság területén is. Intenzív életet éltek, harcos lázadóként és mártírként, másfelől nézve eretnekként, az ifjúkori elveikért kiálló generációként éltek le, gyakran nem túl hosszú életüket. Munkájuk nyomán puritánabb települések, reformált egyházak, köztársasági gondolatok kerültek felszínre. A reformáció generációjának nemcsak vallási, kulturális vagy politikai dimenzióban mutatható ki máig tartó hatása, hanem gazdasági értelemben is elősegítette a kapitalista gazdasági rendszer kiépülését (Weber, 1962).

A forrongó, átalakuló történelem kitermelte a következő nemzedéket a **megtorlókat** (1512–1540). Ez a generáció gyermekkorát a szülők vallási örületében (lásd vallásháborúk) és a korábbi értékek, társadalmi struktúrák széles körű eróziója közepette töltötte. Felnőtt korukra cinikus, a társadalmi tekintélyt el nem ismerő, kiábrándult generációvá értek, folyamatos gazdasági és politikai hullámvasútra kerülve. Zord hírnevet szereztek, mint önző, hivalkodó kereskedők, zsoldosok, „tengeri farkasok”, akik szerencséivel, bátorsággal és uralkodói támogatással a hátuk mögött akár bosszú akciókat is végrehajtottak. Ez a generáció adta az újkori Anglia egyik legnagyobb uralkodóját, I. Erzsébetet a világnak, akinek uralma alatt országa tengeri és kereskedelmi nagyhatalommá vált, de Medici Katalin, Farncis Drake, Rettegett Iván is kemény kezéről lett ismert „nomád” volt lemondva a mélyebb bölcselétről és a társadalmi szolidaritásról.

E vad generáció után újabb hősök születtek a 16. század közepén kb. 1541–1565, a legendás **erzsébetkori** generáció. Csapatjátokosok voltak, akiknek felnőtté válását segítette az egyetemek számának örömteli bővülése, a formálódó polgári világ, a kapitalizálódó társadalmi viszonyok.

Középkoruként sokuk élményévé vált az utazás, a szabályozott kereskedelem, felfedezték a tengerentúli birodalmakat, fizikailag is megújították a városokat. Ez előző, kicsit kiégett és cinikus nemzedéktől eltérően nagyszabású, ambiciózus projektekbe kezdtek megteremte többek közt Anglia aranykorát (Alexander et al., 2007) a megszilárdult belső béke pedig biztosította a kultúra felvirágzását. Az új hősök között találjuk William Shakespeare-t, az angol nyelvű drámaíró és az európai irodalom egyik legnagyobb alakját, Miguel de Cervantest a spanyol irodalom klasszikusát. A filozófia hőseként Francis Bacon korszakalkotó lépése volt a gyakorlat jelentőségének felismerése, jeles képviselőjük Galilei „új tudományt” alkotott, a heliocentrikus világképe alapján rendezett univerzum egyszerre volt ünnepe és felforgató gondolat.

Az erzsébetkori generáció gyermekei **megfontoltabb** parlamentaristáknak születtek 1566–1587 között. Élvezhették a gazdagodó, bővülő Európa tudományos, kulturális eredményeit, így kiemelkedő tagjai kifogástalan jogi, tudományos, és teológiai műveltséget szerezhettek, ifjú művészként alkothattak. A világ rezdüléseire érzékenyen reagáló írástudó nemesek és művészek a legkiválóbb képviselőikkel találkozunk a kontinentális Európában. Ekkor született I. Jakab az egyik legműveltebb angol király lett, virágzott az Erzsébet-korabeli kultúra, a tudomány, az irodalom és a képzőművészet színvonala tovább nőtt. Olaszországban Claudio Monteverdi olasz barokk zeneszerző, a Németalföldön Jan Brueghel és Peter Paul Rubens flamand festők szimbolizálják e generációt a művészetekben, Tommaso Campanella a filozófiában, teológiában.

Az Újvilág generációi

„Az idő illúzió. (...) Az ebédidő kétszeresen az.” (DNA)

A művészek után újabb próféták születtek. Sokak szerint a spanyol flotta felett aratott fényes győzelemmel kezdődött meg Anglia több évszázados tengeri uralma, s megérkezett egy új próféta generáció is, a **puritánoké** (1588–1617). Ez a generáció volt az, amelynek képviselői 1620. november 11-én szombat hajnalban a Mayflower nevű hányatott sorsú egykori teherhajón, a három hónapnyi viszontagságos tengeri utazás után horgonyt vetett a mai Massachusetts állam Cape Cod félszigetének legészakibb csücskében fekvő Provincetown partjainál és létrehozták az újvilágbeli első brit telepeket, egyházi központú városokat alapítottak Long Islandtól egészen Maine-ig. De a puritánok korosztálya Európában is új elvek meghonosításán dolgozott, a korábbi generációkkal szembe kerülve

részévé váltak az angol polgári forradalomnak épp úgy, mint később a köztársaságnak is. E kornak szülötte Cromwell is. A pénzügyekben is próféták voltak, a generáció kezdte felvirágoztatni a Holland Kelet-Indiai Társaságot, mely a világ első igazi „multinacionális vállalata” lett. A generációval kezdődik az újkori filozófia, Rene Descartes műveiben olyan metafizikai természetelmélet bontakozik ki, melyet joggal nevezhetünk a későbbi racionalizmus előképének is akár.

A prófétikus puritánok utáni **magányos lovagok** (1618–1647) generációja ismét olyan nomád világba csöppent, ahol a felfordulás lett a meghatározó. A 30 éves háború, az angol polgárháború, az oszmán birodalommal szembeni háborúk, az angol-holland és az északi háborúk, az ellenreformáció, vagy éppen Portugáliában a spanyol uralom ellen felkelés élménye szerte a világban nemcsak a válság jelen, hanem olyan generációt is teremtett mely a konfliktusos világot, a küzdelmet és az önmagunkért való kiállást szocializálta. Az Újvilágban sem volt ez máshogy, a puritán telepesek és az őslakosok együttélése koránt sem zajlott békésen, de a természeti elemekkel és a szegénységgel való küzdelem is a mindennapi élet részévé vált. Nemcsak a közösségek között, hanem a közösségen belül is feszültségek voltak, a helyi politikai befolyás iránti családi küzdelmek (Boyer–Nissenbaum, 1974) is nehezítették a generáció életét. A nomádok keze nyomán azonban új geopolitikai struktúra kezdett kibontakozni, felnöve új békét és szövetségeket köttetnek és öreg korukra már a felvilágosodás előszele is megérkezik munkájuk nyomán. Olyan emberek keresték a választ a kérdésekre, mint a generáció egyik leghíresebb szülötte XIV. Lajos, a Napkirály, aki hetvenkét évig ült aztán Franciaország trónján, ezzel pedig máig csúcstartó a történelemben csakúgy, mint a sikeres hatalomkoncentrációjával, az abszolutista állam megteremtésével.

Dicsőséges hősi generációnak nevezi útikönyvünk azokat, akik 1648–1673 között születtek. Az új világrend kibontakozása idején voltak gyerekek, egyre többen járhattak közülük támogatott iskolába és már kezdetleges gyermekvédelmi törvények is védték őket. A gyermekek nevelésével kapcsolatosan Comenius pedagógiai munkája nyomán megjelent életükben a gondolkodásra nevelés fontossága is az anyai iskola mellett (Polišenský, 1972:180). Fiatal felnőttként a generáció büszke lehetett egyre növekvő politikai, kereskedelmi, tudományos és műszaki vívmányaira (pl. váltógazdaság a földművelésben, számológép, első gőzgépek, barométer, mikrobák felfedezése stb). Ebben az időben kezd Oroszország I. (Nagy) Péter keze alatt európai nagyhatalommá válni, Anglia és Skócia egyesítésével a dicső-

séges nemzedék létrehozta az Egyesült Királyságot, Magyarországon pedig e generáció vívta a kuruc szabadságharcot a nemzeti autonómia erősítése érdekében a Habsburg abszolutizmussal szemben.

A 17. század utolsó évtizedeiben olyan generáció született, amely nemcsak barokk művészeket (pl. Handel, Bach, Vivaldi), hanem **felvilágosult** gondolkodókat is adott a világnak. Az 1674–1700 között született gyermekek védett családi közegben éltek, az ifjúkori kockázatok újra mérséklődtek, a jó iskolázottság és a családok közötti házassági kötelékek pedig egyre fontosabbá váltak. Fiatal felnőttként a világban ez a nemzedék adhatta a gyarmatok első nagy létszámú kádereit és ekkor születtek meg a francia és angol felvilágosodás legnagyobb alakjai is (Voltaire, Swift, Pope, Berkely, Montesquieu).

Forradalmak korának generációi

„Ford képtelen volt rá, hogy megtanulja a nevét, úgyhogy az apja végül behalt a székelybe, mely a Galaxis egyes részein még mindig halálos betegség.” (DNA)

A gyarmati terjeszkedései során a nemzetközi kereskedelem bővülésével kialakultak a pénzpiacok, beindult a tőkefelhalmozás, és ekkor zajlott a tudományos forradalom együttesen fejtették ki hatásukat. A 18. század elején 1701–1723 közötti új próféták születtek, ők lettek az **ébredő** generáció. A gyarmatokon az első olyan nemzedék volt, amely a békét és a jólétet magától értetődőnek tekintve nöhetett fel, ők lettek a század Amerikájának legkiemelkedőbb filozófusai, lelkeszei, abolicionistái. Később a forradalom idején az erkölcsi érzékükkel tűntek ki, uralva a szószékeket és kormányzói pozíciókat is egészen a függetlenség kikiáltásáig. Benjamin Franklin, San Adams, Jonathan Edwards az Újvilágban törtek utat, Európában az enciklopédisták, d’Alambert, Jean Jacques Rousseau, Diderot, Kant, az Egyesült Királyságban Adam Smith gondolatai voltak koraszakosak. Ennek a generációnak a tagjaként alkotta meg felvilágosult abszolutizmusát Mária Terézia magyar és cseh királynő, német-római császárné és Nagy Frigyes porosz király is.

Az ébredő generáció megágyazott egy új nomád korosztálynak. Az 1724 és 1741 között születettek bátor hazafiak lettek a tengerentúlon, küzdve szüleik jólétéért és a saját szabadságukért. George Washington, John Adams és mások, akik Függetlenségi nyilatkozatot aláírták ebből a **szabadságpárti** generációból kerültek ki. Már fiatalként újra felerősödő társadalmi konfliktusokat éltek át az Óhazában is, sőt az országok közötti

viszályok a befolyások növelés érdekében más Európán túli területeken is háborúkat vívtak. Így generációs élménnyé vált számunkra az angol-francia hatalmi harc Indiáért, a kínai birodalom nyugati terjeszkedése, a hét-éves háborúk is. II. Nagy Katalin cárnő is e generáció tagja volt, Oroszország a vezetésével lett a leghatalmasabb politikai erő Kelet- és Délkelet-Európában miközben törekedett arra, hogy felvilágosodott uralkodóként ismerjék el.

A század közepén születetteket Európában és az Újvilágban is hősi generációvá formálta a történelem kereke. Az 1742–1766 közöttiek alkotják ezt a **republikánus** generációt. Úgy nőttek fel, hogy a szüleiknek különösen védelmezni kellett őket a növekvő bűnözés és társadalmi forrongások korában, ezzel együtt kooperatív, optimista generáció lett belőlük, akik már fiatal felnőttként katonai dicsőséget szerezhettek, korán briliáns művészekké vagy tudósokká válhattak. Rendet teremtettek, mint várostervezők és államférfiként is sikeres lett ez a generáció, melynek olyan tagjai voltak, mint Thomas Jefferson, James Madison, Robespierre vagy éppen Wolfgang Amadeus Mozart. Szerencsés generációként bírták az idősebbek bizalmát és tudatában voltak saját történelmi szerepüknek is. Talán ezért lehet, hogy már fiatalon belevágtak a politikába. Amerikát a „szabadság műhelyévé” tették Európában pedig a polgári decentralizáció és a liberális reformok zászlóvivői lettek.

Gyermekeik – Henry Clay volt amerikai külügyminiszterrel szólva – a „forradalmak bölcsőjében ringatóztak”. Az 1767 és 1791 között született generáció közelről látta a szüleik és más felnőttek hősi küzdelmét. Felnőtté válva műveltséggel, szakértelemmel és romantikus érzékenységgel váltották fel az előző generáció hősieségét, korrigálva az idősebbek állam- és közösségszervezési technikáit is. Az Egyesült Államokban Matthew Crenson (2017) történész ezért úgy is nevezte őket, hogy „adminisztratív alapító atyák”, akik az ún. második függetlenségi háborút vívták, bár ennek dicsősége nem hasonlítható az elsőhöz. A **kompromisszumok** világát élték, segítették a populista mozgalmakat, vitatták a rabszolgasággal és az indiánokkal kapcsolatos döntéseket. Európában a generáció kiváló írókat, költőket, építészeket, zeneszerzőket adott a világnak (Walter Scott, Byron, Pollack Mihály, Csokonai, Jane Austen, Hoffman, Berzsenyi, Stendhal, Ludwig van Beethoven). Az európai történelem egyik legkiemelkedőbb alakja, Bonaparte Napóleon is e generáció tagja, aki az elfoglalt területeken polgári törvényeket vezetett be, ezzel segítette a feudalizmus felbomlását, a modern, polgári államok létrejöttét.

Polgárháborúk korának generációi

„Azonnal visszatérünk a normális állapotokhoz, mihelyest bizonyosak leszünk abban, hogy mi is a normális” (Adams)

A következő 30 évben új próféták születtek, az Óhazában és az Újvilágban is. Evangelisták, reformátorok, spirituális lázadók voltak. Keresztes hadjáratot folytató, megosztott fiatal felnőttekként eltérő vízióval bírtak a társadalmi formákról, a legfontosabb törésvonal Amerikában a rabszolgaság kérdésében volt köztük, Európában az elvi kérdéseken túl erős gazdaság és társadalomszervezési különbségek okoztak érdekellentéteket. Abraham Lincoln, Jefferson Davis, William Lloyd Garrison, John Stuart Mill, Garibaldi, Charles Darwin, Viktória brit királynő, Karl Marx ennek a **transzcendentális** generációnak (1792–1821) az emblematikus tagjai, de számos író és művész is gazdagította a világot közülük (pl. Liszt Ferenc). A modern nemzetállamok kialakulásának kezdete, a polgári demokratikus forradalmak szellemi előfutárai, az 1848-as „népek tavasza” vezetői, Magyarországon a reformkor és a szabadságharc meghatározó képviselői kerültek ki a generációból.

A korszak leginkább jellemző társadalmi mozgalmi a liberalizmus és a nacionalizmus volt, a leginkább meghatározó szellemi és művészeti irányzat pedig a romantika. Ez az irodalom nagy időszaka, a leghíresebb nemzeti írók kora. Az 1822–1842 között született generáció nehéz gyermekkorot élt meg ugyan a spirituális káosztól zaklatott szülők körül, felnőttként azonban már **aranykor** jutott nekik osztályrészlül. Küzdelmes életük során sokan nomádként próbáltak szerencsét a gazdaságban, politikában, kultúrában, a kialakuló fogyasztói világban. Amerikában a politikában Ulysses Grant tábornok, a gazdaságban John D. Rockefeller, Európában I. Ferenc József, és Erzsébet osztrák magyar császárné is az aranykor gyermeke. Csakúgy, mint Petőfi, Jókai, Madách a magyar irodalomban, Verne, Carroll, Mark Twain, Tolsztoj, May, Ibsen, Zola a világirodalomban, Eiffel, Steindl az építészetben, Staruss, Brahms, Dvorak, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Smetana a zenében, Monet, Renoir, Rodin, Cezanne a festészetben, Pasteur, Mengyelejev, Brehme, Maxwell a természettudományban. A sort hosszan lehetne folytatni az ipari, az agrárszektor, az infrastruktúra forradalmát előkészítő mérnökökkel, feltalálókcal és vállalkozókkal, gyárosokkal, akik többek közt az új anyagok felhasználásával és a fokozódó gépesítéssel készítették elő a második ipari forradalmat.

De az igazi **progresszív** generáció az utánuk következőké lett, akik 1843–1859 közötti években születtek. Ők voltak a motorja a komplex gazdasági–társadalmi. Igazi, kreatív nemzedékről van szó, új találmányokat alkottak a vegyészetben, az elektromosságban, az olajiparban és az acéliparban. Az árucikkek tömegtermelése szintén fejlődésnek indult felnőtt korokra, az étel, az ital, a ruházat, a közlekedés, egyaránt a lakosság szükségleteit szolgálta, egyúttal egyre több munkahelyet teremtettek. Ez a generáció fedezte fel a harmadik szektor, a szolgáltató ipar fontosságát. Forradalmi bölcsőjük volt a szó szoros értelmében, fiatal felnőtt és felnőtt koruk már a konszolidáció, a kiegyezések (Itália egyesítése, kiegyezés, egyezség az Orosz Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia és Német Birodalom uralkodói között stb.) és az azt követő robbanásszerű társadalmi és gazdasági fejlődés idején zajlott. A generáció átrendezte a világgazdaságot, melynek új és növekvő súlyú vezető hatalmai Németország és az Amerikai Egyesült Államok lettek. Ennek közvetlen részese voltak a korszalból Theodore Roosevelt, Woodrow Wilson, Henry James az amerikai politikában, Paul von Hindenburg Németországban, Wekerle Sándor a Monarchiában, Meidzsi Japán császár keleten. A progresszív generáció nagyot alkotott a természettudományokban (Pierre Curie, Eötvös Loránd, Puskás Tivadar, Edison, Bell, Pavlov, Fleming, Max Planck, Csonka János, Bánki Donát, Diesel), az irodalomban (Rimbaud, Shelley, Oscar Wilde, Sienkiewicz, France, Maupassant, Lagerlöf), a képzőművészetben (van Gogh, Munkácsy, Csontváry, Szinyei Merse, Gauguin), új látást hozott az építészetben (Gaudi). Jasper Newton „Jack” Daniel forradalmasította a whiskey gyártást, Törley József nevét a pezsgőkészítés tette híressé.

A század végére kialakult a gyarmatbirodalmak azon versenye, amelynek során a nagyhatalmak gyakorlatilag az egész Földet felosztották egymás között. Ebben az időszakban volt gyerek az 1860–1882 között született generáció, melyet a szakirodalom új **misszionárius** nemzedékként ismer. A misszionárius generációból kezdett kialakulni a modern középosztály, vállalkozókból, értelmiségiekből és politikusokból. Ez az a generáció, amelyből Európaiak milliói hagyják el szülőföldjüket a jobb élet reményében és vándorolnak ki Amerikába. Az ideológiák vonatkozásában új értékeket, gondolatok fogalmaztak meg, e generáció lett a nemzetközi munkásmozgalom fő motorja, de fiatal korokra esik az antiszemitizmus politikai térhódításának kezdete is Európában, csakúgy, mint a transzcendentális filozófia kísérletei, új vallási mozgalmak és a modern társadalomtudomány előszele. A generáció tagja volt Winston Churchill, a

teljesen más ideológiát megvalósítani szándékozó V. I. Lenin és Joszif Sztálin, Pacho Villa és Emiliano Zappata a mexikói forradalom vezéralakjai, Amerikában Franklin Rooseveltt és Douglas MacArthur tábornok, de misszionárius volt a török Kemal Atatürk is. Keleten e generáció tagjaként született Mahátma Gandhi, aki idős korára a békés ellenállás jelképévé vált szerte a világon. A modern szociológia és kulturális antropológia alapító atyja, legjelentősebb üttörő egyénisége Max Weber is ezekben az évtizedekben született, csakúgy, mint Rudolf Steiner filozófus, Maria Montessori, Eduard Claparède akik új pedagógiai-pszichológiai iskolát alkottak. Henry Ford, a termelést forradalmasító gyáros, Adolf Zukor magyar származású producer a filmkészítés üttörője, Hollywood egyik alapítója volt, Wright neve pedig az épületek és az azt körülvevő természetes környezet messzemenő harmonizációjára való törekvést jelenti ma az építészetben. Ezekben az években született misszionáriusként Horthy Miklós, Tisza István, Bethlen István, Károlyi Mihály, Klebelsberg Kuno magyar politikusok. Az irodalomban és művészetben a romantikával és realizmussal szembe forduló szimbolista irányzatok alkotói ők: Munch, Toulouse-Lautrec, Matisse, Picasso, Rippl-Rónai, Mann, Proust, Ady, Apollinaire, Woolf, Joyce, Mahler, Debussy, Satie, Ravel neve fémjelzi a generációt. Ekkor született H.G. Wells is a korai sci-fi profétája, Albert Einstein és Max Born fizikusok. A misszionárius generáció és Európából kivándorló tagjai nélkül valószínűleg az Egyesült Államok nem válhatott volna a 20. századra a világtörténelem vezető ideológiai, gazdasági és katonai hatalmává.

Nagyhatalmak korának generációi

„Egyszerűen csak megpróbált megszabadulni attól az agyában imént fölmerült gondolattól, hogy mikor a legkevesbé sem számít rá, a világ-mindenség szokása szerint előugrik majd egy ajtó mögül, és azt kiáltja: Huú!” (Adams)

Közvetlenül a századforduló előtt született, ún. **elveszett generáció** alapvető életélménye a gyerekkori szocializáció során már koránt sem volt ennyire heroikus. Olyan nomádok születtek ekkor, 1883–1900 között, akiknek korai éveit már a „*fin de siècle*” életérzése határozta meg (Hanák, 1993). Arról a nemzedékről van szó, amely a kor liberális gazdasági-társadalmi rendjében olyan strukturális változásokat és konfliktusokat élt meg, mely nemcsak a fennálló rendszer stabilitását, hanem az emberek önbizalmát is megingatták. A századforduló válsága nem csupán ezekben,

hanem az értékrendek avulásában is megmutatkozott, a polgári családi kötelékek meglazultak, a családi szerepek átalakultak, köztük is különösen fontos a nők viktoriánus kori anyai és családi szerepelvárásokkal való szembefordulása⁴. Amikor az elveszett generációs született, már nemcsak új életérzés, életstílus, hanem új embertípus is kialakult: a „fogyasztó” ember a „felhalmozó” ősekkel szemben⁵. Miközben a generáció az első igazi fogyasztói társadalom tagja lehetett volna, az elveszett nemzedéket sokkal inkább a kiábrándultság, az első világháborúban megélt és megtapasztalt szörnyűségek miatti csalódottság dominálta. Az elveszett generáció⁶ a világháború végétől a nagy gazdasági világválságig tartó dzsessz-korszakban élte fénykorát, ez az időszak azonban nemcsak a lehetőségekről, az erősödő individualizmusról, a szárnyaló tőzsdéről vagy a csodálat tárgyává váló új technológiákról szólt. Az első világháború nyomán átalakult birodalmi és a gyarmati érdekeltség-rendszer a világban azon fiatalokat is érintette, akik a háborúban közvetlenül nem vettek részt. A háború alatt a meggyengült Oroszországban mindeközben az elveszett generáció más tagjai forradalommal döntötték meg a cári hatalmat, a háború végére pedig az Osztrák–Magyar Monarchia is szétesett, mely a közép-európai fiatalok jövőképét törte meg leginkább. A német területszerzés illúziója is szertefoszlott, a győztes hatalmak által diktált, háborút lezáró szerződéseken alapuló új viszonyok egyensúlytalanságait a generáció soha nem tudta feldolgozni. Nem véletlen, hogy e generáció tagjai sodorták bele a világot alig két évtizeddel később a második világháborúba. A háború után az 1919-es spanyolnátha-járvány is nagy pusztítást végzett. Középkorúak voltak, amikor a nagy gazdasági világválság gyötörte őket, amikor éppen karrierjük csúcán voltak. Idős korokra magas adók és a formálódó hideg háború jutott osztályrészül egy megosztott világban. Ezzel együtt számos kulturális változás hajtóereje voltak különösen az amerikai és európai nagyvárosokban, a jazz, a mozi és korai celebek világa is az övék volt. Nem annyira hősi, mint inkább nomád generáció volt az övék, sajátos öntörvényű politikával. E generáció tagjaként született a két világháború közötti központi hatalmak autoriter politikusainak jó része: Adolf Hitler,

⁴ Lásd a suffragette mozgalmakat és a feminista programok megjelenését.

⁵ Ennek hátterében az ipari produktivitás növekedése állt, amely robbanásszerűen zajlott le az ipari fejlődés alacsonyabb fokán álló országokban éppúgy, mint az élen haladó kapitalista birodalmakban.

⁶ T. S. Eliot, John Dos Passos, Ernest Hemingway, Ezra Pound, Fitzgerald és a többiek ők a Gertrude Stein amerikai költő- és író, műgyűjtő által elveszett nemzedéknek (lost generation) nevezett amerikai írógeneráció.

Nyikita Hruscsov, Benito Mussolini, Francisco Franco, Sztójay Döme, Darányi Kálmán, Gömbös Gyula, Edvard Benes, Kun Béla, Szálasi Ferenc, Joseph Göbbels is. Későbbi diktátorokat találunk szép számmal az elveszett, kiábrándult generációban, ekkor született Salazar, Ho Si Minh, Tito, Rákosi Mátyás, Mao Ce-Tung, Csang Kaj-sek is. Amerikában Harry Truman, J. Edgar Hoover, Al Capone vált közülük Európában is ismert emblemikus közszereplővé. A későbbi második világháború hírneves tábornokai, de Gaulle, Patton, Montgomery, Röhm, Paulus, Rommel is az elveszett generáció tagjaként irányították csapataikat, a későbbi nagy generáció fiatalságát. Nemcsak az amerikai irodalmi körök életérzésével írható le a kiábrándult generáció világlátása, a magyar irodalomban Hamvas Béla, Babits Mihály, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Csáth Géza, Kassák Lajos műveit olvasva is hasonló érzések köszönnek vissza. A világirodalomban Kafka, Hasek, Bulgakov, Bercht, Borges, de Saint-Exupery, Mitchell művei, a filozófiában Lukács György, Ernst Bloch, Wittgenstein és Heidegger is megérteti velünk, miért nevezik elveszett generációnak a korosztályt.

1901. január 22-én Viktória brit királynő 63 év uralkodás után meghal. A szimbolikus dátum nemcsak egy új évszázad, a 20. század kezdetét jelzi, hanem egy új generáció születését is. A gyermekek és polgári családok körében – különösen Nyugat-Európában és Amerikában – egyfajta gondtalan életérzés volt az uralkodó, köszönhetően a szélesedő kultúrafogyasztásnak és a gyermekkép átalakulásának. A művészet a polgári szabadidő-kultúra részévé vált, ez magas szellemi igényű és alacsonyabb szintű szórakoztató tevékenységet egyaránt magába foglalt. Megjelent és széles körben terjedt a fonográf, Amerikában megkezdődött a Ford T-modell tömeggyártásával az automobil feltartóztathatatlan terjedése. Megszületik a bakelit, az első repülési kísérletek is elindulnak és a technikai megoldások is dinamikusan fejlődnek. A gondtalan életérzés legkésőbb 1914-ben az első világháború kezdetével ért véget. De ha szimbólumot keresünk a Titanic 1912-es elsüllyedése is megrendíthette talán a technika mindenhatóságába vetett hitet. Az **interbellum** (két háború közötti) generáció ezekben az években, 1901–1915 között született. Az elnevezés onnan ered, hogy ők túl fiatalok voltak még ahhoz, hogy az első világháborúban katonai szolgálatot teljesítsenek és általában már túl idősök voltak

ahhoz, hogy a második világháborúban részt vegyenek⁷. E nemzedék tagjai vagy a húszas években, vagy a nagy gazdasági világválság kezdeti szakaszában, Amerikában Franklin D. Roosevelttel megválasztása és a New Deal meghirdetése előtt, Európában a világháborút lezáró békeszerződések és az erőszakolt társadalmi átrendezések idején váltak nagykorúvá. Ezek a generációs élmények is hozzájárulhattak ahhoz, hogy ennek a generációnak a jelentős része a tengerentúlon inkább már baloldali-liberális, míg Európában inkább jobboldali-nacionalista nézeteket vallott. Ez a szűk generáció a második világháború után négy elnököt is adott az USA-nak (Lyndon B. Johnson, Ronald Reagan, Richard M. Nixon, Gerald Ford), európai politikusként e generáció tagja volt Willy Brandt vagy éppen Leonid Brezsnyev is. Magyarországon ez az időszak a magyar történelem egyik legtragikusabb, legfájdalmasabb és egyben legkegyetlenebb korszaka volt. A generáció itthon is fiatal felnőttként találta magát szemben a 1929 és 1933 közötti nagy gazdasági válsággal. A tömeges elnyomordás, a szegénység kedvezett azoknak a politikai erőknek, amelyek szélsőséges eszméket vallottak, az interbellum generáció ideális célcsoport volt ehhez. Ilyen körülmények között talán nem véletlen, hogy a generáció a művészetben tudott leginkább érvényesülni, legismertebb tagjai jellemzően a vizuális és zenei kultúrában, irodalomban alkottak maradandót (pl. Louis Armstrong, Akira Kurosava, Walt Disney, John Wayne, Laurence Olivier, Frida Kahlo, Antonioni, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Bohumil Hrabal, Latabár Kálmán, Neményi Lili, George Orwell, József Attila, Rejtő Jenő, Salvador Dali, Becket, Sosztakovics, Vasarely, Marlene Dietrich, Tennessee Williams, Orson Welles, Ingrid Bergman, Arthur Miller, Frank Sinatra stb.), de a tudományos élet is gazdagodott általuk (Teller Ede, Wigner Jenő, Neumann János, Rubik Ernő, Paul Samuleson).

A művészek után, újra hősök születtek, mégpedig azok, akik a **legdicsőbb generáció** néven vonultak be a társadalomtörténetbe. Az 1916–1931 között született emberek gyerekként élték meg az első világháborút követő időszakot, és az azt követő gazdasági krízist. Fiatalként a második világháború elsődleges résztvevői voltak, középkorúként újjépítették a háború utáni a fél világot⁸, csillogó külvárosok, új gyárakat, új gazdagságot teremtettek Európában a romokból, de ezt az Európát már az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió osztotta fel globális hatalomként. A

---

⁷ Sokan közülük azért megtalálhatók voltak a fegyveres erőknél a konfliktus alatt vagy a hátszágban szolgáltak.

⁸ Egyes szerzők „builder”, építők generációjának is nevezi őket

kommunizmustól való félelemben egyesülve néhány nyugat-európai ország elindult a nemzetek feletti együttműködés útján, hogy megfékezzék a nacionalizmust és felszámolják az újabb háború kockázatát. Kelet-Európában azonban a felszabadítás sokak számára a náci önkényuralom szovjet ellenőrzésű kommunista diktatúrával való felváltását jelentette az újjáépítés során. Az Egyesült Államok vált az új világhatalommá gazdasági, katonai és politikai értelemben is. A legdicsebb generáció az 1950-es és 1960-as évekre megteremtette a nyugat aranykorát, az emberek többsége az életkörülmények jelentős javulását tapasztalta. A gazdasági növekedés és a jóléti állam vívmányai nyomán javultak a lakáskörülmények, az oktatás, az egészségügyi és a szociális ellátás. A nyugati világban helyreállt és prosperált a magánszektor. A kommunista övezetben is viszonylagos jólét köszöntött be a lakhatás és az állami humán szolgáltatások szempontjából. Az elkülönült nemi szerepek számukra még természetesek voltak, amikor fiatalok voltak, a világháború azonban elősegítette a nők tömeges munkába állását, amely aztán szép lassan megváltoztatta ezen szerepeket is. A legdicsebb generációból olyan emblematisz vezetők kerültek ki a világnak, mint J. F. Kennedy, Fidel Castro, Borisz Jelcin, Margaret Thatcher, II. János Pál, Martin Luther King, vagy a véres kezű Pol Pot és Nicolae Ceausescu. Amikor fiatalok voltak a rádió aranykorát élték, középkorúként már a televíziós hálózatok terjedtek el, idős korukra pedig már működött az internet, bár ez utóbbit inkább csak hallomásból ismerték meg. Életük során tulajdonképpen megváltozott az élet minden területe és az egész emberi társadalom is alapvetően átalakult. Születéskori hierarchikus, merev, zárt társadalmak helyén nyitott, globális, horizontális viszonyok és hálózatok által dominált világ formálódott a következő generációk keze nyomán.

Nem lehet mindenki hős, a nagy generáció utáni gyermekek élete más mederben zajlott. Az 1932–1947 között születetteket nevezzük **csendes generációnak**. A nemzedék viszonylag kis létszámú, mert az 1930-as évek gazdasági világválsága és az 1940-es években zajló második világháború miatt a családok érthetően kevesebb gyermeket vállaltak. Sokan elvesztették a háborúban apjukat vagy idősebb testvéreiket, látták a náciizmus bukását és az atombomba katasztrofális pusztítást. Az 1950-es években fő ifjúkori élményük lett a hidegháború kibontakozása a két szuperhatalom vezetésével, Amerikában a polgárjogi mozgalom éledését generálták. A fizikailag is létező vasfüggöny keleti oldalán a nyugati eszméktől óvták őket, a nyugati felén a „vörös veszedelemtől”, így a generáció

többsége itt is és ott is megtanult a sorok között olvasni. Talán ezért van az, sokan közülük kreatív, alkotó energiáikkal a tudomány, a művészetek, a film és a zene felé fordultak. Művész generációként rendezők (Menzel, Szabó István, Forman, Truffaut, Tarkovszkij, Woody Allen, Belmondo, Burt Reynolds, Dustin Hoffman, Coppola, Scorsese), írók (Susan Sontag, Konrád György, Roth, Havel, Tandori, Shelby), zenészek (Elvis Presley, Buddy Holly, John Lennon, Paul McCartney, Jimi Hendrix, Frank Zappa, Bob Dylan, Janis Joplin, George Harrison, Jim Morrison, Keith Richards) tucatjai a generáció jeles tagjai, a tudomány jeles képviselői közül ekkor született Kulcsár László, Edmund Phelps, Stephen Hawking, Popper Péter is. Művész nemzedékként nagy formátumú politikusokat keveset találunk a generációban, Michael Gorbacsov, Jacques Chirac, Szaddam Husszein, Muhammad Ali, Moammer Kadhafi, Joe Biden, Colin Powel neve lehet ismerős.

A nyugat aranykorának generációi

„Felejtsd el gondjaidat, hiszen a világ tökéletes körülötted, és az élet pofonegyszerű”. (DNA)

A háború utáni években megindult a népesség természetes pótlási folyamata, az újjáépítés és a társadalmi építkezés során jött világra kb. 1948 és 1963 között az a nagy létszámú korosztály, amelyet **baby boomernek** neveznek. Nagy remények szülöttei, akik felcseperedvén elutasították a szüleik merev erkölcsi felfogását, új kultúrát teremtettek maguknak és igazi szabadságra vágytak. Ha valakinek eszébe jut a 60-as évek diáklázadása, a szexuális forradalom, a hippy korszak szeretet-kultúrája, akkor ez a korosztály jut eszébe. Európában és Észak-Amerikában sok „boomer” a növekvő jólét és a háború utáni lakhatás, oktatás és bővülő szociális ellátások széleskörű állami támogatása idején nőtt fel. A nyugat aranykora jutott nekik osztályrészül, a történelemben a legmagasabb életszínvonallal és képzési lehetőségekkel. A televízió robbanásszerű elterjedése pedig alapvetően alakította át a világról való információs csatornájukat. Az 1960-as és 1970-es években, amikor a nagy létszámú generáció tinédzser- és fiatal felnőttkorba lépett – a legidősebbek 1966-ben töltötték be a 18. életévüket – minden korábbi generációnál határozottabban igényelték az új kulturális rendet, szabadságot, a békésebb társadalmi berendezkedést és az egyenjogúságot. Ők lettek a nyugat új prófétái, a generációs nagysága és sokszínűsége, valamint elérhető erőforrásai komoly társadalmi mozgalmakat idéztek elő. Kínában

a boomerek átérték a kulturális forradalmat, Kelet-Európában a puha diktatúrát. A háború utáni demográfiai robbanás és népesedési intézkedések (Ratkó-korszak) következtében Magyarországon is ez a korosztály lett a legnépesebb és talán a legszerencsésebb is, felnőtte válásukat támogatta az állami politika, garantált volt számukra az elérhető és kiterjesztett oktatás, a kötelező foglalkoztatás és az alanyi jogon járó otthonteremtés, ám ezzel együtt a hidegháború minden feszültsége és konfliktusa is árnyékként kísérelte életüket. A harmadik ipari forradalom motorjaként a boomer generáció keze alatt modernizálódott a világ gazdasága, terjedt el a számítástechnika és alakult ki az internet világa is. A világban politikai, gazdasági vezető szerepre jellemzően az 1990-es években jutottak, s azóta is ők töltik be a legfontosabb gazdasági, politikai, társadalmi pozíciókat. Bill Clinton, Donald Trump, Vladimir Putyin, Tony Blair, Angela Merkel, Orbán Viktor, Benjámin Netanjáhu, mindannyian a boomer generációból kerültek ki, ez a generáció adja az ENSZ, a NATO, az Európai Bizottság elnökét, irányítja az egyetemeket és a vállalatokat (Bill Gates, Jeff Bezos, Giovanni Ferrero, Steve Jobs, Françoise Bettencourt Meyers stb.) évtizedeken óta. A 21. század elején a fejlett országok baby boomerei – néhány kivételtől eltekintve – az alacsony termékenységi ráta és a népesség elöregedése miatt a társadalmuk legnagyobb kohorszáat alkotják ma is, komoly fejtörést okozva a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának. Ezzel együtt azonban nem úgy néz ki, hogy a következő generációnak a vezetői szinten át adnák a helyet, ráadásul a boomerek egyre több kérdésben kerülnek szembe az utánuk következő generációkkal⁹.

Az őket követő **X generáció** (1964–1979) a korábbi korosztályhoz képest már elidegenedettebb, a technológia száguldó fejlődése és körülöttük zajló világ változása kíséri életüket. Az 1990-es évek gazdasági és társadalmi átalakulása során számukra már megélt jelenség lett a pályakezdés nehézsége, a korábban bevett életkezdesi modellek korlátozott működése, ugyanakkor a demokrácia is napi élményükké vált szerte a világban a hidegháború végeztével és kommunizmus bukásával számos országban. Ez az a korosztály, akinél az édesanyák már tömegesen részt vet-

---

⁹ Ezt jól példázza az „OK boomer” kifejezés, ami a Z és a baby boomer generáció közötti erős konfliktusra utal, mely szerint a baby boomer generáció aranykora a fosszilis energiahordozók véges kiaknázására épült nem pedig a környezeti fenntarthatóságra, felértékelték a Föld erőforrásait a saját és gyermekük jóléte érdekében – hangzik az unokák globális vádja.

tek a munkaerő-piacon, így nekik részben fokozottabb intézményi szocializáció, részben a korán jött önállóság és felelősség is osztályrészül jutott. Ha meghalljuk azt a kifejezést, hogy „kulcsos gyerekek”, rájuk gondolunk. Az előző generáció szabadság vágya, a párkapcsolatainak korrigálhatósága azt eredményezte, hogy sok X generációs gyermekeknek a szülők válása okozta kihívásokkal is szembe kellett nézni. Talán ezért is olyan fontos számukra a társadalmi kapcsolatok hálózata. Az X-esek, önálló, találékony és önellátó nomád nemzedékké váltak, akik most igazi „szendvics” generációként eltartják az idősebbeket, besegítenek szüleik, illetve még élő nagyszüleik ellátásába, miközben gondoskodnak gyermekeikről is a napi munkavégzés mellett. Célracionálisak, tudják mit akarnak elérni, de jövedelmi helyzetük nem mindig teszi lehetővé, hogy meg is tudják szerezni azt, amire vágnak. Nagy hitelfelvevők, a 2008-as hitelpiaci válság is őket terhelte meg legerősebben a világban. Kulturálisan számos alternatív szubkultúrát teremtett plurális fogyasztási igényük. Háborús élmény is kijutott a generációnak, a nyugat világot sokkoló 2001. szeptember 11. utáni globális terror elleni háborút ez a generáció vívta.

A generáció a világ vezetésében kevésbé, a gazdaság irányításban annál inkább aktív. Barack Obama, Boris Johnson, Emmanuel Macron, Kamala Harris, Lady Diana generációja ez, emblemikus alakja Elon Musk, Michael Dell, Jack Dorsey, Steve Easterbrook és még jó pár tech vállalkozó, de igazán sok ismerős név a sport, a zene és a mozi világából köszönhet vissza.

A nomádok után újabb hősök, a **millennium**, illetve az internet hősei születtek. Az 1980–1995 között született gyermekek többsége már a sokpólusú világban kezdte iskolai szocializációját, itt találkoztak az internettel, mely globális és nyílt információ-hozzáférést biztosít széles tömegek számára. A generáció alapélménye a digitális világ, a fogyasztói társadalom kényelme, a világ nyitottsága és sokfélesége. Sajátos élménye a generációnak, hogy míg korábban a tudás, „apáról fiúra” szállt, vagy a tankönyvekben volt megszerezhető, addig a legfontosabb tudást, amely a digitális újkorban szükséges, nem az előző generációktól szerzik meg, hanem saját maguk által és a kortársaitól. Ezt a generációt erős mobilitási vágy fűti, sokat utaznak, nem rettenek meg más országokban való munkavégzéstől sem. Természetes számukra, hogy a döntéseik korrigálhatók, nem kell egy éltre szóló szakmát, munkahelyet vagy akár párt keresni, a laza kötődések miatt még a vallásosságuk is inkább csak formális. Nem igazán lojálisak sem a munkahelyhez, sem a helyi közösséghez, mivel több nyelvet beszélnek, az ország határai sem kötik őket. Személyesen is

megélték, hogy a hagyományos „Gutenberg-galaxis” visszavonulót fűjt (Halász, 1985), hogy helyét nagy részben átadja az elektronikus médiuumoknak és ez a váltás ismét érzékelés- és gondolkodásmódok radikális megváltozásával jár. Az elmúlt években ezen korosztály utolsó képviselői is elhagyták már középiskolát, jogi értelemben felnőttekké váltak. A szülői házról való leválásuk azonban nem könnyű, ez az a korosztály, mely a felsőfokú tanulmányok, a munka, sőt a stabil párkapcsolat mellett is még gyakran a szülői házban él, nem ők támogatják a szüleiket, hanem éppen fordítva, a „mama-hotel” kényelmét még a 30-as éveikben is élvezik. A gyermekvállalást a karrierért és a kötöttségek nélküliségért cserébe a végletekig kitolják. Felnőtté válásuk ezért igencsak kétarcú. Nehezen tudnak félretenni nyugdíjas éveikre, és ennek most talán a legfőbb oka a növekvő lakhatási költségek, az infláció és a magas ifjúsági munkanélküliség. A közösségek vezetésben – koruknál foga – még nem igen vesznek részt. Vilmos Herceg, Kim Jong-Un vagy Mark Zukkerberg inkább kivétel, jellemzően az ún. „celebek” világa alkotja hírességeiket (Justin Bieber, Katy Perry, Christina Ricci, Kim Kardashian, Lady Gaga, Miley Cyrus, Mara Wilson, Colbie Caillat, Dua Lipa, Cristiano Ronaldo, Elliot Page, Lionell Messi, Kristen Stewart, Ed Sheeran, Roger Federer).

A 21. század Ázsia aranykorát és az első globális nemzedéket hozta el. Az 1996–2009 között született **Z generáció** iskolai pályafutását az ezredforduló után kezdte, legfontosabb élményük, a globalizáció az ún. globális falu első gyermekei ők. Ez gyakorlati értelemben azt jelenti, hogy függetlenül attól, hol élnek a világban – kis túlzással – ugyanazon a zenén, ételen, mozifilmen, játékokon és divatirányzaton nőnek föl. A generációs élményeik tekintetében éppen olyan közel vannak a helyi pláza világhoz, mint az ázsiai zenekarokhoz. Sokan közülük már többet utaztak repülővel, mint vonattal, jobban ismerik a tágabb környezetüket és világot, mint a helyi közösséget ahol élnek. Állandó, korlátlan és azonnali hozzáférésük van a világhálóhoz. A digitális világ lenyomataként erősen vizuálisak, ösztönösen olyan készségekre tesznek szert jellemzően a formális oktatási rendszereken kívül, mint a többfeladatos működés/feldolgozás (multitasking) vagy az együttműködő (collaborative) tanulás. Sokkal gyorsabb ritmusban élnek, mint elődeik. Nincs könnyű gyerekkoruk: értenek sok mindent, de feldolgozni nagyon keveset képesek ebből. Miután ők az igazi „digitális bennszülöttek” a globális térben zajló gazdasági és társadalmi változásokra már gyerekkoruktól kezdve minden eddigi generációnál na-

gyobb befolyást gyakorolnak már most is. Életük központi kérdése a klímaváltozás, aktív részesei a gender forradalmának, érzékenyen reagálnak a közösség és a szociális háló rezdüléseire, brutálisan hatott társadalmi kapcsolataikra, fejlődő személyiségükre a koronavírus világjárvány okozta felfordulás. Szemük előtt zajlik a negyedik ipari forradalom. Nem néznek TV-t, nem hallgatnak rádiót, nem olvasnak újságokat, hírportálokat, kizárólag a streaming szolgáltatásokat használják és saját kommunikációs platformjukon érhetőek el. Legidősebb tagjaik mostanában lépnek be a munkaerőpiacra és mint művész generáció fogják azt várhatóan teljesen a saját képükre formálni.

Új generációk felé

„Viszlát és kösz a halakat! – mondták a delfinek, és elhagyták a Földet”. (DNA)

A művészek után új próféták jönnek a világra, ők a 2010 után született **alfa generáció**. Olyan gyerekkoruk van, amelyben a globális pénzügyi válságot hosszú recesszió kíséri, az arab tavasz rosszul sikerült demokratizálási kísérletei újabb konfliktusokat generáltak, influenza, zika és ebola járvány majd covid pandémia következett, a terrorizmus elleni harcban pedig Európa is hadszíntérré vált. Amerikában újra radikális társadalmi mozgalmak lobbannak fel jobb és baloldalról egyaránt, fokozódó migrációs nyomás alatt van a nyugati világ, miközben a klímaválság kezelésében egy helyben toporognak a világ vezetői. Valószínűleg az alfa generáció egy évnyi nyugodt jólétet sem fog tudni majd felidézni gyermekkorából globális szinten. Jelenleg épp az orosz-ukrán háború zajlik a szemük előtt. Eközben szüleik túlító kézzel fogják őket, nem engedik nekik azokat a kockázatokat, melyeket maguk is vállaltak gyermekként, szó szerint több időt töltenek otthon, mint bármely korábbi gyermekgeneráció. Ilyen helyzetben érte el őket a 2020-ban kitört pandémia és a kialakuló „Covidworld”. Új világrend formálódik, melynek meghatározó aktorai lesznek az alfák, ez nem kérdés. A kérdés az, hogy milyen társadalmi és családi kapcsolataik lesznek, hogyan fognak kooperálni az idősebb generációkkal, hogyan birkóznak meg a robbanásszerű technológiai, társadalmi és demográfiai változásokkal, valamint, hogy mit kezdenek azokkal a környezeti kihívásokkal, melyek a 21. században igencsak átformálják az általunk ismert világot.

Akárhogy is szakaszoljuk a jövőben 21. századi generációkat, 2020 után már soha nem lesz olyan a világ, mint előtte volt. Az alfa generációt

követő béta (?) generáció, amelyik néhány éven belül már meg fog érkezni az X generáció unokájaként olyan „kockázattársadalomba” születik majd, amelyet számos új veszély fenyeget, ugyanis ezek a nyitott gazdasági és társadalmi rendszerek óhatatlanul is kitettek a külső hatásoknak, kockázatoknak (Beck, 2003). Biológiai és számítógépes vírusok, lokális környezeti katasztrófák, beruházási anomáliák, váratlan dekonjunkcióra, pénz- és munkaerőpiaci válságok, új háborúk, energia krízis és még számtalan más kockázat okozhat olyan helyzetet, amely az új generációk egész életpályáját fenyegetik.

A váratlan helyzetben felértékelődik a társadalom rugalmassága, diverzifikáltsága és a sokkokkal szembeni ellenállóképesége.

Összefoglalóan az új generációk „rezilienciája”. Ez a megközelítés a 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság után került előtérbe, ám a váratlan hatásások okozta kihívások leküzdésének képessége kivételes jelentőségűvé válik a koronavírus pandémia nyomán is. A közösség fennmaradását fenyegető külső kockázatok mellett azonban léteznek belső sajátosságok, elsődlegesen értékekből fakadó emberi magatartásformák, melyek az adott közösség fennmaradását ugyanúgy veszélyeztetik, mint a kívülről érkező támadások. Ezek között talán a legfontosabb az ifjúsági korosztály demográfiai magatartása. Éppen ezért a fiatalok demográfiai helyzete, családalapítási startéviája és különösen a társadalmi újratermelésben betöltött szerepének vizsgálata kiemelt feladat. Ez a generáció rezilienciájának¹⁰ (Longstaff et al., 2010) egyik fő összetevője. Megújulásra, a változó környezethez való rugalmas alkalmazkodásra van szüksége minden lokális és tágabb közösségnek. A jelenlegi milleniumi krízis időszakon várhatóan ebben az évtizedben, legkésőbb a 2020-as évek végére túl lesz a világ, új fordulóponthoz érkezik a fejlődés is, melyben a gyorsuló ütemben öregedő európai társadalmaknak nagy kihívása lesz a gazdasági és társadalmi jólét fenntartása.

A generációs különbségek mindig felszültségeket okoznak, korábban a váltás azonban fokozatosan, mérsékelt ütemben történt, gyakran csak

---

¹⁰ A rezilienciát korábban leginkább „ellenállóképeségnek” fordították, a természeti és humán eredetű káros behatásokkal, változásokkal szembeni tűrőképesség, helyreállási képesség értelmében. A generációs reziliencia tartományát a két alapvető aspektus, az erőforrások és az adaptációs képesség érvényesülésének eredőjeként lehet meghatározni. Eszerint lehetnek reziliens generációk, amelyek ugyan kevés erőforrással rendelkeznek, de adaptív képességük magas, és olyan generációk is lehetnek reziliensek, amelyeknek alacsony az adaptációs képessége, de erőforrásaik bősége kiegyenlíti az alkalmazkodási képesség hiányát.

utólag lehet észrevenni a valóságos változásokat világnézetben, szokásokban, gondolkodásmódban. A hálózatok korában, a globális faluban viszont minden olyan gyorsan zajlik, hogy az ebből eredő konfliktushelyzetek tudatos kezelése nélkül jelentős társadalmi problémákat generálhat az egyébként természetes generációs váltási folyamat. Ez pedig az új felemelkedési időszak sikerét veszélyeztetheti.

A megújulás nemcsak az adott generáció, társadalmi csoport, helyi vagy nemzeti közösség fennmaradásának, hanem fejlődésének, magasabb szintre lépésének is a kulcsa. Ennek feltétele azonban az a nyitottság, melynek hiánya zárt viszonyokat, beszűkült piacokat, lánc-szakadásokat, vélemény-buborékokat, kommunikációs állóháborút, elmaradt innovációk és végső soron a gazdaságnak recessziót, a társadalomnak életminőség romlást eredményez. Hogy mit jelenthet ez a hétköznapokban, a pandémia okozta bezárkózás megmutatta. A fiatal generációk viszont nyitni akarnak, ugyanis „*messze kinn a Galaxis Nyugati Spirálkarjának soha fel nem térképezett, isten háta mögötti zugában található egy sehol sem jegyzett sárga nap. Durván kilencvenmillió mérföldre tőle kering egy tökéletesen jelentéktelen, kékeszöld bolygócska, melynek majomtól eredő civilizációja oly döbbenetesen primitív, hogy a kvarcórát még mindig pompás dolognak tartja.*” (DNA)

Irodalom

- Alexander, T. – Esler, W. (2007): Aranykor – Erzsébet királynő.
- Beck, U. (2003): A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba. Budapest, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó.
- Bornstein, M. (1989): Sensitive Periods in Development: Structural Characteristics and Causal Interpretations. In. *Psychological Bulletin*. 105, 179-197.
DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.105.2.179>
- Boyer, P. – Nissenbaum, S. (1974): Salem Possessed: The Social Origins of Witchcraft. Harvard University.
- Buda, A. (2019): Generációk, társadalmi csoportok a 21. században. In. *Magyar Tudomány* 180. pp. 120-121. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.1.12>
- Carver, C. S. – Scheier, M. F. (2006): Személyiségpszichológia. Osiris Kiadó.
- Castells, M. (2000): A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra. I. kötet. Gondolat-Infonia, 2005.
- Crenson, M. A (2017): Baltimore: A Political History. Johns Hopkins University Press.
- Csányi, V. (2018): A globális elme – Elmélkedések a világról. Libri Kiadó.
- Csepeli, Gy. (2016): A Z nemzedék lehetséges életpályái. In. *Educatio*, 2016/4.

- Eisenstadt, S. (1960): Von Generation zu Generation. Altersgruppen und Sozialstruktur, München, Juventa.
- Fukuyama, F. (2007): Bizalom – A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Európa Könyvkiadó.
- Halász, L. (1985): Vége a Gutenberg-galaxisnak? Gondolat.
- Hanák, P. (1993): Miért fin de siècle? In. *Café Babel*, 1993. 4. sz. pp. 3-13.
- Huntington, J. P. (2010): The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster
- Lesthaeghe, R. (2010): The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. In. *Population and Development Review*, 36 (2) pp. 211–251.
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Longstaff, P. H. – Armstrong, N. J. – Perrin, K. – Parker, W. M. – Hidek, M. A (2010): Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment.
- Mannheim, K. (2001): A nemzedékek problémája. In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris, Budapest. pp. 201–254.
- McLuhan, M. (1962): The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. University of Toronto Press.
- Palánkai, T. (2007): A globális átalakulás kihívásai – Elkerülhetők-e a kataklizmák? In. *Magyar Tudomány*, 2007/02. pp. 204.
- Polišenský, J. (1972): Comenius, Magyarország és az európai politika a XVII. században. In. *Magyar Pedagógia*, 1972/2. pp. 179-184
- Putnam, R. D. (1995): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6 (1), pp. 65-78. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Somlai, P. (2002): Elhúzódó kamaszkor. In. *Fordulópont*, Volume 4, Issue 2. pp. 5-6.
- Strauss, W. – Howe, N. (1991): Generations. William Morrow & Co.
- Strauss, W. – Howe, N. (1997): The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us about America's Next Rendezvous with Destiny. William Morrow & Co.
- Tenbruck, F. H. (1962): Jugend und Gesellschaft. Freiburg. Rombach.
- Vaskovics, L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. In. *Szociológiai Szemle*. Vol 2000/4.
- Weber, M. (1962): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat.
- Yinger, J. M. (1982): Countercultures. Free Press, New York.

Women Empowerment: Panacea for Poverty Alleviation and Economic Growth In Nigeria

Adeleye Oluwakemi Rachael¹ – Tibor Farkas²

Abstract

Gender equality has been identified as one of the keys to long-term economic success by many countries, regions, and international development organizations, of which women's empowerment is fundamental and cannot be overemphasized. Women empowerment has been linked to having a great impact on poverty reduction and promoting economic growth. It has a significant influence on health, nutrition, education, and the overall wellbeing of society. Despite the importance of women in the economy, there is still a lag in women's economic empowerment over the years, impacting the growth and development of many nations. This study examined the importance of women empowerment on poverty alleviation in Nigeria and what strategies could be implemented to create enabling environment and positive impact of women empowerment in the country at the social, economic, and political front.

Keywords: Women, Empowerment, Economic Growth, Poverty Reduction

Introduction

The empowerment of women has been widely acknowledged as an important goal in international development (Malhotra–Schuler, 2005). It has been recognized that policies and projects which do not consider the position of women in society have an adverse impact on development. The United Nations International Conference on Women, held in Beijing in 1995, emphasized the significance of reducing gender inequality and boosting women's empowerment (Mujahid et al., 2015). There has been a call to “no one left behind”, and hence the Sustainable Development Goals (SDGs) were launched (Upadhyay et al., 2014). Achieving gender equality is regarded as one of the critical goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Women and girls continue to suffer serious discrimination problems in every part of the world (UN, 2015). Gender equity has been one of the specific targets coming as goal 5 of the 17 SDGs aims at empowering all women and girls with great reinforcement on the need to have a

---

¹ PhD Student, Doctoral School of Economic and Regional Sciences.

² Dr. Tibor Farkas associate professor and chair, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences Department of Rural and Regional Development.

reliable indicator to track progress. Gender equality has been further identified as key to long-term economic success by many countries, regions, and international development organizations (Mujahid et al., 2015). The important part of women's empowerment is linked to improving health and nutrition status, ensuring food security, eradicating hunger, and reducing poverty (Wei et al., 2021; Malapit–Quisumbing, 2015).

Poverty is one of the most pervasive issues confronting humanity. It is a significant impediment to fulfilling human rights and long-term development in most developing nations of the world today (Deedam–Onoja, 2015). It has been explained as a condition when a household or an individual cannot meet what is considered a minimum requirement to sustain livelihood in each society (Ogwumike, 2001), thereby causing deprivation at the physical, emotional, and wellbeing state (Deepa et al., 2000). Poverty is often traced to lack of adequate food and shelter, education, and health deprivations that keep people in such situations from leading the kind of life that everyone values. They also face extreme vulnerability to ill health, economic dislocation, and natural disasters. And they are often exposed to ill-treatment by institutions of the state and society and are powerless to influence critical decisions affecting their lives. These are all dimensions of poverty (World Bank, 2001).

Nigeria, the giant of Africa and a blessed nation with both human and material resources at her disposal has unfortunately not been able to put to appropriate use most of her resources, causing lots of her citizens to live below the poverty line. World Bank in 2018 reported that almost half of poor people in Sub-Saharan Africa live in just five countries: Nigeria, the Democratic Republic of Congo, Tanzania, Ethiopia, and Madagascar; this is clear evidence of the poverty problem that the country has been combated with. Also, in 2021, another report given by the World Bank revealed that around 4 in 10 Nigerians were living in poverty. Millions more were vulnerable to falling below the poverty line, as economic growth was slow and not inclusive. Based on the most recent official household survey data from Nigeria's National Bureau of Statistics, 39.1 percent of Nigerians lived below the international poverty line of \$1.90 per person per day (2011 PPP) in 2018/19. A further 31.9 percent of Nigerians had consumption levels between \$1.90 and \$3.20 per person per day, making them vulnerable to falling into extreme poverty. Nigeria has struggled to invigorate the broad-based growth needed to tackle poverty, given continued oil dependence, rapid population growth, and limited job

creation. One fundamental way to properly use the country's resource base is to engage and empower women in Nigeria.

Globally, the women population is about 49.58% of the world population (UN, 2019), and on the Sub-Saharan Africa continent, women consist more than 50% of their population, of which about half face poverty problem. This has generated concerns for the world economy (Okechukwu et al., 2016) and the interest of international organizations like USAID, DFID, IMF, World Bank, government, and private organizations to help women combat poverty persistence among them (Okechukwu et al., 2016). Empowering women and enhancing women's status can play a significant role in achieving many development programs and help bring positive societal transformation (Gupta–Yesudian, 2006). This study is a contribution not solely to descriptive literature on the present condition of women in Nigeria. The study also offers critical insights into the effects of women's empowerment on their households and how the promotion of women's economic empowerment can be a driving force to reducing poverty and aiding economic growth.

Statement of Problem

Gender inequality is one of the world's most common forms of inequality. It silences women's voices, undervalues their efforts, and places women in inferior positions to men, from the home to the national and global levels. (Oxfarm, 2021). Despite some important progress to change this in recent years, women have not achieved economic equality with men in no country, and women are still more likely than men to live in poverty. Women most often face discrimination and persistent gender inequalities, while some women are experiencing multiple discrimination and exclusion because of ethnicity or caste (Okechukwu et al., 2016). Unequal opportunities between women and men continue to hamper women's ability to lift themselves from poverty and gain more options to improve their living standards. The discriminatory practices and stereotypical attitudes prevent women in some parts of the world, Nigeria inclusive, from accessing financial support to build their businesses. In some countries, women cannot obtain business loans without their husbands' or fathers' co-signature and support. In many societies, existing norms dictate that girls and women have the primary responsibility for caring for children, the elderly, and the sick, as well as for running the household, including

the provision of water and energy supplies. These hinder women's chances of being properly educated or translating returns on their productive work into increased and more secure incomes, better working conditions, and increased standard of living (Okechukwu et al., 2016).

According to the report given by Oxfam international as of 2021, about the poverty state of women, it reveals that women are in the lowest-paid work, and globally, they earn 24% less than men, and at the current rate of progress, it will take 170 years to close the gap. 700 million fewer women than men are in paid work. 75% of women in developing regions are in the informal economy – where they are less likely to have employment contracts, legal rights, or social protection and are often not paid enough to escape poverty. Also, about 600 million are in the most insecure and precarious forms of work. Women perform the bulk of unpaid care work across all economies and cultures. The value of this works each year is estimated at least \$10.8 trillion, more than three times the size of the global tech industry. That means globally, a young woman today will work on average the equivalent of four years more than a man over her lifetime.

Gender inequality in the economy costs women in developing countries \$9 trillion a year – a sum that would give women new spending power, benefit their families and communities, and provide a massive boost to the economy. Countries with higher levels of gender equality tend to have higher income levels, and evidence from several regions and countries shows closing the gap leads to a reduction in poverty. Supporting women to have access to quality and decent work and improve their livelihoods is vital for fulfilling women's rights, reducing poverty, and attaining broader development goals. A key to achieving this is through women's empowerment. The overall objective of this study is to examine the position of women empowerment as a strategy for poverty reduction, national development, and growth in Nigeria.

Literature Review

The focus, agenda, and terminologies used to characterize women's empowerment are all very different (Narayan, 2005). The terms "women's empowerment", "gender equality", "female autonomy", and "women's status" are all commonly used in literature to refer to women's power and influence over their lives. The meaning of the word "empowerment" varies depend-

ing on the social, economic, and political environment in which it is employed. It is a complex concept for which several definitions exist (Ewerling et al., 2017). Empowerment implies the transfer of power in a dynamic way over a period (Keshab, 2013). It ranges from defining it as a primarily individual process of taking control of and being responsible for one's life and situation to defining it as a political process of granting human rights and social justice to disadvantaged groups (Priya, 2017). The World Bank's Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook defines empowerment in its broadest sense as the "expansion of freedom of choices and action, which could increase women's authority and control over resources and decision making as it affect their life" (Narayan, 2002).

The empowerment definition above applies to women and other disadvantaged or socially excluded groups. However, it is crucial to recognize that women's empowerment has some additional features that are specific to women. First, women are not only a subset of society's disempowered subgroups (the poor, ethnic minorities, and so on); they are a cross-cutting category of humans that overlaps with all these subsets. Second, family and interfamilial connections constitute a primary hub of women's disempowerment, unlike other disadvantaged groups. This means that attempts to empower women must consider the effects of broader policy changes at the family level. Third, while empowerment, in general, necessitates institutional change, women's empowerment necessitates systemic change, not only of any institutions but particularly of those that reinforce patriarchal structures (Malhotra–Schuler, 2005).

Women empowerment has been linked to significantly impacting poverty reduction and promoting economic growth (Chaudry et al., 2012). According to United Nations Women Policy Division (2013), women empowerment needs to be focused on, and all the development projects and policies need to be gender sensitized. In most developing countries, due to early marriages, the high female unemployment rate and limited investment in them compel females to depend on men. Early marriage is one of the crucial reasons of the lower participation of females in the labor market compared as to developed nations (World Bank, 2007). Plethora of literature demonstrates that women empowerment is directly linked with the economic growth and development of a nation. One of the key areas of empowerment discovered by Ali and Salisu (2019) was free education and skill acquisition programs which the government can provide for women in Nigeria, as education is key to enlightening and an effective tool for empowerment. Other studies have examined many other

factors that need to be considered, such as political participation, resource control, domestic violence, entrepreneurialism, health, decision-making, and wellbeing (Hindin, 2000; Badejo et al., 2017). While women's empowerment is essential, research has also shown its positive correlation to improving children's health, increase in productivity, economic growth, and poverty reduction (OECD, 2012).

Economic empowerment of women and promoting gender equality have a great multiplier impact on human development and reduce women violence and maltreatment at home and work (Okechukwu et al., 2016). Economic empowerment places women in a stronger position and gives them the power to participate, together with men, in shaping society, influencing development at all levels of society, making decisions that promote their families and well-being. In the united efforts to achieve the Sustainable Development Goals, which recognizes the importance of gender equality, the influence of empowered women in eradicating poverty are essential to economic and social development

Discussion

Women's participation in development in Africa and other developing economies (a situation that could have improved the poverty situation of women) has been rated low (Deedam-Onoja, 2015), considering the rising poverty levels in Africa, which continue to pose a towering challenge to national governments and the international community (Ewuim et al., 2015). Women in Nigeria are also subjected to this plight. There is a need to understand their status in specific contexts such as poverty, illiteracy, discrimination, and involvement in national identity.

Women account for about 60% of Nigeria's poorest individuals, and the International Monetary Fund (2017) estimates that Nigeria has over 87 million people living in extreme poverty, which equates to approximately 52 million women. Although successive Nigerian governments have made efforts to enhance women's livelihoods and raise them out of poverty, the facts on the ground are not encouraging since a considerable percentage of women continue to live in extreme poverty. Most Nigerian women have no say in the power systems that determine resource allocation. As a result, inequalities in asset control and discrimination in the labor market are the primary causes of female poverty in Nigeria. (Kakwagh, 2017). Another essential reason for female poverty is due to

lack of education. The Nigeria constitution encourages access to education for all, but there is a wide disparity in education among the girl child and women in Nigeria. Women's Consortium of Nigeria (2004) quoted UNESCO as positing that Nigeria was one of the nine countries with the highest rate of illiteracy and that women constituted the most significant percentage. Report has it that, educational level wise, women earn less than their male counterparts. In some cases, men with less education earn more than better educated female peers. Also, Nigerian girls drop out of school earlier than their male counterparts (Aja-Okorie, 2013).

The contributions of Nigerian women to national development have been widely acknowledged by many international organizations, especially in agriculture (rural women) and household chores. The Food and Agricultural Organization reported more than four decades ago that 70% of the work in food processing and almost 100% of domestic and household chores are performed by women. Kakwagh (2017) further asserted that Nigerian women are the operators of the economy and constitute a significant arm of the labor force. However, Nigerian women have been decimated beyond agriculture and household chores and not allowed to compete with their male counterparts in the social, economic, and political spheres and underrepresented at leadership positions (Nkiruka–Akubue, 2012).

Also, violence against women has increased, and thousands of Nigerian women are often subjected to sexual, physical, or psychological suffering. The violence against women has no regard for income, class, and cultural boundaries as all women/girls are affected. It is a direct consequence of unequal power relations between men and women. Women's rights have often been denied simply because they are women, and they have little or no say in the decisions affecting the family, community, and nation (Kakwagh, 2017).

Women's empowerment is a multifaceted process, and the measures proposed are intended to address the existential problems preventing Nigerian women from realizing their full potential. Women's empowerment is a requirement for sustainable economic development and pro-poor growth. Solid government policies and long-term commitment are crucial to attaining women's economic empowerment. Gender-specific views must be considered at the outset of policy and program development. Women must have equal access to assets and services; infrastructure programs should help the impoverished, including men and women; and employment prospects must be increased while raising acknowledgment of women's extensive unpaid work. (OECD DAC Network on Gender Equality, 2012)

One crucial key strategy in achieving women's empowerment is education. As earlier explained, women have low education in Nigeria, and this has retarded them from participating actively in every sphere of life. Education will help women/girls develop skills and self-confidence, ultimately enabling them to participate effectively in society. Education also brings women to the pedestrian of knowledge, understanding their rights, ability to compete at the leadership platforms, and increase their income opportunities, thereby tackling the problem of poverty in the country.

Another critical strategy is economic empowerment which a lot of women lack. Studies have shown that most women lack freedom and the ability of choice to access economic strength. They have less access to credit, inheritance and ownership rights, and many other facilities that could help boost their status, especially entrepreneurial women. Women should therefore be economically empowered, and there should be designs that focus on building creditworthiness and financial independence among women leading to poverty alleviation. There should be policy reform supporting gender equality in Nigeria where traditional views, lack of confidence, gender discrimination, and intimidation will be removed, instead of social and political support and capacity-building opportunities will be promoted.

Conclusion

Women's empowerment is a critical human rights issue with implications for the wellbeing of women, their families, society, and socio-economic development and poverty reduction, especially in developing countries like Nigeria. Women need education, skills, access to assets/credit, and social protection to fully develop their productive assets and tackle poverty. This paper recommends that for women, their families, and society to reap the benefits of economic development and poverty reduction, investments in and empowerment of women both economically and socially is inevitable. The suggestions and strategies are also useful as a policy tool for planners, government policymakers, development workers, and NGOs to initiate and appropriate them to achieve excellent results in women's sphere in Nigeria.

References

- Aja-Okorie, U. (2013): Women education in Nigeria: Problems and implications for family role and stability. *European Scientific Journal*, 9(28), pp. 272-282.
- Ali, M. A. – Salisu, Y. (2019): Women entrepreneurship and empowerment strategy for national development. *Journal of Economics, Management and Trade*, pp. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.9734/JEMT/2019/44828>
- Badejo, A. F. – Majekodunmi, A. O. – Kingsley, P. – Smith, J. – Welburn, S. C. (2017): The impact of self-help groups on pastoral women's empowerment and agency: A study in Nigeria. *Pastoralism*, 7, 28. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13570-017-0101-5>
- Chaudhry, Z. (2020): Mobilizing women voters in Pakistan.
- Deedam, N. J. – Onoja, A. O. (2015): Impact of poverty alleviation programmes on indigenous women's economic empowerment in Nigeria: Evidence from Port Harcourt Metropolis. *Consilience*, (14), pp. 90-105.
- Deepa, N. – Patel, R. – Schafft, K. – Rademacher, A. – Kock-schulte, S. (2000): Voices of the Poor. Can anyone hear us? Published by Oxford University press for World Bank.
- Ewerling, F. – Lynch, J. W. – Victora, C. G. – van Eerdegwijk, A. – Tyszler, M. – Barros, A. J. (2017): The SWPER index for women's empowerment in Africa: development and validation of an index based on survey data. *The Lancet Global Health*, 5(9), pp. e916-e923. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(17\)30292-9](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(17)30292-9)
- Ewuim, N. C. – Agbodike, F. C. – Igbokwe-Ibeto, C. J. (2015): Gender inequality, poverty alleviation and sustainable development in Nigeria: Lessons from the Rapti Women Empowerment Project, Nepal. *International Journal of Accounting Research*, 42(2437), pp. 1-14.
- Gupta, K. – Yesudian, P. P. (2006): Evidence of women's empowerment in India: A study of socio-spatial disparities. *GeoJournal*, 65, pp. 365–380. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10708-006-7556-z>
- Hindin, M. J. (2000): Women's power and anthropometric status in Zimbabwe. *Soc. Sci. Med.*, 51, pp. 1517–1528. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00051-4](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00051-4)
- International Monetary Fund (2017): World Economic Outlook-Seeking Sustainable Growth Short-Term Recovery, Long-Term Challenges. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781484328095.081>
- Kakwagh, V. V. (2017): Strategies for The Empowerment of Women In Nigeria. *International Journal of Innovative Research and Advanced Studies*, 4 (5), pp. 29-32.
- Keshab Chandra Mandal (2013): Concept and Types of Women Empowerments. *International Forum of Teaching and Studies*, Vol. 9 No. 2
- Malapit, H. J. L. – Quisumbing, A. R. (2015): What dimensions of women's empowerment in agriculture matter for nutrition in Ghana? *Food Policy*, 52, pp. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.02.003>
- Malhotra, A. – Schuler, S. R. (2005): Women's empowerment as a variable in international development. Measuring empowerment: *Cross-disciplinary perspectives*, 1(1), pp. 71-88. DOI: <https://doi.org/10.1037/e597202012-004>

- Mujahid, N. – Ali, M. – Noman, M. – Begum, A. (2015): Dimensions of women empowerment: A case study of Pakistan. *Dimensions*, 6(1), pp. 37-45.
- Narayan, D. (2005): Conceptual framework and methodological challenges. In *Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives*; The World Bank: Washington, DC, USA, 6, pp. 363–365. DOI: <https://doi.org/10.1037/e597202012-001>
- Narayan-Parker, D. (Ed.) (2002): Empowerment and poverty reduction: A sourcebook. World Bank Publications. DOI: <https://doi.org/10.1596/0-8213-5166-4>
- Nkiruka, E. B. – Akubue, F. N. (2012): „An Appraisal of the Status of Nigerian Women: Educational Implications and National Development” *American Journal of Sociological Research* 2(2), pp. 27–31.
DOI: <https://doi.org/10.5923/j.sociology.20120202.03>
- OECD DAC Network on Gender Equality (2015): Women’s economic empowerment retrieved from <https://www.oecd.org/dac/povertyreduction/50157530.pdf>
- OECD. Organization for Economic Co-operation and Development. OECD Week 2012 – Gender Equality in Education, Employment and Entrepreneurship – Final Report to the MCM 2012; OECD: Paris, France, 2012.
- Ogwumike, F. O. (2001): “Survey of approaches to poverty alleviation program: general perspectives”. Paper presented at the NCEMA Training program on poverty alleviation policies and strategies. 15-26 October.
- Okechukwu, E. U. – Gerald, N. – Eze, J. (2016): Women empowerment: Panacea for poverty reduction and economic development in Nigeria. *Journal of Policy and Development Studies*, 10(2), pp. 31-41. DOI: <https://doi.org/10.12816/0028344>
- Poverty & Equity Brief Nigeria Africa Western & Central October 2021 Africa Western & Central povertydata.worldbank.org Nigeria www.worldbank.org/poverty https://databank.worldbank.org/data/download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/AM2021/Global_POVEQ_NGA.pdf
- Priya Sengar (2017): A critical analysis about challenge of 21st century of women empowerment in India. *International Journal of Applied Research*, 3(11), pp. 330-333.
- United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations Sustainable knowledge platform. 2015. Available online: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (accessed on 18 January 2022).
- Upadhyay, U. D. – Gipson, J. D. – Withers, M. – Lewis, S. – Ciaraldi, E. J. – Fraser, A. ... Prata, N. (2014): Women’s empowerment and fertility: a review of the literature. *Social science & medicine*, 115, pp. 111-120.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.06.014>
- Wei, W. – Sarker, T. – Roy, R. – Sarkar, A. – Ghulam Rabbany, M. (2021): Women’s empowerment and their experience to food security in rural Bangladesh. *Sociol. Health Illn.*, 2021, pp. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13273>
- World Bank (2001): World Development Report, Oxford: Oxford University Press.
- World Bank (2018): <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#1> (Accessed January 19, 2022).

A társadalmi reprodukciós kihívások adópolitikai dilemmái

Tax Policy Dilemmas of Social Reproduction Challenges

Zugor Zsuzsanna¹

Absztrakt

Az adópolitika, mint társadalmi reprodukciót befolyásoló családtámogatási eszköz hasznos instrumentum, ám alkalmazása nem jogelméleti, hanem kormányzati értékválasztás kérdése. Mivel az Európai Unió működéséről szóló szerződés szuverén jogot biztosít a tagállamok számára, hogy döntsenek az adópolitikájukról és családtámogatási rendszerükről, eltérő gyakorlatok alakultak ki. Az eltérő gyakorlatok ellenére az európai adópolitikák határozott és egyértelmű jogalkotói szándékkal valós társadalmi szükségletekre reagálnak, ugyanakkor korántsem használják ki az adórendszer kínálta széles eszköztár nyújtotta lehetőségeket. Ezzel párhuzamosan közösségi szinten a nem adópolitikai jellegű direkt családi támogatások, juttatások, programok és kedvezmények köre egyre bővül. Ez praktikus megközelítés a támogatások célzása szempontjából, ugyanakkor a társadalmi igazságosság és az egyszerűség vagy éppen az átláthatóság adóelvével inkább szembe megy. A jelenleg zajló technológiai változásokkal együtt, a tudásalapú gazdaság bővülésével a demográfiai dinamizmus valódi és tartós gazdasági fellendüléshez vezetne Európában. Ha az adópolitika ezt támogatja, hosszú távra szólva ténylegesen megfelel a családok elvárásainak, az kedvezően hat a gyermekek és a szülők kiteljesedésére, a társadalmi élet harmóniájára és a jobb termékenységi arányhoz való visszatérésre.

Abstract

Tax policy is a valuable instrument for promoting social reproduction as a family support tool, but its application is not a matter of legal theory but governmental value. Different practices have emerged as the Treaty on the European Union gives Member States the sovereign right to decide on their tax policies and family support systems. Despite these divergent practices, European tax policies respond to real social needs with strong and clear legislative intentions. At the same time, they do not fully exploit the wide range of instruments offered by the tax system. The range of non-tax family support, benefits, programs, and incentives of direct family supports are, at the same time, expanding at the Community level. While this is a practical approach to targeting aid, it tends to counter the

---

¹ Dr. Zugor Zsuzsanna ECHO Innovációs Műhely, Székesfehérvár; Soproni Egyetem Széchenyi István Doktori Iskola PhD-hallgató

tax principles of social justice and simplicity or even transparency. With the current technological changes and the expansion of the knowledge-based economy, demographic dynamism would lead to a real and lasting economic recovery for Europe. If tax policy supports this, if it fits families' expectations in the long term, it will positively impact the fulfillment of children and parents, on social harmony, and a return to a higher fertility rate.

Bevezetés

Közismert, hogy a modern társadalmakban adót mindenki fizet valamilyen formában, e nélkül nem működik egyik állam sem, ugyanakkor mértéke és módja ennek eltérő. Általában a legtöbb ország adórendszere preferálja az egyén gazdasági, társadalmi, szociális és családi viszonyait. A preferenciák pedig (ideális esetben) visszatükrözik a jogalkotói szándék mögötti értékvalasztást, illetve az adott társadalmi magatartás és viszonyok befolyásolási szándékát. Ilyen magatartás a közösség demográfiai helyzete, mely a nyugati, öregedő társadalmakban közismerten kihívások elé állítja a 21. század jogalkotóit és szakpolitikusait.

Az általánosan elfogadott gyakorlat szerint a jövedelem növekedésével a teherviselő képesség is növekszik, így ezeket is figyelembe kell venni az adószintek beállításánál, de ugyanilyen fontos az adott társadalmi csoport vagy szélesebb réteg konkrét jövedelmi vagy vagyoni helyzete. Szegénység kutatásokból ismert jelenség, hogy a teherviselő képesség élethelyzetenként változik (Spéder, 1996) de a szegénység a történelmi-, regionális hagyományok, a viszonylagos gazdasági fejletlenség, a társadalom átalakulási sajátosságainak, a mobilitási esélyek egyenlőtlenségeinek, a szociális-és támogatórendszer hiányosságainak következményeként is kialakulhat. Ezek mellett a modernizáció révén kialakult „kockázati” társadalomban a technológiai fejlődés, a jólét emelkedése, az iskolázottság növekedése, a globalizáció előnyei mellett is vannak olyan életszakaszok, melyek erős jövedelem csökkenést eredményeznek a családok életében (Beck, 2003). Jellemzően ilyen a gyermekvállalás ideje a családi-demográfiai életúton (és kisebb részben az öregség a másik erős kockázati tényező).

Annak felismerése, hogy a családi életciklusokat tekintve az egyes családok erősen eltérő pályát futnak be a napjainkban, szemben a korábbi évszázadban látható viszonylag homogén életpályákkal – hiszen megjelent az akaratlagos gyermektelenség, általánosan elfogadottá vált válás, az

alternatív családmodellek, megjelentek a saját családot nem alapító szülekkel élő felnőtt gyermekek stb. – oda vezetett, hogy a családi szegénységi kockázatok mérséklésére is differenciált beavatkozásokat kell ma már tervezni. Magyarországon pl. az 1990-es években végbement strukturális és különösen értékrendi változások miatt egyre kevesebb család járja be a családfejlődés minden fázisát, az egyének életük folyamán állandóan változó családi kontextusban élnek (Horváth-Szabó, 2014). Az eltérő családi kontextusokban pedig állandóan változnak a jövedelmi források. Mindez különös kihívások elé állítja az adórendszer igazságosságát és társadalmi reprodukcióban betöltött korrekciós-motivációs szerepét.

Adópolitika, mint családpolitika elméleti kérdései

Az elmúlt évszázadból számos sikeres példa van arra, hogy az adott közösség számára kedvezőtlen, vagy annak vélt demográfiai folyamatokba direkt családpolitikai vagy a szélesebb értelemben szociálpolitikai intézkedésekkel be lehet avatkozni. Elég csak az ún. Ratkó-korszak intézkedési nyomán előállott nagyarányú népességnövekedésre gondolni a háború utáni Magyarországon vagy éppen a Kínában menetrendszerűen bekövetkezett éhínségek ellen hozott demográfiai korlátozások 40 éves gyakorlata². A múlt században ennek alapvetően olyan eszközei működtek, mint a GYES, a GYED vagy családi pótlék alanyi jogon történő biztosítása, illetve a közkedvelt „szocpol”³, vagyis jellemzően a közösség által megtermelt jövedelmek, javak jövedelemtranszfer útján történő újraelosztásán alapultak (Lengyel, 1991). Adópolitikai aspektusról még csak korlátozottan lehetett egyáltalán beszélni, ellentétben a mai modellekkel. A megváltozott helyzetben új eszközökhöz nyúlnak a jogszabály alkotók is, a hosszabb távon és mélyebben ható társadalmi változásokat eredményező demográfiai változások befolyásolása is új illetve más természetű beavatkozásokat igényel.

---

² A 20. században bevezetett intézkedések és módszerek változóban vannak, éppen a termékenység csökkenése miatt Kína azt tervezi, hogy eltöröl minden, a családok gyerekvállalását korlátozó szabályzást. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-21/china-said-to-consider-ending-birth-limits-as-soon-as-this-year>

³ Szociálpolitikai célú lakásépítési, vásárlási támogatási rendszer, azért vezették be 1971-ben, hogy támogassák azokat a családokat, akik több gyereket vállalnak, és saját lakást szeretnének vásárolni vagy építeni. Ehhez adott az állam vissza nem térítendő, differenciált összegű támogatást.

Egy ilyen, napjainkban erősen változó terület a családtámogatási rendszer, mely azonban a modern társadalmakban nem választható el az adópolitikától, ez utóbbi ugyanis a családpolitika, illetve a kapcsolódó kormányzati célok elérését segítő eszközként (is) működik számos európai országban. A családtámogatási rendszerhez kapcsolható adójogi környezet alakítását motiváló társadalmi-demográfiai folyamatok jól dokumentáltak (Monostori et al., 2015; Bördös–Szabó–Morvai, 2022), ám a mögöttes célok és a családpolitika realizálást nehezítő tényezők feltárása még kihívásokkal teli, ugyanis míg a korábbi évszázadban az emberek családalapítási terveit, szándékait inkább gazdasági jellegű motivációk határozták meg, mára ez alapvetően értékválasztás kérdése lett (Mason et al., 1995).

Történelmileg vizsgálva a folyamatot a közösség adójogi „evolúcióját” tekintve, először az egyetlen adónemmel, adott időszakban a gazdagságot jellemző vagyontárgy adóztatásával (házadó, földadó) kísérleteztek, majd folyamatosan tértek át a több adónem együttes alkalmazására (kevésbé érezhető adóteher), majd alakultak ki a modern differenciált adórendszerek, melyben a hozzáadott érték adók (VAT) és a jövedelmi típusú adók (Personal Income Tax, Family Income Tax)⁴ vizsgálata fontos. Mivel az adó a családtámogatások eszközeként közvetetten befolyásolja a családok gyermekvállalással kapcsolatos terheinek alakulását, minden joghatóság adópolitikája egyben családpolitika is. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert adó kiszabására, adózással kapcsolatos jogszabályok alkotására nemcsak a központi törvényhozásnak van joga, hanem más jogalkotó szervezeteknek, pl. önkormányzatoknak is.

Társadalmi konszenzus van abban, hogy a társadalom tagjaink a közös terheket közösen kell viselni, még akkor is igaz ez, ha a háztartások adófizetési morálja erősen függ a lakosok korától, nemétől, képzettségi szintjétől, vallásosságától és nyilván a jövedelmi szintjétől (Rutkauskas, 2016). Ugyanakkor az adózási rendszerrel szemben három fontos követelményt is állítanak az emberek: 1) legyen igazságos, 2) legyen egyszerű, átlátható és végezetül, 3) legyen (viszonylag) stabil. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ebből a három szempontból egyszerre maximum két szempont teljesül az európai adórendszerekben, s leggyakrabban az egyszerűség, átláthatóság az, ami áldozatul esik. Ez különösen igaz a szemé-

---

⁴ Személyi jövedelemadó, családi adó.

lyi vagy családi adózások esetében, ahol éppen a differenciálás és a családpolitikai kedvezmények rendszere miatt válnak bonyolulttá az alapvetően egyszerűnek induló adórendszerek szerte Európában⁵.

Adórendszer igazságos kialakítása során fő kérdésként jelenik meg, hogy milyen elosztási elvek szerint történjen az adóterhek megosztása, milyen érdekpreferencia szerint történjen ez elosztás. Földes szerint a közterhek elosztásában három elvet különböztet meg. Az első a teljesítményelv, amely a jövedelemmel arányos teherviselést jelent, ebben az esetben lényegtelen, hogy ki, milyen ellenszolgáltatást kap cserébe. A második értelmében a horizontális egyenlőség esetén az azonos jövedelmi szintű csoportba tartozók azonos mértékű adót fizetnek, ebben a kategóriában már megjelennek különböző preferenciák az egyes csoportoknak adott jövedelemadó kedvezmény formájában. Ez lehet akár életkor, vagy a családban lévő eltartottak száma szerinti megkülönböztetés. Végezetül a vertikális egyenlőség, mint a harmadik elv a szubjektív teljesítőképesség szerinti adózást jelenti a gyakorlatban (Földes, 2007).

A jövedelmek újraelosztása miatti átrendeződés minden fejlett országban nyomon követhető, melynek okaiként említhetjük a jólét az esélyek és a gazdasági hatalom általi egyenlőtlenségeket, de szándékolt nemzetstratégia, kormányzati ideológia is meghúzódik mögötte (pl. Lengyelországban, Dániában, Magyarországon). Ennek ma talán legjobb európai példája a 2010 óta hatalmon lévő magyar kormányzat ténykedése. A magyar adórendszer ugyanis az elmúlt nyolc évben (különösen 2010–2014 között) jelentősen átalakult és a változások a közzétett kormányzati-gazdaságpolitikai elveknek megfelelően, jellemzően a természetes személyek, családok adózásában, a fogyasztást terhelő adókban és makroszinten éppen az adóterhelés erőteljes átalakításában érhetők tetten (Szilovics, 2014).

Másodikként érvényesülő elv a haszonelv, melynek használata akkor tekinthető igazságosnak, ha a haszon és a költségek kiegyenlítik egymást. Ez az elv a rászorultságról nem vesz tudomást, így értelemszerűen, ha az adópolitikát a családpolitikai intézkedések és a társadalmi reprodukció fényében nézzük, számunkra kevésbé relevánsnak tűnik, különösen akkor, ha elfogadjuk azt, hogy az állami adórendszerben a gyermeknevelési költségek érvényesítése a családot terhelő adók vonatkozásában társadalmi-gazdasági funkcióval is bír. Végezetül a fejadó elvet kell megemlíteni a

---

⁵ Taxation Trends in the European Union (2019) https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2019.pdf

szakirodalomból, mely az adóalanyok teherviselő képességétől független (Simon, 2007), így ebben a vonatkozásban nehezen értelmezhető, mint a társadalmi reprodukciót segítő adópolitikai fundamentum.

Fontosnak tartom kiemelni azt a kérdéskört, hogy az adózás igazságossága mennyiben választható el az elosztási rendszertől. Hogyan alakul az adózás és a szociális juttatások rendszere, elválasztható-e az adópolitika a szociálpolitikától vagy a családpolitikától akkor, amikor a társadalmi újratermelésről van szó? Tekintettel arra, hogy a közszolgáltatásokat az adóbevételekből tudják finanszírozni, ezért fontos gazdaságpolitikai, szociálpolitikai szempont az adóbevételek újraelosztásának meghatározása, mert az adórendszerrel kapcsolatos társadalmi igazságossági elv itt gyakran átfedésbe kerül a családok segítségét prioritizáló kormányzati célokkal.

A családokat támogató adórendszer vonatkozásában továbbá meg kell említeni a negatív adó elvét, mint a normatív költségvetési támogatások fogalmát, melyet a szakirodalom jellemzően a létminimum alatti családi jövedelmek szociálpolitikai célú kiegészítéseként ír le.

Az adórendszer a föderatív államszerkezetben a szövetségi adók, tagállami adók, helyi adók együttesét jelenti, míg az unitárius államszerkezetben a központi adók és a helyi adók rendszerét jelenti. A családtámogatási rendszer tekintetében az európai gyakorlat alapján kizárólag a központi adók bírnak releváns szereppel, itt csak utalok arra, hogy lokális családtámogatások, ösztönzők kialakítása (pl. fiatalok vagy családokok letelepedését segítő helyi ösztönzők) tekintetében a helyi adókban is volna potenciál⁶.

Fontos azt is rögzíteni, ahogy erre több szerző is rámutatott (Tóth, 2013; Szikora, 2011), a családbarát közpénzügyi rendszer kialakítása nem merülhet ki az adópolitika változásaiban, már csak azért sem, mert ezzel részben átfedő célokat valósítanak meg a szociálpolitikai intézkedések, összhangban a családbarát és családközpontú állammal. Az állami közpénzügyi rendszer más területei, különösen a jóléti juttatások, szociális transzferek, állami támogatások is jelentősen segítik e cél megvalósítását, szerte Európában sőt a múltban elsődlegesen éppen ezen eszközöket hasz-

---

⁶ Gondoljunk csak arra, hogy a vagyon után (telek, ingatlan, gépkocsi, üdülő) fizetendő helyi adók, vagy az idegenforgalmi (vendégéjszaka után fizetendő) adó, de akár a tevékenység után kiszabott adó (iparűzési adó) helyi meghatározásakor is figyelembe lehet(ne) venni a családtámogatási szempontokat.

nálták csak a kormányzatok. Még tovább szélesítve a közpénzek felhasználásának kérdését, napjainkban általános megoldásként került elő a gyermekvállalás feltételeinek átalakítása (pl. bölcsődei ellátások fejlesztése, a GYES-GYED típusú rendszerek átalakítása, a devizahitelek problémáinak kezelése, a család és karrier összehangolását segítő szolgáltatások, az atipikus foglalkoztatási formák megjelenése az új európai foglalkoztatáspolitikákban is segítik e célok megvalósítását stb). Ugyanakkor „*kizárólag közpénzügyi eszközökkel és az adókedvezmények rendszerével ez a feladat nem valósítható meg. A munkahelyek számának növelése vagy a nettó jövedelmek emelése javíthatja a természetes személyek életfeltételeit, de nyilvánvalóan számos más szociális, gazdasági, társadalmi feltétel befolyásolhatja az adózók helyzetét*” (Szilovics, 2014:10).

Az eddig leírtakból is kiténik, hogy az adópolitika és a családpolitika egymáshoz való viszonyát nem lehet egyszerűen rész-egész modellekkel leírni tekintettel arra, hogy mint minden ágazati politika gyakorlatilag elvi döntések, operatív eljárások, szabályok és kapcsolódó intézmények összességéből áll. Ám ezen ágazati politikák a gyakorlatban kölcsönösen függenek egymástól az EU-ban, ha úgy tetszik az adópolitika családpolitika is, a családpolitika pedig adópolitika is egyben.

Ha szigorúan nézzük, akkor az adópolitika az adórendszerrel kapcsolatos elvi döntések, gyakorlati eljárások, az adórendszer és a pénzügyi rendszerek összhangját szabályozó elvek összessége, melynek megalkotása során két szempont érvényesül dominánsan: az adórendszer jellege és az adórendszer egyénekre és vállalkozásokra kifejtett hatása. A családpolitika célja viszont, hogy közreműködjön a családbarát társadalmi környezet megteremtésében, a család intézményeinek fenntartásában, a családok minden területen történő támogatásában, a családi kohézió erősítésében tekintettel arra, hogy a család a társadalom alapsejtje (Farkas, 2013). Tágan értelmezve Európában családpolitikának tekinthetünk minden olyan intézményt, kormányzati vagy Uniós intézkedést, amely a gyermekek vállalását, illetve fölnevelésüket közvetlenül vagy szüleik helyzetének könnyítésével segíti és ez nem csak ideológiai, hanem gazdasági kérdés is. Ugyanis az adórendszer jellege önmagában is hatással van a családok anyagi helyzetére éppen ezért van különös jelentősége annak, hogy családok (munka) jövedelmét terhelő adók milyen rendszer mentén szerveződnek⁷. Pl. a magyar családpolitika egyik legfontosabb alkotó-

---

⁷ Az adórendszer ugyanis alapvetően lehet progresszív, regresszív vagy egykulcsos.

eleme a munkára épülő családi adókedvezmény lett a kormányzati szándékok alapján, de más európai modellekben más szempontokat priorizálnak a döntéshozók. Az Európában alkalmazott családpolitikák indíttatása és tartalma különböző, céljuk azonban közös: a családok támogatása⁸.

Az európai közpénzügyi rendszerekben napjainkra kialakult az a működési mechanizmus melyben az adópolitika nagyon eltérő, gyakran egymásnak ellentmondó célokat integrál. Fő komponensét tekintve mindennek kettős jelentése van, egyrészt jelenti a gazdasági és társadalompolitikai céloknak a pénzügyi szempontjait, másrészt pedig azoknak az eszközöknek a keretét is adja, amelyekkel a célokat megvalósítja. Éppen emiatt a kettős jellemző miatt nem tehetjük meg, hogy az adórendszert és az adópolitikát – bármely országról is legyen szó – leszűkítve, kizárólag a jogszabályokban nevesített, taxatív felsorolt adókat követjük figyelemmel, amikor az adópolitikáról, mint valamilyen kormányzati célt megvalósító eszközről beszélünk. Figyelembe kell venni a szorosan kapcsolódó, de kicsit más jellegű jövedelemtranszfereket (pl. jövedelemhez kötött társadalombiztosítási rendszer vonatkozó elemeit) illetve a közvetlen támogatások (pl. lakásépítési támogatások) koherenciát erősítő szerepét is, már csak azért is, mert bár a társadalmi újratermelést szolgáló családpolitika nem tartozik az Európai Unió illetékességi körébe, a családi élet és a munka összeegyeztetésével, a nők és a férfiak közötti szakmai esélyegyenlőséggel, valamint a gyermekek védelmével és fejlődésével kapcsolatban az EU alkothat jogszabályt. Az utóbbi évtizedben egy sor kezdeményezés és ezekhez kapcsolódó finanszírozási forma alakult ki az EU égisze alatt, és a strukturális alapok vagy az Európai Szociális Alap már eddig is támogattak és a jövőben is támogathatnak családbarát politikákat.

Nem szabad elfelejteni azonban, hogy az adópolitikára, mint a családtámogatások eszközére számos külső összetevő gyakorol hatást, ilyenek többek között az inflációs hatások, politikai döntések, társadalmi elvárások, demográfiai folyamatok, környezeti hatások, valamint a globalizáció. Az adópolitika, mely ideális esetben a kormányzatok társadalompolitikai céljaiból (a társadalomfilozófiai alapelveivel kongruens módon) ered, kormányzati stratégiai eszköz, s mint ilyen – elméletileg – négy éves periódusonként változik. Ugyanakkor, mint azt a korábbiakban láttuk, az adórendszerekkel kapcsolatos fontos társadalmi és gazdasági elvárás a

---

⁸ Az átfogóbb országos és regionális politikák, továbbá a beruházási, képzési, lakhatási és foglalkoztatási politikák valamely tagállamot vagy régiót vonzóvá tehetnek a családok szempontjából, és kedvező környezetet alakíthatnak ki számukra

stabilitás, tekintettel arra, hogy mind az egyéni/családi, mind pedig a gazdasági/szervezeti döntések a hosszú távon határozzák meg az adóalanyok helyzetét. A valóság az, hogy bár minden kormányzat kialakítja a maga adópolitikáját, viszonylag ritkán fordul elő benne radikális változtatás, a stabilitás iránti igény felülírja a környezeti változásokhoz való gyors alkalmazkodás elvárását.

A társadalmi reprodukciót befolyásolni szándékozó adópolitikában tehát a legfontosabb prioritások nem változtathatók évről évre, mivel nem lenne képes hosszútávon kifejteni a hatását. Mindezzel egyidőben azt is rögzíteni kell, hogy a redisztribúció működtetésének, a közpénzügyi rendszer kiépítésének soha nem lehet célja az állami öfenntartó funkció kizárólagos finanszírozása. Az államnak folyamatosan a társadalom érdekében szükséges kiadások és bevételek minimálisan szükséges szintjén kellene működni (Kovács, 2014).

Az adópolitikai döntések behatároltak, mozgásteret szűkítő körülményekkel is számolni kell. Tekintettel arra, hogy az adópolitika célrendszere túlnyúlik a családtámogatási, de gyakran még a gazdaságpolitikai összefüggéseken is, ezért akár a gazdasági racionalitástól, akár a kitűzött társadalmpolitikai céloktól idegen elemek is bekerülhetnek. Az elmúlt évtizedből, jó példa erre Magyarország, ahol az adópolitika célja, hogy nőjön a lakosságnál maradó nettó jövedelem, és ebből eredően növekedjen a fogyasztás, ugyanakkor a fogyasztást terhelő adóknak száma és mértéke is emelkedett – pont elletétesen az elvi célokkal⁹. A párhuzamos prioritások (mint az államháztartási egyensúly biztosítása és a lakosságnál maradó jövedelem növekedése) célok ütközéséhez vezetnek. Az adópolitikával kapcsolatos dereguláció is fontos szempont, ugyanis minél több adópolitikai döntés és hozzá kapcsolódó jogi szabályozás van hatályban, annál inkább deformálják a prioritásokat a másodlagos célok.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a korábbi adórendszerre épült új elemek megváltoztatják, megváltoztathatják a régi eszközök hatásmódját. Jellemzően ez történt Magyarországon az egykulcsos adórendszerre való áttérés esetében is, az adójóváírás, illetve az adómentes jövedelemsáv megszüntetése komoly szociális feszültségeket okozott. Ilyen esetekben a másodlagos célok és funkciók átpolitikálódhatnak. Emiatt bár szükség van

---

⁹ A magyar parlament 2012-ben módosította az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvényt, és 2%-kal megemelte az általános forgalmi adó mértékét, és minden költségvetési évben növelte a jövedékiadó-terheket, új fogyasztást terhelő adókat vezetett be: chipsadó, telekommunikációs adó, tranzakciós illeték stb.

az EU-n belüli adópolitikai koordinációra, az Európai Unió elsősorban „puha” jogi eszközökkel rendelkezik az adópolitikai koordináció kialakításához. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) ugyanis szuverén jogot biztosít a tagállamok számára, hogy döntsenek az adópolitikájukról, de arra kötelezi őket, hogy tartsák tiszteletben az uniós normákat. Ugyanakkor a tagállamok adópolitikai döntései nyilvánvaló következményekkel járnak egységes piac működésére nézve, de vélhetően hatással vannak az egyes országok társadalmi reprodukciójára is. Ezért bizonyos fokú szakpolitikai koordinációra mindenképpen szükség az olyan problémák megelőzése érdekében, mint a jogbizonytalanság, a bürokrácia, a kettős adóztatás kockázata és az adó-visszatérítés igénylésének nehézségei, amelyek végső soron eltántoríthatják a polgárokat attól, hogy határokon átnyúló gazdasági tevékenységet folytassanak. Ugyanakkor az adópolitika széttagoltsága és az adóhatóságok közötti együttműködés hiánya is felerősíthet kedvezőtlen népesedési folyamatokat (pl. migráció, letelepedési tervek, gyermekvállalás halasztása stb.).

A modern Európában az adóztatás funkciója nem korlátozódhat kizárólag a közkiadások fedezetére, megjelenik benne az adózás újraelosztó funkciója az államháztartás és a gazdasági szféra között, valamint a szociális szerepe is. Ez utóbbi funkció a jóléti államok gyakorlatában már régóta jelen van az adózás területén (Földes, 2007), a poszt-szocialista országokban az adórendszer szociális funkciója viszont csak a kilencvenes évektől kezdett kialakulni.

Adópolitika mint családpolitika gyakorlati problémái

Az adópolitika, mint a családtámogatási rendszer eszköze a 2020-as évtizedben Európában akkor lehet sikeres, ha számol a demográfiai, párkapcsolati és családalapítási folyamatokkal. Az európai családok ugyanis teljes átalakuláson mennek keresztül: a termékenységi ráták több évtizede jóval a nemzedékek megújulásához szükséges szint alatt vannak¹⁰, a nők egyre később hozzák világra első gyermeküket, mind több pár dönt a különélés mellett, az egyszülős háztartások aránya és a stabil jövedelemmel nem rendelkező családok száma emelkedik, valamint nő a várható élettartam és – különösen a demográfiai tendenciák miatt – a gondozásra szoruló

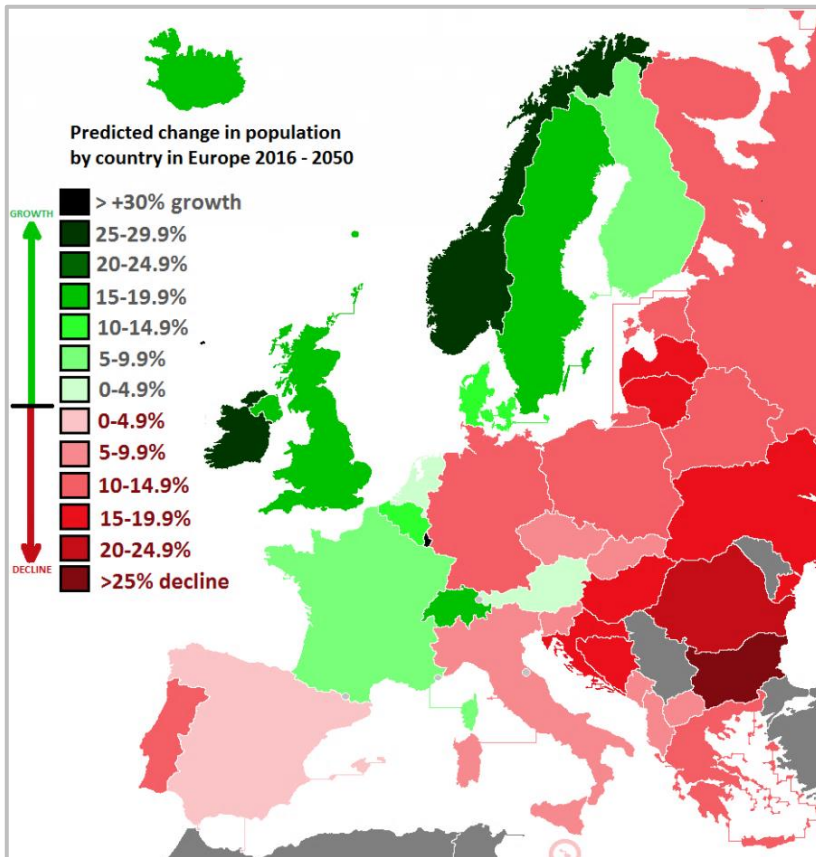
---

¹⁰ A demográfusok ezt a jelenséget nevezik „demográfiai télnek”.

idős emberek száma. A családszerkezetek átalakulása új kihívásokat támaszt, melyekre tekintettel kell lenni a reprodukcióra is hatással bíró adópolitikák, kapcsolódó családpolitikák kialakítása és koordinálása, majd alkalmazása során.

Bár a termékenységi ráták az egész Európai Unióban a nemzedékek megújulásához szükséges szint alatt vannak, szembetűnő a sokféleség a tagállamok demográfiai csakúgy, mint a családpolitikák tekintetében. Ez európai lakosság elöregedése, az idősek arányának növekedése egy pozitív aspektussal, azaz a várható élettartam és az idős emberek jó egészségben eltöltött életének meghosszabbodásával is összefügg, de a másik ok kedvezőtlen: a születések számának jelentős csökkenése következtében a nemzedékek nem reprodukálódnak. A társadalmi reprodukcióban szerepet vállaló, illetve vállalni akaró fiatalok létszáma és népességen belüli aránya ez európai társadalmakban erőteljesen csökkent az utóbbi években, ami kihat mind a születésszámokra, mind pedig a társadalmi öregeedésre. Ez a jól ismert demográfiai tény adja talán a legfontosabb kormányzati indokát annak, hogy az adópolitika egyre több európai országban határozottan és deklaráltan kezd válni az utóbbi évtizedben a családtámogatás eszközévé, különösen a jövedelmek adóterheinek átstrukturálása tekintetében.

Mindezzel kapcsolatban több aggasztó jelet lehet látni az Európai horizonton (1. ábra). Az első az adóalanyok csökkenő száma, mely tekintetében az általános keretben lényeges különbségek figyelhetők meg. Tizenkét tagállamban növekszik a népesség, azaz a születések száma meghaladja a halálozások számát, miközben a többi tagállam népessége csökken. A 2050-re szóló projekciók alapján legnagyobb mértékben a Baltikum, a keleti tagállamok és Németország népessége csökken majd.

1. ábra: A népesség alakulása 2016–2050 között

Forrás: <https://www.vividmaps.com/wp-content/uploads/2017/05/Europe-population-2050>

A csökkenő munkaképes korú korosztály és növekvő eltartottsági ráta már középtávon próbára teszi közpénzpolitikai intézményrendszer rugalmasságát és felmerül a klasszikus kérdés: hogyan fog tudni eltartani egy szűkülő adófizetői réteg egy folyamatosan bővülő, adót nem fizető, ellenben nyugdíjra és más társadalmi jövedelemtranszferre jogosult réteget? Mindezen túlmenően az egyes nemzetek stratégiai kérdése is, ha hosszú távon sorra többen halnak meg, mint ahányan születnek, az egyenes út az adott közösség megszűnéséhez.

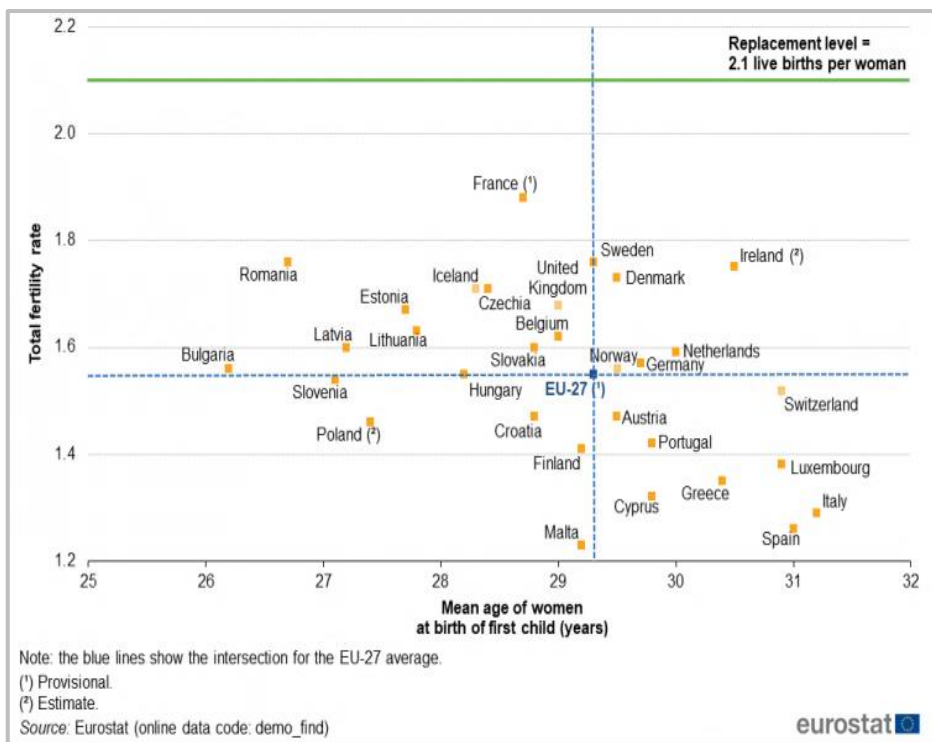
A kívánt társadalmi reprodukció elérését értelemszerűen az ifjúsági generációktól lehet várni, ám a kamaszkor meghosszabbodása részben a kitolódott iskolai tanulási évek miatt, részben pedig az ezredforduló után

kezdődött negyedig ipari forradalom munkaerőpiaci és technológia változásai miatt folyamatosan tolódik a pályaválasztás, halasztódik a munkaerőpiacra való belépés és a gyermekvállalás is (Mills et al., 2011). Ezzel együtt értelemszerűen halasztódik az első önálló jövedelmi lépcső és az adóalannyá válás is. Az adópolitika fontos eleme, hogy minden jövedelmet adóztat és a családtámogatási rendszer a középosztályi egzisztenciával rendelkező, képzetesebb fiatalok családalapítási terveit segítő lett optimalizálva. Ugyanakkor a munkaerőpiacra való belépés és a gyermekvállalás tervezett életkora között növekvő szakadék csökkenti a támogatási rendszer hatékonyságát. A fiatal felnőttek halasztott gyermekvállalásának megfigyelhető jelensége miatt a családi adókedvezmények igénybevételei lehetősége is erősen korlátozott.

Második probléma a gyermekvállalási szándékok átalakulása. A helyi közösség túlélése az utódokon múlik, ez minden kultúrában, minden történelmi időszakban így volt. Ez a felismerés motiválta a magas gyermekhalandóság időszakában a sok gyermek vállalását és ez a felismerés motiválja ma is a családokat és a tágabb közösséget, európai kormányokat is akkor, amikor a gyermekek szóba kerülnek. Ma már jól ismert, hogy az adóterhet viselni képes, aktív korosztály egyre csökkenő létszámának oka számos országban, hogy alapvetően csökken a gyermekvállalási hajlandóság. Ez a hosszútávú tendencia nem most kezdődött és nem is csak kelet-európai pláne magyar sajátosság. Magyarországon azonban már az 1980-as években elindult és noha az utóbbi években megállt és nagyjából stagnál a születésszám, a jelenlegi alacsony szintű termékenységi ráta hosszú időre meghatározza a gazdasági teljesítőképességet és a demográfiai jövőképet is. Könnyű belátni, annak következményeként, hogy akár több évtizede csökken a születésszám, a potenciális anyák (és apák) száma is zsugorodik, ami nem csak a munkaerőpiaci utánpótlás és az adófizető társadalmi csoportok szempontjából okoz folyamatos hiányt, hanem mivel kevesebb nő és férfi van (és lesz a jövőben is) gyermekvállalási korban erősen csökkent a 15-49 éves női korosztály száma. Ez pedig azt jelenti, hogy ha ők nem vállalnak több gyermeket, mint a korábbi, nagyobb létszámú korosztályok, úgy a születések évenkénti száma mindenképpen csökken, és csökkeni is fog. Ez a felismerés a legfontosabb motivációja annak, hogy több európai a kormány adópolitikája (különösen a magyar kormányé), mint a családtámogatási rendszer egyik fő eszköze alapvetően nagycsaládok, a három vagy többgyermekes számára biztosítja a széles körű családi adókedvezményeket.

A tendencia megfordulásához nem elégséges a születések számát vizsgálni, mert elsősorban a teljes termékenységi arányszám (TFR) jelentős javulásától függ. A migrációs hullámoknak is van persze hatásuk, önmagukban azonban nem lehetnek elegendők, mivel a bevándorlók nem feltétlenül ott telepednek le Európában, ahol a termékenységi ráta alacsony, és ők is megöregszenek. Ezen túlmenően a bevándorlás aktív bevándorlási politikák alkalmazását teszi szükségessé a közösségek közötti együttélés problémáinak elkerülése érdekében, melyek még sürgetőbbek azokban a befogadó országokban, amelyek demográfiai dinamizmusa gyenge.

2. ábra: Az anya átlag életkora az első gyermek születésekor és a teljes termékenységi arányszám az európai országokban, 2018

Forrás: Eurostat

A hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy az adópolitikai intézkedéseknek és a családtámogatásoknak együttesen van kimutatható hatása, 2013 óta ugyanis megfigyelhető, hogy a teljes termékenységi arányszám

nő, miközben az élveszületések száma lényegében stagnál. Vagyis a kisebb létszámú női csoport gyermekvállalási hajlandósága nőtt az utóbbi években: a teljes termékenységi arányszám közel 10 év alatt 1,34-ről 1,53-ra emelkedett. Ez persze még mindig messze van a társadalmi reprodukciós szinthez szükséges 2,1-es átlagos gyermekszámtól, de mindenképpen érezhető a családpolitikai intézkedések hatása (Kapitány–Spéder, 2018).

A gyermekvállalási hajlandóság csökkenése és az életkor kitolódása együttesen visszatükröződik a 15-29 éves nők gyermekszámán. Ez témánk szempontjából ezért fontos, mert Európában az adópolitikai intézkedések és családi jövedelemtranszferek, kedvezmények összege erősen függenek az eltartottak számától. Elméletileg a halasztott gyermekvállalási stratégia nem okoz komoly zavart a társadalom újratelermelési folyamatában, amennyiben tényleg csak halasztásról van szó és realizálódnak a tervek, de az empirikus tapasztalat ennek ellentmond (Domokos–Makay, 2018).

A családpolitikát támogató adórendszer, mint eszköz, alapvetően abból indul ki, hogy gyermekvállalás anyagi jellegű ösztönzőkkel elősegíthető. Ebből a szempontból nem jó hír, hogy sokaknak nem azért nincs gyermekük, mert a magas gyermeknevelési költségek, vagy az otthonteremtési nehézségek elriasztják őket, hanem más, alapvetően értékrendi vagy pedig párkapcsolati okok állnak a háttérben. Amikor a személyi jövedelemadó rendszer kialakult még nem létezett az „akaratlagos gyermektelenség” fogalma, sőt még a kétezres években is csupán a fiatal felnőttek töredéke nyilatkozott úgy, hogy nem szeretne gyermeket vállalni. Ezzel szemben ma már ennek jelei már jól láthatók. Ez azt is eredményezi, hogy nemcsak a megfigyelt teljes termékenységei arányszám, hanem az átlagos tervezett gyermekszám is alacsonyabb, mint ami a társadalmi reprodukcióhoz elengedhetetlen lenne. A magyar kutatási eredmények alapján a fiatalok átlagosan 1,72 gyermek vállalását tervezik, s ez a szám az életkor előre haladtával csökken. Ráadásul ebben a tekintetben a házasság sem tűnik gyerekszámot növelő faktornak. Ebből a szempontból a gyermekvállalás elutasításának indokait nézve alapvetően az anyagi okokat és az akaratlagosságot jelölték meg a fiatalok, de fontos tényező a lakáskörülmények megfelelősége is. A kérdés összetettségét és akaratlagosságát mutatja, hogy minden harmadik elutasító „egyszerűen nem akar” (további) gyermeket. Ez utóbbi vélemény különösen a korosztály fiatalabb tagjainál mutatható ki (Z generáció), ahogy a partner hiánya, illetve a karrier tényezők is esetükben kerültek magasabb arányban említésre (Domokos, 2021).

Harmadik problémakör a házasság normájának alakulásához kapcsolódik. Az elmúlt évszázadok során a házasság alapvető része volt emberi életünknek, a születés, a halál és a gyerekvállalás mellett az egyik legjelentősebb életesemény, olyan mérföldkő, melynek elérését nemcsak az ifjú pár, de a tágabb közösség is megünnepelte. Az elmúlt évtizedekben azonban jelentősen csökkent a házassági kedv és ezzel párhuzamosan meredeken nőtt a válások száma is Európában. Ez a jelenség elsősorban a társadalom átalakulásával magyarázható, a teljesség igénye nélkül közrejátszik benne a nemi szerepek, valamint a közoktatás és a munkaerőpiac jelentős átalakulása, a házasodó kor későbbre tolódása éppúgy, mint a válás csökkenő társadalmi befolyása is. Ma már nem nélkülözhetetlen a boldoguláshoz a család gazdasági közössége, kevesebb a negatív stigma az alternatív együttélési módok megítélésében és a gyerekvállaláshoz is egyre kevesebben érzik elengedhetetlennek ezt a kapcsolati formát.

Éppen ezek miatt vált különösen fontos vitakérdéssé a kormányzatok számára, hogy a házasságot mennyire helyezik a középpontba a családpolitikai és ezzel összefüggésben az adópolitikai intézkedések során. A házasság intézményének védelme, mint a társadalmi reprodukció kerete egyre korlátozottabban értelmezhető, tekintettel arra, hogy az Európai Unióban ma már (2019) az élve születések 43 százaléka történik házasságon kívül, 9 országban az arány 50 százalék feletti¹¹.

A házasság, mint kritérium beemelése bizonyos családtámogatási transzferek, adópolitikai rendszerek és szociálpolitikai vagy egyéb támogatások igénybevétele esetén természetesen szűkíti a jogosultsági kört, ugyanakkor egyértelmű kormányzati „üzenet” az adott társadalom számára. Az általános értékrendi kutatások szerint (Rohr, 2017) az elmúlt évtizedekben az európai társadalom elfogadóvá vált az élettársi kapcsolatot illetően. Miután a házasság ma már nem a családalapítás feltétele, e téren a házassághoz kötött kormányzati támogatások, adópolitikai intézkedések (mint pl. Magyarországon az első házasság adókedvezménye) csak korlátozottan felelnek meg a társadalmi elvárásoknak. Az utóbbi évtizedekben mind Európában, mind Magyarországon a párkapcsolati formák, tágabb értelemben véve az életpályák pluralizálódása figyelhető meg.

Az adópolitika, mint a családtámogatási rendszer eszköze alapvetően háromféle céllal működik Európában. Az első a termékenység ösztönzése,

---

¹¹ Ez az arány jelentős növekedést jelez: 1990-ben az anyák még csupán 12 százaléka volt nem házassági állapotú gyermeke születésekor.

a társadalom reprodukciójának biztosítása, ennek demográfiai hátterét az előzők mutatják. A második ahhoz a felismeréshez kapcsolódik, hogy a gyermeket vállaló fiatalok jövedelmi kockázatot vállalnak, hiszen a szülést követő időszakban nem képesek dolgozni, így jövedelmük csökken és a családalapítással a fiatalok jelentős többlet terhet vállalnak, ráadásul életüknek egy olyan korai szakaszában, amikor még jövedelmi pályájuk kezdetén állnak. A harmadik pedig annak felismerése, hogy a felnevelt gyermekek adóiból finanszírozott közszolgáltatások előnyét mindenki élvezni fogja nemcsak a szülő (a gyermektelen felnőttek és eltartottak is), így a közösségnek hozzá kell járulni a gyermeknevelés egyéni költségeihez (Farkas, 2013). Ez a logikai lánc azonban csak akkor működik megfelelően, ha a fiatalok felnőtté válási folyamata követi a szülői házról való leválás megszokott, tradicionális rendjét és időzítését.

A fiatalok felnőtté válási folyamata egyfajta sajátos leválási folyamat a szülőkről, a szülői házról, melynek logikus, gyakran egymást feltételező, kultúránként és időben is változó lépcsőfokai voltak, ám az közös bennük, hogy a gyermeki státusból a felnőtt státuszba jutnak el végére a serdülők. A családi, iskolai, társadalmi játékszabályok elsajátításával együtt a felnőtté válás idejére egyfajta sajátos időrendet, életesemények elvárt egymásutánosságát is megtanulják az emberek, melyeket átörökítenek gyermekeiknek. Az adópolitika, mint a családtámogatás eszköze csak akkor éri el a célját, ha a felnőtté válás folyamatának lépcsői tartják az „időrendi kényszert”. Pragmatikusan ez azt jelenti, hogy a családalapítás folyamatában nem előzheti meg a gyermekvállalás a munkába lépést, illetve az önálló egzisztencia megteremtését, mert jövedelem nélkül pl. nem lehet igénybe venni az adókedvezményeket sem, illetve az otthonteremtés és a gyermekvállalás között is van egy logikus sorrend, ahogy a tanulmányok befejezése a munkaerőpiacra való belépés is elvileg kényszerrendezett időben. A 2020-as évek Európája azonban kénytelen szembesülni azzal, hogy a fiatalok életútja nem a korábbi szabályozott rendben halad, az átmenet egy tervezhető társadalmi környezetből történik egy bizonytalanba. A társadalmi realitás az, hogy felnőtté válás logikus sorrendje, a tervezett életesemények ma már jelentősen összekeveredtek. Ennek összetevője, hogy az elképzelt életkornál jóval később tudnak önálló egzisztenciát teremteni, a munkaerőpiacra való bejutásuk megnehezült, a házassági/párkapcsolati tervekből egyre kevesebb realizálódik, s a gyermekvállalás gyakran jövedelem és házasság előtt/nélkül valósul meg, ha egyáltalán megvalósul. Azok az új jelenségek, mint a „mama-hotel” vagy a „papa-bank”, mely a társadalmi reprodukcióban és a családalapításban leginkább

érintett fiatal felnőtt korcsoportok szülői függését mutatják, a halasztott leválás pedig erősen kétségessé tehetik az adópolitika családtámogatási eredményességét.

Összegzés

Tanulmányomban azt a célt tűztem ki, hogy egy olyan társadalmi terület adópolitikai beavatkozási lehetőségeit és gyakorlati dilemmáit elemezzem, mely nemcsak Magyarországon, hanem a fejlett nyugati társadalom minden országában, nemzeti jogrendjében kihívások elé állítja a közösségeket. Ez a társadalmi reprodukció adópolitikai vonatkozásai. Összefoglalva a legfontosabb tanulságokat, jól látható, hogy az adójogi környezet elméletben alkalmas eszköz arra – elsősorban a jövedelmi adók vonatkozásában – hogy támogassa a kormányzatok családpolitikai célkitűzéseit, ugyanakkor ezek társadalmi hatása egyelőre igen alacsony szinten érvényesül. Messzemenően elfogadva azt az alapelvet, hogy a gyermekvállalás mindenkinek a személyes döntése, tudnunk kell, hogy a családok egyéni demográfiai döntései nagyon komoly hatással vannak a közjóra. Talán ez a legfőbb érv amellet, hogy az államnak miért is kell, hogy legyen demográfiai célja. Ha viszont a közjó érdekében történik a családtámogatás adópolitikai pillérének felépítése, a releváns jogfilozófiai elvekből az éppen úgy levezethető, hogy a gyermekek után adott támogatások csak alapjogon járhatnak, mint ennek az ellenkezője, a differenciált, célcsoportspecifikus, nem alanyi jogon járó beavatkozások köre.

Az adópolitika, mint társadalmi reprodukciót befolyásoló családtámogatási eszköz mindkét megközelítés esetében hasznos instrumentum, ám az eszközök alkalmazása nem jogelméleti, hanem kormányzati értékvalasztás kérdése. Mivel az Európai Unió működéséről szóló szerződés szuverén jogot biztosít a tagállamok számára, hogy döntsenek az adópolitikájukról és családtámogatási rendszerükről, eltérő gyakorlatok alakultak ki. Az eltérő gyakorlatok ellenére azonban az európai adópolitikák hátrázott és egyértelmű jogalkotói szándékkal valós társadalmi szükségletekre reagálnak, ugyanakkor korántsem használja ki az adórendszer kínálta széles eszköztár nyújtotta lehetőségeket. Ezzel párhuzamosan EU-s szinten a nem adópolitikai jellegű direkt családi támogatások, juttatások, programok és kedvezmények köre egyre bővül. Ez praktikus megközelí-

tés a támogatások célzása szempontjából, ugyanakkor a társadalmi igazságosság és az egyszerűség vagy éppen az átláthatóság adóelvével inkább szembe megy.

A másik komoly probléma a családtámogatások jelenlegi struktúrájával és nemzeti akcióterveivel kapcsolatosan abból fakad, hogy a jogalkotók a gyermekvállalás gátjaként jellemzően az anyagi korlátokat (megemelkedett költségek, kieső keresetek, megtakarítások hiánya stb.) azonosítják vagy pedig a gyermekvállalás társadalmi költségeit igyekeznek kompenzálni (bizonyos társadalmi csoportok esetében), így a beavatkozások is jellemzően anyagi motivációkat jelentenek. Ez a múlt században talán még igaz is lehetett a széles társadalmi tömegek vonatkozásában, azonban a második demográfiai elmélet (Kaa, 2002) éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberek, családok demográfiai magatartását ma már elsősorban az értékek határozzák meg, nem pedig az anyagiak. A felértékelődött individuuum, az önmegvalósítás fontossága vagy éppen a család és karrier dilemmái nem anyagi természetű kérdések. Így minden olyan családpolitika, és kapcsolódó adópolitikai beavatkozás, mely az öregedő társadalomból hiányzó gyermekek vállalásának ösztönzését pusztán anyagi szempontból közelíti és nem veszi figyelembe a megváltozott családmódellek, az egyéni életutak, családi-együttélési formák, valamint életstratégiák sokszínűségét szükségszerűen kudarcra van ítélve.

A 2008 óta tartó, visszatérő gazdasági válságoknak (hitelpiaci válság, pandémia, energiaválság) egy sor olyan következménye van Európában, mely károsan hat bizonyos családok életkörülményeire, és megnehezíti a szükségesnek bizonyuló támogatások iránti igények kielégítését. A gazdasági helyzet elsősorban a foglalkoztatást és számos háztartás esetében a rendelkezésükre álló forrásokat érintette, de az Európai Unió jelenlegi demográfiai helyzetében igen fontos annak megállapítása is, hogy az alkalmazott politikák milyen hatással járhatnak a termékenységi szintekre.

A népesség alakulásával kapcsolatban több forgatókönyv is létezik ugyanis, mely közül a leginkább vágyott, a demográfiai megújulásé. Kérdés, reális cél lehet-e az, hogy a termékenységi index megközelítse a nemzedékek reprodukciójához szükséges értéket. A születések növekedése több gazdasági szektort is ösztönözne, ezt követően pedig a korábban csökkenő aktív korú népesség a következő generációban kiegészülne. A jelenleg zajló technológiai változásokkal együtt, a tudásalapú gazdaság bővülésével a demográfiai dinamizmus valódi és tartós gazdasági fellendüléshez vezetne Európában. Ha az adópolitika ezt támogatja, hosszú távra szólva ténylegesen megfelel a családok elvárásainak, az kedvezően

hat a gyermekek és a szülők kiteljesedésére, a társadalmi élet harmóniájára és a jobb termékenységi arányhoz való visszatérésre.

Irodalom

- Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba. Századvég.
- Bördös, K. – Szabó-Morvai, Á. (2022): A 2000–2015 közötti családpolitikai intézkedések hatása a születésszámra Magyarországon. In. *Demográfia*, 64. (2-3), DOI: <https://doi.org/10.21543/Dem.64.2-3.2>
- Domokos, T. – Makay, Zs. (2018): Társadalmi újratermelés. In. Székely, L. (Ed.): *Magyar Ifjúság* 2016.
- Domokos, T. (2021): A magyar fiatalok demográfiai helyzete és jövőképe. In. Székely, L. (Ed). *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején – Magyar Ifjúság Kutatás* 2020. pp. 59-86.
- Farkas, P. (2013): Létezik-e önálló családpolitika? NCCSZI.
http://www.ncsszi.hu/download.php?file_id=960
- Földes, G. (2007): Adótan és az adójog általános része. In. Simon, I. (Ed.): *Pénzügy jog*. Osiris.
- Horváth-Szabó, K. (2014): Változó világ – változó családok. In. *Vigilia* 79 (5). pp. 322-331.
- Kaa, Dirk J. van de (2002): The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries.
https://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf
- Kapitány, B. – Spéder, Zs. (2018): Gyermekvállalás. In. Monostori, J. – Őri P. – Spéder, Zs. (Eds.): *Demográfiai Portré*. Budapest. KSH NKI.
- Kovács, Á. (2014): Vázlatos betekintés a közpénzügyi döntéshozatalba. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.
- Lengyel, I. (1991): A házépítések (anti)szociális támogatásának krónikája. In. *Tér és Társadalom*, 5. (1.), pp. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.5.1.193>
- Mason, O. K. – Jensen, A. M. – Lesthaeghe, R. (1995): The second demographic transition in Western countries. *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon, Oxford, pp. 17–62.
- Mills, M. – Rindfuss, R. R. – McDonald, P. (2011): Why do people postpone parenthood? In. *Human Reproduction Update*, 17. (6), pp. 848–860, DOI: <https://doi.org/10.1093/humupd/dmr026>
- Monostori, J. – Őri, P. – Spéder, Zs. (2015): Demográfiai portré 2015. KSH NKI.
- Rohr, A. (2017): Vélemények a házasságról és az élettársi kapcsolatról Magyarországon a rendszerváltást követő 25 évben. In. *Demográfia*, 60. (2-3.), pp. 173-195. DOI: <https://doi.org/10.21543/Dem.60.2-3.2>

- Rutkauskas, V. (2016): Factors behind weak tax morale: The Case of European Union countries. In. *Ekonomika*, Vol. 95(3). pp. 7-27.
DOI: <https://doi.org/10.15388/Ekon.2016.3.10325>
- Spéder, Zs. (1996): Ikertestvérek – A szegénység arcai a mai Magyarországon. In. *Századvég*, 1996/ősz, pp. 29-57.
- Szikora, J. (2011): A személyi jövedelemadóra vonatkozó szabályok változásának hatása a nettó bérekre a 2010–2012-es években. p. 3.
- Szilovics, Cs. (2014): A második Orbán-kormány adópolitikájának jellegzetességei. In. *Polgári Szemle*. 10 évfolyam. 1-2.
- Tóth, G. Cs. – Virovác, P. (2013): Nyertesek és vesztesek. A magyar egykulcsos adó-reform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. In. *Pénzügyi Szemle*. 2013/4.

**Magyar munkavállalók mobilitással kapcsolatos elvárásai
és azok teljesülése három nyugat-európai ország példáján
keresztül**

*Hungarian workers' mobility expectations and their
fulfilment through the examples of three Western European
host countries*

Bruder Emese – Szabó Edina

Absztrakt

Kutatásunkban a magyar állampolgárok munkavállalási célú migrációjával foglalkozunk. A téma aktualitását az is bizonyítja, hogy egyre nagyobb mértéket ölt a kivándorlás, főként a fiatalok és középkorúak körében.

A tanulmányban betekintést nyerhetünk a magyarok külföldi munkavállalási helyzetébe, megtudhatjuk a külföldön dolgozó magyarok hogyan látják saját helyzetüket és milyen tapasztalatokat szereztek a külföldi életük során, mennyire valósultak meg elképzeléseik és ezek az élmények elegendőek-e ahhoz, hogy tartósan kint maradjanak, vagy inkább a hazatérést fontolgatják függetlenül attól, hogy beváltak a kinti munkavállaláshoz fűzött reményeik. A tanulmányban bemutatott kutatásban nagy hangsúlyt kapott a külföldi munkavállalással kapcsolatos elvárások és a későbbi megvalósulás közötti eltérés vizsgálata.

Kulcsszavak: a magyar munkaerő mobilitása, migráció, munkavállalási célú migráció

Abstract

In our research, we deal with the migration of Hungarian citizens for employment purposes. The topic's relevance is also proved by the fact that emigration is becoming more widespread, especially among young people and middle-aged people.

In the research presented in the study, great emphasis was placed on examining the difference between the expectations related to working abroad and their subsequent realization. In the study, we can get an insight into the employment situation of Hungarians abroad, find out how Hungarians working abroad see their position, and what experience they have gained during their life abroad. Whether these experiences are enough to stay abroad or consider returning, even though their hopes for working abroad have been fulfilled.

Keywords: mobility of Hungarian workers, migration, migration of labor force

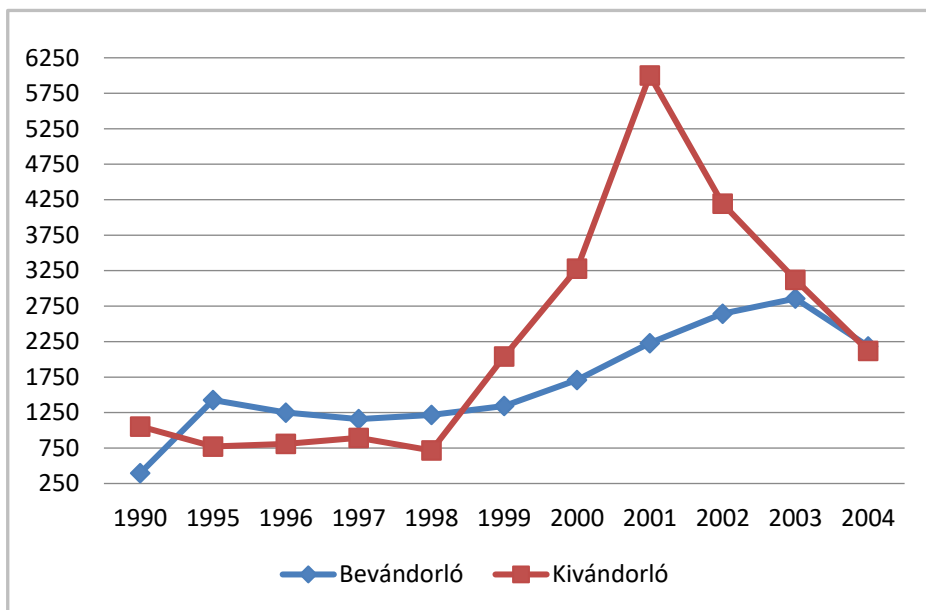
Migrációs trendek Magyarországon

A magyar állampolgárok mozgásának és vándorlásának vizsgálata nem egyszerű feladat. Sajnos kevés olyan megbízható és értékelhető adat áll rendelkezésre ezzel kapcsolatban, amely hiánytalan képet adna a migrációs folyamatokról. Adatokat nyerhetünk a népszámlálásból, a lakosságnyilvántartás, az adó- és vámhivatali, egészségpénztári bejelentésekből, vagy az oktatásra vonatkozó adatbázisokból. De ezek sem adnak pontos képet, csak megközelítőlegesen lehet következtetni, hogy hány ember dolgozhat a hazájától eltérő országban. Amikből talán biztosabb információk nyerhetők, azok a befogadó országokban készült tükörstatisztikák. Azonban nem minden ország adatai érhetőek el, és ha igen, akkor sem biztos, hogy aktuálisak, mert van, hogy csak több hónap után kerülnek be a nyilvántartásba (Kapitány–Rohr, 2014).

Magyarország igen későn csatlakozott be az Európát jellemző Kelet-Nyugat irányú vándorlási áramlásokba (Blaskó, 2016). A rendszerváltás időszakában a kelet európai régióban szabaddá váltak az országhatárok és megszűntek az ország elhagyásával kapcsolatos korlátozások. Így az országok, már eltérő mértékben, de bekapcsolódtak a nemzetközi migrációs folyamatokba. Ebben az időszakban bár alacsony elvándorlásról és még inkább hiányzó mozgási hajlandóságról beszélhettünk, de a megnyíló kapuk hatására elindult egy kezdetleges Kelet-Nyugat irányú migrációs hullám Európán belül a fejlettebb országok irányába (Hárs, 2016).

Bár még teljes mozgási szabadságáról nem beszélhetünk a csatlakozásig, hiszen erőteljes korlátozások voltak a fogadó országok részéről a munkavállalókkal szemben. Az igazi lehetőségek az Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozásunkkal nyíltak meg, ekkor ugyanis végleg szabaddá vált a munkaerő mozgása és elindulhatott a tényleges munkavállalási célú migráció. Bár valójában még ekkor is ütközhattünk kisebb akadályokba, hiszen nem kellett megnyitni azonnal a határokat, ezeket még legfeljebb 7 évig korlátozhatták a tagállamok. Csupán az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg a munkaerőpiacát 2004 májusával, a többi ország még várakoztatta a polgárokat és kiemelkedik közülük Ausztria és Németország, akik ugyanis a végsőkig halasztották a szabad munkavállalás korlátozását és csak 2011 májusában nyitották meg kapuiukat (Moldicz, 2012).

A rendszerváltást követő években bevándorlók száma – a környező országokból érkező bevándorlókkal együttesen – jelentős mértékben meghaladta a kivándorlók számát. Ahogyan azt az 1. ábra is szemlélteti, az 1995–1998 közötti időszakban jelentősen megugrott a Magyarországra érkező külföldi állampolgárok száma, meghaladva az országot elhagyó magyar állampolgárok számát is, viszont az azt követő időszakokban, ez nagymértékben megváltozott. 1998 után rohamos mértékben nőtt a kivándorlók száma, egészen 2001-ig, vagyis nem érkezett annyi külföldi állampolgár, mint amennyi magyart „elvesztettünk”. Igaz, hogy ezek után arányuk csökkenő tendenciát mutatott, de továbbra is meghaladta a bevándorlók számát, és csak a 2004-es csatlakozás évében egyenlítődőtt ki csaknem teljesen. Így kijelenthetjük, hogy nálunk egyirányú a vándorlási folyamat és a rendszerváltás utáni időszakra jellemző jelentős bevándorlás mértéke visszaesett (Hárs, 2016). A Munkaerőpiaci Tükör jelentéséből az is kiderül, hogy a visszavándorlók túlnyomó részében nyugdíjcélu visszaérkezéséről beszélhettünk. Arányait tekintve, a visszatérők aránya 1,34 volt a kivándorlókéhoz képest – az ENSZ adatbázisa alapján. (Horváth, 2016)

1. ábra: A Magyarországról kivándorlók és Magyarországra bevándorlók száma a rendszerváltástól az Unióhoz való csatlakozásig, 1990–2004 (fő)

Forrás: Saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A mobilitás mindig kiemelt jelentőséggel bírt, ám egyre aktuálisabbá válik. Intenzitásában különböző mélységű hullámvölgyek tapasztalhatók, amelyeket eltérő, többnyire gazdasági hatások váltottak ki. Ezek alatt értjük elsősorban a 2004-es Unióhoz való csatlakozásunkat, a jelentős 2008-as gazdasági válságot, valamint az évek során bekövetkezett korlátozások feloldását.

A 2008-as pénzügyi és gazdasági válság következtében, az uniós mobilitás mértéke és iránya jelentős mértékben megváltozott. Az ennek hatására bekövetkezett nagymértékű munkanélküliség 41%-kal szorította vissza a vándorlást a 2009-2010-es években Andor László (Andor, 2014/b) szerint. Az euroövezeti válság elmélyülése hatására, újra felélénkült a mobilitási vágy, ami tovább növelte a vándorlást. Ebben az időszakban Magyarország a 4. helyen állt, 58%-ával, Görögország, Spanyolország és Írország mögött (Andor, 2014/b). Az orvosok nagymértékű elvándorlása után, napjainkra a felsőfokú végzettségűek elmenetele jelenti a problémát. Míg 2007-2008-as időszakban 27% rendelkezett valamilyen felsőfokú végzettséggel, addig számuk 2011-2012-re 44%-ra növekedett. (Andor, 2014/a)

A magyar állampolgárok elvándorlásának irányát tekintve Ausztria, Egyesült Királyság és Németország emelkedik ki a célországok közül. (1. táblázat).

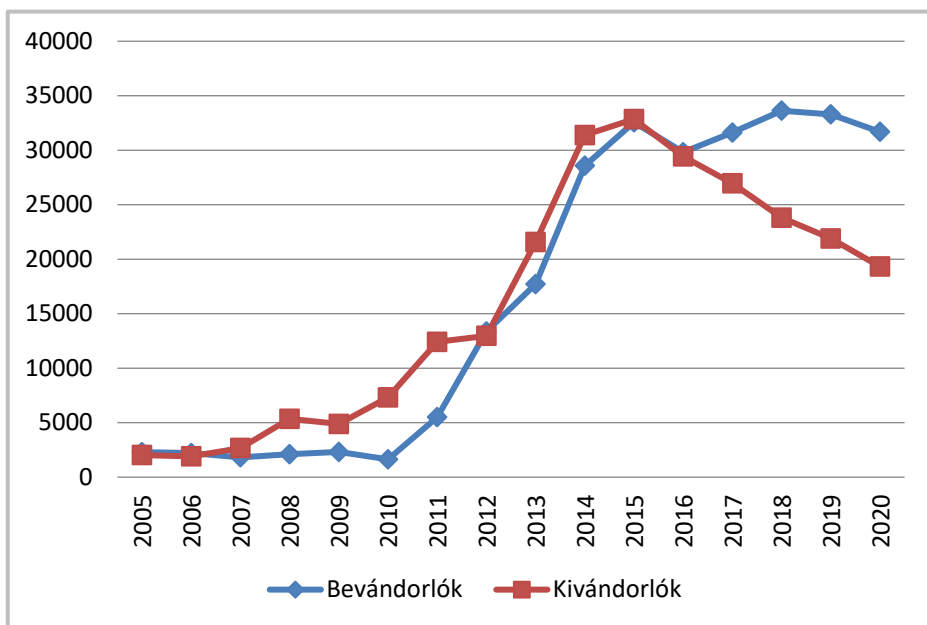
1. táblázat: Magyar állampolgárok száma az egyes európai országokban

Ország	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Ausztria</i>	1 077	2 814	2 762	5 159	7 322	7 843	7 663	7 581	7 200	7 447	7 179
<i>Németország</i>	1 038	3 310	4 243	6 815	10 699	11 248	9 515	8 606	7 224	6 120	5 255
<i>Egyesült Királyság</i>	2 996	3 417	3 328	5 532	7 260	7 169	6 019	4 619	3 516	2 801	1 853
<i>Egyéb</i>	2 207	2 872	2 631	4 074	6 104	6 592	6 228	6 151	5 868	5 532	5 035
Összesen	7 318	12 413	12 964	21 580	31 385	32 852	29 425	26 957	23 808	21 900	19 322

Forrás: KSH adatok

Megvizsgálva, hogy a bevándorlások száma ellensúlyozza-e a kivándorlók számát a csatlakozás utáni időszakban azt tapasztaljuk, hogy az Unióhoz való csatlakozásunk után ismét a hozzánk érkező külföldi állampolgárok mértéke haladta meg a Magyarországot elhagyó magyar állampolgárokét. 2007-től fokozatosan emelkedni kezdett az országot elhagyók száma, de a 2008-2009-es válság hatása érezhető volt. Ekkor ugyanis nem jelentősen, de visszaesett a kivándorlás. Ez a hatás ugyanúgy a Magyar-

országgra érkezők körében is jelentkezett, 1 éves csúszással. Miután a válásból való kilábalás folyamata elindult minden ország esetében ugrászerű változás következett be a vándorlás tekintetében. 2012-ben volt ismét olyan alkalom, mikor a bevándorlók mértéke meghaladta a kivándorlókét, de csak alig észrevehetően, utána szinte párhuzamosan haladtak egymás mellett egészen 2015-ig. Ekkor már megduplázódott a vándorlók száma a kezdeti szakaszhoz képest. A kivándorlók tekintetében itt jutottunk el a csúcra, innentől egészen napjainkig fokozatosan csökken a hazánkban elvándorlók száma, ellentétben a hazánkba érkezőkkel, akiknél csak egy kezdeti visszaesés figyelhető meg és a következő évtől szintén növekedett a számuk.

2. ábra: A Magyarországról kivándorlók és Magyarországra bevándorlók száma az Unióhoz való csatlakozás után, 2005–2020 (fő)

Forrás: Saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A magyar állampolgárok külföldön tartózkodásáról rendelkezésünkre álló kutatások közül kiemelkedik az Életünk Fordulópontjai kutatás a Népeségtudományi Kutatóintézet vizsgálata, mely a 18–49 életév közötti személyekre terjed ki, akik Magyarországon bejelentett lakcímmel rendelkeznek. A kutatás 2012 novembere és 2013 februárja között zajlott le

és közel 8900 fős mintán alapszik. A kutatás során a fő cél a külföldre távozási szándék és azok megvalósulásának vizsgálata volt (Blaskó–Gödri, 2016).

A másik hasonló időben zajlott kutatás a ‘MAGYAROK KÜLFÖLDÖN’ című kezdeményezés, mely a SEEMIG projekt keretein belül valósult meg és szintén a Népeségtudományi Kutatóintézethez köthető. Ez már egy részletesebb kutatás volt, mint az Életünk Fordulópontjai, mely 1606 kivándorló adatait tette közzé (Blaskó–Gödri, 2014). A SEEMIG vizsgálat a 20-59 kor közötti magyar állampolgárságú személyekre terjedt ki, az 1989 után kivándorlók (1198 fő) és az 2009 után (618 fő) kivándorlók csoportjára. Fontos kiemelni, hogy a SEEMIG projekt az ingázó magyarokra nem terjed ki, így ezek nem torzítják az eredményeket (Blaskó–Gödri, 2016).

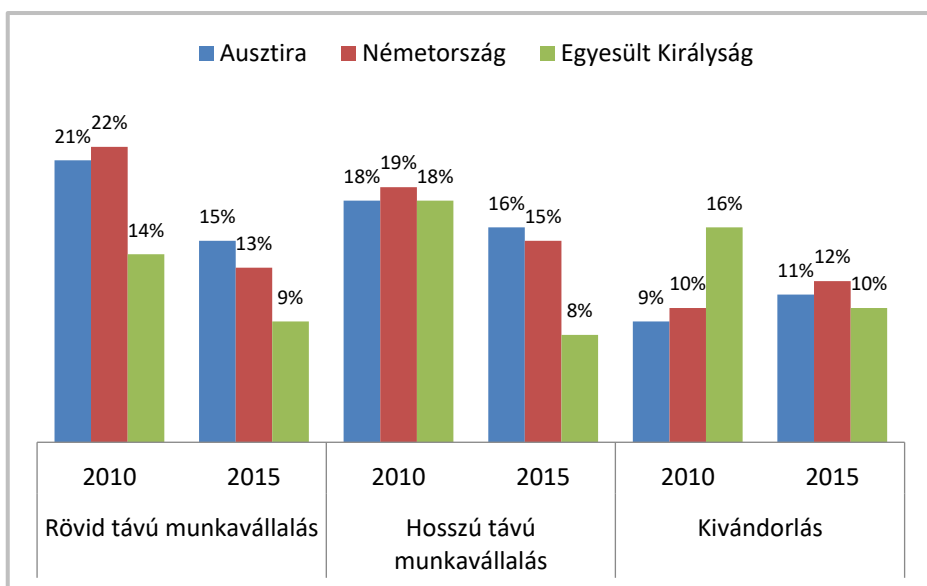
Az már a 70-es években is kiderült, hogy a legtöbben munkavállalási szándékkal hagyják el saját országukat és maradnak hosszabb távon külföldön, ahogyan azt Piore (1979) is megfogalmazta. Nagyon sok esetben a jobb megélhetés, a jobb kereseti lehetőség lebeg az emberek szeme előtt, amikor a külföldi munkavállalásról esik szó. A KSH munkaerő-felmérése (MEF) a külföldi munkavállalásban szerepet játszó tényezőket és azok hatását elemzi. A MEF olyan munkavállalókat keresett fel, akik bár külföldön dolgoznak, de bejelentett lakcímük révén még Magyarországhoz kötődnek. A felmérésben kiemelt szerepet kapott Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság. A tanulmány nem tudta kiszűrni az ingázókat, ezért azok száma is hozzátevődik a kint élő magyar állampolgárokhoz, valamint, mivel még Magyarországhoz kötődnek, ezért nyilvánvaló, hogy ezek az emberek inkább a környező országokat célozzák meg, és a távolabb lévő tagállamokra csak kevesebben mernek vállalkozni (Hárs–Simon, 2016).

A magyar munkaerő mobilitása

A magyar emberek körében elsődleges mobilitási célpont Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság. Bár Ausztria esetében nem egyértelmű a helyzet, hiszen közelsége miatt nagyon sokan csak ingáznak az itthoni lakhelyük és az ott lévő munkahelyük között, és sok esetben a tanulmányok nem tudják kiszűrni ezt a jelenséget. A DWP (Department for Work and Pensions, 2016) adatbázisból kiderül, hogy Magyarországról Németország után, az Egyesült Királyságba vándorolnak ki legtöbben.

A Tárki (2016) által közzétett adatok rámutatnak arra, hogy 2010-ben többséget jelentett az Ausztriába, Németországba és az Egyesült Királyságba való migrációs szándék a többi országhoz képest. Bár 5 év elteltével csökkenésről számoltak be, hiszen az összűlyük látványosan csökkent – kivéve a kivándorlás esetében, ott nem annyira jelentős a változás – ami annyit jelent, hogy a kivándorlók számára más célországok is előnyösek, de még mindig ők képezik a Top 3 desztinációt. Igaz az Egyesült Királyság népszerűsége valamelyest visszaesett Ausztriához és Németországhoz képest (Sik, 2015) (3. ábra).

3. ábra: A migrációs szándék iránya a tervezett mobilitás időtávja szerint, 2010 és 2015 (%)

Forrás: Tárki (2016)

A ténylegesen kivándoroltakról szóló adatok is azt mutatják, hogy a vándorlási áramlások ezekbe az országokba irányulnak. A magyar állampolgárságúak arányai az EU-27 többi tagállamaihoz viszonyítva azt tükrözik, hogy nem csupán számuk, de arányuk is növekszik évről évre. A 2. táblázat jól szemlélteti, hogy a magyarok számára Németország jelenti az elsődleges célpontot a munkavállalás szempontjából, majd ezt követi az Egyesült Királyság és végül Ausztria. Ez a trend a napjainkra sem változott és bár a számok jóval magasabbak a 2012-es adatokhoz képest Ausztria és Németország esetében, a népszerűségi sorrend változatlan maradt.

2. táblázat: Ausztriában, Németországban és az Egyesült Királyságban lévő magyar állampolgárságúak száma, 2012–2021

	Ausztria	Németország	Egyesült Királyság
2012	29 832	107 398	50 000
2013	37 004	135 614	73 000
2019	82 712	211 740	98 000
2020	87 516	211 460	105 000
2021. június	91 395	n.a.	116 000

Forrás: Saját szerkesztés a Német Statisztikai Hivatal (Destatis Statistisches Bundesamt), az Osztrák Statisztikai Hivatal (Statistik Austria) és az Egyesült Királyság Statisztikai Hivatala (UK Statistics Authority) adatai alapján

Moreh Christian (2016) az Egyesült Királyságban élő magyar bevándorlókról gyűjtött össze adatokat. Ebben a statisztikai jelentésben már 94 ezer magyar állampolgárságú személyről számolnak be, mely a 2011-es népszámláláskor mért adatok kétszeresét jelenti. Munkaerőpiaci státuszukat tekintve 82,5%-uk aktív munkavállaló volt, az ILO adatai szerint 4,7%-ot képviseltek a munkanélküliek, valamint a maradék 12,8% az inaktívakat jelentette, azaz a tanulókat, nyugdíjasokat és egyéb nem dolgozó személyeket. (Moreh, 2016) Sajnos az Ausztriában és Németországban élő magyar állampolgárokról nincsenek ilyen átfogó statisztikai elemzések, mint az Egyesült Királyság esetében.

A kutatás módszertana

Kutatás célszágai Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság. A célcsoportot az aktív keresőképes munkavállalók jelentették, akik a 3 ország valamelyikében élnek és dolgoznak. A kutatás hipotézisei az alábbiak:

- A magasabb iskolai végzettségük körében kisebb az esélye annak, hogy a végzettségnek megfelelően találnak munkát.
- A külföldi munkavállalással kapcsolatos elvárások és a későbbi megvalósulás között jelentős eltérések tapasztalhatók a befogadó ország, a nem, az iskolai végzettség, illetve a mobilitási programban való részvétel változók mentén.
- Továbbá, hogy a kinti munkavállalással kapcsolatos elvárások és a későbbi teljesülés különbsége nagymértékben befolyásolja a kint maradási szándékot.

Az elemzés során az elégedettségek átlagértékeit hasonlítottuk össze különböző részminták esetén. Ehhez a teljesülés értékekből kivontuk az elvárás értékét, így kaptuk meg az elégedettség változókat. Ahol pozitív értékeket kaptunk a kivonás után, ott a teljesülés magasabb volt, mint az elvárás, míg a negatív értékek esetében az elvárás magasabb volt, mint amit a gyakorlatban realizálni tudtak.

A kutatásadatgyűjtési módszere online kérdőív volt. A célcsoport egy közösségi oldal különböző csoportjaiba került bele, olyan csoportokba, amelyek az adott országban élő magyarokat tömöríti:

- Ausztriai Magyarok Közössége,
- Angliában élő magyarok,
- Nürnbergi magyarok,
- Liverpooli magyarok,
- Bécsi munkalehetőségek,
- Manchesteri magyarok,
- Salzburgi magyarok,
- Angliai magyarok – az Egyesült Királyság területén élő magyarok közössége,
- Bristol-i magyarok,
- Müncheni magyarok,
- Németországi magyarok,
- Angliában magyarok – Cambridge, Peterborough, Corby, Wisbech,
- Németországi Magyarok Együtt Egymásért,
- Ausztriában élő és dolgozó magyarok.

A kutatás 2017. február 19. és 2017. február 26. között zajlott, ami idő alatt összesen 1219 választ érkezett. Adattisztítás után 1208 értékelhető válasz maradt. Ausztriából 369 kitöltés érkezett, amelyből 253 nő és 116 férfi volt a kitöltők között. Németországból 504, 300 női és 204 férfi válasszal. Míg az Egyesült Királyságból összesen 335 válasz, 225 nő és 110 férfi megoszlásban.

Mindhárom országból a 20-29 kor közöttiek töltötték ki a legtöbben. A Németországból érkezett kitöltések között a legidősebb válaszadó 69 éves, Ausztriából és az Egyesült Királyságból egyaránt 63 éves volt a legidősebb kitöltő (3. táblázat).

3. táblázat: A minta korösszetétele

	Németország		Ausztria		Egyesült Királyság	
	fő	%	fő	%	fő	%
18-19	5	1	5	1	3	1
20-29	169	34	126	34	119	36
30-39	143	28	110	30	115	34
40-49	115	23	70	19	63	19
50-59	59	12	51	14	31	9
60-	13	3	7	2	5	1
Összesen	504	42	369	31	335	28

Forrás: Saját szerkesztés

A következőkben arra világítunk rá, hogy az ELVÁRÁS és TELJESÜLÉS változók eloszlásában milyen különbségek lehetők fel.

4. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból (N=1208)

	Rang átlagok	p
Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	(-) 393,97	<0,01
	(+) 514,00	
Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	(-) 410,46	<0,01
	(+) 444,22	
Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	(-) 439,75	0,505
	(+) 435,16	
Elégedettség a végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével teljesülés-elvárás	(-) 423,04	<0,05
	(+) 391,12	
Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	(-) 397,13	<0,01
	(+) 405,12	
Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	(-) 395,88	<0,01
	(+) 395,24	
(+): teljesülés magasabbra értékelt, mint az elvárás		
(-): teljesülés alacsonyabbra értékelt, mint az elvárás		

Forrás: Saját szerkesztés

A teljes mintán a karrier tényezőt kivéve, beigazolódott az eloszlások közötti szignifikáns különbség. Lakhatásnál esetén a pozitív tapasztalatok vannak többségben, ami az elvárásokhoz képest magasabb megvalósulást

igazolja, vagyis a mintánk jobb tapasztalatokkal rendelkezik az elvárásokhoz képest. Ugyan ez mondható el az életkörülményekkel kapcsolatban is. A végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatban azok vannak többségben, akik magasabb elvárásokkal mentek ki, és ehhez képest a megvalósulást alacsonyabbra értékelték. Szignifikánskülönbség van továbbá a fizetés és a munkakörülményekkel kapcsolatban. Míg a munkakörülmények esetében inkább az elvárások voltak magasabbak és ezek teljesülése alacsonyabb, addig a fizetéssel kapcsolatban kellemes csalódásban volt részük a válaszadóknak (4. táblázat).

Országokként vizsgálva az eredményeket az Egyesült Királyság és Németország hasonlósága rajzolódik ki. A lakhatással és életkörülményekkel kapcsolatos elvárások és azok teljesülése mind a két ország esetében szignifikánsan eltérnek egymástól, azaz az elvárásokhoz képest jobb tapasztalatokkal rendelkeznek a válaszadók.

5. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból országokként (N=1208)

			Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatos teljesülés-elvárás	Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás
UK	Rang	(-)	115,39	115,98	128,73	120,22	119,07	117,16
	átlag	(+)	145,86	122,04	127,20	116,84	113,35	115,28
	p		<0,01	<0,01	0,494	0,971	0,513	<0,01
DE	Rang	(-)	155,48	165,65	184,23	172,25	166,76	167,76
	átlag	(+)	224,49	195,14	193,69	155,85	170,98	156,74
	p		<0,01	<0,01	0,576	0,099	0,229	0,105
AT	Rang	(-)	127,55	131,79	126,95	131,25	111,92	111,47
	átlag	(+)	145,10	128,98	115,58	119,17	121,52	124,04
	p		<0,01	<0,01	0,232	<0,05	<0,01	<0,01

Forrás: Saját kutatás

Az Ausztriában dolgozók esetében a karriert kivéve minden esetben szignifikáns különbségről beszélhetünk. A lakhatással kapcsolatos vélemények esetén az elvárások felülmúlták azok teljesülését. Ugyan ez mondható el a fizetés és a munkakörülmény kapcsán is. Összességében több szempont szerint a megvalósulás túlszárnyalta a kezdeti elvárásokat, de találkozhattunk olyanokkal is, ahol ennek ellenkezője tapasztalható, az Egyesült Királyságban például a munkakörülménnyel kapcsolatos tapasztalatok nem az elvárásoknak megfelelően alakultak, míg Ausztriánál az életkörülménnyel és a végzettségnek megfelelő munkakör betöltése kapcsán éreztek hasonlóságot a megkérdezettek (5. táblázat).

Nemek szerint vizsgálva is különbségeket tapasztaltunk a vizsgálat során. A lakhatás és az életkörülmény esetén a megvalósulása magasabb mind a nők, mind pedig a férfiak esetében. A karrier esetén nem jelent meg szignifikáns eltérés, vagyis a kezdeti elvárásoknak megfelelően alakult a kivándorlók karrierje. A betöltött munkakörrel kapcsolatban a nők magasabb elvárással indultak el, mint amit meg tudtak valósítani. A munkakörülmények esetén is szignifikáns különbség van az elvárások és ezek teljesülése között, méghozzá a jobb tapasztalatok javára. A férfiak körében a fizetés és a munkakörülmény esetén is jelentek meg eltérések, ám előbbiben jobban teljesítettek a férfiak, mint azt gondolták, míg utóbbinál a – nőekkel ellentétben – a negatív tapasztalatok voltak túlsúlyban (6. táblázat).

6. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból nemenként (N=1208)

			Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatos	Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás
Nő	Rang	(-)	254,14	257,28	281,88	284,61	262,06	259,75
	átlag	(+)	333,72	286,29	279,99	267,15	263,82	260,18
	p		<0,01	<0,01	0,152	<0,01	0,159	<0,01
Férfi	Rang	(-)	140,08	154,23	158,27	137,62	135,43	136,77
	átlag	(+)	180,78	158,47	155,88	126,41	141,65	135,52
	p		<0,01	<0,01	0,412	0,487	<0,05	<0,01

Forrás: Saját kutatás

7. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból iskolai végzettség szerint (N=1208)

			Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatos teljesülés-elvárás	Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás
8 általános	Rang	(-)	11,10	13,50	13,62	14,29	11,50	10,50
	átlag	(+)	16,38	13,50	19,90	11,76	16,75	15,75
	p		<0,01	0,085	<0,05	0,151	0,136	<0,05
szakmunkás	Rang	(-)	84,57	83,19	84,75	75,70	78,71	70,55
	átlag	(+)	104,86	95,04	91,70	74,17	84,35	84,18
	p		<0,01	<0,01	0,168	0,300	<0,05	<0,01
érettségi	Rang	(-)	117,24	124,93	131,55	127,16	124,54	128,09
	átlag	(+)	159,10	134,92	132,44	126,86	121,63	115,71
	p		<0,01	<0,01	0,919	0,361	0,498	0,196
OKJ	Rang	(-)	60,48	62,42	72,26	77,08	69,38	73,12
	átlag	(+)	84,56	79,01	72,79	71,55	72,20	68,30
	p		<0,01	<0,01	0,402	0,268	0,079	<0,01
főiskola	Rang	(-)	86,03	85,54	94,23	95,44	81,78	85,67
	átlag	(+)	104,27	86,15	78,98	72,70	75,30	79,17
	p		<0,01	<0,01	0,110	<0,01	0,754	0,313
egyetem	Rang	(-)	33,00	39,20	42,16	35,20	32,59	29,88
	átlag	(+)	45,76	37,07	37,73	33,13	32,43	30,92
	p		<0,01	<0,01	<0,05	<0,05	0,521	0,140

Forrás: Saját szerkesztés

Az iskolai végzettség mentén vizsgálva a kérdést lényeges eltérések tapasztalhatók. A 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők esetén, a tapasztalatok felülmúlják az elvárásokat a lakhatási helyzetükkel kapcsolatban. Az életkörülmények esetén ez az egyetlen csoport, amelyik reálisan tudta megítélni a kimenetel előtt a várható életkörülményeket. A karrier esetében szintén először mutatkozik szignifikáns különbség. Az alacsony iskolai végzettségűek karriercéljaikat magasabb szinten sikerült

megvalósítani, mint amilyen elvárásokkal vágtak neki a külföldi munkavállalásnak. A munkakörülmények esetén is tapasztalható eltérés, mégpedig a pozitív tapasztalatok javára.

A szakmunkás végzettséggel rendelkezők több szempont szerint pozitív csalódást éltek át. A lakhatás, az életkörülményekben, a fizetésben és a munkakörülmények esetén alacsonyabb elvárásokkal indultak neki az útnak, mint amit később realizálni tudtak. A munkakörülmények esetén érdemes megfigyelni az elvárás és a későbbi megvalósulás közötti jelentős szakadékot.

A magasabb végzettség felé haladva, egyre inkább a csalódottság kerül előtérbe. Az egyetemi diplomát szerzettek körében kimutatható volt a szignifikáns eltérés több tényező mentén is. Ők csak a lakhatási körülményekről számoltak be pozitív tapasztalatról. A többi tényező esetén a negatív oldal felé billent el a mérleg, legjelentősebb mértékben a karrierlehetőségekkel voltak elégedetlenek (7. táblázat).

8. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból annak függvényében, hogy kapott-e segítséget az illető (N=1208)

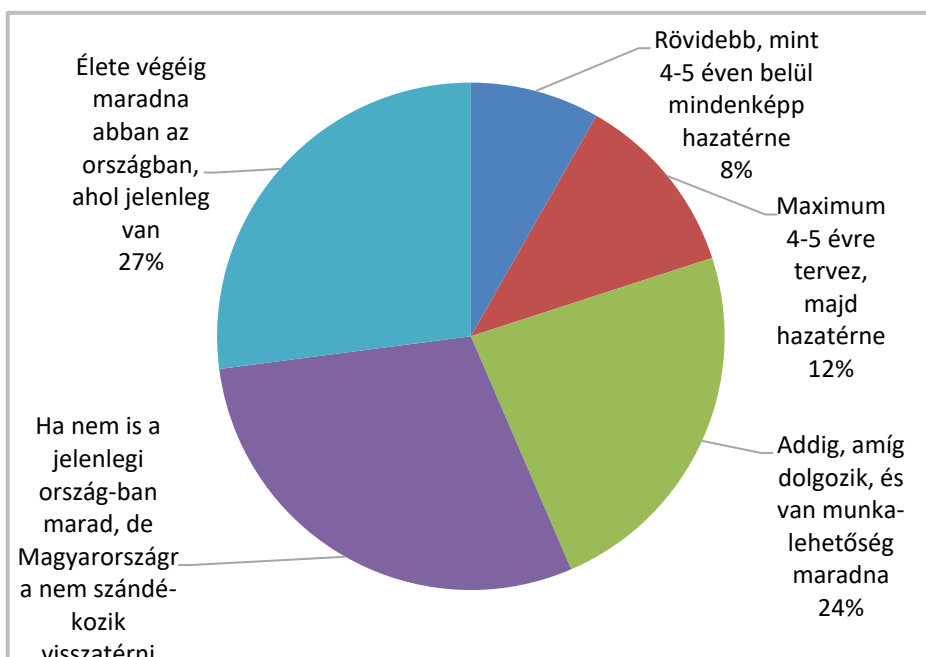
			Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatos teljesülés-elvárás	Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás
Kapott-e segítséget	Igen	Rang (-)	203,89	202,99	251,87	237,10	214,95	210,06
		átlag (+)	290,08	242,41	238,81	224,48	231,19	221,99
		p	<0,01	<0,01	0,324	<0,01	<0,01	<0,01
	Nem	Rang (-)	192,29	206,56	188,41	186,85	182,13	186,52
		átlag (+)	224,39	202,49	196,72	167,42	174,42	174,09
		p	<0,01	<0,01	0,919	0,506	0,419	<0,01

Forrás: Saját szerkesztés

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a külföldön munkát vállalók kaptak-e valamilyen segítséget. Azoknál, akik kaptak, a karriert kivéve az összes tényezőnél beigazolódott a szignifikáns eltérés. A lakhatás kapcsán

volt a legnagyobb az eltérés a teljesülés javára, majd ezt követte az élet-körülmény, ahol ugyancsak nagy differenciáról beszélhetünk. A betöltött munkakör esetén már az elvárások voltak magasabbak, de a fizetéssel és a munkakörülményekkel kapcsolatban a válaszadók jobb tapasztalatot szereztek, mint amire számítottak (8. táblázat).

A kapott válaszokat elemeztük aszerint is, hogy szándékoznak-e hazatérni a külföldön dolgozó magyarok. A 4. ábra szemlélteti, hogy a válaszadók majdnem fele mindenképp külföldön maradna valamilyen formában, és csak 17% nyilatkozta azt, hogy bizonyos idő után biztosan hazatér.

4. ábra: A kint maradási szándék megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

A 9. táblázatban megvizsgáljuk, hogy a hazatérési szándékot miképp befolyásolja az elvárások és azok teljesülésének megítélése. Azok a válaszadók, akik rövidebb, mint 4-5 éven belül hazatérnének (80 fő) a lakhatással és a betöltött munkakörrel kapcsolatban volt kimutatható eltérés, mégpedig az elvárások mértéke volt magasabb.

Akik körülbelül 4-5 évet terveznek kint maradni, már több esetben is beigazolódott szignifikáns eltérés. A lakhatás és az életkörülmény kapcsán itt is ugyan az mondhatók el, mint majdnem minden esetben, hogy a megvalósulás túlszárnyalta a kezdeti elvárásokat.

Akik azt nyilatkozták, hogy mindenképpen kint maradnak, de ha úgy adódik, akkor a jelenlegitől eltérő országban is el tudják képzelni jövőjüket, itt jó tapasztalat mutatkozott meg a lakhatással kapcsolatban, s a különbség mértéke jelentős. Az életkörülményekkel kapcsolatban, a fizetés szempontjából és a munkakörülmények esetében jobb tapasztalatokról számoltak be a válaszadók, mint amilyen kezdeti elvárással indultak neki a külföldi munkavállalásnak.

9. táblázat: Elvárások és azok teljesülése közötti különbségek különböző nézőpontokból annak függvényében, hogy szándékozik-e hazatérni a válaszadó (N=1208)

			Lakhatással kapcsolatos teljesülés-elvárás	Életkörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Karrierrel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Végzettségnek megfelelő munkakör betöltésével kapcsolatos teljesülés-elvárás	Fizetéssel kapcsolatos teljesülés-elvárás	Munkakörülménnyel kapcsolatos teljesülés-elvárás
<i>Rövidebb, mint 4-5 éven belül mindenképp hazatérne</i>	Rang átlag	(-)	35,72	33,20	30,67	31,29	32,25	26,30
		(+)	34,06	25,89	33,78	24,50	24,71	24,10
	p		<0,01	0,269	0,509	0,055	0,973	0,383
<i>Maximum 4-5 évre tervez, majd hazatérne</i>	Rang átlag	(-)	44,64	43,38	50,50	39,72	44,64	49,59
		(+)	48,18	47,23	42,15	47,46	37,62	37,41
	p		<0,01	<0,01	<0,05	0,600	0,700	0,638
<i>Addig, amíg dolgozik, és van munkalehetőség maradna</i>	Rang átlag	(-)	83,33	81,30	86,20	86,42	84,19	72,88
		(+)	104,67	91,25	79,76	76,69	78,61	74,71
	p		<0,01	<0,01	0,614	0,093	0,224	<0,05
<i>Ha nem is a jelenlegi országban marad, de Mo.-ra nem</i>	Rang átlag	(-)	90,41	100,26	114,89	114,16	89,90	98,40
		(+)	133,54	111,55	115,11	104,07	108,17	112,71
	p		<0,01	<0,01	0,872	0,766	<0,05	<0,05
<i>Élete végéig maradna abban az országban, ahol jelenleg van</i>	Rang átlag	(-)	78,41	85,97	86,78	89,09	81,07	83,75
		(+)	121,76	101,13	95,21	93,76	101,90	94,68
	p		<0,01	<0,01	<0,05	0,492	<0,01	<0,01

Forrás: Saját szerkesztés

Azok, akik mindenképpen a jelenlegi országban maradnának, szinte minden esetben a megvalósulás értékelése volt magasabb, ebben a csoportban találjuk a leglényegesebb különbségeket.

A 10. táblázatban az összesített eredményeket követhetjük nyomon. Ausztriában a legelégedettebbek a vizsgálatban részt vevők, őket követik az Angliában élők, bár nem sokkal előzik meg Németországot. Viszont az eredményeket úgy értelmezhetjük, hogy ahol a legkisebb az átlag, ott jobban fel tudták mérni, hogy milyen elvárásokat állíthatnak fel, legalábbis közelebb érezték a megvalósulást az elvárásokhoz képest. Ebben az esetben a Németországba kivándorlók közelebb tudták hozni a számításaikat a valódi tényekhez, majd őt követte az Egyesült Királyság.

10. táblázat: A teljesülés és elvárásközötti különbségek átlagai

		Teljes minta	Német-ország	Ausztria	Egyesült Királyság
		A különbségek átlagai			
<i>Elégedettség</i>	<i>Lakhatás</i>	1,73	1,75	1,76	1,67
	<i>Életkörülmény</i>	0,97	0,94	1,11	0,84
	<i>Karrier</i>	-0,05	0,04	-0,11	-0,12
	<i>Munkakör</i>	-0,25	-0,28	-0,44	-0,01
	<i>Fizetés</i>	0,16	0,07	0,34	0,07
	<i>Munkakörülmény</i>	0,29	0,10	0,48	0,35
Összesített különbségek átlaga		0,475	0,436	0,523	0,467

Megjegyzés: +: ahol a teljesülés magasabb, mint az elvárás; -: ahol az elvárás magasabb, mint a teljesülés

Forrás: Saját kutatás

Összegzés

A külföldi munkavállalással kapcsolatos elvárások és a későbbi megvalósulás között jelentős eltérések tapasztalhatók a befogadó ország, a nem, az iskolai végzettség, illetve a mobilitási programban való részvétel változók mentén. Ez az állítás részben igazodott be. Hiszen a lakhatás és az életkörülmény esetén szignifikáns volt az eltérés, ezen kívül azonban csak egy-egy esetben mutatkozott szignifikáns különbség.

A feltételezés, miszerint a kinti munkavállalással kapcsolatos elvárások és a későbbi teljesülés különbsége nagymértékben befolyásolja a kint maradási szándékot, szintén részben igazolódott be.

Kutatásunkban rávilágítottunk arra, hogy milyen kihívásokkal találja magát szembe az, aki külföldön vállal munkát magyarként, honnan várhat segítséget, milyen tényezők játszanak szerepet abban, hogy az ember elgondolkodjon a kivándorlásról és ezek mennyire vihetnek előre a kint tartózkodás ideje alatt. A más országokban élők nagy száma bizonyítja, hogy többségüknek teljesülnek a kinti munkavállaláshoz fűzött reményeik és úgy térnek vissza Magyarországra, hogy nem bánták meg, hogy meghozták ezt a döntés és elégedettek az addigi életükkel. Ezen ismeretek nagy segítséget nyújthatnak azok számára, akik hasonló súlyos döntések előtt állnak, de még nem érzik magukban a kellő elkötelezettséget, hogy belevágjanak a külföldi munkavállalásba.

A külföldi munkavállalás során tehát számolnunk kell azzal az eshetőséggel, hogy a végzettségünkhöz képest alacsonyabb képzettségi szintet igénylő pozíciót tudunk csak betölteni. Az a tény, hogy részesei voltunk tanulmányaink során valamilyen mobilitási programnak, még nem biztosíték arra, hogy reálisan tudjuk felmérni a fogadó országban várható tapasztalatokat. Ebben segítségünkre lehet az, ha igénybe veszünk olyan segítségeket, amelyek biztos információkat tudnak szolgáltatni számunkra. Ilyen lehet például a külföldi munkavállalást támogató itthoni szervezet, közvetítő iroda. Ezeket a tapasztalatok szerint nagyon kevesen veszik igénybe, vagy egyáltalán nem is tudnak létezésükről. Ezek segítségével olyan igényeket fogalmazhatunk meg magunkban, amelyek később megvalósulnak. Az eredmények ugyanis azt mutatják, hogy sok esetben hatalmas szakadékok tátong az elvárások és a kint megtapasztalt élmények között.

Irodalom

- Andor, L. (2014/a): Munkaerő mobilitás az EU-bővítés után. In: *Közgazdasági szemle*, LXI. évfolyam, 526 p., pp. 363-372.
- Andor, L. (2014/b): Munkaerő mobilitás Európában – Mítosz és valóság. <http://www.munkaugyiszemle.hu/munkaero-mobilitas-europaban-mitosz-es-valóság-andor-laszlo-eloadasa-corvinus-egyetemen>
Letöltés ideje: 2016.10.29.
- Blaskó, Zs. – Gödri, I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. In: *Demográfia*, 57. évfolyam, 4. szám, 350 p., pp. 271-307.
- Blaskó, Zs. – Gödri, I. (2016): A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükör*.

- MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 59-72.
- Blaskó, Zs. (2016): Közelkép – Nemzetközi vándorlás. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükrő*. MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 33-39.
- DWP (2016): National Insurance Number (NINo) Registrations to Adult Overseas Nationals Entering the UK. Department for Work and Pensions. Online adatbázis.
- Hárs, Á. – Simon, D. (2016): A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükrő*. MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 72-86.
- Hárs, Á. (2016): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükrő*. MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 39-54.
- Horváth, Á. (2016): Visszatérő kivándorlók. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükrő*. MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 109-116.
- Kapitány, B. – Rohr, A. (2014): Kivándorlás Magyarországról – egy új becslési eljárás eredményei. In: Spéder, Zs. (szerk.): *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 295 p., pp. 67-85.
- Moldicz, Cs. (2012): A változó Európai Unió. Typotex Elektronikus Kiadó Kft., 210 p.
- Moreh, C. (2016): Magyar bevándorlók az Egyesült Királyságban: demográfiai, földrajzi és szociológiai körkép. In: Blaskó, Zs. – Fazekas, K. (szerk.): *Munkaerő piaci tükrő*. MTA Közgazdaság- és regionális tudományi kutatóközpont Közgazdaság-tudományi intézet, Budapest, 284 p., pp. 68-71.
- Sik, E. (2015): Migrációs potenciál Magyarországon 1993–2015. Tárki. http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150511_migracio.html
Letöltés ideje: 2017.03.11.
- Tárki (2016): Tárki Monitor és Omnibusz-felvételek.

A magyar fiatalok külföldi mobilitási tervei¹

International migration plans of Hungarian young people

Ruff Tamás²

Absztrakt

Magyarországban a nemzetközi vándorlással kapcsolatos kutatások a tudományban és a közéletben is nagy figyelmet kaptak az utóbbi tíz évben. A magyar 15-29 éves fiatalok körében négyévente végzett nagymintás kutatás egyik fontos témája ez. Jelen tanulmány az utolsó adatfelvétel adatai alapján elemzi a fiatalok külföldi mobilitási terveit, összehasonlítva a korábbi adatokkal. Az adatfelvétel a 15-29 év közötti Magyarországon élő fiatalok 8000 fős reprezentatív mintáján készült, kérdezőbiztosok segítségével személyes megkeresés útján.

A kutatás egyik legfőbb eredménye, hogy csökkent azoknak a fiataloknak az aránya, akik több évre vagy végleges letelepedés céljából külföldre szeretnének menni, valamint nőtt azoknak az aránya, akik azért nem szeretnének másik országba menni, mert itthon is boldogulnak.

Kulcsszavak: migráció, fiatalok, Magyarország

Abstract

Research on international migration in Hungary has received much attention in science and public life in the last ten years. This theme is an essential topic of large-sample research carried out every four years among young Hungarians aged 15-29. This study analyses young people's migration plans abroad compared to 2016 and 2020 survey data. The data came from a representative sample of 8,000 people aged 15-29 in Hungary.

One of the main results of the research is that the proportion of young people who want to go abroad for several years or permanent settlement has decreased, and the group of those who do not want to go to another country because they also manage at home has increased.

Keywords: international migration, youth, Hungary

---

¹ A tanulmány a szerző *Mobilitási tervek és gyakorlatok* című tanulmányának feldolgozásával készült (Ruff, 2021)

² Kutatási igazgató, Magyar Városkutató Intézet Székesfehérvár
PhD-hallgató, Soproni egyetem Széchenyi István Doktori Iskola

A magyarországi ifjúságkutatások rövid története

A magyar fiatalok élethelyzetének megismerésére már a rendszerváltás előtt születtek kezdeményezések és kutatási programok. Az ifjúságról szóló diskurzus az 1960-as években kezdődött el. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) KB Társadalomtudományi Intézetében alakítottak ifjúságkutató csoportot, majd a hetvenes években megalakult a Kommunisták Ifjúsági Szövetsége (KISZ) KB Ifjúságkutató Csoport (Bauer–Németh–Szabó, 2017). Ezek mellett működött még a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja, a Tömegkommunikációs Kutatóintézet, illetve az Ifjúsági Lapkiadó Vállalatnál (ILV) az Információs osztály, amely folytatott ifjúsági közvélemény-kutatásokat is a rendszerváltás előtt. A rendszerváltás után a korábbi állami szervezetek megszűntek vagy átalakultak, és megjelentek a piaci alapon működő kutatócégek, amelyek profiljában kismértékben jelentek meg ifjúságkutatási célok. A fiatalok életvitelével kapcsolatos kutatásokat ebben az időszakban főleg egyetemek, minisztériumi vagy nonprofit kutatóintézetek végeztek (Székely, 2017).

A magyar ifjúságkutatások történetében az ezredforduló hozott fordulatot. Az Ifjúsági és Sportminisztérium által 2000-ben alapított Nemzeti Ifjúságkutató Intézet elindította a négyévente megszervezésre kerülő nagymintás ifjúságkutatási programot. A kutatás a 15-29 éves korosztályt vizsgálja 8000 fős mintán. A következő évben végezte ez az intézet a MOZAIK 2001 elnevezésű kutatást, amely 15-29 éves határon túli magyar és a velük egy térségben élő többségi nemzethez tartozó fiatalokat vizsgálta. Az intézet a következő években többször átalakult (2005-től a Mobilitás Ifjúságkutató Iroda, majd az NCSSZI Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet keretein belül Gyermek- és Ifjúságkutatási Főosztály néven működött), de a megváltozott keretek között is elkészítették az Ifjúság 2004 és Ifjúság 2008 elnevezésű kutatási programokat az aktuális kormányzat megrendelésére.

Az első három hullám után változás történt, a kutatási program átkerült két magáncéghez, a Társadalomkutatóhoz és Kutatópont Kft.-hez. A kutatók állami támogatás híján piaci források bevonásával készítették el a Magyar Ifjúság 2012 elnevezésű kutatást. A 2016. évi és 2020. évi kutatás finanszírozását egy európai uniós pályázat biztosította, és újdonság volt mindkét adatfelvétel esetében, hogy a 8000 fős magyarországi minta kiegészült 4000 fős külföldi mintával is (Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján és Vajdaságban élő 15-29 éves fiatalokat kérdeztek meg reprezentatív minta alapján).

A magyar fiatalok mobilitási tervei

Jelen tanulmányban a fent részletezett nagymintás ifjúságkutatás utolsó három adatfelvételének adatai alapján szeretném elemezni és bemutatni a Magyarországon élő 15-29 éves magyar állampolgárok mobilitási tapasztalatait és jövőbeni szándékait.

A külföldi munkavállalással kapcsolatos adatok a magyarországi nagymintás ifjúságkutatások közül 2008 óta állnak rendelkezésre, akkor a fiatalok 5 százaléka dolgozott már korábban másik országban (Szabó–Ba-uer, 2009), 2012-re ez az arány minimális mértékben növekedett, azóta csökkenő tendenciát mutat (Ruff, 2013; Bokányi–Gyorgyovich–Pillók, 2018). A legutóbbi, 2020-as kutatás során a 15-29 éves magyarországi fiatalok 3,5 százaléka rendelkezett külföldi munkatapasztalattal (1. ábra).

A szociodemográfiai jellemzők alapján megállapítható, hogy az életkor mentén szignifikáns eltérés tapasztalható. A 15-19 évesek 0,6 százaléka dolgozott már korábban külföldön, a 20-24 évesek 3 százaléka és a 25-29 évesek 6 százaléka.³ Látható továbbá az is, hogy az iskolai végzettség alapján is szignifikáns kapcsolat⁴ mutatható ki, a diplomával vagy tudományos fokozattal rendelkezők 8 százaléka, valamint a szakmunkások 4 százaléka vállalt már a korábbi években munkát másik országban, az érettségizettek körében 3 százaléka, a maximum 8 általánossal rendelkezők közül pedig 1 százaléka a korábban külföldön dolgozók aránya. A tartós kapcsolatban (élettársi kapcsolatban vagy házasságban) élők közül többen dolgoztak külföldön, mint a nőtlen vagy hajadon fiatalok, valamint a gyermekkel rendelkezők között is több ilyen fiatalot találunk.

Területi különbségek is láthatók a külföldi munkatapasztalat kapcsán, az alföldi régiókban és a dél-dunántúli régióban élő fiatalok 5-6 százaléka dolgozott már másik országban, az ország más régióiban élő fiatalok körében 2-3 százaléka ez az arány.

A korábbi külföldi tanulmányok hatással vannak a külföldi munkavállalásra, szignifikáns módon jóval többen dolgoztak Magyarországon kívül azok közül, akik valaha tanultak másik országban (30 százaléka), mint azok közül, akik nem tanultak külföldön, ellenben vállaltak munkát másik országban (3 százaléka).⁵

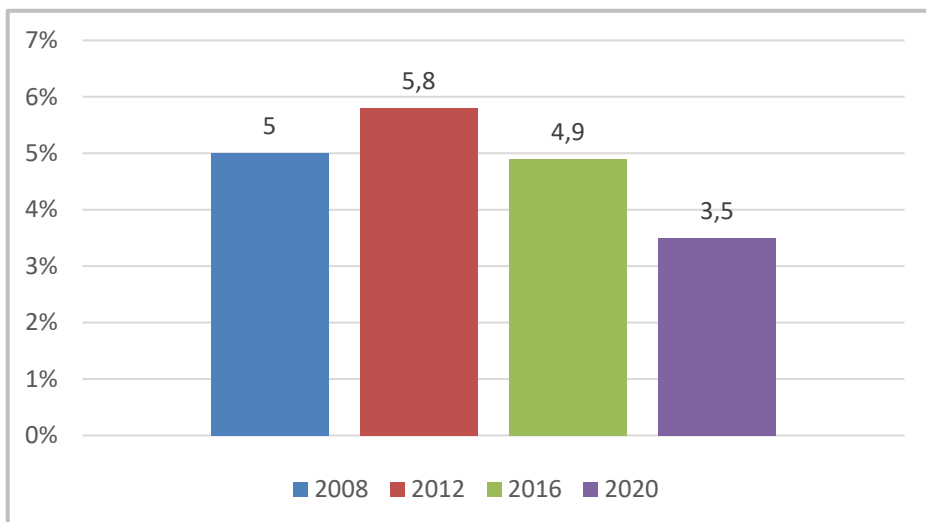
---

³ $p \leq 0,001$

⁴ $p \leq 0,001$

⁵ $p \leq 0,001$

Az idegennyelv-tudás és a korábbi külföldi munkavállalás összefüggésében szignifikáns kapcsolat van, akik beszélnek valamilyen idegen nyelvet, azok közül kétszer annyian vállaltak már eddig munkát más országban (4 százalék), mint azok közül, akik nem beszélnek más nyelven (2 százalék).⁶

($n_{2008}=8000$, $n_{2012}=8000$, $n_{2016}=8000$, $n_{2020}=8000$; az „Igen” választ adók százalékos megoszlása)

1. ábra: A külföldi munkatapasztalattal rendelkezők aránya

Forrás: saját szerkesztés

Ahogy a 2. ábrán látható, a külföldön munkát vállalók több mint fele a végzettségének megfelelő beosztásban dolgozott, ez valamivel kevesebb a négy év ezelőtti kutatás adataihoz képest. Nőtt az alacsonyabb beosztásban dolgozók aránya, míg a végzettségüknél magasabb beosztásban dolgozók aránya minimális mértékben csökkent.

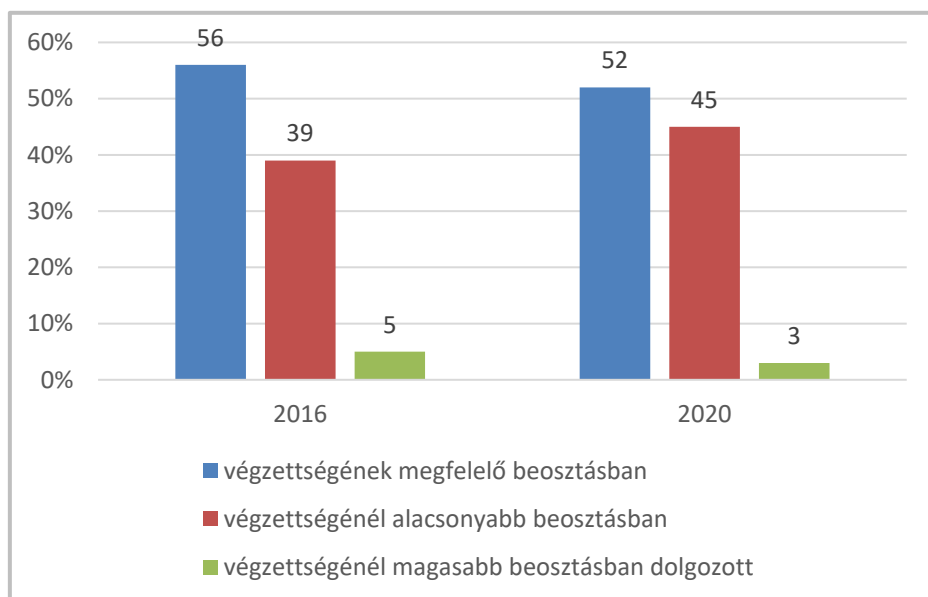
A férfiak szignifikáns módon az átlagosnál nagyobb arányban (60 százalék) dolgoztak végzettségüknek megfelelő beosztásban külföldön, mint a nők (41 százalék), utóbbiak többsége (55 százalék) alacsonyabb beosztásban dolgozott, és körülbelül 2 százalékkal magasabb azok aránya, akik végzettségüknél magasabb beosztású munkakört töltöttek be.⁷

Az iskolai végzettség mentén statisztikai értelemben is szoros összefüggés mutatható ki, minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik

⁶ $p \leq 0,001$

⁷ $p \leq 0,05$

valaki, annál alacsonyabb beosztásban dolgoztak végzettségükhöz képest. A szakmunkások kétharmada, a maximum 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők többsége (59 százalék) végzettségének megfelelő munkakörben dolgozott hazáján kívül, a diplomásoknál ez az arány mindössze 42 százalék.⁸ Mindez arra utal, hogy a magasan kvalifikált fiatalok többsége nem tudott olyan munkakörben dolgozni, amit amúgy végzettsége szerint el tudott volna látni.

($n_{2016}=389$, $n_{2020}=272$)

2. ábra: Külföldi munkavállalás és az iskolai végzettség kapcsolata 2016–2020

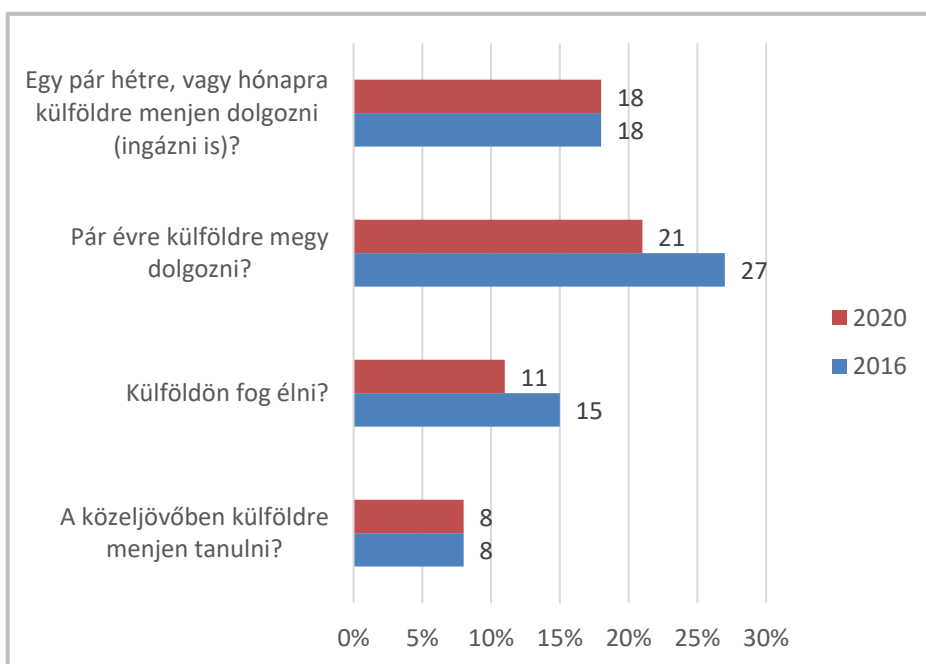
Forrás: saját szerkesztés

A nemzetközi migrációval kapcsolatos kutatások során a legnagyobb feladat mindig annak megállapítása, hogy hányan szándékozzák elhagyni az országot ideiglenes vagy állandó jelleggel. Ennek mérésére használják a migrációs potenciál arányszámot (Sik, 2003). A migrációs potenciál mérése alapvetően a kérdőíves adatfelvételekkel történik, melynek során a külföldre történő vándorlási hajlandóságot több kérdéssel mérik. A kérdéssor kiter a lehetséges vándorlás hosszára (rövid vagy hosszú távú külföldi tartózkodás, kivándorlás), valamint a célországra is. Bizonyos esetekben arról

⁸ $p \leq 0,05$

is gyűjtenek adatokat a kutatók, hogy komolynak tekinthető-e a vándorlási hajlandóság, illetve, hogy tett-e már lépéseket tervei megvalósítása érdekében a válaszadó. A migrációs potenciál közlésekor gyakran külön-külön elemzik a rövid és a hosszú távú munkavállalást és kivándorlást tervezők arányát. Magára a migrációs potenciálra vonatkozó adatok a migráció bármely típusára hajlandók összesített arányát jelentik a teljes népességen vagy adott népességcsoporton belül. Magyarországon általában a migrációs potenciál mértékét az ilyen adatokat leggyakrabban közlő TÁRKI által kialakított kérdéssorral szokták mérni (Kapitány, 2015).

A magyar fiatalok körében 2016-hoz képest több szempontból csökkent a külföldi mobilitást tervezők aránya. A 3. ábrán jól látható, hogy csökkent azoknak az aránya, akik néhány évre szeretnének külföldre menni dolgozni, illetve a tartós letelepedést tervezők aránya is csökken. A rövid időtartamú munkavállalást tervezők aránya nem változott, ahogy azoké sem, akik tanulmányaikat másik országban szeretnék folytatni.

($n_{2016}=8000$, $n_{2020}=8000$)

3. ábra: Külföldi tanulási és munkavállalási tervek

Forrás: saját szerkesztés

A külföldre történő migráció esélyének vizsgálatára bináris logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk (1. táblázat).

1. táblázat: A 15–29 éves magyar fiatalok körében a külföldi migráció esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai a 2020-as vizsgálat alapján

($n_{\text{külföldi tanulás}}=7561$, $n_{\text{rövid idejű munkavállalás}}=7515$, $n_{\text{hosszú távú munkavállalás}}=7403$, $n_{\text{letelepedés}}=7360$)

Háttérváltozó	Kategória	Esélyhányados			
		Külföldi tanulás	Rövid idejű külföldi munka	Hosszú távú külföldi munka	Külföldi letelepedés
Nem	Férfi	0,911	1,264**	1,388**	1,236*
	Nő	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Életkor	15-19 éves	2,188**	1,406*	1,366*	1,481*
	20-24 éves	1,317*	1,148	1,201*	1,028
	25-29 éves	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Iskolai végzettség	8 általános osztály vagy annál kevesebb	1,114	0,790	0,727*	1,025
	szakmunkás végzettség	0,788	0,963	0,940	1,184
	érettségi	1,196	0,868	0,761*	1,061
	diploma, PHD	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Településtípus	Budapest	2,196**	1,299	1,483*	2,125**
	megyei jogú város, megyeszékhely	1,527**	1,717**	2,119**	1,538**
	város	1,111	1,464**	1,474**	1,215
	község	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Idegen nyelv ismerete	beszél idegen nyelvet	1,875**	1,400**	1,629**	1,469**
	nem beszél idegen nyelvet	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Régió	Dél-Alföld	2,471**	3,107**	1,589**	1,917**
	Dél-Dunántúl	1,747*	2,054**	1,094	1,273
	Észak-Alföld	2,177**	2,911**	1,906**	1,539*
	Észak-Magyarország	1,060	0,788	0,799	0,696
	Közép-Dunántúl	2,499**	1,884**	1,818**	2,689**
	Nyugat-Dunántúl	1,088	0,997	0,933	1,134
	Közép-Magyarország	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Családi állapot	nőtlen, hajadon	1,346	1,644**	1,630**	1,343*
	házas (együtt is élnek)	0,723	0,553**	0,445**	0,463**
	élettársi kapcsolatban él (együtt is élnek)	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Subjektív anyagi helyzet	gondok nélkül élnek	1,072	0,496*	0,537*	0,373*
	beosztással jól kijönnek	0,643	0,483*	0,553*	0,324**
	éppen, hogy kijönnek a jövedelmükből	0,607	0,570*	0,771	0,389*
	hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak vagy	0,741	0,843	1,077	0,703
	nélkülözések között élnek	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.

* ($p \leq 0,05$) vagy ** ($p \leq 0,001$) Magyarázat: Ref.: referencia kategória

Forrás: saját szerkesztés

A függő változó 1-es értéket kapott, amennyiben a megkérdezett tervezi, hogy külföldre megy tanulni, hosszabb-rövidebb időre dolgozni vagy letelepedési tervei vannak, és 0-t, amennyiben nincsenek ilyen tervei. Az esélyhányadosok azt fejezik ki, hogy a külföldi tervekkel rendelkezőknek az egyes változók referencia-kategóriájában tartozókhöz képest a többi kategóriába tartozók esetében mennyivel nagyobb vagy kisebb az esélye, hogy ők is külföldre távoznak.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a férfiak körében nagyobb az esély mind a rövidebb, mind a hosszabb munkavállalás, illetve a letelepedés esetén is arra, hogy külföldre menjenek. A korcsoportok közül a 15-19 évesek körében jóval nagyobb az esély, hogy külföldre menjenek – főleg tanulási céllal –, mint a 25-29 évesek. Hosszútávú munkavállalást leginkább a magasan kvalifikáltak terveznek. Településtípus alapján főleg a fővárosban és a megyei jogú városokban élők rendelkeznek külföldi tervekkel, a községben élőkhez képest több esetben kétszer nagyobb eséllyel. Az idegen nyelvtudás nagyon meghatározó, mind négy esetben szignifikáns módon többen mennének azok, aki beszélnek másik nyelvet.

A Közép-Magyarországi régióhoz képest kiemelkednek a dél-alföldi, közép-dunántúli és észak-alföldi fiatalok. Családi állapot alapján főleg a nőtlenek és hajadonok szeretnék másik országba menni. A szubjektív anyagi helyzet alapján legkevésbé azoknak vannak külföldi terveik, akik beosztással jól kijönnek.

A mobilitás ösztönző és gátló tényezői

A mobilitást gyakran többféle tényező ösztönözheti, amelyek között találhatunk régóta érelt és megfontolt okokat, s találhatunk olyanokat is, amelyek egy váratlan helyzet kapcsán válnak hirtelen döntés magyarázataivá. A kutatás mindhárom adatfelvételében nagy hangsúllyal szerepelt azoknak a motivációknak a feltárása, amelyek hajtják a magyar fiatalokat más országok felé. A motivációk köre szinte szó szerint ugyanúgy lett megkérdezve, így ezeket össze tudjuk hasonlítani egymással.⁹ A magyar 15-29 éves fiatalok leginkább a jobb megélhetés miatt hagynák el az országot. A 4. ábra szerint látható, hogy a korábbi kutatások adataihoz képest nagy arányban csökkent ennek a tényezőnek a hatása. Szintén csökkent azok

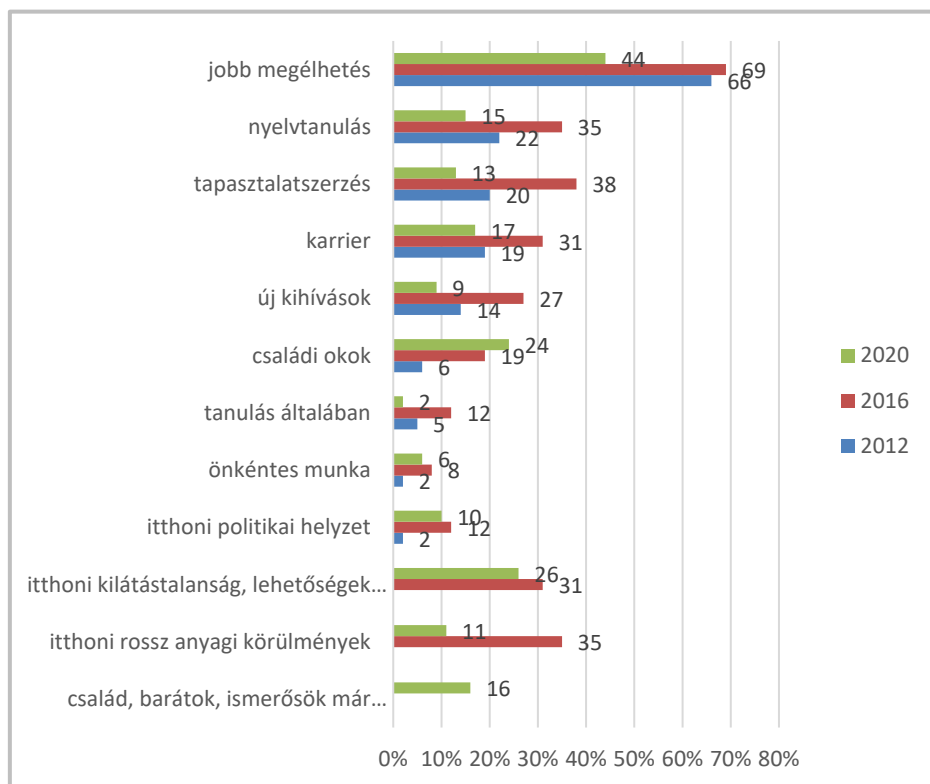
---

⁹ Három válaszlehetőség esetén csak 2016. évi és/vagy 2020. évi adatokat tudunk bemutatni.

aránya, akik nyelvtanulási vagy tapasztalatszerzési szándékkal mennének külföldre. A külföldi mobilitást erősítő szempontok között eddig negyedik okként szerepelt a karrier építése, ez most közel megegyezik a nyolc évvel ezelőtti kutatás során mért aránnyal.

A hazai rossz anyagi körülmények miatt és az új kihívásokat kereső kivándorlók aránya jelentősen csökkent a négy év előtti adathoz képest, illetve az itthoni kilátástalanság és lehetőségek hiánya miatt is kevesebben indulnának el másik országba. A legutóbbi három adatfelvétel közül 2020-ban volt a legkisebb azoknak az aránya, akik csak tanulási célból hagynák el az országot, például azért, mert nincsen olyan képzés Magyarországon, ami iránt érdeklődik, vagy úgy gondolja, hogy külföldön több tanulási lehetőség van. A politikai helyzet miatt minden tizedik fiatal hagyná el az országot, külföldi önkéntes munka iránt kevesen érdeklődnek.

(n₂₀₁₂=8000, n₂₀₁₆=1995, n₂₀₂₀=2000)

4. ábra: A külföldi mobilitást erősítő motivációk

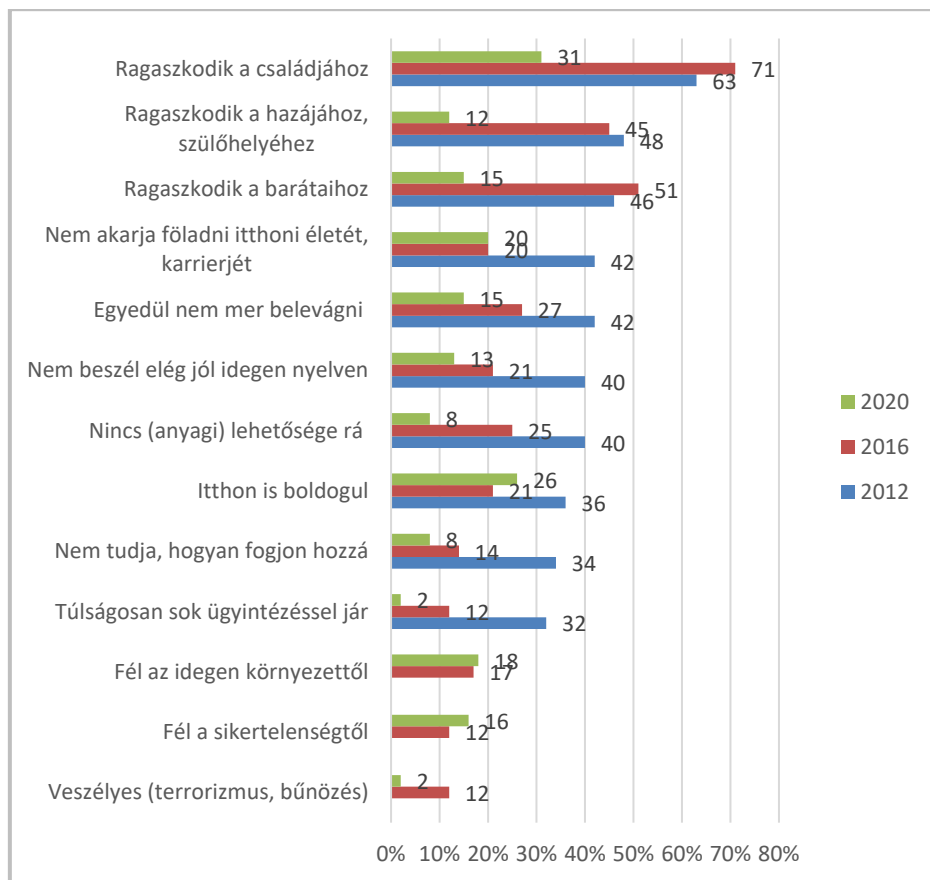
Forrás: saját szerkesztés

A korábbi évek adataihoz képest egyedül a családdal összefüggő okoknál láthatunk növekedést, megnőtt azoknak a fiataloknak az aránya, akik ilyen indokok miatt mennének el másik országba. A változást indokolhatja az is, hogy a fiatalok 16 százalékának családtagjai, barátai vagy ismerősei már külföldön vannak.

A férfiak közül többen mennének el az országból a jobb megélhetés miatt, a nők közül pedig nyelvtanulás céljából. Utóbbi szempont meghatározó a 15-19 évesek között is, ahogy a tapasztalatszerzés és az új kihívások is. A politikai helyzet, a karrierépítés, a nyelvtanulás és a tapasztalatszerzés mint ok leginkább a diplomával vagy tudományos fokozattal rendelkezők között jelenik meg.

A párkapcsolati kötöttségekkel nem rendelkező nőtlen vagy hajadon fiatalokat jóval több cél motiválja a külföldi mobilitásban, közülük többen mennének el az itthoni kilátástalanság, jobb megélhetés, karrierépítés, nyelvtanulás, tapasztalatszerzés és az új kihívások miatt, mint a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők. A házások leginkább családi okok miatt hagynák el az országot.

A mobilitást ösztönző tényezők mellett fontos azt is tudni, hogy melyek azok a szempontok, amelyek miatt nem hagynák el a fiatalok az országot hosszabb-rövidebb időre sem. Legfőbb visszatartó okként a családhoz való ragaszkodás jelenik meg, azonban a további okoknál változásokat láthatunk az egyes adatfelvételek eredményei között (5. ábra). Míg korábban a szülőföldhöz és a barátokhoz való ragaszkodás nagyon erős szerepet játszott abban, hogy a fiatalok ne menjenek külföldre, 2020-ben ezek a szempontok hátrébb sorolódnak, és helyükbe léptek az itthoni dolgokkal való elégedettség (azaz itthon is boldogul, nem akarja feladni itthoni életét és karrierjét) és a félelemmel kapcsolatos tényezők (fél az idegen környezettől, fél a sikertelenségtől, egyedül nem mer belevágni). Legnagyobb arányú csökkenés a családhoz, a házához és a barátokhoz való ragaszkodásban tapasztalható, de ezen kívül kevésbé meghatározó szempont lett a gátló tényezők között az, hogy nincsen anyagi lehetősége rá, nem tudja, hogyan fogjon hozzá vagy a túlzott adminisztrációs ügyintézési folyamat.

(n₂₀₁₂=8000, n₂₀₁₆=1843, n₂₀₂₀=1877)

5. ábra: A külföldi mobilitást gátló tényezők¹⁰

Forrás: saját szerkesztés

A lányokat leginkább azt tartja vissza, hogy félnek az idegen környezettől, vagy nincsen rá anyagi lehetőségük, a fiúkat a hiányos idegennyelv-tudásuk. A 15-19 éveseknél visszatartó erő, hogy egyedül nem mernek belevágni, nem tudják, hogyan fogjanak hozzá, illetve ragaszkodnak a barátaikhoz. A 25-29 évesek között fő ellenérv a külföldre történő köl-

¹⁰ 2012-ben a kérdés ötfokozatú skálán lett kérdezve, a 2012-es adatoknál a „4” és „5” értékekre adott válaszok összesített százalékos arányát tüntettük fel (az „5” érték jelentette, hogy teljes mértékben visszatartja). A 2016-os és 2020-as adatoknál az említések százalékos arányát közöljük.

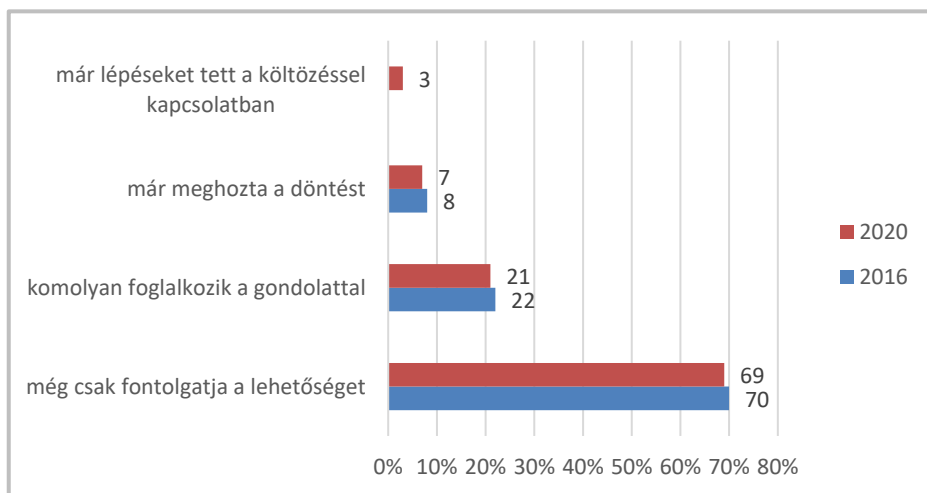
tözés kapcsán, hogy itthon is boldogulnak, vagy nem akarják földadni itt-honi életüket és karrierjüket. Utóbbi szempontok jelennek meg a magasan képzettek és a családosok körében is, a szakmunkások esetében pedig gondot jelent a nyelvtudás.

A mobilitási tervek fázisai és célországok

A mobilitás gondolatának a felmerülésétől a tényleges cselekvésig gyakran hosszú út vezet, számtalan hatás éri az embert, amelyek befolyásolhatják a szándék erősségét. Ez alapján több szakaszt lehet megkülönböztetni az ötlettől a konkrét utazásig.

A magyar fiatalok többsége egyelőre csak fontolgatja a lehetőséget, egyötödük már komolyan foglalkozik a gondolattal, hogy külföldre költözzön, egytizedük pedig már meghozta a döntést vagy már konkrét lépéseket is tett ezzel kapcsolatban (6. ábra).

A komoly szándékokkal rendelkezők között – akik már meghozták a döntést vagy lépéseket is tettek a költözéssel kapcsolatban – nagyobb arányban találjuk a 25-29 éves korosztályba tartozókat, az élettársi kapcsolatban élőket, a Dél-dunántúli régióban lakókat, továbbá azokat, akik korábban tanultak már külföldön.

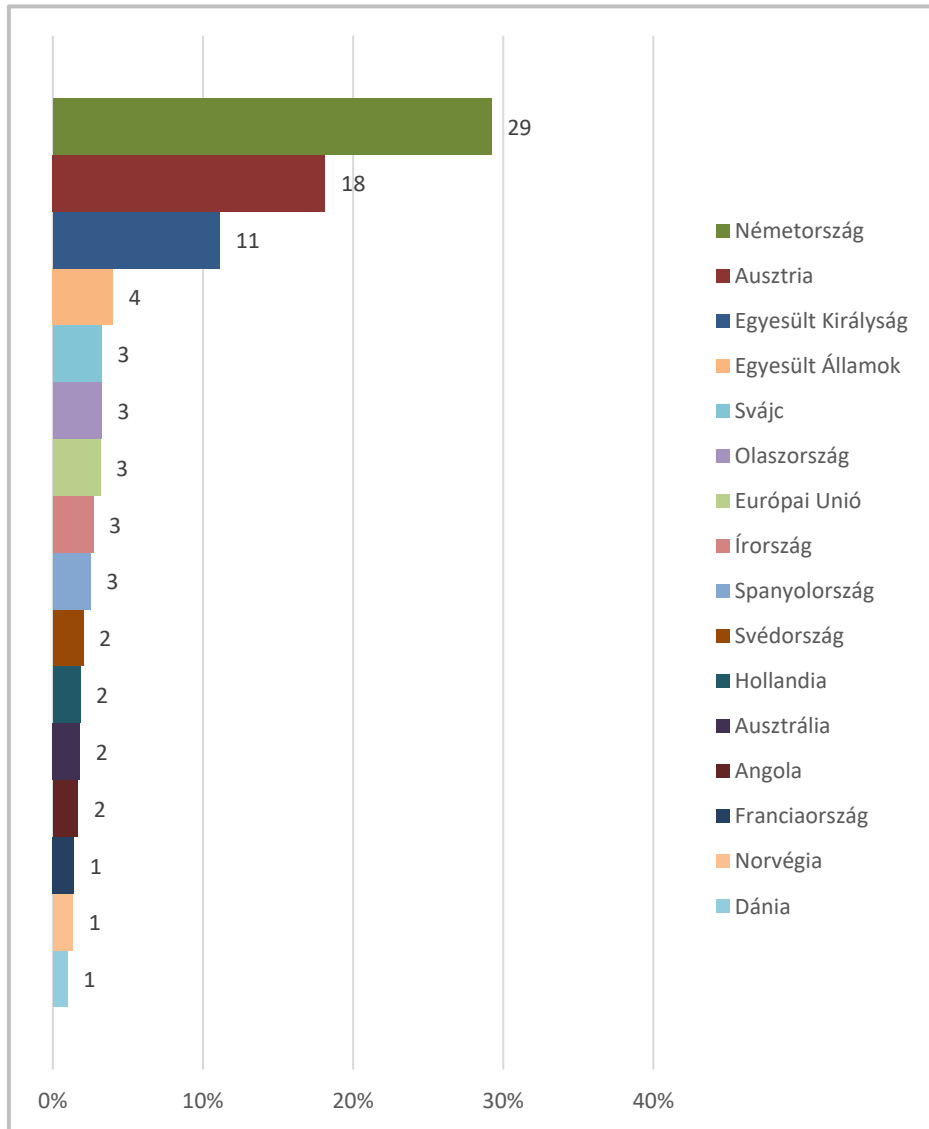

(n₂₀₁₆=533, n₂₀₂₀=518)

6. ábra: A külföldre való költözési szándék erőssége

Forrás: saját szerkesztés

A fiatalok közel 30 százaléka Németországba, közel egyötödük Ausztriába, és körülbelül minden tizedik magyar fiatal az Egyesült Királyságba vándorolna ki. A tengerentúlra és egyéb más európai uniós vagy Európán kívüli országba maximum 4 százalékuk (7. ábra).

(n₂₀₂₀=463)

7. ábra: Kivándorlási célországok (2020)

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A mobilitási szándékok a fiatalok körében gyorsan változhatnak, hiszen ezeket az adott körülmények és a kortárshatások nagymértékben befolyásolják. A három adatfelvétel eredményeit összehasonlítva látható, hogy az elmúlt években történtek változások.

Az egyik változás, hogy a hosszabb időre szóló munkavállalást és a letelepedést tervezők aránya csökkent. A második változás, hogy a mobilitást ösztönző és gátló tényezők befolyásoló hatása megváltozott. A fiatalok egy része a már korábban külföldre távozó családtagjaihoz szeretne csatlakozni, illetve hangsúlyosabban jelent meg a fiatalok között az az érv, hogy azért nem szeretnének külföldre menni, mert itthon is tudnak boldogulni, nem akarják feladni eddig kialakított életüket és karrierjüket. Kérdés, hogy ez azt is jelenti-e, hogy a fiatalok egy része a bizonytalanság helyett kiszámítható jövőt lát-e maga előtt saját hazájában, és ezért lemond a külföldi tanulás vagy munkavállalás által nyújtott lehetőségekről? A következő években érdemes az ilyen típusú kutatások fókuszát erre is irányítani.

A pandémia és a Brexit szintén befolyásolhatta a migrációs terveket a fiatalok körében. Ezeknek nagy valószínűséggel a jövőben is lesz hatásuk a magyar fiatalok nemzetközi vándorlására, így érdemes ezeket a folyamatokat nyomon követni.

Irodalom

- Bauer, B. – Németh, A. – Szabó, A. (2017): A magyar ifjúságkutatás elmúlt félévszázadának meghatározó szereplői és pillanatai. In: Papp, Z. A. (szerk.): Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYs 2015 kutatás eredményei (pp. 29-68.). Budapest, Magyarország: Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Bokányi, Z. – Gyorgyovich, M. – Pillók, P. (2018): Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In: Székely, L. (szerk.): Magyar fiatalok a Kárpát-medencében: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (pp. 141-182.). Budapest, Magyarország: Kutatópont Kft.
- Kapitány, B. (szerk.) (2015): Demográfiai Fogalomtár. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Ruff, T. (2013): Ifjúsági mobilitás: hajlandóság, lehetőségek és tervek. In: Székely, L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet (pp. 152-178). Budapest: Kutatópont Kft.

- Ruff, T. (2021): Mobilitási tervek és gyakorlatok. In: Székely, L. (szerk.): Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején: Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről (pp. 141-158.). Budapest, Magyarország: Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
- Sik, E. (2003): A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: Örkény, A. (szerk.): Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.
- Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.). (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Székely, L. (2017): Nagymintás ifjúságkutatások Magyarországon. In: Papp, Z. A. (szerk.): Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYS 2015 kutatás eredményei (pp. 69-89.). Budapest, Magyarország: Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

A vidék lehatárolása és Magyarország vidéki területeinek demográfiai jellemzői

Definition of rural areas and its demographic characteristics in Hungary

Obádovics Csilla¹

Absztrakt

Mit jelent a szó, hogy vidéki? Hogyan határozzuk meg, mi a vidék? Amikor a vidéki életről beszélgetünk, általában a falusi élet jellemzői jutnak az eszünkbe. A „vidéki” szó hallatán a legtöbben a mezőgazdasági tevékenységekre gondolunk, és hajlamosak vagyunk a „vidéki térség” és a „agrártérség” között egyenlőséget tenni. Szintén gyakori, hogy a „vidéki” terület alatt elmaradott és fejletlen területet értenek, alacsony népsűrűséggel, alacsony jövedelemmel, idősebb népességgel, amely nagymértékben függ a mezőgazdasági foglalkoztatástól. És vannak olyanok, akik egy nagyon csendes idilli képre gondolnak, paradicsomi körülményekkel. A vidékiség meghatározásai és mértékei fontosak a kutatók és a döntéshozók számára, mivel hatással vannak a gazdaság és társadalompolitikára. Sok kísérlet volt a vidéki térségek lehatárolására, de minden országra egyformán megfelelő egységes definíció még nem került kialakításra.

Magyarországon az elmúlt néhány évben történtek kísérletek a vidék definíciójának tisztázására, pontosítására. A Magyar Agrár- és Vidékfejlesztési Tervben (2000) a vidéki kistérség meghatározása a népsűrűsége alapján alapuló OECD módszertanát követte. Az első lépés a települések besorolása volt vidéki vagy nem vidéki kategóriába. A 120 fő/km²-nél kisebb népsűrűségű községek a vidéki települések. Második lépés a kistérségek besorolása volt. Az egyes térségeket kategóriába sorolták a „vidéki” községekben élők százalékos aránya szerint.

Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométer, 9,77 millió lakosa van, népsűrűsége 105 fő/km². Magyarországon 3153 települése közül csak 19-ben van több mint 50 ezer lakos. Az ország települései Budapestet nem számítva 175 járásba vannak sorolva. Magyarország vidéki területe 105 járást, 1863 települést foglal magába. Magyarország területének 61,5%-a, a magyar lakosság 30,6%-a (2019-ben) alapvetően vidéki településeken él. Az elemzés az elmúlt 20 évben bekövetkezett változásokat és a különböző ruralitási kategóriákba sorolt térségek demográfiai folyamatait hasonlítja össze.

Abstract

What does the word rural mean? How do we define what the countryside is? When we talk about rural life, the characteristics of rural life usually come to mind. When we hear the word ‘rural’, most people think of agricultural activities and tend to equate ‘rural area’ with ‘agricultural area’. It is also common for a “rural” area to be a backward and

---

¹ Prof. Dr. Obádovics Csilla PhD egyetemi tanár, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
Széchenyi István Doktori Iskola vezető

underdeveloped area with a low population density, a low income, an older population that is highly dependent on agricultural employment. And there are those who think of a very quiet idyllic picture with paradise conditions. Definitions and measures of rurality are important to researchers and policy makers because they have an impact on rural policy and development. Many attempts have been delimiting rural areas, but a uniform definition for all countries has not yet been developed.

In Hungary, attempts have been made in the last few years to clarify and clarify the definition of the countryside. In the Hungarian Agricultural and Rural Development Plan (2000), the definition of a rural micro-region followed the OECD methodology based on population density. Villages with a population density of less than 120 people / km² are rural settlements. The second step was the classification of micro-regions. Each area was categorized according to the percentage of people living in "rural" villages. Hungary has an area of 93,000 square kilometers, a population of 9.77 million, and a population density of 105 people / km². Out of 3153 settlements in Hungary, only 19 have a population size of more than 50,000. The country's settlements are classified into 175 districts, not including Budapest. The rural area of Hungary includes 105 districts and 1863 settlements. 61.5% of the territory of Hungary and 30.6% of the Hungarian population (in 2019) are basically rural.

The analysis compares the changes that have taken place over the last 20 years and the demographic trends in the different rurality areas.

Bevezetés

Mi a Vidékiség lényege? Nem tűnik túl kockázatosnak azt feltételezni, hogy a vidékiség bizonyos politikai és gazdasági összefüggésekben csak a mezőgazdaságra koncentrál. Mondhatjuk ezt annak alapján is, hogy az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának része a vidékfejlesztés és a vidéki térségek fejlesztésére irányuló célkitűzések is elsősorban a mező és erdőgazdaságot célozzák. Az EU költségvetésében a vidék fejlesztésére irányuló pénzek az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap részét képezik. Az EMVA célkitűzései is egyértelműen a mezőgazdaság fejlesztésére irányulnak. A hat prioritás közül csak egy van, ami nem kapcsolódik közvetlenül a mezőgazdasághoz.

„Ez a hat prioritás a következő:

- ösztönözni kell a tudásátadást és az innovációt a mezőgazdaságban, az erdészetben és a vidéki térségekben;
- életképesebbé és versenyképesebbé kell tenni a mezőgazdasági termelés minden típusát, valamint támogatni kell az innovatív agrártechnológiák alkalmazását és a fenntartható erdőgazdálkodást;
- elő kell mozdítani az élelmiszer-ellátási lánc megszervezését, az állatjólétet és a mezőgazdasági kockázatkezelést;

- ösztönözni kell az erőforrás-hatékonyságot, és támogatni kell az alacsony szén-dioxid-kibocsátású és az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodni képes gazdaságra való átállást a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban és az erdészetben;
- helyre kell állítani, illetve meg kell őrizni és erősíteni kell a mezőgazdasággal és az erdőgazdálkodással kapcsolatban álló ökoszisztémákat;
- elő kell segíteni, hogy erősödjön a társadalmi befogadás, csökkenjen a szegénység és lendületet kapjon a gazdasági fejlődés a vidéki térségekben.”

(https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hu)

A vidék újratermelődése a vidék újratelepítésével, az agroturizmussal, a vadászattal és halászattal, valamint a régióspecifikus mezőgazdasági vagy helyi termékek fogyasztása révén történik (van der Ploge, 1997). A vidék nemcsak a mezőgazdaságra korlátozódik; gyakran messze túlmutat rajta (Kulcsár, 2017). Ahogyan Csatári Bálint (2004) megfogalmazta, a magyar „vidék” szó nem fedti az eredeti „rural” szó jelentését. Ezért azt javasolja, hogy a vidéki térség helyett a „vidéki térség” vagy a „város és vidéke” kifejezés használata megfelelőbb lenne.

Csatári megfogalmazásából következtethetünk arra, hogy a vidék nem kezelhető úgy, mint egy homogén csoport. Vannak a városok peremén elhelyezkedő alacsony népsűrűségű, kislétszámú falvak, amelyek már nem viselik magukon a hagyományos értelemben vett falusi jegyeket. Vannak a városoktól távolabb eső, hasonlóképpen alacsony népsűrűségű, kislétszámú, de már közel sem olyan fejlettségű és alapvetően mezőgazdaságra alapozott vidéki területük. De ugyanezen elhelyezkedés mellett találni olyan településeket, ahol nem a mezőgazdaság a húzóágazat, vannak más szegmensei a gazdaságnak, pl. turizmus és/vagy szolgáltatás. A vidék összetettségét a többlábon állás, pl. kézműipar, hagyományápolás, falusi turizmus, és a mezőgazdaság határozza meg.

Felismerve, hogy a vidéki területek egyedi kihívásokkal néznek szembe, számos országban támogatták a vidék-specifikus fejlesztési és szakpolitikai kezdeményezéseket. A vidéki közösségek jólétével és fenntarthatóságával foglalkozó hatékony tervezés és politikák kidolgozásához a vidékiségi kézzelfogható definíciójára van szükség.

Többféle kvantitatív definíciót és módszert javasoltak és fejlesztettek ki a vidékiségi meghatározására. Nincs egységes index, mutatókészlet

vagy elemzési skála, amely általánosan érvényes lenne és alkalmas a vidékiség leírására minden helyen és minden célnak megfelelően.

A kvantitatív lehatárolások továbbra is népszerűek mind a kutatók, mind a politikai döntéshozók körében, mivel lehetőséget nyújtanak a gyakorlati alkalmazások széles körű értékelésére és fejlesztésére. Az elmúlt évtizedekben a leggyakrabban használt vidéki mérőszámok a népsűrűsége és/vagy a nagyvárosi területektől való távolságra összpontosítottak (Kulcsár et al., 1996; Madarász et al., 1998; Obádovics, 1998).

A „vidékiség” története és fejlődése

A vidékiséget, mint fogalmat, amelyet a nem városi területek városi területektől való elhatárolására használtak, már a 30-as években is tanulmányozták (Hamilton, 1934). Az 1970 után végzett kutatások nagy része inkább a vidékiség tipológiák folytonos mutatójának kidolgozására összpontosítottak a kétpólusú megfogalmazás helyett. A vidékiséget mennyiségi mérőszámként vizsgáló tanulmányok közül a legjelentősebb Paul Cloke nevéhez fűződik (Cloke, 1977). Olyan új mennyiségi mérőszámot javasolt, amely magában foglalja a népsűrűséget, a demográfiai adatokat, az ingázási mintákat, a migrációt és a különböző népesség méretű központoktól mért távolságot. Ez a munka világos módszertant biztosított a vidékiség folytonos mennyiségi mérésére, és szilárdan megalapozta a vidékiség kvantitatív módszerekkel történő meghatározását.

A vidékiség mérőszámának fejlesztése továbbra is nagy érdeklődésre tart számot, különösen a fejlett térinformatikai és távérzékelési technológiák fellendülése óta, valamint az adatok elérhetőségének bővülésével. Az 1980-as és 1990-es években a vidéklehatárolás kutatását tovább fejlesztették, a modernebb térelemzési és statisztikai technikák alkalmazásával, mint a faktoranalízist, főkomponens-analízis, klaszterezési eljárások, GIS és a neurális hálók (Blunden–Pryce–Dreyer, 1998; Hoggart, 1988).

Bizonyos szempontból a vidékiség fogalomnak és mennyiségi mérésének alapjai nem változtak érdemben az 1970-es évek óta, de az alkalmazott technikák és a rendelkezésre álló adatok tág teret engedtek a kutatók számára. A vidékiség mérőszámai a figyelembe vett változók tekintetében egyre összetettebbé és árnyaltabbá váltak, eltávolodva a pusztán népesség alapú mérésektől.

A vidék lehatárolásának néhány nemzetközi megközelítése

A vidék fogalmának komplex jellegét elméletben elismerve, de a gyakorlatban és a módszertanban mindmáig nehezen kifejezve, a kutatók az esetek többségében a valamilyen területi egységre számított népsűrűség alkalmazásával vágják át a „gordiuszi csomót.” A népsűrűségi mutatót az Egyesült Államokban és az Európai Unióban is széleskörűen alkalmazzák. A népsűrűségi mutató azonban nem tudja a tényleges területi-térségi sajátosságokat teljes mértékben megragadni.

Vidék fogalma az Európai Unióban

Korábbi publikációjában az OECD (1993) nem a népsűrűségi mutatót alkalmazta a vidékiség mérésére, hanem a városoktól való távolságot vette figyelembe meghatározásaiban. A vidéki területek lehatárolásakor három csoportot állított fel:

1. a városközeli vidéki területeket (amelyeket gazdaságilag integrált területekként kezelte),
2. a vidéki „hátszág”-területeket (amiket gazdaságilag az első és a harmadik kategória közti közbülső területekként nevezett meg), valamint
3. a periférikus, távoli (gazdaságilag elszigetelt) területeket.

A várostól mért távolság dimenzióját azonban az OECD később nemigen alkalmazta a területi lehatárolásokban, mivel nehezen határozható meg, hogy a távolságot mekkora városoktól vagy milyen módon mérik. Áttértek a vidék népsűrűség alapú lehatárolására.

Az OECD 1994-ben megállapított kategóriáinak vidéki jelleg alapján történő tipizálása aszerint történt, hogy a kistérség vidéki jellegű (népsűrűség 150 fő/km² alatt), illetve városi jellegű (népsűrűség 150 fő/km² fölött) településeinek lakónépessége milyen arányban oszlik meg a kistérségen belül.

- „Alapvetően vidéki” jellegű kistérség, melyben a vidéki településeken élők aránya több, mint 50%.
- „Jellemzően vidéki” jellegű kistérség, melyben a vidéki településeken élők aránya 15% és 50% közötti.
- „Alapvetően városi” jellegű kistérség, melyben a vidéki településeken élők aránya kisebb, mint 15% (OECD, 1994).

Egyes megközelítések különbséget tesznek a „távoli vidéki” és a „városkörnyéki” területek között a legközelebbi városig való autózáshoz szükséges idő alapján. Az OECD tipológiáját kibővítették úgy, hogy az „alapvetően vidéki” térségeket két részre osztották:

- Alapvetően vidéki városközele, ahol a lakosság legalább 50%-a él egy legalább 50 000 fős városközponttól maximum 45 percnyi autóra.
- Alapvetően vidéki távoli – a többi.

A vidéki térségek sajátosságait szem előtt tartó vidékfejlesztési politikájában az Európa Tanács az OECD ajánlásait figyelembe véve, a vidék fogalmát a következőképpen alakította ki: vidéki övezet olyan tájrészt jelent, mely alapvetően mezőgazdasági hasznosítású területekből és mérsékelt nagyságú beépített területekből, településekből tevődik össze. A vidéki térségek a városi és egyéb övezetektől az alábbi jól megkülönböztethető jellemzőkkel rendelkeznek:

- a mezőgazdasági tevékenység dominanciája;
- a nyílt zöldterületek dominanciája, melyeknek ökológiai funkcióik vannak;
- kis népsűrűségű, nagy területen elszórt tulajdonok;
- mérsékelt nagyságú közösségek, települések, a fizikai foglalkozások elsődlegessége;
- a természetes táj megléte;
- a helyi vagy a tájegységi kultúra megléte, mely az ember és a föld kapcsolatából ered.

A vidéki térségeknek gazdasági, ökológiai és szociális funkciói egyaránt vannak, melyeket a társadalom egésze számára lát el. A vidéki térségek gazdasági és ökológiai funkciójukat elsődlegesen a mezőgazdaságon keresztül gyakorolják, ezért a vidék fennmaradása, megőrzése főként a mezőgazdasági tevékenység eredményességétől és minőségétől függ².

Felismerve a változó méretű települések problémáját, az Eurostat úgy döntött, hogy áttér az 1 km-es rácsnégyzetek népsűrűségén alapuló osztályozásra, az alábbiak szerint:

- Bármely, legalább 300 fő/km² népsűrűségű rácsnégyzet potenciálisan városinak minősül.
- Az összefüggő, potenciálisan városi rácsstereket csoportosítják, és ha össznépsége eléri az 5 000 főt, akkor mindegyiket „városiként” kezelik.
- Minden nem városi besorolású rács négyzet „vidékinek” minősül.

Ennek a megközelítésnek a gyakorlati nehézsége az, hogy Európa nagy részének még nem állnak rendelkezésre adatok ezen az alapon, és eltelik egy kis idő, mire ezt a megközelítést alkalmazni lehet. Meg kell

---

² A Vidéki Térségek Európa Kartája 2-3. cikkely, 1996.

jegyezni, hogy egy 1 km²-es rácsnégyzet jóval kisebb, mint a vidékiség OECD-definíciójának alkalmazásához általában használt közigazgatási egységek, így az új EU-s megközelítés sokkal finomabb definíciót ad majd.

Az Európai Unió Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) többek között e körülményt is figyelembe véve vizsgálataiban a népsűrűség mellett az urbanizáció mértékét és a településhálózat sajátosságait is figyelembe vette. A következő három kategóriát alkalmazták:

- Sűrűn lakott zónák: olyan egymással határos, összefüggő településcsoportok, melyekben a népsűrűség településenként meghaladja az 500 fő/km²-t, és az össznépesség az adott zónában legalább 50 000 fő.
- Átmeneti zónák: olyan településcsoportok, melyekben a népsűrűség mindegyik településen meghaladja a 100 fő/ km²-t és nem tartozik a sűrűn lakott zónához. A zóna teljes népessége legalább 50 000 fő, vagy egy sűrűn lakott zóna mellett helyezkedik el.
- Ritkán lakott zónák: olyan településcsoportok, amelyek nem tartoznak sem a sűrűn lakott zónákhoz, sem az átmeneti zónákhoz.

Abban az esetben, ha egy település vagy egy településcsoport nem érte el a megkívánt népsűrűségi szintet, de teljes mértékben egy sűrűn lakott térségben vagy egy átmeneti zónában helyezkedett el, akkor az adott zóna részeként vehető figyelembe. Ha egy sűrűn lakott zóna és egy átmeneti zóna között helyezkedett el, akkor átmeneti zónaként értékelendő. További feltétel volt, hogy az érintett települések csoportjának 100 km²-nél kisebb területen kell elhelyezkednie (Kovács–Majoros, 1998).

Vidék fogalmak Amerikában³

Az Amerikai Egyesült Államokban a vidék fogalmának meghatározása alapvetően szintén a népsűrűségi értéken alapul. Az amerikai Népszámlálási Hivatal szerint a városias térség (urbanized area) egy központi várost és az azt körbevevő térséget jelenti, amelynek együttesen a népességszáma 50 ezer fő vagy több, és a népsűrűsége meghaladja az 1000 fő/négyzetmérföld értéket. A városias (metro) térség definíciójának nem megfelelő térségek a vidéki (rural, non-metro) területek.

---

³ Bővebben:

<https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-classifications/what-is-rural/>

A helyi közigazgatási egységek korábbi „városi” és „vidéki” besorolását használva ez a lépés a nagyobb NUTS2 egységeket vizsgálja, és három csoportba sorolja őket:

- Túlnyomóan vidéki: a lakosság több mint 50%-a vidéki területeken él.
- Köztes: 20-50% vidéken él.
- Túlnyomóan városi: kevesebb mint 20%-uk él vidéken. Ez a megközelítés a városok jelenlétét is figyelembe veszi, a következő módon:
  - Köztessé válik az a túlnyomóan vidéki régió, amely több mint 200.000 lakosú városközponttal rendelkezik, amely a régió lakosságának legalább 25%-át teszi ki.
  - Az a köztes régió, amely több mint 500 000 lakosú városközpontot tartalmaz, amely a térség lakosságának legalább 25%-át teszi ki, túlnyomórészt városivá válik.

Egyes elemzők kissé eltérő megközelítést alkalmaztak: az 50 fő/km² alatti településeket „döntően vidékinek”, az 50-100 fő/km² településeket „félvárosinak”, a 100 fő/km² felettieket pedig „városinak” minősítik (Goss, 2013; Goss et al., 2013).

Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala, az US Census Bureau meghatározása szerint a városi terület a népszámlálási tömbök vagy blokkcsoportok összefüggő területe, amelynek népsűrűsége legalább 1000 fő/négyzetméter, teljes lakossága pedig legalább 2 500 lakos. Két típusa van, a városi területek közül megkülönböztetnek urbanizált területeket és városi klasztereket. Egy urbanizált területen legalább 50.000 lakos él; egy városi klaszternek legalább 2 500, de 50 000-nél kevesebb lakosa van. A városi területeken kívül minden terület vidékinek minősül. A városi területen lakó összes személyt városi lakosnak, aki városi területen kívül lakik, vidékinek neveznek.

A Költségvetési Hivatal (OMB) a megyéknek két típusát különbözteti meg. Először is, a központi megyék azok a megyék, amelyekben a lakosság legalább 50%-a 10 000 vagy annál nagyobb lakosú városi területen él. Másodszor, a külterületi megyék azok a megyék, amelyeket erős ingázási kapcsolatok kötnek egy központi megyéhez. Konkrétan egy külterületi megyében a foglalkoztatottak legalább 25%-ának a központi megyében

(megyékben) kell dolgoznia, vagy a munkaeő legalább 25%-ának a központi megyében (megyékben) kell tartózkodnia.⁴

A legalább 50 000 lakosú városi területeket *Nagyvárosi térségnek* (Macropolitan Statistical Area, MSA) nevezik. Amelyek legalább 10 000 városi lakossal rendelkeznek, de 50 000-nél kevesebb lakosú városi területet foglalnak magukban, *Városi térség* (Micropolitan Statistical Area, MiSA) címkével rendelkeznek. Az egyik kategóriába sem tartozó térség a „Noncore” terület.

A megyék hármass besorolása bár nem tükrözi a vidékiségi fokát, a vidék-város kontinuum kód (Rural-Urban Continuum, RUCC) erre épül. A RUCC a megyéket kilenc kategóriába sorolja lakosság szám alapján, és a nagyvárosi területtől való távolság szerint. A kilenc kategóriához számértékek (1-től 9-ig) vannak hozzárendelve, ahol az 1-től 3-ig terjedő kategória a nagyvárosi megyéket, a 4-től 9-ig terjedő kategóriák pedig a nem nagyvárosi megyéket jelölik. Az elnevezés, valamint a kódolás a vidékiségi „folytonos” és monoton növekedésére utal a kilencfokú skálán.

A fent vázolt hiányosságok orvoslására Isserman (2005) egy alternatív osztályozási rendszert, egy *vidéki-városi sőrűség tipológiát* (Rural-Urban Density Typology) dolgozott ki. Az eddig alkalmazott dichotóm kategóriáktól eltérően ez az index folytonos skálán mér. Az Index nem arra a kérdésre válaszol, hogy „Vidéki-e egy térség vagy városi?”, hanem arra, hogy „Mennyire vidéki a vidék?”. A megyéket négy kategória egyikébe rendelte négy kritérium alapján: népességnagyság, népsőrűség, városlakók százalékos aránya és a legközelebbi nagyvárosi területtől való távolság. Az index 0-tól (legnagyobb városi) 1-ig (legvidékibb) terjed. Isserman tipológiája jelentős előrelépés a nagyvárosi/nem nagyvárosi megkülönböztetésen alapuló osztályozáshoz képest. A városi megyék „városi státusza” és a „vidékinek” nevezett megyék „vidéki státusza” megkérdőjelezhetetlen. A tipológia azonban kevésbé működik a két vegyes kategória elkülönítésében.

---

⁴ A városi területek részletes meghatározását és kritériumait lásd: <http://www.census.gov/geo/www/ua/uafedreg031502.pdf>
Federal Register/Vol. 67, No. 51/Friday, March 15, 2002/Notices
<https://www2.census.gov/pdfs/ua/uafedreg031502.pdf>

A relatív vidékiség mutatójának meghatározása⁵

Minden bizonnyal nem a vidékiség az egyetlen olyan fogalom, amelyet nehéz számszerűsíteni. Ennek a nehézségnek az egyik oka a vidékiség sokdimenziós volta. A tudósok és a politikai döntéshozók kétségtelenül egyetértenek abban, hogy a kis lélekszámú helyek inkább vidékiek, mint a nagy népességűek. Hasonlóképpen egyetértenek abban, hogy az alacsony népsűrűségű helyek inkább vidékiek, mint a nagy sűrűségűek; a kevés beépítettségű helyek inkább falusiak, mint az erősen beépített helyek; és a távoli helyek inkább vidékiek, mint a kevésbé távoli helyek. (Waldorf, 2006a, 2006b)

A vidékiség négy dimenziója szerepel a relatív vidékiség indexben: népességnagyság, népsűrűség, városi (beépített) terület kiterjedése és távoli fekvés. Ez a négy dimenzió a meglévő definíciókban is használatosak.

Kérdés, hogy a négy dimenzió együttesen hogyan határozza meg egy hely vidékiségét. A négy dimenzió egyenletesen járul hozzá a vidékiséghez? A népesség mérete fontosabb, mint a népsűrűség? Az alacsony népességszám csak a távoli elhelyezkedéssel együtt fontos? Kell-e, és ha igen, hogyan súlyozzuk az egyes mutatókat?

E kérdések megválaszolására vonatkozó elméleti útmutatás hiányában a legegyszerűbb módszert, mégpedig a súlyozatlan átlag 0-1 skálára történő transzformációt alkalmazták. Az így kapott index – a relatív vidékiség indexe – nem abszolút mérőszám. Ez egy összehasonlító index. Előnye, hogy nem korlátozódik egy adott térbeli léptékre, például megyékre. Alkalmazható megyecsoporthoz, vagy kisebb léptékekre, például településekre vagy népszámlálási körzetekre. A vidékiség relatív mércéje, amely felhasználható a vidékiség időbeli alakulásának vizsgálatára. Érzékeny a meghatározó változók apró változásaira is. Az index különböző térbeli skálákra alkalmazható anélkül, hogy új küszöbértékeket kellene meghatározni (és indokolni). Ez fontos előny a hagyományos osztályozásokkal szemben, és különösen előnyös lesz a regionális fejlesztési stratégiák megtervezéséhez és értékeléséhez.

A város-vidék definícióra építve az ERS (Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture) olyan területi besorolást dolgozott ki, amelyek pontosabban körülhatárolják a vidékiség különböző szintjeit.

---

⁵ Bővebben:

<https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-classifications/what-is-rural/>

Ezek közé tartozik a vidék-város ingázási területek, és a határos- és távoli körzetek.

A jelenlegi, 2012-ben kiadott és a 2010-es tízévenkénti népszámlálás szerinti elhatárolás szerint a vidéki területek nyílt vidéket és 2.500-nál kevesebb lakosú településeket, míg a városi területek nagyobb helyeket és körülöttük sűrűn lakott területeket foglalnak magukban. A városi területek sűrűn lakott területek. A legtöbb megye, akár metró, akár nem metró, városi és vidéki lakosság kombinációját tartalmazza. A városi területeknek két típusa van – az urbanizált területek és a városi klaszterek –, amelyek a lehatárolásukra használt kritériumok szerint azonosak, de méretük eltérő. A Népszámlálási Iroda meghatároz egy urbanizált területet, ahol talál egy 50 000 vagy több fős városi magot. Általában 1000 fő/négyzetmérföld népsűrűségű magnak kell lennie, és tartalmazhatnak szomszédos területet, ahol négyzetmérföldenként legalább 500 fő lakik. Az urbanizált területeket 1950 óta minden tízévenkénti népszámláláskor ugyanazt az alapvető küszöböt (50 000 lakos) határozzák meg, Ugyanazokat a számítógépes eljárásokat és népsűrűségi kritériumokat alkalmazzák a legalább 2 500, de 50 000 főnél kisebb városi klaszterek azonosítására. A kisvárosok és városok körüli beépített terület ilyen elhatárolását először 2000-ben vezették be. E rendszer szerint a vidéki területek 500 fő/négyzetmérföldnél kisebb népsűrűségű nyílt vidékből és 2 500 főnél kevesebb lakosú helyekből állnak.

A fenti vita azt mutatja, hogy a jelenleg használatos vidéki besorolások, nevezetesen a metro/nonmetro megkülönböztetés és a vidék-város kontinuum kódja nem megfelelőek a vidéki Amerika azonosítására és lehatárolására. Minden egyszerű dichotómia bonyolult vidék-város kontinuumot rejt, gyakran árnyalatnyi különbséggel.

Magyarországi megközelítések a vidék fogalmának tisztázására⁶

A vidéki térségek lehatárolását 1995-ben az OECD ajánlásai alapján végezték el. Az alacsony népsűrűséget jellemző 150 fő/km²-es küszöbértéket figyelembe véve az ország területének 98%-a, népességének pedig 75%-a minősült vidéki jellegűnek.

---

⁶ A fejezet alapja: Farkas–Obádovics (2003) és Obádovics–Madarász (1999).

A Budapest körül kialakult agglomerációs övezeten kívül egyetlen magyar vidéki kistérség sem volt városi jellegűnek tekinthető, vagyis Magyarország – a főváros és környéke kivételével – „alapvetően vidéki” vagy „jellemzően vidéki” területnek minősült. Ennek egyrészt az az oka, hogy a nagyobb, valóban urbanizáltnak tekinthető városaink is nagy kiterjedésű közigazgatási területtel bírnak, azaz közigazgatási értelemben nincs meghatározva az ún. szoros értelemben vett agglomerációs városkörnyékük, másrészt pedig a városok másik nagy csoportja, különösen az ország keleti részét alkotó Alföldön, korábban is falusias beépítésű, nagy mezőgazdasági (közigazgatási) területtel rendelkező ún. mezőváros vagy óriásfalu volt. Figyelemre méltó tény az is, hogy több mint félszáz térségben egyetlen olyan település sincs, amelyikben a népsűrűség elérné a 150 fő/km²-t (Vidékfejlesztés Magyarországon 1995).

Kovács Teréz (1999) „Mi tekinthető vidéknek?” című vitaindító cikkében a következőképpen határozta meg a vidék fogalmát:

Azok a térségek, amelyek az alábbi öt feltétel közül négynek megfelelnek, vidéki térségnek számítanak:

- a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta a 20%-ot;
- az ezer lakosra jutó őstermelők száma több mint 120 fő;
- a lakosság több mint 50%-a 120 fő/km² népsűrűség alatti településen él;
- a népsűrűség kisebb, mint 80 fő/km²;
- a lakosságszám 1960 óta 92%-ra csökkent (1996-ra).

Kovács Teréz javasolt mutatórendszerének hiányosságai közé tartozik, hogy gazdasági fejlettséget mérő mutatót nem vesz figyelembe, valamint a vidék egyik fő problémája, a munkanélküliség szintén kimarad a kritérium-rendszeréből. A demográfiai mutatók fontosságát nem megkérdőjelezve, túlzottnak tűnik három népesedési mutató alkalmazása is. A népsűrűség fontos mutató, bár az alacsony népsűrűség önmagában nem jelent különösebb problémát, ám nagyon sok korábban bekövetkezett gazdasági–társadalmi változás indikátora.

A mutatók láttán felmerül a kérdés: ki lehet-e fejezni a vidéki jelleget ennyire határozott, helyenként önkényes küszöbértékekkel, hiszen a vidék értékkötött fogalmának meghatározásában sincs egység a kutatók között.

Válaszképpen többen próbálkoztak különböző szempontok alapján a vidék, illetve a támogatásra jogosult térségek meghatározásával. Fehér (1999) például négy hipotetikus alapmutató kialakítását javasolja, melyek segítségével elvégezhető lenne a vidéki térségek közelítő lehatárolása. A

népesség, népmozgalom jellemzésére a vidéki népesség arányát, a társadalmi jólét jellemzésére az egy főre jutó bruttó jövedelem számítását, a gazdasági szerkezet jellemzésére a mezőgazdaságban foglalkoztatottak + őstermelők aránya, a mező- és erdőgazdálkodás árutermelésének aránya vagy a vállalkozássűrűség mutatók közül egy alkalmazását javasolja. A környezet jellemzésére alkalmas mutató kiválasztását arra illetékes szakemberre bízna.

Az Európa Tanács és az OECD vonatkozó ajánlásait figyelembe véve Dorgai (1999) a következőképpen határozta meg a vidéki település fogalmát: azt a települést tekintjük vidékinek, amelyik városi ranggal nem rendelkezik, vagy rendelkezik, de lakónépessége nem éri el a 10 ezer főt.

Vidéki jellegűnek az olyan térség, kistérség mondható, ahol a vidéki településeken élő lakónépesség aránya több mint 15%.

Fenti definíció szerint a községek lakónépessége 3 788 970 fő, a 10 ezer fő alatti városok össznépessége pedig 503 160 fő volt. Ennek alapján az ország vidéki népességének aránya 42,2% volt.

A lehatárolás gyenge pontja, hogy voltak olyan nagyvárosközeli községek, amelyek nem tekinthetők vidéknek, s ezzel ellentétben néhány 10 ezer lakost meghaladó, de vidékinek tekinthető kisváros kimaradt a vidéki lehatárolásból.

Az Európai Unió vidékfejlesztési és agrárszerkezet-átalakítási előcsatlakozási programja keretén belül elkészült Magyarország Vidékfejlesztési Terve, melyben a vidéki térségek lehatárolása a következő szempontok szerint történt:

- demográfiailag kedvezőtlen helyzet;
- elöregedés és tartós elvándorlás;
- gazdaságilag átlagos vagy elmaradott;
- infrastruktúráisan átlagos vagy elmaradott;
- dinamikában átlagos vagy elmaradott;
- általában (komplex mutató) átlagos vagy elmaradott.

A vizsgált mutatók által meghatározott struktúra nagyrészt megfelelt az OECD módszerét követő, de a 120 fő/km²-es települési népsűrűséggel jellemezhető vidéki térség lehatárolásnak (Magyarország Vidékfejlesztési Terve 2000).

Kovács és társai (2015) egy komplex mutató kidolgozására vállalkoztak. A vidéki járások meghatározását a következők alapján foglalták össze:

- minden olyan járás vidéki, amelyben csak 10 000 fő lakosságszám alatti települések található.
- azok a járások is vidékinek számítanak, ahol a központi város lakónépessége ugyan nagyobb, mint 10 000 fő, de a járás népsűrűsége az országos átlag alatt van.

Azután a mezőgazdaságtól való függőség és a környezeti értékek alapján képzett komplex mutató alapján a vidéki járások (136 járás) 8 alcsoportját képezték. Mind a nyolc típusra esettanulmány is készült. Az érintettek vitatták az agrárfüggőség jelentőségét, mivel elmondásuk szerint a foglalkoztatásban nem játszik jelentős szerepet. Felhívták a figyelmet arra, hogy a járásszintű lehatárolás elfedi a járáson belüli néha igen lényeges különbségeket.

Látható, hogy a vidéki térségek lehatárolására sokféle mutatórendszerrel használtak. Általában elmondható, hogy a lehatárolt térségeket objektív mutatókkal próbálják jellemezni, mint pl. távolság, mezőgazdasági termőhelyi adottságok stb. Kevés az olyan mutató (pl. a munkanélküliség, életminőség) amely a lakosság életkörülményeit venné számba.

Magyarország vidéki térségeinek lehatárolása és jellemzése

A túlnyomórészt és jellemzően vidéki térségek demográfiai jellemzői kedvezőtlen tendenciákat mutatnak: meredek születésszám-csökkenés, kedvezőtlen korstruktúra, növekvő öregedési mutató, negatív vándorlási egyenleg. A fejezet célja a főbb demográfiai jellemzők ruralitási kategóriák szerinti folyamatainak feltárása 1999–2019 között.

A vidéklehatárolás az OECD módszertana szerint, a 120 fő/km²-es küszöbérték alkalmazásával készült. Így első lépésben a települések vidéki-nem vidéki besorolása történt meg. Azok a települések a vidéki települések, amelyek népsűrűsége a 120 fő/km²-t nem éri el.

Második lépésben a járások csoportosítására került sor. Azok a járások, ahol a népesség több mint fele vidéki településen él, alapvetően vidéki járás. Ahol a népesség kevesebb mint 15%-a él vidéki településen, alapvetően városi jelzöt kapott. A többi járás a köztes, jellemzően vidéki járás.

101 járás, a járások 58%-a alapvetően vidéki térség, a települések 59%-a tartozik ezekbe a járásokba, itt él a népesség 31%-a. Mindössze 8 járás található a városi csoportban. Magyarország alapvetően vidéki térségeiben élő népesség 3 millió fő.

1. táblázat: Települések és járások száma és megoszlása vidékiségi kategóriák szerint

Vidékiségi kategória	Települések száma	Települések megoszlása %	Jársók száma	Jársók megoszlása %
<i>Alapvetően vidéki térség</i>	1863	59,0	101	58
<i>Jellemzően vidéki térség</i>	1086	34,4	60	34
<i>Alapvetően városi térség</i>	206	6,5	14	8
Együtt	3155	100,0	175	100

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

2. táblázat: A népsűrűség, a terület és a népesség megoszlása vidékiség szerint

Vidékiségi kategória	Népsűrűség fő/km ²		Terület %		Népesség %	
	1999	2019	1999	2019	1999	2019
<i>Alapvetően vidéki térség</i>	57,0	52,3	58,7	61,5	30,9	30,6
<i>Jellemzően vidéki térség</i>	111,5	108,7	35,5	31,8	36,6	32,9
<i>Alapvetően városi térség</i>	611,1	570,3	5,8	6,7	32,5	36,5
Együtt	108,2	105,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

Az ország népsűrűsége 105 fő/km². A városi térségek népsűrűsége kimagasló, 570 fő/km². Az alapvetően vidéki csoport népsűrűsége az országos érték fele. 20 év alatt 3,2-del csökkent az ország népsűrűsége, az alapvetően vidéki területeken ennél nagyobb mértékben, 4,7-del.

3. táblázat: Népességváltozás 1999–2019 között

Vidékiségi kategória	Népességcsökkenés fő	Népességcsökkenés %
<i>Alapvetően vidéki térség</i>	-127 806	-4,1
<i>Jellemzően vidéki térség</i>	-464 224	-12,6
<i>Alapvetően városi térség</i>	295 665	9,0
Együtt	-296 366	-2,9

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

Miközben az ország népessége 1999–2019 között 296 ezer fővel, 2,9%-kal csökkent, a városi térségek népessége ugyanennyivel nőtt, ami 9%-os növekedést jelent. Az alapvetően vidéki térségek 4,1%-os, míg a köztes kategóriában több, mint 12%-os népességvesztés tapasztalhatunk.

4. táblázat: Népmozgalmi mutatók vidékiségi kategóriák szerint

Vidékiségi kategória	Vándorlási egyenleg (ezrelék)		Természetes szaporodás/fogyás (ezrelék)		Születési ráta (ezrelék)		Halálozási ráta (ezrelék)	
	1999	2019	1999	2019	1999	2019	1999	2019
<i>Alapvetően vidéki térség</i>	-0,13	-2,62	-4,97	-4,95	10,2	9,8	15,2	14,7
<i>Jellemzően vidéki térség</i>	1,30	0,94	-4,35	-4,94	9,2	8,7	13,6	13,6
<i>Alapvetően városi térség</i>	-1,34	1,42	-5,18	-2,79	8,7	8,8	13,8	11,6
Együtt	0,00	0,00	-4,81	-4,16	9,3	9,1	14,1	13,2

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

Mindegyik kategóriában negatív a születés és halálozások különbözetén alapuló szaporodási egyenleg. Ezen a téren jelentős változás figyelhető meg, míg a jellemzően vidéki térségek egyenlege kedvezőbb volt az országos értékhez képest 1999-ben, 2019-re már rosszabb a helyzet, egyedül ebben a kategóriában változott negatív irányban a mutató. Az alapvetően vidéki térségekben alig változott, kismértékben javult, a városi térségekben azonban jelentős javulás tapasztalható.

Míg a születési ráta 20 évvel azelőttöz képest csak mérsékelten (0,2-del) csökkent országos szinten, addig a köztes kategóriában, a jellemzően vidéki térségekben 0,5-del, és ez az érték az országos értéknél 0,4-del alacsonyabb. Az alapvetően vidéki térségekben az országos értéket 0,7-del meghaladó a születési ráta. Sajnos ugyanez elmondható a halálozási rátáról is, míg országosan 0,9-del csökkent a halálozási ráta, az alapvetően vidéki térségekben csak 0,5-del, és 1,5-del magasabb ez az érték az országos értéknél 2019-ben. Csak a városi térségek halálozási rátája kedvezőbb, mint az országos érték.

A nettó vándorlásból származó népességfogyás mértéke jelentősen megnőtt a vidéki területeken. Ez azt mutatja, hogy megfordult a korábbi tendencia, miszerint sokan vidéki környezetben próbálták megvalósítani túlélési stratégiájukat. A vidéki területek alacsony infrastruktúrájuk és szolgáltatásaik ellenére is biztosabb gazdasági háttérrel nyújtottak. 1999-ben még az elvándorlás volt a jellemző a városi térségekre, 2019-ben ez

megfordult. A jellemzően vidéki térségek mindkét évben befogadó, többen költöztek be, mint onnan el, ez a köztes típus még mindig vonzó az emberek számára.

5. táblázat: Korszerkezeti mutatók vidékiségi kategóriák szerint

Vidékiségi kategória	60 év feletti aránya %		14 év alattiak aránya %		Öregedési index %	
	1999	2019	1999	2019	1999	2019
	Alapvetően vidéki térség	20,1	25,8	18,2	14,6	110,3
Jellemzően vidéki térség	18,9	26,5	16,9	14,1	111,6	187,6
Alapvetően városi térség	20,5	25,8	15,1	14,6	135,6	176,9
Együtt	19,8	26,0	16,8	14,5	118,0	180,1

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

A népesség korszerkezetét a az idősök aránya, a fiatalok aránya és az öregedési index segítségével érzékeltetjük. Mindhárom mutató szomorú képet fest az országról, mindegyik kategóriában. Az idősök aránya 6,2%-kal nőtt az országban, ezt meghaladó növekedés csak a jellemzően vidéki kategóriában tapasztalható. Az alapvetően vidéki és a városi térségekben az idősök aránya megegyezik. 1999-ben a népesség ötöde, 2019-ben már a népesség negyede 60 éven felül van.

A gyermekkorúak aránya országos szinten 2,3%-kal csökkent. 2019-ben nincs nagy különbség az egyes kategóriák mutatójában. Az alapvetően vidéki térségekben azonban 3,6%-os a csökkenés. Mg 1999-ben még 18% fölött volt ez az érték, 2019-re mindenhol 14-15% közé csökkent.

A népesség előregedésének szerkezetét mutató öregedési index (a 60 év felettiak osztva a 15 év alattiak között) mindegyik kategóriában növekedett. A mutató értéke már 1999-ben is meghaladta a 100%-ot, azaz az idősök száma meghaladja a gyermekkorúak számát. Rendkívül magas a jellemzően vidéki területeken, és az előregedés mértéke itt a legjelentősebb, 1999-hez képest itt nőtt a mutató a legnagyobb mértékben. Az alapvetően vidéki és a városi területek öregedési indexe között 2019-ben nincs jelentős különbség, ami azt jelenti, hogy a vidéki térségek előregedése jelentős. Ez elsősorban a fiatalok elvándorlásának eredménye, az alapvetően vidéki területekről jelentős elvándorlás volt tapasztalható az elmúlt húsz évben.

6. táblázat: Az egy főre jutó jövedelem vidékiségi kategóriák szerint

Vidékiségi kategória	Egy főre jutó belföldi jövedelem	
	1999	2019
<i>Alapvetően vidéki térség</i>	209 534	1 260 699
<i>Jellemzően vidéki térség</i>	301 004	1 531 156
<i>Alapvetően városi térség</i>	408 397	1 845 931
Együtt	306 596	1 557 942

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját számítás

Összefügg az előregedés és a vándorlás a gazdasági helyzettel. Az egy főre jutó jövedelem az alapvetően vidéki térségekben a legalacsonyabb. Húsz év alatt országos szinten ötszörösére nőtt az egy főre jutó jövedelem, az alapvetően vidéki térségekében hatszorosára, de így is messze elmarad a jellemzően vidéki kategória azonos értékétől.

Összefoglalás

A múltban a mezőgazdaságra való támaszkodás kulcsdimenzióként szerepelt a vidék meghatározásában. Mára azonban a mezőgazdaság a gazdasági tevékenységek összességében és a vidéki területeken is olyan kis részét teszi ki, hogy már nem minősül kulcsfontosságú dimenzióknak. Hasonlóképpen, sok társadalmi jellemző (például a tradíciók, hagyományápolás), amelyek gyakran a vidéki térségekhez kapcsolódnak, mára már nem meghatározó dimenziói a vidékiségnek. Az egyes változók kiválasztása természetesen nagyban függ az adatok elérhetőségétől.

Az elmúlt évtizedekben a világ vidéki népessége folyamatosan csökkent a városokba való bevándorlás következtében, amely a vidéki községek korlátozott munkalehetőségei és a modern kényelmi szolgáltatások hiánya miatt következett be (Bell–Osti, 2010). Ezek olyan létfontosságú területeken jelentkeztek, mint az egészségügy, az oktatás, a gazdasági fejlődés és a mezőgazdasági termelés. A vidéki fiatalok kisebb eséllyel tanulnak tovább és kisebb arányban szereznek diplomát. Gazdasági téren, a probléma elsősorban a munkahelyek vagy épp a munkaerő hiányával, a munkahely vagy a munkaerő megtartásával, a képzetlen, vagy alkalmatlan munkaerővel és a jövedelemmel függ össze. (Ellis–Biggs, 2001).

Az 1990–1998 közötti magyarországi vidéki–városi népesség-újraelosztásról szóló kutatások azt mutatták, hogy a falvak természetes fogyása meghaladja a városi területen tapasztalt értéket, annak ellenére, hogy a

vidéki térségben a születési ráta magasabb, mint a városi térségben. Az 1990-es években a falvak még nettó bevándorlást kaptak a nagyobb városokból, később ez a tendencia megfordult, a városokba való visszavándorlás a meghatározóbb. Ennek nyilvánvaló oka lehet a jobb munkalehetőség és a magasabb jövedelem. A vidéki térségekben a halálozási ráta magasabb, mint a városi térségekben. Tehát, bár nincs ok azt feltételezni, hogy a vidéki lakosság idősebb vagy fiatalabb városi társaiknál, a népesség országos szinten mindenhol gyorsan öregszik, ezért az idősek komoly figyelmet érdemelnek a vidékpolitikai vitákban (Schafft–Brown, 1999).

A vidékiség kvantitatív mérésére és a vidék jellemzésére leggyakrabban használt mutatók a népesség mérete, a népsűrűség, demográfiai adatok (pl. korszerkezet, eltartottsági ráta, halálozási ráta), távolság a nagyvárosoktól, szolgáltatások elérhetősége, a mezőgazdasági termelés vagy a földhasználat, mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, munkanélküliségi ráta, átlagos családi jövedelem, nem mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, iskolai végzettség. A társadalmi és kulturális sajátosságok, a környezetminőség és az infrastruktúra minőségi szempontjai alig kaptak szerepet. Ha a felsorolt jellemzőket alaposabban megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a vidékiség lehatárolása majdnem az elmaradottság, hátrányos helyzet szinonimájaként jelenik meg. Alaposabban megvizsgálva a vidéki területeket, differenciált képet kapnánk, az alapvetően vidéki térségek nem alkotnak homogén csoportot. A jelenleg alkalmazott kategorizálás összemossa a vidék sokszínűségét. További elemzésekkel csoportosíthatók lesznek a különböző vidéki célterületek, ahol a városközeli, csendes, a hagyományos falu jegyeit már nem hordozó falvak és az ettől eltérő, a városoktól távolabb eső, az előregedő és/vagy a hátrányos helyzetű, illetve a falusi turizmusra és a mezőgazdaságra épülő vidéki térségek beazonosíthatóvá válnak.

Irodalom

- Bell, M. M. – Osti, G. (2010): *Mobilities and Ruralities: An Introduction*. *Sociologica Ruralis*, 3., pp. 199-204.
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00518.x>
- Blunden, R. – Pryce, W. T. R. – Dreyer P. (1998): *The Classification of Rural Areas in the European Context: Some Remarks on the Article of J.*, *Regional Studies* 32(2) pp. 149-160. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00518.x>

- Cloke, P. J. (1977): An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies* 11, pp. 31-46. Published online: 04 Feb 2007
DOI: <https://doi.org/10.1080/09595237700185041>
- Csatári, B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. y az MTA Regionális Kutatások Központja megalakulásának 20. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián 2004. május 7-én elhangzott előadás szerkesztett változata.
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjooOz6xKT2AhWLH0wKHSgXAfkQFnoECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ksh.hu%2Fdocs%2Fhun%2Fftp%2Fterstat%2F2004%2F06%2Fwcsatari.pdf&usg=AOvVaw10MvSatm-ZcMb-TfEFv2EOF>
- Dorgai, L. (1999): Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” című vitacikkhez. *Gazdálkodás* 1999/5. pp. 60-64.)
- Ellis, F. – Biggs, S. (2001): *Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s*. Overseas Development Institute, Oxford, *Development Policy Review*, 19, pp. 437-448. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-7679.00143>
- Fehér, A. (1999): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. *Gazdálkodás* 1999/5. pp. 55-57.
- Farkas, T. – Obádovics, Cs. (2003): A kistérségek és a vidék lehatárolásának módszerei. In: Kulcsár L. (szerk.): *Vidékfejlesztés*. Tankönyv, kézirat.
- Goss, S. (2013): Defining and measuring rurality. In: *Rural-urban comparisons in the Multi-indicator Cluster Survey*. June 2013.
- Goss, S. – Živkov, G. – Bajramović, S. – Fetahagić, M. – Sirčo, A. (2013): *Politics, Agriculture, Rural and urban sociology*. Published by: UNDP United Nations Development Programme. Economic Research Service U.S. Department of Agriculture.
- Hamilton, C. H. (1934): Rural-Urban Migration in the Tennessee Valley Between 1920 and 1930. *Social Forces*, Volume 13, Issue 1, October 1934, pp. 57–64.
DOI: <https://doi.org/10.2307/2570218>
- Hoggart, K. (1988): Not a Definition of Rural. *Area* Vol. 20, No. 1 (Mar., 1988), pp. 35-40 (6 pages) Published By: The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers) <https://www.jstor.org/stable/20002535>
- Isserman, A. M. (2005): In the National Interest: Defining Rural and Urban Correctly in Research and Public Policy. *International Regional Science Review* 28(4) pp. 465-499. DOI: <https://doi.org/10.1177/0160017605279000>
- Kovács, A. D. – Farkas, J. Zs. – Perger, É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom* 29. évf., 1. szám.
DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2674>
- Kovács, D. – Majoros, E. (1998): *Terület- és vidékfejlesztési kérdések az Európai Unióban*. (főiskolai jegyzet) Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola. Szolnok. 1998.
- Kovács, T. (1999): Mi tekinthető vidéknek? *Gazdálkodás* XLII. évf. 5. sz. pp. 39-46.
- Kulcsár, L. (2017): *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések*. Kolozsvár, Kriterion. ISBN 978-973-26-1191-3

- Kulcsár, L. – Madarász, I. – Brown, D. L. (1996): Dimensions of Rural Diversity of Hungary. Paper presented at the 9th World Congress Rural Sociology, Bucharest, Romania 1996.
- Long, J. C. – Delamater, P. L. – Holmes, G. M. (2021): Which Definition of Rurality Should I Use? The Relative Performance of 8 Federal Rural Definitions in Identifying Rural-Urban Disparities Medical Care: October 2021 – Volume 59 – Issue – pp. S413-S419. DOI: <https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000001612>
- Madarász, I. – Farkas, T. – Obádovics, Cs. – Kulcsár, L. (1998): Spatial dimensions of rural diversity in Hungary. In: GATE Tudományos közlemények N. 4.
- Obádovics, Cs. (1998): A városközeliség hatása a munkanélküliség térségi és települési megoszlására. Vállalati környezet és alkalmazkodás az élelmiszertermelésben c. Konferencia, GATE GTK Konferencia kiadvány.
- Obádovics, Cs. – Madarász, I. (1999): Vidék kontra vidék. Kézirat.
- van der Ploeg, J. D. (1997): On Rurality, Rural Development and Rural Sociology. In: Henk de Haan Norman Long (Ed): IMAGES AND REALITIES OF RURAL LIFE Wageningen Perspectives on Rural Transformations. 1997 Van Gorcum, NL ISBN 90 232 3288 7. pp. 39-77.
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjY97CX3of2AhWkr4sKHZwCCvI4ChAWe-gQIDRAB&url=https%3A%2F%2Ffedepot.wur.nl%2F359507&usg=AOvVaw2UTx5zrkeramJh2bdS8IJX>
- Schafft, K. – Brown, D. L. (1999): Patterns of Population Redistribution in Hungary and the Consequences of Post- Socialist Restructuring. Paper presented at the 62th annual meeting of the Rural Sociological Society, Chicago, Ill. Aug. 5. 1999.
- Waldorf, B. (2006a): “What is Rural and What is Urban in Indiana.” Working Paper, Purdue Center for Regional Development.
- Waldorf, B. (2006b): A Continuous Multi-dimensional Measure of Rurality: Moving Beyond Threshold Measures. Department of Agricultural Economics, Purdue University, West Lafayette, IN 47907, USA, Selected Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Long Island, California, July 24-27.

Egyéb források

- A Vidéki Térségek Európa Kartája 2-3. cikkely, 1996. Európai Unió.
- Creating Rural Indicators For Shaping Territorial Policy. OECD. Paris. 1994.
- Economic Research Service. Measuring Rurality. ERS Briefing
<http://www.ers.usda.gov/Briefing/Rurality/> (accessed 01/14/06)
- Office of Management and Budget 2000. Standards for Defining Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas; Notice. Federal Register 65, No. 249, pp. 82228-82238.
- Office of Management and Budget 2003. Revised Definitions of Metropolitan Statistical Areas, New Definitions of Micropolitan Statistical Areas and Combined

Statistical Areas, and Guidance on Uses of the Statistical Definitions of These Areas. OMB Bulletin 03-04.

Situation and Outlook: Rural Developments, CAP 2000 Working document. Brussels: European Commission Directorate-General for Agriculture (DG VI), July 1997.

UNDP Human Development Report 2013 – BOSNIA and HERZEGOVINA. Rural Development in Bosnia and Herzegovina: Myth and Reality

Vidékfejlesztés

https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hu

Vidékfejlesztés Magyarországon (Országtanulmány az OECD ajánlásai alapján – kézirat). Budapest, Kecskemét, Gödöllő. 1995.

What Future For Our Countryside – A Rural Development Policy. OECD. Paris. 1993.

What is rural? Defining Rural: Available Resources. (www.nal.usda.gov) Measuring rurality: rural-urban continuum codes. (www.ers.usda.gov)

<https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-classifications/>

Hollókő: a harmadik dosszié *Hollókő: the Third Folder*

*Kovács Dezső*¹

Absztrakt

A szerző a korábbi kutatásokra alapozva újra vizsgálja a Hollókőre vonatkozó világörökségi előterjesztés és határozat legfőbb pontjait és arra a következtetésre jut, hogy a világörökségi listára kerüléssel kapcsolatban az előterjesztők és a ICOMOS szakemberei egy megszépített valóságot mutattak be a Világörökség Bizottságnak, miközben a valós társadalmi folyamatok egész másként alakultak. E kettősség és ütközés azóta is kíséri Hollókő és az örökségvédelem mindennapjait és tevékenységét.

Kulcsszavak: Hollókő, turizmus, világörökség, vidékfejlesztés

Abstract

This study, based on earlier research, re-investigates the main points of the World Heritage Site proposal for Hollókő old village. The conclusion of the research regarding Hollókő's entry to the World Heritage List is that those who made the proposal and the experts of ICOMOS presented an idealized reality to the World Heritage Committee, while the actual societal processes took a different course. This duality and conflict have become inherent in day-to-day monument protection and activities in Hollókő.

Keywords: Hollókő, tourism, rural development, world heritage

Bevezetés

A gödöllői egyetemi pályafutásomat 1997-től 2013-ig végig kísérte a magyar világörökség faluval, Hollókővel történő foglalkozás. E 16 év hozott szakmai sikert és kudarcot, de legfőképp azt a tanulságot, hogy a helyi lakosság, közösség felkészítése, bevonása nélkül nem lehet vidéket fejleszteni, vagy más nézőpontból, miként nem szabad vidéket fejleszteni. Az EU (akkor Közös Piac) még gondolatban sem létezett a magyarok számára, mikor Hollókőn elindultak a kezdeményezések az ófalu népi építészeti emlékek megmentésére. Ez az időszak volt a parasztság termelőszövetkezetbe szervezésének befejező éve. Ennek idestova 60 éve. 1961-62

---

¹ Dr. Kovács Dezső PhD c. egyetemi tanár (kovacsd951@gmail.com)

döntő fordulatot hozott Hollókő életében és elindított egy olyan műemlékvédelmi helyreállítási, megőrzési folyamatot, ami az UNESCO Világörökségi Listára történt felvételben csúcsosodott ki 1987-ben. Egy korábban elzárt, szegényparaszti kis falu kiérdemelte az egész világ figyelmét és értékeit megőrzendőnek nyilvánították a mai és jövőbeni generációk számára is.

Hollókő a hazai vidékfejlesztés, műemlékvédelem, népi építészet, környezet-és természetvédelem stb. rendkívül összetett és bonyolult 'átlatorvosi lova'. Hollókő történetének egy sokadik fejezetével köszöntöm két egykori gödöllői kollégánkat, tanárunkat, kari vezetőnket dr. Kulcsár Lászlót és dr. Székely Csabát.

Személyes és szakmai érintettség

Hollókőt egy furcsa közjáték hozta az életembe. 1996-ban diákokkal, kollégákkal elmentünk, hogy megnézzük a magyar világörökség falut, amely elsőként került a világörökség listára 1987-ban, mint falu és falusi turizmus szolgáltató helyként szép múltra tekintett vissza. Az ófaluban sétálva, egy előttünk haladó csoportból egy férfi letépett egy levelet az útra kihajló faágról. Az udvarban levő tulajdonos néni nem hagyta ezt szó nélkül és megszólította: „fiatalember, ha minden látogató lép a fámról egy levelet, mit gondol, mi marad nekem ebből a fából”? Ez indított arra, hogy a világörökségi ófalu szépségeinek megbámulásán túl próbáljuk végiggondolni, hogy a turisták milyen hatással vannak az ott élők életére.

Hollókőről 1997 és 2013 között több tanulmányt publikáltam két gödöllői kollégával Molnár Melindával és Farkas Tiborral és egyenként is megjelentettünk írásokat. A Soros Alapítvány Prágai Kutatási Központjától támogatást kaptunk csoport kutatásra két világörökség falu, Hollókő és a szlovákiai Vlkolinec összehasonlító kutatására, Világörökség: áldás vagy átok? címmel. 2000 ben Molnár Melindával írtunk egy tanulmányt a Vidékfejlesztők Kiskönyvtára sorozat Sikeres Helyi Társadalmak Magyarországon c. kötetbe Hollókő címen. Azzal a patetikus mondattal zártuk az írást, hogy: Legyen Hollókő a hollókőieké. Még abban az évben a fenti tanulmány rövidített és javított változatát is közreadtuk Falu Város Régió folyóiratban „Hollókő felemelése és ...?” címmel. 2003-ban megvédtem PhD-dolgozatomat, melynek egyik esettanulmánya Hollókőről szólt. 2004 májusában a „Műemlékvédelem” című folyóiratnak írtam

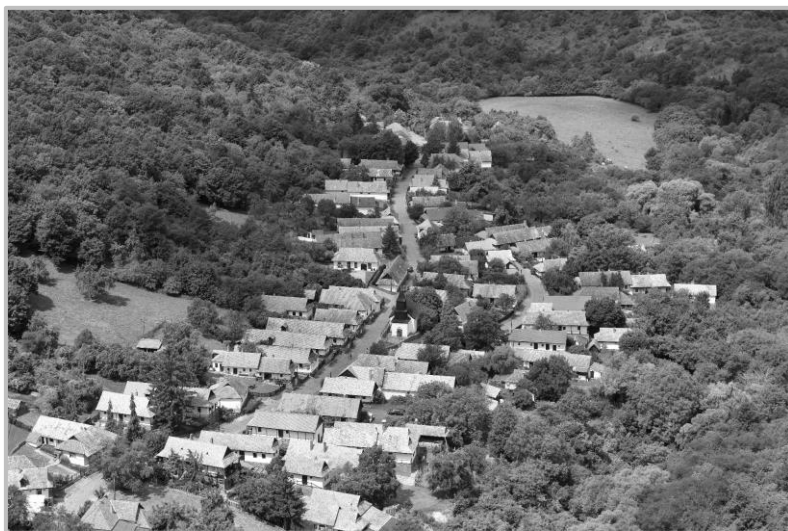
„Hollókő dosszié” címmel egy írást, melynek végén 13+1 pontban foglaltam össze a Hollókőt érintő legfontosabb kérdéseket. Még abban az évben megbízást kaptam a Hollókőért Közalapítványtól és az Önkormányzattól, hogy készítsem el Hollókő kezelési (menedzsment) tervét melyet az UNESCO azoknak a korai világörökség helyszíneknek írt elő, amelyeknek nem készült ilyen terve a Világörökségi listára kerülés idején. A kétezres években előadásokat tartottam Hollókőről Noszvajon, a Román András Nyári Egyetemen, Békésben a népi építészek konferenciáján, az európai vidékszociológusok Dijon-ban és Keszthelyen tartott konferenciáin, a Veszprémi Akadémiai Bizottság által szervezett Symmetry nemzetközi konferencián. Ott ismerkedtem meg Dobosyné Antal Anna népi építésszel, aki meghívott társszerkesztőnek egy összefoglaló tanulmánykötet elkészítésére, melynek „Hollókő öröksége” címet adtuk és 2013 nyarán jutott el az olvasókhoz. Balassa M. Iván professzor azt írta a könyv ismertetőjében, hogy „Az utókor hálás lesz ezért a könyvért. De nekünk is tanulság, amit kinek-kinek magának is, de még inkább közösen fel kell, kellene dolgoznunk.”

E kötetben folytattam, ’újíratöltöttem’ a Hollókő dossziét és leírtam, hogy miként látom a falu helyzetének alakulását 2005, a menedzsment terv elkészítése óta. Írtam a világörökség cím követelményeiről, a veszélyeztetett kategória jelentéséről, ami alapján Hollókő a világörökség listára került. Írtam továbbá a világörökség cím indoklásáról, az ófalu körüli paradoxonokról és az örökségvédelem–turizmus felfogásokról, végül az örökség menedzselésének gondjairól, problémáiról.

A kötet szerkesztői előszavát egy kérdéssel zártuk és rögtön válaszoltunk is rá Dobosyné Antal Annával: „Mi hiányzik most Hollókőből? Hogy a teljes örökség kérdést az egészet újra gondolják. Ahogy Mendele Ferenc, Komjáthy Attila, Román András és a többi építész tette – a helyiekkel együtt. Akkor volt egy terv, melynek a végrehajtása prioritás. Ma csak lehetőségek – erre-arra. Pedig a népi építészeti együttes helyreállítása nincs befejezve, a 90-es évek elején csak megállt. Román András és a Hollókőért Fejlesztési Bizottság még sok feladatot tűzött maga elé. A rendszerváltás közbeszólt és új fejezetet indított a falu életében. A világörökség cím pedig felmentést adott az alól, hogy az elődök nyomdokain tovább gondolják a hátralevő feladatokat. ... Egyet azonban senki nem felejtet. A turisztikai attrakció nem helyettesítheti az örökségvédelmet.” 2013 nyaratól távolról követtem a világörökség falu helyzetének alakulását. Azóta készült egy új kezelési terv, azt megelőzően kormánydöntés

született arról, hogy Hollókő 25 év után igen jelentős állami fejlesztési forrást, 1,8 milliárd forintot kap turizmus fejlesztésre. Egy négycsillagos szálloda is felépült az újfalu fölött a világörökségi védett területen kívül. Ezekről az új változásokról és hatásaikról majd egy másik tanulmányban számolok be.

A soproni konferencia, melyre ez az írás készül, alkalmat adott arra, hogy újragondoljak és árnyaljak néhány kérdést a korábbi tanulmányokban leírtakkal és általában Hollókő elmúlt 80-100 évével kapcsolatban. Hollókőieket és másokat megszólaltatva próbálok azt érzékeltetni, hogy ők miként látták, miként élték meg a velük történt eseményeket. Újra értelmezem a Világörökség címre történt nevezést és elfogadást, ami máig hatóan befolyásolja az ottani életet és tevékenységeket.

1. kép: A védett ófalu és környezete

Forrás: Civerton

Hollókő nagy átalakulásainak rövid összefoglalása a korábbi kutatások alapján

Kutatásaink alapján többször leírtuk azokat a meghatározó átalakulásokat, amelyen ez a palóc aprófalu keresztülment a 20. században. A század elején még önellátó, elzárt szegényparaszti agrárfalu miként vált egy agrárvegyes funkciójú faluvá a század közepére, melyben a megélhetés forrását

elsősorban már a bányászat, az ipar adta. A század második felében pedig a falu – mai szóhasználattal élve – az örökségvédelem, majd ennek következményeként a turizmus színterévé változott. Az egykori szegényparaszti megélhetési helyszín szabadidős életstílus helyszínné vált. Ezeket az átalakulásokat a 20. század elején még demográfiai robbanás, a század második felében pedig ennek az ellentettje, elvándorlás és demográfiai erózió kísérte. A nagy társadalmi változások, iparosítás, kollektivizálás, foglalkozásváltás következményeként a falu fiatal korosztálya szinte két évtized alatt egy új falut épített az Ófalu fölött és oda költözött. Az Ófaluban a 60-as évek elejétől elindult a hagyományos palóc épületek műemléki konzerválása, megőrzése, egy több évtizedig tartó folyamat, melyben a helyreállított épületek új funkciókat kaptak. A falu jövőjének a turizmust álmodták meg a tervezők és a hollókői örökséget városi értelmiségiekkel tudták elképzelni, a helybeleiket ’rontott ízlésűek’-nek tartották. Az ófalu lassú elnéptelenedését a műemlékvédelmi intézkedések nem tudták megállítani, sőt „a nagyállattartás távoltartásával” gyorsították is azt a folyamatot. (Zsanda, 2013) Az Ófalut 1972-ben műemléki jelentőségű területtel nyilvánították, 1977-ben pedig a falu környezete tájvédelmi körzet besorolást és védelmet kapott. Az Ófalu népi építészeti együttese három évtizedes megőrzés és helyreállítás után, a folyamat megkoronázásaként felkerült az UNESCO világörökség listára 1987-ben. (Kovács–Molnár, 2000; Kovács–Molnár–Farkas, 2000). A 2004-es tanulmányban bemutattam a műemléki tervezés és beavatkozás főbb szakaszait és a világörökség címmel kapcsolatos dilemmákat, majd 13+1 pontban összefoglaltam azokat a kérdéseket, amelyek az új évezred elején feszítik a hollókői helyi társadalmat. Ilyen többek között az életképes fejlődési pálya, a perspektíva hiánya, a műemlékvédelmi tevékenység objektum szemlélete, egyoldalúsága. Összefoglaltam a világörökség cím és az azzal járó turizmus következményeit, a turizmus nyomását, az ófalu–újfalu egyenlőtlen fejlesztését, a vállalkozások versenyét, az összefogás hiányát. A problémák közé tartozott az örökség menedzselésének megoldatlansága, a védett környezet állapotának leromlása, azaz a világörökségi címben nevesített környezeti értékek, a hagyásfás legelő leromlása és a keskenyparcellás szőlők művelésének felhagyása, melyek az ófalu előregedésével, elnéptelenedéssel, a fiatal korosztály másfajta életmódjával függtek össze. A telek- és ingatlanspekuláció, a hatóságok szektorális gondolkodása és Hollókő értékeinek, dokumentumainak helybeni elérhetetlensége, egy helyi doku-

mentum gyűjtemény hiánya szintén a problémák közé sorolódott. A tanulmány végén kilenc konzultációs kérdést fogalmaztam meg, többek között azt, hogy a bemutatott változások nem veszélyeztetik-e a világörökség címet, fenntartható-e még a 80-as évek elején megfogalmazott élő falu koncepció, vagy valami más kell, 'újraélesztés' vagy 'élő skanzen' elképzelés? Elfogadható-e, hogy a világörökség menedzselése csak a falura, a falu önkormányzatára, polgármesterére hárul? Jó-e az a munkamegosztás, ami a hatóságok és a falu önkormányzata között van? Miként lehetne minél több helyi lakost bevonni a világörökség és a helyi hagyományok megőrzésébe? (Kovács, 2004)

Élet a régi Hollókőben a helyiek szemével

Hollókőt az elmúlt évtizedekben a közönség szinte mindig a szakértők szemén keresztül láthatta. Tervezők, marketingesek, projekt menedzserek, kutatók a szakértők fogalmaztak meg állításokat, véleményeket a világörökség faluról. Ezer és kétezer közé tehető azoknak a szakértőknek a száma, akik terveket, projekteket, szakértői anyagokat készítettek a falunak. A helyiek véleményét az életüket befolyásoló folyamatokról és döntésekről azonban csak ritkán ismerhettük meg. Időnként, ha egy-egy napilapban megjelent helyi vélemény, az sokszor felkiáltásként vagy segélykiáltásként volt értelmezhető, amit az illetékesek ritkán hallottak meg. (Nógrád, 1988; Népszabadság, 1988)

1999-2000-ben kutatásunk során interjúkat készítettünk hollókőiekkel, helyi vezetőkkel, Román Andrással, aki a hollókői műemléki helyreállítás egyik zászlóvivője és vezetője volt. A velük készült interjúkból idézve mutatom be az interjúalanyok szemszögéből, hogy milyen volt a hollókői élet, az érintettek miként élték életüket és milyennek látták a falu életét. Az interjúk egyfajta időutazást is jelentenek, mert a beszélgetésekből felsejlik a korábbi évtizedek valósága egészen az ezredfordulóig. Kiderülnek az eltérő nézőpontok is, a helyiek által megélt mindennapok és a külső szereplő által látott és érzékelt valóság, az egyéni kulturális hátterek és látásmódok különbsége.

Interjú Kelemen Istvánnéval, Piroska nénivel, 1999. január 8-án Hollókőn: „– ...mivel mezőgazdaságból éltünk, a búzát a gazda megtermelte, ami egy évre való búza volt. Azt be kellett osztani, hogy 1 évig kitarson kenyérnek. ...nekem nagyon rossz gyerekkorom volt, ebből a korból nagyon rossz emlékeim vannak. Szomorú szívvel kellett a szüleinknek ránk

szólni, “jaj kislányom most szeltél kenyeret nem régen, ne szeljél mert nem fog kitartani a búza”. – odahaza minden háznál volt kemence és egy héten csak egyszer sült kenyér. Nem azért, mert lusták lettek volna az asszonyok kenyeret sütni, nem. Hanem mert azt a 6-7 kenyeret be kellett osztani egy hétre, hogy kitartson.

Tojás, csirke bizony nem úgy volt, mint ma... Csak vasárnapra jutott 1-1 csirke, még az sem biztos, mert a csirkét, tojást eladtuk azért, hogy sót, paprikát, borsot ebből tudjunk vásárolni, meg abból, hogy minden háznál volt tehén, a vaját megcsináltuk, a tejfölt összeköpiültük. Meg a túrót is, egy kis tejecskét néha kaptunk, de azt is ritkán. Nagyon keservesen éledegeltünk, reggelente bizony ki volt osztva, hogy a tied ez a pici rész szalonna, mindenkinek megvolt a paprikás krumpli mellé, hogy ez a rész a te szalonnád, ez a nagyapáé, a szülőknek nagyobb rész jutott, a gyerekeknek kisebb.

– Az ófalun túl az egész hegyoldal libalegelő volt. Mi kicsi gyerekek kihajtottuk a libákat a legelőre és eljátszogattunk közben. Nagymamánk néha kijött hozzánk megnézni, hogy mit csinálunk, vagy mi mentünk be vízért. Valamikor azt gondoltuk, hogy Hollókőn nem is lesz libahizlalás, hogy idekerült a “Világörökség”. Nem engedélyezték, hogy a libákat a legelőre kihajtsuk. Most ugyanúgy tartunk állatokat itt az udvaron belül, mint eddig, sertést stb. csak nem hajtjuk ki a legelőre.

Nyáron kapálgatással töltöttük az időt, mikorra a kapálást befejeztük, akkorra megérett a gabona, jött az aratás. Kézi kaszával arattunk, az asszonyok szedték a markot, de valamikor a gyerekekre is keserű világ járt, mert nem volt óvoda, hanem felkötöttük a batyuba a gyerekeket és vittük ki a határba. Bizony elég sokat sírtak azok a gyerekek, mert leterítettük a vászonabroszt, azon ültek egy darabig, mikor megunták magukat, összevissza mászkáltak.

Így szenvedtek ők is meg mi is. Mikor learattuk a búzát, utána cséplőgéphez vittük. A cséplőgépnél is az én időmben úgy volt, hogy összetársult a rokonság, hogy el tudják csépelni a búzát. Nemcsak a férfiak voltak a búzakazonon, hanem az asszonyok is pakolták.

Ősszel kukoricatörés volt, krumpli ásás, itt is összetársult a rokonság aztán mikor az egyiké ki volt ásva mentünk a másik rokonhoz. A kukorica fosztások következtek, nem úgy mint most, hogy odakint törjük le a szárról a csövet, hogy haza hozzuk már tisztán, hanem héjastól törtük a kukoricát, és akkor este nagy kukorica fosztót rendeztünk.

... Az 50-es években kezdődött fejlődni a falu, eljártak a férjeink – az én férjem is – szénbányába dolgozni, meg Salgótarjánba üvegyárba, acélgyárba. Akkor már volt egy kis pénz, akkor már jobban tudtunk létezni, de bizony elég keserves évek voltak a kezdetben. Mert az Ófaluban volt az egész nép bepréselve. Egy épületben nem csak egy család élt, hanem ugye megnősült a házigazda 3-4 fia, az mind ott élt. Voltak ott még melléképületek, kamra, istálló részek – ha nagyobb volt az istálló, akkor abból vettek el egy picit, a fiatal párnak – ha azok oda ki tudtak költözni, az nagyon jó volt. Az utcafronton volt a tiszta szoba és ott éltek a fiatal pár, ha 3 pár volt akkor ott aludtak együtt az idős emberekkel a kamrában, a konyhában. Nem volt olyan lehetőség, hogy amikor megnősült a férfi, vagy a kislány férjhez ment, hogy külön menjenek a szüleiktől. Együtt kellett élniük, hogy a pici föld ne menjen szét. Úgy szokták mondani “egy koldusból kettőt miért csináljunk”.

Aztán az 50-es években jött egy fordulat és itt az új telepen mi is építkezni tudtunk 53-ban. Ehhez a sor házhoz a vályogot majdnem mindenki maga csinálta meg. A vályog sárból és törekből készült. És ebből vannak ezek a házak. Erre kölcsön egy fillér sincs. Saját erőből kellett építkezni. Eljártak a férjeink majdnem, hogy éhen, szomjan nehéz munkára, mert arra kellett spórolni, hogy egy kis házacskát össze bírjunk hozni, hogy a szüleinktől külön tudjunk lakni. Mi is 53-ban kezdtük az építkezést, 54-ben költöztünk ide ki, de akkor még csak 1 helyiség volt kipucolva ott bent még pucolatlan volt. Abban az időben 800 Ft-ot kapott a férjem a bányában egész hónapra. Már vártam a férjemet a buszmegállóban, hogy igyekezzen, mert a mestereket ki kell fizetni, mikor a falat felhúzták. Nem maradt egy fillérünk sem, örültünk, ha zsíroskenyeret tudott vinni a férjem munkába.

– Az 50-es években a falu java része bányász volt, 20%-a járt el a gyárba, 80%-a bányász volt. Ennek érezzük mi özvegyasszonyok a kárát, mert itt maradtunk majdnem minden bányásznak a felesége özvegyen. Férjeink nem éltek meg a 60 évet. Nem tudom, hogy van-e még 10%, aki él. Van, akinek itt van a gyereke, de többnyire kirepültek más városokba.

35 évet dolgozott a férjem, még vendégségből is sok volna a föld alatt lenni, nem dolgozni. És ahogy hazajött a bányából, 5 óra után, akkor még kimentünk a határba dolgozni, mert volt egy kis földcskénk. Ha éjszakai volt, akkor 9 órakor jött haza és akkor is kimentünk úgy 3 óráig. Mikor megalakult 59-ben a TSZ, nekem be kellett vinni azt a kis 1,5 hold földcskémet a TSZ-be, mert azt mondták a férjemnek, hogy ha én nem állok be

a TSZ-be, akkor ő nem kap munkát a bányában. Ezért én beálltam és folytatódott a mezőgazdasági munka. Én a TSZ-ben, a férjem a bányában.” (Farkas Tibor interjúja)

Egy másik helybéli, O. és felesége P. így vallott az életükről 1999. január 7-én: „...O. majd’ 40 évig dolgozott bányában, 1949-ben kezdte. Előtte munkalehetőség a hollókőiak számára Salgótarjánban, Nagybátonyban volt az uraságoknál, az asszonyok gyümölcsöket, virágokat vittek hátikosarakban a piacra. ‘45-‘46-ig csak kevesen jártak a bányákba dolgozni, legfeljebb 10-en, később már 104-en jártak, legtöbben 200-an is voltak. A bányán kívül az építőiparban volt még munkalehetőség.

... ‘49-‘51-ig gyalog jártak Pásztóra, onnan vonattal mentek tovább Mátraszőlőre. Az út sokáig tartott, ezért egész héten ott voltak, munkásszállóban, barakkokban laktak. Hétvégekre, délutános műszak esetén csak kéthetente jártak haza. ‘51. májustól ‘59 novemberéig Petőfbányára kerültek, ekkor már buszokkal szállították őket, nem kellett gyalogolniuk, utána visszakerültek Nógrádba. Reggel 1/2 4-kor indult a busz, 2-ig dolgoztak, délután 4 órára értek haza.

...Az évek során az asszonyok a TSZ-be jártak brigádban dolgozni vagy/és bedolgoztak, először hálóingeket varrtak, vállkendőket, terítőket hímeztek a Háziiparnál ‘70-től. P. néni ‘72-ben kezdte a babázást. A babák készítését a szövetkezetben mutatták meg, az öltözet már a saját öltözetük, hagyományaik alapján alakult. Mellette gondozta a beteg anyósát, helyette járt ledolgozni a napot, mert ő már nem igen bírta. ‘92-ben ment nyugdíjba. A babázást azóta is csinálgatja, mert nagyon szereti.

...A kirándulókat mindig vonzotta a vár. A ‘30-as években fűrtak a vár túloldalán szén után, víz jött fel. A jegyző csináltatott strandot, ettől Hollókő fellendült. Cserkészek táboroztak 1-2 hetekig, a falubeliek is szívesen jártak oda munka után fürödni. Akkor még nem volt fürdőruha, alsószojnyában fürödtek. A ‘30-as ‘40-es években várnapokat, rendezvényeket tartottak. A vár körül minden család köteles volt egy évben 3 napot tisztítani a legelőt. A ‘80-as évek közepétől bokrosodott, gazosodott el. A privatizáció idején sok területet megvettek úgy, hogy azóta nem gondozzák, nem is tudják az emberek, hogy kié, mert azóta nem látták. ...A Világörökség cím után sokan vásároltak házakat a faluban, az árak megtízszereződtek. (Ők előtte adták el a régi házat 450 ezer forintért, mostanában 4-5 millióért adnak el házat.) Kihírdették a faluban, hogy megkapta ezt a címet, de az embereknek nem sokat jelentett, a támogatásokból nem

részesültek, így nem is nagyon maradt meg bennük. „Ha kaptak volna mondjuk 5 000 forintot, akkor emlékeznének rá.”

Kovács Pál, hosszú ideig Hollókő elöljárója és képviselője „... Azért kellett innen (az ófaluból) kimenni, mert aki egy kicsit tovább látott az orra hegyénél, aki bányász volt a városban, látta, hogy milyen élet lehet itt. Nyilvánvaló, hogy akkor már nem akart egy kis lyukban két generációval együtt élni és már nem akart vászon gatyában járni. Nem akarom a saját mívoltomat leszólítani, én is abban jártam. A falusi embernek sosem volt pénze a magyar mezőgazdaságból. Akik eljártak ide meg oda dolgozni, szakemberek voltak. Nekik volt egy kis pénzük és másképp látták a falusi életet is, azt, amiben a szüleik, nagyszüleik voltak.

... Ezekben a kis összezsúfolt házikókban, 2-3 generáció, 4-5-6 gyerek élt. Ez milyen életmód volt víz nélkül, villany nélkül? Nagyon-nagyon szegény falusi élet. Egy kicsikét még a rimóciak is előbbre voltak, mint mi. Mert ott legalább víz volt, mert minden udvarban kút volt. Hollókőben ezt nem tudták megcsinálni, 30 méteres kutat építeni, miből? Itt a templom előtti kút látta el a község kétharmadát. Ami az étterem végében van, ahol a sziget rész összejön, az volt egy következő közkút, az ellátta a község egy hatodát. És amikor az újtelepre kikerültünk, a község háza előtt épült egy 44 méteres kút, és a falu túlsó végén van egy 23 méteres kút. Már nem üzemel, betonnal le van zárva.”

Román András építész, budapesti lakos, Hollókőért Fejlesztési Bizottság vezetője: „Először életemben Hollókőn 62-ben voltam, és azóta ismerem a falut. Nem úgy nézett ki, mint most, sokkal rosszabbul nézett ki. A házak mindenféle csiricsáre színekre voltak színezve, ugye ma Hollókő fehér. Voltak fehér házak, de a sajnos máig divatos kék, zöld, piros, volt ott minden. Borzasztó piszkos volt a falu, ami annak a következménye volt, hogy jelentős állattartás volt. Sajnos ez azóta nincs, erről okvetlenül érdemes írni, hogy milyen falu az, ahol nincsenek állatok. Még kutyák se nagyon, de marha meg disznó az már végképp nincsen. De akkor volt és ott hajtották ki az utcán a kondát meg a csordát, amelyek rendszeresen piszkították az egész falut és azt sose tisztították. Sár volt, nem volt vízvezeték, két kút volt, ami ma is megvan, onnan hordták a vizet. Nem úgy nézett ki Hollókő, ahogy most, hanem sokkal elmaradottabban. Másrészt teljesen természetes volt, hogy minden asszony népviseletben járt. A férfiak nem, de az asszonyok igen. Kétféle népviselet volt, volt egy hétköznapi meg egy ünnepi. Az ünnepit ma is fölveszik ünnepnapon, meg amikor valamilyen bejelentett csoport érkezik. De a hétköznapi népviseletben jártak, magam is láttam,

amikor már folyt a faluban a helyreállítási munka, a helyi asszonyok népviseletben hordták a maltert.” (Román András interjúja)

A Hollókő öröksége kötetben több más hollókőit is bemutatunk. Az első polgármester Nagy Ignác elmondta a rendszerváltás utáni önálló-sodás első nyolc évének küzdelmeit, Belák Dezső a nagylóci közös községi tanács elnöke betekintést adott a mezőgazdaság és a környezet állapotáról, változásáról, a műemléki tevékenységről. Nagy Katalin tanárnő arról vallott, hogy miért is maradt Hollókőben, Sztrémi Zsuzsa pedig leírta a Hollókőért Közalapítvány rendkívül szerteágazó és gazdag tevékenységét, melyet az Alapítvány a vezetésével folytatott. (Sorsok, pályák-személyek, vélemények fejezet, Hollókő öröksége 2013.) A Hollókővel kapcsolatos gazdag irodalomból említésre méltók még azok a nyolcvanas évek elején született érdekes és kritikus dolgozatok, melyeket egyetemisták írtak a Hollókőn töltött téli népművelési gyakorlatokról.

2. kép: Az újjáépülő vár, szemben az elgazosodott keskenyparcellás szőlők

Forrás: Civerton

A palócvilág és Hollókő belülről

Időben kicsit visszalépve, a harmincas években, a már hivatkozott nagy társadalmi gazdasági változások előtt, két érdekes szociográfiai, illetve néprajzi írás is született a palócokról, illetve a hollókői emberekről. A palóc parasztok nehéz életét és jellemzőit Szabó Zoltán nagyon érzékletesen ábrázolta a Cifra nyomorúság c. szociográfiájában. (Szabó, 1986) Tomori Viola szintén a harmincas években fogalmazta meg Hollókő, egy palóc falu lélekrajzát.

„... Hasonlítanak a vízhez, mely felveszi annak az edénynek a formáját, amibe öntik. E nép inkább formáltatik, mint formál, inkább eltűr, mint cselekszik, inkább alakul, mint alakít. E csendes, bölcs és a magyar viszonyokhoz reálistan illeszkedő passzivitás legjellemzőbb tulajdonsága ennek a vidéknek és nem jelenti azt, hogy e nép elégedettebb lenne, mint a többi. Csupán annyit jelent, hogy sorsára sokkal jellemzőbb az, ami vele történik, mint az, amit ő tesz.

...Társadalmuk a külső alakítóerők nyomása szerint sokkal engedelmesebben alakul, mint másutt, sokkal kevesebb az ellenállás és ezért sokkal nyomasztóbb, sokkal végtetesebb a teher.” (Szabó Zoltán: Cifra Nyomorúság. Parasztok fejezet 47-48. oldal).

Tomori Viola (1992) számára *„a falu lelke a legérdekesebb és legizgatóbb kérdés. Gazdasági, kulturális, társadalmi néprajzi körülmények: mind-mind előidézői és még inkább következményei annak a lelkiületnek, melyből itt nemcsak a várostól, de bizonyos fokig a többi falutól is elkülönülő, sajátos élet virágzott ki. ...S a gazdasági, kulturális, társadalmi, történelmi és néprajzi tényezők összhatásának játéka is csak akkor válik tökéletesen világossá, ha ismerjük azt, ami valamennyiüket meghatározza: a falu lelkét.”*

Tomori Viola megpróbálta azonosítani a közös és eltérő lelki jellemzőket a hollókőiekben. A hasonló lelki tulajdonságok között első helyen a gazdasági és termelő munka értékeinek azonosságát találta. A termelésben pedig *„az emberi és állati munka képviselik a mindenki által elismert értéket”*. Megjegyezte ugyanakkor, hogy a szegénység miatt senki sem vonhatja ki magát a termelő munkából.

Feljegyezte a gyermekek iránti különleges szeretetet és nagyrabecsülést, a természethez történő alkalmazkodást, a házassági és szerelmi ügyek intézését, az öltözködés szerepét, megítélését stb. Megfigyelései során e jellemzőkben vélte megtalálni a hollókői lelki tulajdonságokat.

Bár közel száz év eltelt, gyökeres társadalmi, politikai változásokkal, Szabó Zoltán és Tomori Viola gondolatai mintha időnként visszaköszönének, mikor Hollókőn járunk.

A turizmus révén a hollókőieket általában vendégszeretőnek, barátságos embereknek tartják. Belák Dezső így jellemezte a falubelijeit: *„Szerintem vendégszerető emberek, vendéglátó, jó melegszívű emberek a hollókőiek. Nagyon dolgozók és mivel hogy rengeteget dolgoznak, ettől vagyunk mi olyan szögletesek egy kicsit, olyan darabosak. Mi nem vagyunk olyan finomak, olyan finom lelkűek, mint a városi emberek. Még szeretni is keményen szeretjük egymást, meg tiszteljük egymást. Nagyon embert próbáló vidék ez, valamikor a mi szüleinknek ebből a földből kellett megélni.”*

Mihály atya, a Nagylócról Hollókőre járó fiatal pap így látta a helybélieket: *„A hollókői nép a felszínen nyílt szivélyes. A kéreg alatt azonban zártság jellemző. Ők amolyan „vasárnapi indiánok”. Náluk foglalkozás palócnak lenni. Nehéz meghúzni a határvonalat az egyéniségük és az általuk játszott szerep között. Mennél gyéribb a vallási kultúrájuk, annál inkább felszínre tör a babonás hiszékenység, ami bizonyos pótlék számukra. ...A vallásosságot nem tudatosan vállalják, ezért csak külsőségekben jelentkezik. A pap, vagyis az én feladatom, hogy a szokásokból, a felszínről öntudatos vallási szintre emeljem őket.”* (Mezei-Kovács, 1986)

Keményebb adatokat szolgáltat a faluról Moksony László, az 1982-es téli népművelési gyakorlat egyetemista résztvevője. *„... A szegénység mindenhol erős ingerszegénységet is jelentett a nyomor mellett. Ennek nyomai ma is erősen érezhetők a szokásrendszerben. ... A házaknál csupán 10-15 féle ételt ismernek, és ezt kombinálják egész évben. Legfőbb gond az alkoholizmus... A férfilakosság 70-80%-a alkoholfüggő, ennek minden következményével. Kiugró az emésztőszervi rákos megbetegedések, valamint a delirium th-szel kezelt – sok esetben rendkívül agresszív személyek száma. A balassagyarmati pszichiátriai osztály jórészt alkoholistákkal telítődik. Helyi viszonyok közt teljesen normális a napi 5 üveg sör +3-4 féldeci ...Lassú csendes önmérgezés. ...*

Rendkívül szegény a higiéniai kultúra. Fogkrém alig fogy, gyakran már tizenéves korban protézissel kell pótolni a hiányzó fogakat...Az elmaradott kistelepülés-jelleg miatt ezért maradt a falu érintetlenül –rendszeressé váltak a rokonházasságok. Kicsit „beltenyészetté” vált a lakosság, ami erős génkárosodást okozott. És okoz ma is...A közszellem erősen tradicionális, konzervatív – nehéz az emberek bizalmát elnyerni. Néha még

húsz év múlva is csak „gyüttment”-nek² számít az idegen. A példátlan konformitás, és két-ill. „többszínűség” valószínűleg történelmi okokkal magyarázható nagyrészt... ”

A faluban hosszabb ideig élt néprajzkutató Liszkay Zsuzsa szintén mélyebb és kritikus megállapításokat fogalmazott meg a helyi társadalomról³: „...én még mindig úgy látom 25 évi köztük élés alatt, hogy bármilyen a politika – kommunizmus, újfajta átrendeződés, pártonkénti betagozódás – még mindig a vérségi hovatarozás, rokonsági rendszere szabja meg a dolgokat.

... az érzelmi, rokonsági rendszer Hollókőben a szuggesztív zsarolás alapja. Ez a rendszer a rokonságok között is és kifelé az állam felé is érvényesíthető, észlelhető, szinte a kiátkozás szintjével zsarolható rendszer. Ez egy helyben élő, befelé szerveződő közösség önvédelmi mechanizmusa. Arra a logikára épül, hogy a gyüttment lehet a modern állam is. Hogy az állam képviselője, vagy bárki, aki éppen hivatalban van, az csak átmenetileg van ott. Ennek a kijátszása, a rászedése, az sikk. Ez a túlélés titka.

Nem azt mondjuk mifelénk, hogy hazudnak az emberek, hanem ámitanak, félrebeszélnek, csúsztatnak. Máj’ meglássuk aranyoskám! Hát tudja az Isten, maj’ még az egyszer kiderül! Tehát igen-nem-mel nem lehet beszélgetni. Döntési helyzetekbe nem mennek bele. Vagy kitaktikázzák, az elcsúsztatott idő mindig felmentést ad. ...amit nem csinálunk meg, azt nem is lehet számonkérni.

...A mai napig, ha az ember beszélget velük, sem a szavazásoknál, sem a véleményalkotásnál nem vállalják a személyességet. ...Az a forma, hogy én szerintem, én ezt mondom, nekem ez fontos, és ezt vállalom, ez a legkevésbé. Minden el van általánosítva. A csoport mögé, a család mögé, a rokonság mögé. Azt mondja a falu, vagy a falu szája szerint, – ez a legnagyobb ítélet.

Itt az erkölcs (megbecsülés, a szerk.) alapja a beleszületés. A közösség szavatolja, ki mennyit ér, nem az ő egyéni ambíciója. Ez a beleszületési állapot védi a beltenyészetet, a degenerációt. Nem baj, ha hülye, ... ha

² Egy negyven éve odaköltözött „gyüttment” szerint, még a gyerekeit is annak tarják, decára hogy ott született és járt iskolába.

³ Liszkay Zsuzsa, mint kultúros és népművelő, szakmáját tekintve pedig néprajzkutató sokáig élt Hollókőn. Ellentmondásos személyisége, szókimondása és tettei sok vihart kavart a faluban. A vele készített interjúban az együttélés és közelség okán azonban rávilágított több olyan belső tényezőre, amit a külsők sosem látnak és érzékelnek Hollókőből és így nem is érthetők számukra a falubeli történések.

használhatatlan, ő akkor is a rokonság tagja. ... Az alkoholizmus is elviselhető....

...amikor bálákat rendeztem, nekem tudnom kellett, hogy melyik rokonságban lévőket rakom be ügyeletbe, rendezőnek, jegyszedőnek, mert különben szétverik egymást, ha isznak. A rokon a verekedésben nem tudja, hogy az igazságos, vagy sem. Akkor is beszáll és menti a rokonát, az unokatestvérét, ha rossz ügyet szolgál vele. Hát itt hatalmas verekedések voltak. Ez egy olyan népszokásbeli dolog.

...Tehát egymás között, ez a lényege, a betyárbecsületig fokozott összetartás. Egymásnak megbocsátják a hazugságot, a lopást, egymást nem is lopják, hanem a másikat...- a lopás az viszont szerzés, ennek a csúcsa, ahogy a téeszcsét lopták, ...3-4 kiló árpát, vetőmagot és otthon azzal etették az állatot. De ezt senki meg se szólta, ez olyan természetes volt, ... tehát ez nem lopás, hanem a jussolásnak egy formája.

Egyszerűen kezdem féltetni a hollókőiséget, mint kultúrtörténeti kísérletet a hollókőiektől. Mert ez a nemzetközileg igényelt mérce túllépi az ő szellemi határaikat. Mert mindig devalválódik. Csak annyit érez meg mindenben, hogy közvetlenül neki abban a pillanatban mennyi jut a markába. Keményen érdekcentrikus, nincs itt társadalmi munka. A piac megvadította a viszonyokat. De a lehetséges piacukra egymás előtt is rendkívül vigyáznak.

Hírviesszafogás, hírmegtévesztés, információ, megtévesztés. A körön belül hírt vinni azonnal kötelesség, át is rohannak egymáshoz. Ami belső érdekeltség, azonnal vinni a hírt futószalag-szerűen, de aki nem tartozik bele, annak meg megtévesztő hazugság jut. Másról beszél, mást mond. Ez egy fantasztikus kemény erkölcs, a hír visszafogás és a megtévesztés. A nem köszönés, a félrevezetés, mint munkamódszer.” (Beszélgetés Liszkay Zsuzsával, Hollókő, 2000. február 23.)

Liszkay a fenti megállapítások jó részéhez példákat, eseteket is mondott (sokszor nyomdafestéket nem tűrő módon), pl. a kézműves termékek hamisításai, a kiváló minőség helyett a rossz minőség, az erőszakos értékesítés, a vevőre tukmálás, az alacsony vagy rossz minőségben elvégzett munkák, a szexuális megcsalások és bosszúk, a hiedelmek, a kivételezettség, az irigység és veszekedések, ha másnak valamiből több jutott stb. E példákat a személyesség okán nem tettem bele az anyagba.

A fenti jelenségek és jellemzők árnyaltabban és rejtett módon ma is jelen vannak Hollókőn az ott élők körében. Egy bizonyos időt eltöltve a faluban fel-felbukkannak a leírt jelenségek, melyeket a helybeliek is jól

ismernek. A fentieket végig gondolva könnyebb magyarázatot találni olyan jelenségekre, ami előtt a kívülről jövő sokszor értetlenkedve áll.

3. kép: Egy furcsa építmény a világörökségi ófaluban

Forrás: Civerton

Világörökségi listára jelölés és a megszépített valóság

Korábbi tanulmányainkban nagyon sok részletet bemutattunk a hollókői életéről, többek között a világörökségi jelölésről is. A világörökségi listára kerülés egy összetett, sokszereplős szakmai, politikai és nemzetközi diplomáciai folyamat és soklépcsős egyeztetés eredménye. Ha egy helyszín, terület, objektum, kulturális vagy természeti érték stb. fölkerül a listára, akkor elmondhatja magáról, hogy az egész emberiség számára kiemelkedő kulturális vagy természeti értékkel rendelkezik, melyet meg kell ővni és a későbbi nemzedékeknek is át kell örökíteni.

Magyarország 1985-ben csatlakozott a Világörökség konvencióhoz és még abban az évben 5 helyszínt javasolt felvételre a világörökség listára. Ebből kettőt, Budapest Dunapart látképét és a Hollókői ófalu népi építészeti együttesét vette fel Világörökség Bizottság a listára. (Kovácsi B 1988) Ebben a nemzetközi politika is szerepet játszott. A Helsinki nyhülési folyamatban a Budapesti Kulturális Fórum megrendezése 1985-ben

és az UNESCO Világörökség egyezményhez történt csatlakozás fontos állomás volt. Az ezekhez kapcsolódó lehetőséget és 'politikai megrendelést' az MSZMP KB-tól a műemlékvédelem szakemberei, elsősorban Román András ki tudta használni és más helyszínekkel együtt Hollókőt, mint népi építészeti együttest is szóba hozták a listára jelölésre. Ennek alapja az addigi több évtizedes műemléki helyreállítási tevékenység volt Hollókő ófalujában. 1987 decemberére két helyszín, Budapest, a Duna két partjának panorámájával és a Várnegyeddel valamint Hollókő ófalujának népi építészeti együttese fölkerült a világörökségi listára. Józanésszel nehéz felfogni, hogy ez milyen siker volt. Siker a tervezőknek, építőknek, és magának a falunak is.

Hollókő a Világörökség címmel azonban csupán egy fontos állomáshoz, de korántsem a végállomáshoz ért. Mondhatjuk azt is, hogy a világörökségi címre jelölés túl korán történt, mert a műemléki helyreállítás még nem fejeződött be. A tervezők hosszabb távra gondolták elvégezni a rekonstrukciós munkákat, az infrastruktúra sem volt rendben, a falu lakosságát pedig nem készítették fel a turizmusra. A helyi lakosság ugyan fokozatosan hozzászokott ahhoz, hogy idegenek, kisebb csoportok, szocialista brigádok, diákok, külföldiek töltenek el pár napot a faluban, de ebben nem láttak üzleti lehetőséget, a turizmust a megyei Idegenforgalmi Hivatal szervezte a faluba, a világörökségi cím után pedig külső vállalkozók ragadták meg a lehetőségeket. A világörökségi cím egyrészt csodálkozást, másrészt értetlenséget is okozott a hollókői körében. Nem tudták mire vélni a helyiek, hogy az ő szegény kis falujuk miért részesült ilyen komoly kitüntetésben. A világörökség listára kerülés után lelassultak illetve megálltak a műemléki helyreállítások is. A rendszerváltás is közbeszólt, átalakultak az intézmények, a falu más településekhez hasonlóan saját önkormányzatot választott.

A műemléki szakembereknek még rengeteg tervük volt a megőrzési folyamat folytatására, a politika viszont úgy érezte, hogy elérték a célt és nincs már sok teendő. A világörökség címmel új problémák sokaságával kellett szembenéznie a falunak, az infrastrukturális hiányosságok, a helyiek felkészületlensége a turizmus nyomására, felfokozott érdeklődés a világörökség falu iránt, a befejezetlen munkák stb. A politikai rendszerváltás teljesen átírta a korábbi intézményi viszonyokat, eltűntek azok a felelős intézmények, amelyeket pár évvel korábban nevesítettek, és a kulturális örökséggel, világörökséggel kapcsolatos jogszabályok is csak év-

tizedes késéssel jelentek meg. A korábbi állami intézményrendszer teljesen átalakult, ráadásul az újra önállóságot szerzett település első polgármestere felmondott a korábbi Hollókőért Fejlesztési Bizottságnak, mely két évtizeden keresztül menedzselte Hollókő ügyeit a minisztériumokban és a megyénél és összekötő volt a helyi, megyei és országos szint között. A kialakulatlan jogszabályi helyzet, a települések normatív támogatási rendszere, kialakulatlan állami fenntartási kötelezettség több évtizedre nehéz helyzetet teremtett nemcsak Hollókőn, de a többi világörökségi helyszínen is, melyek száma időközben 8-ra gyarapodott. (Nagyobb érdekesség fűződött új helyszín jelölésében, mint a régiek fenntartásában és menedzselésében.)

Az ezredfordulótól viszont a világörökség olyan hívószó lett a különböző pályázati rendszerekben, hogy Hollókő sok forrásra tudott szert tenni, bár örök gondja volt a pályázatokhoz szükséges önrészek előteremtésével. Az önkormányzatnak a hűsvéti nagy rendezvény kivételével nem igazán voltak jelentős bevételei. A magyar kormány csak 25 évvel később, 2012-ben biztosított egy jelentős fejlesztési forrást (1,8 milliárd Ft) a falunak egy EU-s turisztikai fejlesztési programon belül, amelyből a korábbi elmaradt fejlesztéseket meg lehetett oldani és a hiányosságokat kijavítani. Ez a kései figyelem azonban már egészen más helyzetben találta a világörökség falut. Az intézményi, politikai környezet és gazdasági hozzáállás is más volt, mint korábban. A turizmus és a gazdasági (egyéni és közösségi) érdek már lenyomta az örökséggel kapcsolatos érdeket. Nem Hollókőből, hanem a megyei önkormányzattól jöttek az ötletek fejlesztésre és a műemlékvédelem segédkezett vagy meghajolt a különféle elképzelések előtt.

Amit 2004-ben még mindenki elfogadott az első menedzsment tervben megfogalmazott célokkal kapcsolatban, az már egy év múlva „lapátra került” és a hollókői vezetés már nem azon dolgozott, amire korábban maga is igent mondott, az élő falu és a világörökséghez illeszkedő munkahelyek megteremtésére.⁴ A tényfeltáró sajtó akkoriban részletesen beszámolt leírta a szálloda építése körüli ügyekről, a focipálya értékesítéséről, és más furcsa történetekről.

Bár a Hollókői műemlék helyreállítás és a világörökségi jelölés részleteit megírtam a korábbi tanulmányokban, ideje újból áttekinteni és vé-

---

⁴ Ezt részletesen leírtam a Hollókő dosszié újratöltve c. tanulmányban a „Hollókő öröksége” című könyvben.

giggondolni, hogy egy még be nem fejezett műemléki megőrzési folyamatban Magyarország kormánya mit tudott előterjeszteni a Világörökség Bizottságnak Hollókővel kapcsolatban. Korompay Katalin építész elmondása szerint, aki akkor 5 helyszín előterjesztéséből 4-et készített 3 hónap alatt, benne Hollókőt is, minden nap este 10 óráig dolgozott a VÁTI-ban, hogy el tudja készíteni az előírt feladatokat. Személyesen nem vett részt a hollókői helyreállításban, de a VÁTI munkatársai anyagokkal, térképekkel, stb. segítették a munkáját. A VÁTI-t Román András választotta ki, mert úgy vélte, hogy összességében ott jobbak a feltételek ilyen tanulmány elkészítéséhez, mint a Műemléki Felügyelőségénél.

A magyar előterjesztés⁵ a kulturális világörökség három kritériumához (III., IV., V.) fogalmazott meg javaslatokat. A kritériumok az alábbiak:

(III) egyedi, de legalábbis kivételes megtestesítője egy élő vagy már letűnt civilizációnak

(IV) egy épület típus, építészeti stílus / együttes / technológia, vagy az emberiség történelme egy vagy több korszakát tükröző táj kiemelkedő példája

(V) egy vagy több kultúrát képviselő, hagyományos emberi település vagy földhasználat kiemelkedő példája, mely egy adott kultúra (vagy kultúrák) képviselője, és amely különösen sérülékennyé válik a visszafordíthatatlan változások hatására

E három kritériumot megjelölve a magyar előterjesztésben a Világörökség Jegyzékbe történő **felvétel jogcíme**ként az alábbi indoklás került.

„A középkori várrom lábánál fekvő, gondosan helyreállított műemlék-falu ritka példája a táji környezet és az építészeti megformálás tökéletes harmóniájának. A falusi lakosság érzékenysége a tájra Hollókőn igen magas szinten ragadható meg, itt jobban érezhető, mint bárhol másutt Magyarországon.

Egyidejűleg a falu jó példája annak, ahogy a műemlékvédelem vonzza az idegenforgalmat és hogy a turizmus igényei nem ellentétesek a műemlékek megóvásának programjával, sőt a helyi lakosság alapfokú ellátását is sikerült Hollókőn a műemlékek helyreállítási programja révén magas szinten kielégíteni.

⁵ A szöveg olvasható a „Hollókő öröksége” című könyvben.

Hollókő hagyományos népi építésze az emberi alkotófolyamat kikristályosodott eredményét, így a belső tartalmat adekvátan tükröző, esztétikus, célszerű külső formát érlelt ki, amelynek számtalan variánsa nagyobb együtttest alkotva magasszintű esztétikai élményt hoz létre.

A régi település házaira az egymáshoz való alkalmazkodás mellett (amely közösségbe vonja az Ófalu elemeit) az azonosságon belüli sajátos különbözőség (személyiség) is jellemző, a formálás szabadságát nyújtva.”

Hollókővel kapcsolatban végül a kulturális örökség kategória 5. kritériuma alapján tartották odaitélhetőnek a világörökség címet. Az UNESCO világörökség cím e kritérium esetében tehát nemcsak építészeti értékekről, hanem egy olyan veszélyhelyzetről is szól, amely „visszafordíthatatlan változások” -tól próbálja megóvni az ide kerülő helyszíneket. A magyar előterjesztési javaslatban ez a szempont nem kapott hangsúlyt. A fenti érvelés a III., IV., V. kritériumokhoz – harmóniáról, probléma mentességről, a műemlékvédelem és turizmus harmonikus viszonyáról, az emberi alkotófolyamat kikristályosodott eredményeiről stb. szolt.

Az ICOMOS (*Műemlékek és Történelmi Együttesek Nemzetközi Tanácsa*) a magyar kormány felterjesztéséhez a Világörökségi Útmutató alapján kedvező véleményt adott és ahhoz az alábbiindoklást fűzte.

1. *Hollókő nem egy „múzeum falu”, ahol már megszűnt a hagyományos tevékenység, hanem egy élő közösség, melynek megőrzéséhez nemcsak hozzátartozik a mezőgazdasági tevékenység, hanem a megőrzés sikerét is biztosítja.*
2. *Hollókő egy hagyományos faluhelyben történő önkéntes megőrzésének kivételes és különleges példája. Az 1983-as tájvédelmi körzet projekt keretén belül a korábban összevont földterületeket visszaállították eredeti keskenyparcellás formába, amely oly karakterisztikus jellemzője a családi gazdálkodáshoz kapcsolódó földművelésnek. Újra telepítették a szőlőket, a gyümölcsösöket és a zöldséges kerteket, helyreállították az ökológiai egyensúlyt még az erdő környezetében is, különös figyelmet fordítva a történelmi hitelességre.*
3. *Hollókő nemcsak a palóc népcsoportot jellemzi a magyarságon belül, hanem tanúja a vidéki élet hagyományos formáinak egész Közép-Európában, mely általánosan eltűnt a XX. Században a mezőgazdasági forradalom révén.*

A későbbiek során ez az indoklás szerepel hivatkozási alapként, amikor Hollókő kiemelkedő egyetemes értékeiről esik szó. (Ennek későbbi pontosítása az újabb útmutatók alapján történt és történik).

Az ICOMOS az indoklásában egy élő közösségre utal, a helyben történő önkéntes megőrzésre, hagyományos mezőgazdasági tevékenységre, ami az örökség megőrzésének sikerét is biztosítja. Szőlők, gyümölcsösök újra telepítéséről, ökológiai egyensúly helyreállításáról tesz említést. Mi több, a faluról alkotott képet nemcsak a palócokra, hanem egész Közép Európára is kiterjeszti, mint a mezőgazdasági forradalom előtti időszak vidéki életformája.

Arról viszont, ami a 60-as és 80-as évek között történt Hollókőn, a tényleges kontextusról és helyzetről nincs említés: hogy felépült egy új falu, az ófalu pedig elnéptelenedik, a helyiek többsége nem a mezőgazdaságban, hanem az iparban dolgozik, hogy az ökológiai egyensúly a jelölés idejére ment tönkre a falu fölötti hagyásfás legelőn, hogy már kiöregedtek azok, akik művelték hajdan a keskenyparcellás meredek szőlőket. A jelölési anyagban említett magas környezeti érzékenység sem állja meg a helyét. A harmadik érvel, a közép-európai kiterjesztéssel végképp nem tudott mit kezdeni Hollókő vezetése és a magyar kormány. Érdemes Szabó Zoltán könyvéből idézni ehhez egy gondolatot: „*A parasztság a viharsarokban lázad, a Dunatisza közben polgárosodik, ezen a vidéken tűr. Szelid táj ez és inkább dalokkal, mint indulatszavakkal gazdagítja az országot s a parasztság e tájban nem csinálja, hanem elviseli a történelmet. Passzív nép ez és illik rá e szó nem teljesértékű fordítása: szenvedő.*” Már az első mondatból kiderül a magyar paraszti világ sokfélesége.

Furcsa ellentmondás, hogy egy megszépített valóság fogalmazódott meg ajánlasként, ami a későbbiekben már, mint merev követelményrendszer köszön vissza a különböző szereplőknek.

Érdemes még a fentiekhez hozzátenni, hogy a Világörökségi Bizottság 1987-es decemberi ülésén a döntés során azt rögzítik a jegyzőkönyvben Hollókő felvétele során, hogy „*A Bizottság meglegéssel fogadta a magyar megfigyelő jelentését, aki emlékeztetett arra, hogy hogy Hollókő nemcsak a jogszabályi rendelkezések alapján, hanem valamennyi lakójának kívánságára vált védetté.*” Világörökségi előterjesztés (In: Hollókő Öröksége, 251 p.). Erről a tényről az általam megkérdezettek közül senki nem tudott. Sőt, Román András egy interjúban azt mondta, hogy ez akkor nem volt divatban, hogy megkérdezzék a helybelieket.

A hivatkozott kritériumokban megszépített valóság és a tényleges társadalmi folyamatok közötti eltérés és ütközés azóta is folyamatosan jelen van a szakmai gondolkodásban és a helyiek hétköznapi életében.

4. kép: A négycsillagos szálloda, Castellum Hotel Hollókő

Forrás: Civerton

Az élő falu mint Hollókő Achilles sarka

Hollókő a magyar előterjesztésben, továbbá az ICOMOS ajánlásában és a Világörökségi Bizottság döntésében is úgy szerepel, mint egy élő falu. A magyar előterjesztési anyag az e. pont „tervek” cím alatt az áll, hogy „... *A jövőben is a lakóházak helyreállításának programja élvez elsőbbséget, hiszen Hollókőt élő településként (kiemelés tőlem) akarják megtartani, nem pedig falumúzeumként.*” Világörökségi előterjesztés (In: Hollókő Öröksége, 265 p.)

Az élő falu kiemelése és hangsúlyozása azt mutatta, hogy a faluban ugyanakkor valami történt, már elindult az elnéptelenedés útján és ezt nem tartják jónak az illetékesek. A kifejezés tehát egy jelzés, hogy gondok vannak, ezzel foglalkozni kell. A Világörökség előterjesztésben az ’élő közösség’ még, mint pozitív tartalom és az örökség megőrzését támogató elemként jelenik meg. Az alábbiakban az élő falu kategória körül kibontakozott vita néhány részletét szeretném bemutatni.

Az élővé tétel egyik módja a műemléki megőrzés során a közintézmények elhelyezése volt az Ófaluban a már helyreállított házakban. A

posta, az önkormányzat, az óvoda, a templom, az orvosi rendelő, az alapítvány és persze a vendégházak biztosították a mozgást a faluban. Ez azonban nem összehasonlítható azzal, amikor még a hollókőiiek ott éltek, állatokat tartottak, földet műveltek a faluban.

Belák Dezső a nagylóci közös községi tanács elnöke visszaemlékezése „... már a 80-as évek közepén, mielőtt Hollókő megkapta volna a világörökség címet, erősen felvetődött az a kérdés, hogy nagyon elintézményesedett a műemléki faturész. Felvetődött, hogy jobb lenne, ha minél több épület maradna magántulajdonban, mert a végén oda jutunk, mint Zala megyében a göcseji skanzen. A skanzen szó akkor nagyon divatosá vált, hogy Hollókőn egy skanzent csináljunk. Egy ideig használták is itt Hollókőn, hogy megnézzük a hollókői skanzent. Mi meg kézzel-lábbal tiltakoztunk, hogy ez nem skanzen. Ez élő falu, mert még ott a baromfi, ott kapirgál a trágyadombon, néhány állatot tartottak, egy-két hizó disznót. Aztán ez csak megbicsaklott, mert elnéptelenedik a falu, előregedik. Az egyértelműen megfogalmazódott, mint koncepció, hogy ez élő falu maradjon. Maradjanak lakói ennek a falunak, és használják, kakas kukorékoljon itt reggelente. Az idejövő vendég majd arra ébredjen, kakasszóra.” Beszélgetés Belák Dezsővel (In: Hollókő Öröksége 208 p. Kiadó: ICOMOS Nemzeti Bizottsága, 2013. május).

Dr. Fejérdy Tamás (2013) az élő falu, élő örökség kérdésben a vagy-vagy dilemmáját vetette fel és járta körbe: „*Ha ugyanis élő örökségről van szó, ami ebben a műfajban (ld. Hollókő felvételének indoklását...) úgyszólván alapkövetelmény, akkor az okoz gondot, hogy a hiteles és integráns védelem-bemutató érdekében az ezen örökségeket alkotó, használó közösségek életét mintegy „befagyasztva” a helyszínt a felvétel időpontjában rögzített szinten, vagy attól csak nagyon kis eltérésekkel kellene a továbbiakban fenntartani. A magyarországi népi műemlékvédelmi gyakorlatból is ismert, hogy ez úgyszólván megoldhatatlan feladat, hiszen a 21. századi igények–elvárások bizony aligha teljesíthetők az „autentikusan népi” körülmények szigorú fenntartása mellett.*”

Nehéz Fejérdy Tamással vitakozni a fentiekéről. Ugyanakkor ismertek pozitív példák is, amikor a tulajdonosok nagyon szépen helyreállítják a régi lepusztult házakat. A kis falvainkban letelepülő külföldiek (hollandok, belgák, angolok, németek stb.) közül is sokan ilyen lepusztult házat keresnek és állítanak helyre eredeti formájában. A Teleki László Alapít-

vány népi épületeket védő pályázati rendszere szintén példaként említendő, mert azzal a felismeréssel dolgoznak, hogy a tulajdonost kell támogatni és nem államosítani kell a védendő népi építészeti örökséget.

Hollókő esetében az történt, amit Fejérdy megállapít, nevezetesen: *„Ha pedig a hagyományos helyi építészeti alkotás már nem kapcsolódik élő közeghez, közösséghez, akkor rövidesen igen súlyos fenntartási, továbbélvtési kihívásokkal szembesül a kezelő. Vagy bekövetkezik az épület-együttes-település méretű múzeummá válás, vagy valamiféle mesterséges –elsősorban turisztikai látványosságot kínáló – tartalom veszi át az egykori szerves élet helyét, de ez már nem ugyanaz!”*

Zsanda Zsolt (2013), aki hosszú ideig volt Hollókő műemléki felügyelője, a gyakorlati ügyekből merítve az alábbiakat látta: *„... a műemlékvédelmi előírások az épített környezet fennmaradását ugyan segítik, a falu életének természetes fejlődését viszont sokszor gátolják. A falu lakói vagy a korlátozások határait keresik, vagy – kitérve előlük – kiköltöznek a védett területről. Ennek az ellentmondásnak az az oka, hogy a korszerűsödő falusi élet egyes igényeire a műemlékvédelem szabályozásaival nem sikerült megfelelő választ találni. Hollókőn például megoldatlanul maradt a gépkocsik és mezőgazdasági gépek tárolásának, illetve a jelentősen megnövekedett szálláshely iránti igény kielégítésének kérdése. A falu szerves fejlődését akadályozta a többletköltséget jelentő, műemlékvédelmi elvekhez illeszkedő építészeti megoldások anyagi kompenzáció nélküli megkövetelése is....Az anyagi támogatás eszközével kezdetben igen kis mértékben, a későbbiekben pedig egyáltalán nem rendelkezünk.”*

N. Waigand Mária építész (2013), aki Mendele Ferencsel együtt kezdett a hollókői terveken dolgozni, az élő falu kérdését szélesebb kiindulópontból nézi és ebből kiindulva szélmalomharcnak tekinti a műemléki megőrzést és fölteszi az alapkérdést, hogy mit is kell/lehet megőrizni a műemlékvédelemnek? *„Az elmúlt 50 év távlatából tekintve munkánk, amibe akkor fogtunk, szélmalomharcnak tűnik.... A ... nagy történelmi, gazdasági és társadalmi változások olyan átalakulást indukáltak, ami teljes mértékben eltörölte a korábbi értékeket és ezeknek életterét. ...a falusi lakosság már nem tudta és nem akarta folytatni megszokott életét; a városokban tapasztalt komfort, divat, életmód vált kívánatosná számára, és igyekezett azt otthon megteremteni, megvalósítani. Az uralkodó ideológia rombolta a családi közösségeket, a falusi élet hagyományos vallásosságát, az évszázadok során kialakult és rögzült szokásokat, életrendet. Mindezeknek „csak” kerete-tere volt a falu. A lényeg elvesztésével a korábbi életformához tartozó számos elem, és így valamiképpen az egész is*

értelmetlenné vált. A megmentés viszont nem terjedhetett ennél tovább. Ezen a ponton merült és merül fel a műemlékvédelem örök kérdése: üres keretet kell megmenteni? (kiemelés a szerzőtől) *A műemléki védelem, helyreállítás erre korlátozódott. De az világos volt, hogy nem egy holt falut akarunk őrizni. A korábbi életformát viszont nem lehetett rákényszeríteni a lakosságra. Az új funkció megkeresése, megtalálása erőnkön felüli – és minden részletében előre megtervezhetetlen – feladat volt.*”

N. Waigand Mária végülis megtalálta azt a keskeny és ingatag ösvényt is, ami közül a tervezők, építészek, környezetvédők stb. választhattak: „... nem kerülhetjük meg a döntést a hagyományörzés statikusabb és dinamikusabb felfogása között. A statikus szemlélet a ragaszkodást jelenti a klasszikus elemekhez és formákhoz, hűségesen őrizve egy valaha kialakult egységes egészet, mint önálló értéket; a dinamikus pedig mindezek alakítását jelenti a mai használó, látogató igényeihez, „integrálásukat a modern életbe”, inkább ragaszkodva a funkcióhoz, mint a formához. A statikus szemlélet buktatói a műviség, a mesterkélttség, az imitálás, a teljes elszakadás az élettől és egyfajta „díszletté válás”; a dinamikus megközelítésre leselkedő nagy veszély pedig a feloldódás, felismerhetlenné válás a modern körülményekben, a még elfogadható mértékű kompromisszumok keresését kísérő viták közepette.”

A fenti vita ma is érvényes. Hollókőn a Műemlékvédelem az „utolsó pillanatban lépett közbe” és elsősorban a helyi kultúra építészeti elemeire összpontosított. Amit a 60-as években tett, az ’életmentő értékmentés’ volt. Anélkül ma már nem lenne miről beszélni. Ugyanakkor, ahogy tette vagy tehetett, az hozzájárult a falu kiürüléséhez, a helyiek elköltözéséhez, a falu elöregedéséhez. Azzal, hogy az örökség megőrzését nem a helyiekben, hanem művészekben, külső emberekben látták, és a falut rekreációs helyszínnek képzelték el, kempinggel, sátorozással az udvarokban, a falut már spekulációnak is kitétték és presztízis helyszínné változtatták.

Az értékeket létrehozók vagy örököseik helyzetének jobbítása és felkészítésük az érték védelemére nem volt cél. A műemlékvédelem az építészeti örökséget védte, de az ahhoz tartozó, azzal szervesen összekapcsolódó helyi életformát már nem tudta sem megvédeni sem megtartani. Annak alapja, a kisparaszti gazdálkodás alól addigra a kollektivizálás és iparosítás kihúzta a szőnyeget, az egyéni parcellákat összeszántották, az állatokat közös istállóba terelték. A nagyüzemi mezőgazdaság, a 60-as évek istálló épületei ma is láthatók a hollókői ófalu fölött és az idő előre haladtával egy korszak szimbólumává válhatnak, amire akár védelemet is lehet kérni.

Akkor, amikor a műemléki beavatkozások elkezdődtek, minden a régi eltüntetésén munkálkodott. A műemlékesek a kis házak megmentésével szembe szálltak az akkori politikai folyamatokkal. Nyilván az akkori teljes fronton indított szocialista modernizáció ellen nem sokat lehetett tenni.

A budapesti értelmiségi szemlélet és idealizált nézőpont a hagyományokról és azok ápolásáról ütközött vagy nem találkozott a konkrét, a helyi közösségekben élő, oda beágyazott, kevésbé iskolázott, de a sokféle fizikai munkában és tevékenységben jártas emberek lehetséges hagyományörző szerepével. Holott ők ismerik a település belső összefüggéseit, a rokonsági viszonyokat, a családi történeteket, a helyi dialektust, a közösség emlékezetét ünnepekről, gyászról, tragédiákról, a helyi dalokról, az élet és a munka nehézségeiről.

A modern társadalomban szinte minden kulturális fogyasztás tárgya lehet. Nemcsak az ünnepek, a kultúra termékei, hanem a munka, hétköznapi élet világa is. Hollókő esetében egy hagyományos közösség szándékán kívül került olyan helyzetbe, hogy a műemlékvédelem értékmentő/átalakító tevékenysége révén a falu élete kulturális és turisztikai fogyasztás tárgyává vált. Amikor Hollókőt a műemlékesek üdülőtérülteként határozták meg, a turizmust még olyan ágazatnak tartották, melynek nincs káros környezeti, társadalmi hatása. Sőt az infrastruktúra fejlesztésével úgy vélték, hogy jobb helyzetet teremtenek a faluban. E kívülről létrehozott tőke kihasználására azonban a helyiek nem tudtak saját társadalmi tőkét generálni.

Ma már közismert, hogy egy falu/közösség életét kulturális és turisztikai fogyasztás tárgyának kitenni kockázatos vállalkozás. A kulturális fogyasztás, ha csak a turisták bámuldozását jelenti is, szükségszerűen teher az ott élőkre. Az ilyen faluban élő állandóan ki van téve idegen szemek tekintetének, ami a helyi lakosságból sokféle reakciót válthat ki. Állandóan kirakatban lenni, béméskodás tárgyának lenni nem könnyű. El kell viselni azokat a terheket is, amelyek a turistákkal együtt járnak, a zaj, szemet, stb. Nem beszélve arról, amit a turisztikai szakemberek csúnya fordításban „túl-turizmusnak” neveznek. Hollókő is megéli ezt évente egyszer, a húsvéti ünnep alkalmából. Ilyenkor a 320 fős helyi lakosságra 50-70-szeres turista tömeg zúdul a falura. Budapestre vetítve, mi lenne, ha egy hosszú hétvégére 1,6 millió emberen túl 80 millió jelenne meg a fővárosban?

Az „élő falu” nem volt egy megalapozott koncepció, csupán az volt az alapja, bármennyire paradoxonnak tűnik is, hogy éltek még valamenynyien az eredeti lakosokból állandó jelleggel az ófaluban, ez jelentette az élő falu, vagy még élő falu jelleget. Ez az elképzelés nem becsülte fel a turizmus hatásait és nem vette figyelembe az ott élő emberek és a szükségszerűen megjelenő turizmus igényei között feszülő ellentmondásokat és konfliktusokat. A védelem csak az épületeket védte, a helyiek életét nem, pedig ebben az esetben a helyi társadalmat is védelemben kellett volna részesíteni. A világörökség nehezen értelmezhető a helyi közösség nélkül. Ha már nem helyi, hanem máshonnét származó emberek laknak, üdülnek az ófaluban, ha nincs, aki megművelje, fenntartsa már a környék mezőgazdasági területeit, akkor a műemlékvédelmi szándék és a világörökség cím és az általa reprezentált érték már nincs összhangban az eredeti szándékkal. Ezért is tűnik groteszknek, ami a hollókői honlapon, „Hollókő, az élő falu” cím alatt olvasható: *„Valódi és őszinte, olyan igazi. Talán ez jellemezi legjobban a 380 (? a szerkesztő kérdőjele) lelket szám-láló, Magyarországon egyedülálló Világörökségi kis falut a Cserhátban, amely több mint százéves házacskaírók ismert, de csöppet sem hasonlít skanzenre, vagy múzeumra, elevenebb, mint néhány kisváros. Úgy őrzi a hagyományait, tartását, méltóságát, hogy közben nem „olyan, mintha”, hanem „az”.*”

Az idő a hollókői bölcsesség szerint majd sok mindent megold. Kérdés, lesz-e megoldás a változó valóság és a világörökségben felrajzolt kép kettősségének fenntartására? A 2017-es kezelési terv milyen válaszokat tud adni erre a dilemmára és milyen konkrét intézkedések fogják követni a kormány által is elfogadott és kihirdetett intézkedési tervet? A fenti kettősség az idő előre haladásával egyre feszítőbb lesz és megoldásért kiált.

Hollókő egyébként gyönyörű, csak attól távolodik – ha nem történik változás –, amivel megindokolták a világörökségi listára kerülést. E követelmények teljesítéséhez másfajta érdekrendszert és menedzsmentet kell Hollókőn felállítani. Szinte hihetetlen, hogy a magyar kormány több évtizede egy laikus helyi testületre (a helyi önkormányzatra) bízta a világörökség szentér menedzselését. Az elmúlt 20-25 év a bizonyosság arra, hogy erre ez a laikus testület önmagában alkalmatlan. Alapos szakmai, tudományos, történelmi, néprajzi, építészeti stb. ismeretek is szükségesek, a megfelelő forrásokról nem is beszélve.

Ugyanakkor el is kell tudni számolni az országnak azokról a százmilliókról, milliárdokról, amelyek ebbe a kis faluba folytak világörökség

megőrzés címén. Felvetődik, hogy lehet-e a végtelenségig Hollókőbe tenni a pénzt, vagy egy idő után tényleg saját lábra kell állni és öfenntartóvá válni a világörökség helyszín megfelelő menedzselésével.

Ha ezekre a kérdésekre nem születnek válaszok, akkor egyre nő majd a távolság a valóság és a papírra rajzolt valóság között.

Összefoglalás

A tanulmányban a hollókői előzmények rövid összefoglalása után bemutattam, hogy a helyi lakosok hogyan emlékeztek vissza fiatal korukra, 40-es 50-es 60-as évekre. Leírtam a világörökség egyezményhez történő csatlakozás körülményeit és elemeztem a listára kerüléséhez készített magyar javaslat és az ICOMOS szakértők által összeállított indoklást. Végül Hollókő kulcskérdéséről az ófalu, mint élő faluról ismertettem a különböző álláspontokat.

Irodalom

- Dobosyné Antal, A. – Kovács, D. (szerk.) (2013): Hollókő öröksége (Legacy of Hollókő) Icomos Magyar Nemzeti Bizottság. 282 p.
- Fejérdy, T. (2013): Hollókő a világörökségi falvak között. In: Hollókő öröksége (Legacy of Hollókő) Icomos Magyar Nemzeti Bizottság. Budapest. pp. 157-168.
- Kovács, D. (2004): Hollókő kezelési terve. (Hollókő Management Plan) Unesco Világörökség. Hollókőért Közalapítvány. 160 p. (Angol nyelven is megjelent).
- Kovács, D. – Molnár, M. – Farkas, T. (2000): Hollókő felemelése és...? (Making Hollókő famous and ...?) Falu Város Régio 10. sz. pp. 14-21.
- Kovács, D. – Molnár, M. (2000): Hollókő. In: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon (Successful local societies in Hungary) Agroinform Kiadóház, Budapest, pp. 95-120.
- Kovács, D. (2004): Hollókő dosszié (Hollókő file) Műemlékvédelem. 2004. 5. szám. pp. 283-296.
- Kovács, D. (2008): Kezelés – kezelési terv – kezelő szervezet – avagy ki is az a „műemlék(helyszín) menedzser”. Hollókőt menedzselni? Román András Műemlékvédelmi Nyári Egyetem előadásai. ICOMOS Hiradó Különszám. pp. 28-31.
- Kovács, D. (2013): Hollókő dosszié – újratöltve. (Hollókő folder- recharged.) In: Hollókő öröksége (Legacy of Hollókő) Icomos Magyar Nemzeti Bizottság. Budapest. pp. 239-249.

- Kovács, D. (2012): The issues of a 'Living' World Heritage Site: The Case of Hollókő. In: *Symmetry: Art and Science 2012/1-2. The Journal of the International Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry (ISIS – Symmetry)*. pp. 74-77.
- Kovácsi, B. (1988): Hollókő az első falu, amely felkerült a „világörökség” listájára. *A Falu I.* pp. 46-50.
- Mezei, M. – Kovács, K. (1986): Hitünk és életünk. Kézirat. Téli népművelési gyakorlat.
- Moksony, L. (1992): Téli közéleti-közművelődési gyakorlat Hollókő. Bevezetés. Kézirat.
- N. Waigand Mária (2013): Hollókői kezdetek. *Hollókő öröksége (Legacy of Hollókő) Icomos Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest*, pp. 69-78.
- Szabó, Z. (1986): Cifra Nyomorúság. Hasonmás kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- T. Pataki, L. (1988): Hollókői hiányok. In. Nógrád. február 13.
- T. Pataki, L. (1988): Mire kötelez az örökség? A tét: Hollókő jövője. In. Népszabadság június 18. p. 12.
- Tomori, V. (1992): Egy palóc falu lélekrajza. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Világörökségi előterjesztés (2013): In: *Hollókő Öröksége*, pp. 251-272.
- Zsanda, Zs. (2013): Az elmúlt két évtized változásai műemlék-felügyelő szemmel. In: *Hollókő öröksége (Legacy of Hollókő) Icomos Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest*, pp. 229-238.

Internetes forrás:

<https://www.holloko.hu/hu/info/hollokorol/holloko-az-elo-falu.html>

A mezőgazdaság súlya és szerepe a helyi fejlesztésekben a falukutatások fényében

The role of agriculture in local development. Evidence from villages' research camps

Ritter Krisztián¹

Absztrakt

Az elmúlt Covid időszak bizonyította, hogy a válság-helyzetek hatására a lakosság hozzáállása az alapvető élelmiszerekhez, azok beszerzéséhez és előállításához alapvetően át/újraértékelődik. Az élelmiszer-előállítás alapvető szükségletet elégít ki, aminek fontossága, vidékbiztonsági aspektusa a jóléti társadalmakban gyakran háttérbe szorul. Mindemellett a vidéki agrárnépesség számára a napi szintű megélhetéssel kapcsolatban a mezőgazdaság szerepe folyamatosan hangsúlyos. A MATE (volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén régóta folynak olyan primer vizsgálatok, melyek a vidéki térségek elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Az utóbbi években lezajlott falukutatásaink során vizsgáltuk, hogy a vidéki települések, falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt két év táboraiban pedig már célzottan vizsgáltuk, hogy a Covid-járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban. A tanulmány ennek legfrissebb tapasztalatait járja körbe.

Kulcsszavak: covid, mezőgazdaság, vidékfejlesztés

Abstract

There is clear evidence that because of big crises – e.g., the recent Covid period – the people's attitude towards basic food production and products is fundamentally reevaluated. Food production meets basic needs, the importance and security aspect often neglected in welfare societies. In addition, despite the changes affecting the sector, the role of agriculture in the daily livelihood of the rural population and rural economy is still constantly emphasized. The Department of Rural and Regional Development of MATE (the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences – former SZIE) has long been conducting primary research related to the analysis of rural areas and the opportunities for local development. During our village research camps in recent years, the prospects of rural

---

¹ Dr. habil. Ritter Krisztián egyetemi docens, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék (ritter.krisztian@uni-mate.hu)

settlements and villages in terms of local development have been examined, focusing primarily on the role of agriculture and endogenous resources. After 2019 we have already investigated whether the Covid epidemic caused changes and what changes in rural households' farming habits. The study tries to provide a brief overview of the most interesting experience of our latest primary results.

Keywords: agriculture, competitiveness, covid, local resources, rural development

Bevezetés

Az utóbbi 20-30 év legnagyobb terület- és vidékfejlesztési kihívása Magyarországon is, hogy a globalizáció és a piacgazdaságra történő átmenet következtében jelentkező új térformáló erők hatásai az egyes régiókban, kistérségekben, és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak. A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése, az utóbbi évtizedekben a területi politika fel/átértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (EU) jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett már nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Ugyanakkor a versenyképességnek a feltételei, illetve ennek területi különbségei a rendszerváltás utáni hazai kutatásokban már hamar kikristályosodtak (ld. pl. Faluvégi, 2000 vagy Horváth, 2001).

Hamar bebizonyosodott az is, hogy a globalizáció során fellépő térbeli gazdasági sűrűsödés hatására növekvő területi egyenlőtlenségekből adódó negatív következményeknek a hátrányos helyzetű vidéki térségek fokozottan ki vannak téve. Madarász (2000) már eleve a vidéki térségek szempontjából írt az automatikus területi kiegyenlítődés elmaradásáról. Szerinte a vidéki területeken a hátrányok legtöbbször halmozódtak a piaci automatizmusok hatására, és így, a korábbi funkciók elvesztésével a fejlődési folyamatoktól teljesen elszakadtak.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődéstudomány, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek

feladatává is vált. Ennek kapcsán kijelenthető, hogy az utóbbi évtizedek gazdasági- társadalmi- és területi folyamatai előtérbe helyezték azokat a helyi gazdaságfejlesztési stratégiákat, melyek az endogén erőforrásokra építenek, és így próbálnak reagálni a globális kihívásokra (ld. erről többek közt Kovács–Bodnár, 2017; Áldorfai–Czabada, 2014; Singh–Shishodia, 2016).

Bár az endogén elméleteket kritikák is érték (ld. pl. Fine, 2000), és alapvetően szélesebb, regionális gazdaságtani megközelítésből eredeztethetők (ezzel kapcsolatban ld. Aghion–Howitt, 1998 vagy Bodnár, 2020), azonban a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek a település/kistérség szintű lokalitások, valamint a helyi közösségek, helyi szereplők fontosságát hangsúlyozzák (pl. Kulcsár, 2017). Az endogén elmélet szerint a fejlesztés akkor lehet eredményes, ha adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoz (Kulcsár, 2017; Ploeg–Dijk, 1995), ha a regionális és globális hálózatokhoz való kapcsolódást teszi lehetővé (Lowe et al., 1995), teret ad a helyi részvételnek (participation) és a helyi kezdeményezéseknek (Cernea, 1992; Rahman, 1993). Eközben, az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakad a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálja (Murdoch, 1995). Összességében – Terluin és Post (2001) valamint Kulcsár (2017) alapján – meghatározó a helyi erőforrások (local resources), a helyi tevékenységek (local activities) és a helyi szereplők (local actors) fontossága, valamint az integrált megközelítés.

Az endogenitás, a helyi fejlesztések hangsúlyossá válása mellett fontos kiemelni, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné, 2005). Mindeközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, ami a multifunkcionalitás fogalma mentén érhető tetten (ld. erről többek közt: Bjorkhaug–Richards, 2008; Brouwer–Heide, 2009; Tohidyan–Rezaei-Moghaddam, 2019).

A multifunkcionalitás alap gondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, az élelmiszer és ipari nyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (Eftekhari–Shadparvar, 2018). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság, és az annak helyet

adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális funkciókat is betölt. Ezekbe tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése; a kis- és középvállalkozások támogatása; a vidéki közösségek ápolása; a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása; a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem stb. (Molders, 2013).

Emellett természetesen olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világgpiachoz és a globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt. Ezekkel párhuzamosan az élelmiszertermelés fokozódó társadalmi hasznosságát is ki kell emelni.

Mindezen folyamatok mellett 2019 végétől a Covid-19 járvány hatásaival is számolni kell(ett). A járvány vidéket és mezőgazdaságot érintő aspektusaival számos kutatás, szakirodalmi forrás, illetve konferencia foglalkozott, kiemelve annak gazdasági (Štreimikienė et al., 2021; Dudek–Spiewak, 2022), társadalmi (pl. Csurgó, 2020), illetve komplex vidékfejlesztési vonatkozásait, területi különbségeit (pl. Horeczki, 2021; OECD, 2020, 2021; Peters, 2020).

Külön említést érdemelnek a pandémia vidékbiztonsággal való összefüggései is. A vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb településeket. A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani, különböző forrásokból (saját termelés, import) lakosai számára. Minél jobban önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabb és biztonságosabb, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import), és a külföldi gazdasági, ipari behatásoktól sem. A vidék biztonsága – mind a vagyon, mind pedig az élet szempontjából – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon (Boldizsár–Szilágyi, 2017).

Mindezeket a gondolatokat a COVID vírus terjedése és annak hatásai világosan alátámasztották, hiszen a globális ellátó láncok (köztük az élelmiszer-láncok) sérülékenysége, a tőlük való túlzott függés negatív hatásai

rövid időn belül mindenki számára érezhetőkké váltak. Az élelmiszerek, a mezőgazdasági alapanyagok – mint alapvető fizikai szükséglet(ek) ki-elégítését biztosító termékek – stratégiai szerepét a vírust kísérő intézkedések és szigorítások hatására kialakuló átmeneti termék-hiány, felhalmozás és áremelkedés megerősítette.

A vidék biztonsága – az utóbbi több mint két év tapasztalatai által megerősítve – kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó állam nem csak az élet feltételeit kell, hogy szavatolja, de az életminőség javítása érdekében is erőfeszítéseket kell tennie, növelnie kell a vidék versenyképességét, élhetőbbé kell tennie a vidéket, és vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás;
- Vízgazdálkodás: az öntözés és ivóvíz gazdálkodás, a vízbázisok védelme;
- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kisfelhasználókhoz;
- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet- és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is;
- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert;
- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények kedvezőek, nem csak a megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék (Boldizsár–Szilágyi, 2017).

Jelen tanulmány szempontjából különösen kiemelten az élelem előállítás, a transzportálás (különösen a rövid ellátási láncok – REL), és a gazdasági tér (foglalkoztatás) kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság, illetve a vidékbiztonság komplex – gazdasági-, társadalmi-, környezeti-, kulturális stb. – témája mentén lehet jól értelmezni.

A fenti témakörök egybevetéséből adódik, hogy a különleges helyi erőforrások a versenyképesség kialakításának, megteremtésének szolgálatába állíthatóak. Az egyedi erőforrások versenyképes területi fejlődés-

ben betöltött/betölthető szerepét (területi jelentőségét), a helyi fejlesztésekkel és endogén elméletekkel kapcsolatos szakirodalom körvonalazza (ld. pl. Lengyel, 2003; Nagy et al., 2012; Urbánné et al., 2017). Ezek a vidékfejlesztés vonatkozásában sokszor az agráriumhoz köthetők és egyértelmű versenyképességi tényezőként jelentkeznek (Atkociuniene–Petrueliene, 2014; Ritter et al., 2010). Így tehát a vidéki térségek esetén a mezőgazdaság, és a különleges minőségű agrártermékek – vagy maga a termelési módszer is – akár meghatározó versenytenyező is lehet.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére sem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek – az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan – a rurális területek néha igen súlyos gondját okozzák. A szakirodalom ennek kapcsán kiemelt okként nevesíti a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének a csökkenését, mely a vidéki kistérségek vonatkozásában okozott legtöbbször problémákat, és szoros összefüggésben áll a területi egyenlőtlenségekkel (ld. Oláh–Urbánné, 2016 vagy Ritter, 2010).

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy – miközben a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi – a változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének, mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása (ld. Csire, 2005 vagy OECD, 2006).

Mindemellett azonban attól sem tekinthetünk el, hogy a mezőgazdaság nem csak főállásban, de kiegészítő- illetve alternatív jövedelemforrásként, valamint az önellátásban is tölt be még szerepet, és ez településenként, vagy járásonként akár még mindig meghatározó lehet. A mezőgazdaságban a foglalkoztatottságot és gazdálkodói eltartóképességet a középpontba helyezve, egyes vélemények szerint jelenleg az agrárium a helyben lakó munkaképes lakosság 15-25%-át is képes foglalkoztatni (ld. Magda et al., 2021). Mindez különösen a hátrányos helyzetű vidéki térségek gazdaságfejlesztési lehetőségei szempontjából lehet hangsúlyos (ld. Ritter, 2014).

A szakirodalomból kiindulva tehát folyamatos aktualitást hordoz a kérdés, hogy adott vidéki térségek, települések életében a mezőgazdaság szerepe hogyan változott meg, az ágazat milyen súlyt tölt be, és hogy az endogén elméletek fényében vajon a helyi fejlesztési stratégiában milyen pozíciót foglal el. Falukutatásaink során ezt vizsgáljuk.

Anyag és módszer

A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE – volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén (VTT) már több mint két évtizede folynak olyan nemzetközi és hazai, regionális, megyei, kistérségi és település szintű vizsgálatok, melyek egy-egy terület elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezen vizsgálatok három fő csoportba sorolhatók, melyek az alábbiak:

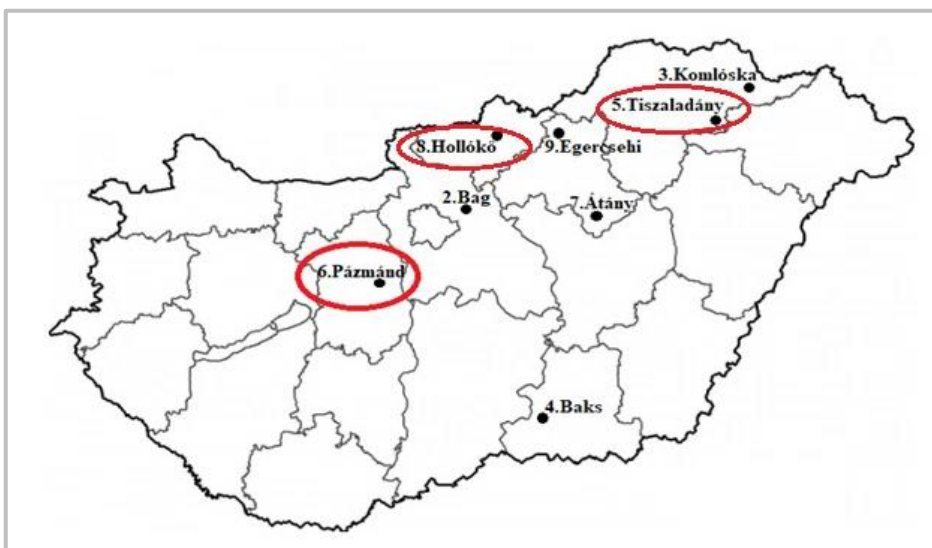
- Átfogó, területi szempontú vizsgálatok (versenyképesség, centrum-periféria kapcsolatok, területi egyenlőtlenségek).
- Térségi helyzetelemzések, helyi gazdaságfejlesztés.
- Mezőgazdasági, vidékfejlesztési szempontú kutatások.

Utóbbi tématerület mentén az VTT évente rendez falukutató táborokat, melyek vidékfejlesztési szempontból egy-egy különleges helyzetben lévő, alapvetően hazai² településre irányulnak. A településeket 8-10 év után újból meglátogatjuk, felmérni az időközben lezajlott változásokat.

Falukutatásaink adott települések gazdasági, társadalmi, környezeti állapotának felméréseivel, problémáinak elemzésével, a helyi (gazdaság)fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezek során vizsgáljuk, hogy a falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt időszak táborában pedig már célzottan vizsgáltuk, a Covid-járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban, mind a háztáji, mind pedig a főállású termelés tekintetében. Ezen túlmenően kutatjuk azt is, hogy a rövid ellátási láncok mentén, a helyi termékek vonatkozásában milyen hatásokat okozott a válság. A cikk ennek tapasztalatait járja körbe, a korábbiak közül (ld. *I. ábra*) három kutatási helyszínünk, Hollókő (2015), Tiszaladány (2020) és Pázmánd (2021) vonatkozásában, kiemelve az egyes települési sajátosságokat.

---

² Meg kell jegyezni, hogy a 90'-es évek óta rendszeresen folyó falukutatóknak több esetben is erdélyi, illetve székelyföldi települések adtak színteret.

1. ábra: Falukutatás helyszínei

Forrás: Saját szerkesztés, 2022

Falukutatásaink alkalmával a mezőgazdaság szerepének vizsgálata több irányból történik, amelynek során primer és szekunder adatokra egyaránt támaszkodunk. Ennek megfelelően az itt kiemelt három település esetén is elsőként – a rendelkezésre álló dokumentumok, szakirodalmi források felkutatása és feldolgozása után – szekunder adatok gyűjtésére és elemzésére került sor, melyhez a statisztikai adatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) alkalmazásai, a KSH által üzemeltett Területi Statisztikai Adatok Rendszere (TStar), valamint az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szolgáltatta.

A kutatás primer részét első megközelítésben lakossági komplex (tehát nem csak a mezőgazdaságra vonatkozó) kérdőíves felmérés képezte, melynek rész célja a mezőgazdaság általános szerepének feltérképezése, a lakosság agráriumhoz való hozzáállásának megismerése volt. Ezen túlmenően a terepi munka során strukturált interjúk készültek a témában leginkább érintettekkel (östermelők, családi gazdálkodók, vállalkozók, önkormányzati szereplők), akik tapasztalataikkal, véleményükkel hozzá tudtak járulni a helyi mezőgazdaság minél hatékonyabb és sokrétűbb megismeréséhez. A kérdőívezés során Hollókön 65, Tiszaladányon 79, míg Pázmádon 126 háztartás lett bevonva véletlenszerű mintavétellel (a teljes

sokaság közel harmada minden egyes faluban), míg az interjúalanyok kiválasztása célzottan történt.

A következő fejezetekben kizárólag a primer kutatás egyes tapasztalatai, legfontosabb eredményei, és a belőlük levonható tanulságok kerülnek összegzésre.

A primer kutatás eredményei

Hollókő

Hollókő Nógrád megye középső részén, Szécsénytől délkeletre, Pásztótól északnyugatra, a Cserhát-hegységben fekvő zsáktelepülés, kevesebb mint 400 lakossal. A falu igen jól ismert, hiszen megkapta a Világörökség címet, amely előnyöket, de egyben számos kihívást is jelentett a helyi gazdaság, az itt lakók számára. Egy korábbi kutatás megállapítása volt, hogy „*Hollókő lakossága nem kérte, hanem megkapta a Világörökség címet. A javaslat előtt nem kérték ki véleményüket erről, a döntés után pedig nem készítették fel őket, hogy e cím milyen felelősséggel és lehetőséggel jár számukra, hogy mit jelenthet majd hétköznapi életükben, hogyan változtathatja meg az életüket hosszú távon*” (Kovács–Molnár–Farkas, 2000:20).

Ma a település életében a turizmus a meghatározó, de alig száz éve a falu még egyértelműen a mezőgazdasághoz kötődött. Földrajzi adottságainak köszönhetően nemcsak a földművelés biztosított megélhetést, de a közeli erdő kitermelése is munkát adott a helyieknek. Ehhez hozzájárult, hogy a falu birtokmegoszlása is elérhetővé tette mindenki számára a maga földjén való gazdálkodást. A helyi termelés jellegzetességét a keskeny nadrágszjij parcellák, a szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a hagyásfás legeltetés adta. A szocialista időszak során azonban ezek a jellegzetes-
ségek, a mezőgazdaságból való megélés fokozatosan eltűnt.

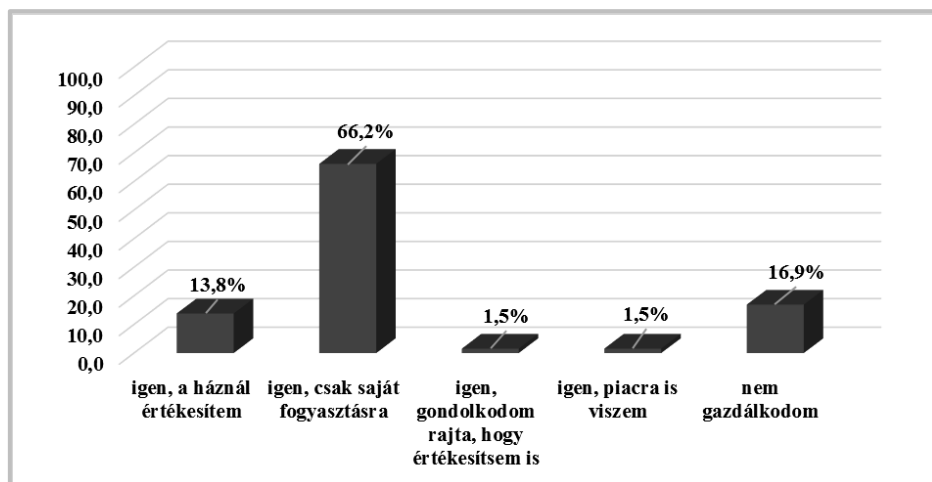
Hollókő ófalú és környezete az Unesco Világörökség listájára, valamint a Hungarikumok Nemzeti Gyűjteményébe is a kulturális örökség kategóriájába került be. Hollókő esetében rendhagyó módon – kiindulva a település egyedi helyzetéből – elsősorban a hagyományos mezőgazdasági művelés, a különleges tájhasználat, az egyedi és kisméretű gazdálkodás, valamint az erre épülő gazdasági, kulturális, turisztikai tevékenységek, mint lokális, endogén adottságok kihasználhatóságát, felhasználhatóságát próbáltuk körbejárni, feltérképezve a település kapcsán megfogalmazott

fejlesztési stratégiában lefektetett elképzeléseket. A stratégia megvalósíthatósága, a mezőgazdasági tevékenységek folytatásának jövőbeni realizálása került a kutatás fókuszába.

Hollókő-ófalú és környezete kezelési tervének (KT, 2014) meghatározás szerint, Hollókő-Ófalú és környezete kivételes példája egy tudatosan megőrzött hagyományos településnek és a közép-európai falusi élet hagyományos formáinak. A világörökségi védelem kiterjed a tájhasználat, földművelés során kialakult keskenyparcellás, hagyásfás tájkaraktert őrző környezetre is, mely egyértelműen a gazdálkodáshoz, mezőgazdasági termeléshez köthető endogén erőforrásként azonosítható be. Az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi, életmódbeli változásai az Ófalú használata mellett azonban jelentős mértékben módosították környezetének tájhasználatát is. A változások következtében az egyik kiemelt célként a tájhasználat, tájkarakter helyreállítását nevesíti a terv.

Kutatásunk során körvonalazódott, hogy ez az elképzelés két fontos lépést követően érhető el: először is vissza kell állítani az eredeti kultúr-állapotokat, majd be kell indítani azokon a gazdálkodást. A folyamat nem egyszerű, hiszen magában foglalja többek közt a birtokviszonyok rendezését, a természeti környezet rendezését, kultúrnövényzet telepítését, a gazdaságilag és környezetileg is fenntartható agrár-tevékenység beindítását, és persze olyan gazdálkodói kör kialakítását, akik ezt a tevékenységet hosszú távon végzik. A stratégia alapján ezt a tevékenységet a turizmussal való szoros összefonódásban, a „turisztikai termék” részeként kell megvalósítani úgy, hogy maga a hagyományos termelés, művelési és tartási mód, mint bemutatott „látványosság”, turisztikai elem jelenik meg, miközben helyi termékkel látja el a települést, a helyi szolgáltatókat és az idelátogatókat is, és persze közben ezeken keresztül megélhetést is nyújt a gazdálkodónak. Ebben a tekintetben tehát egyértelműen a bevezetőben is kiemelt multifunkcionalitás jelenne meg.

Primer kutatásunk során a hagyományos agrártevékenységeknek azonban már csak bizonyos elemeit találtuk meg. A kérdőíves vizsgálatunk alapján egyértelműen kiderült (2. ábra), hogy bár alapvetően gazdálkodnak a ház körül a lakosok, viszont főként csak saját fogyasztásra.

2. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása gazdálkodási és értékesítési szokások alapján Hollókőn, 2015 (%)

Forrás: saját kutatás (2015) és szerkesztés (2022)

Nem látnak igazán perspektívát a házi, megbízható, ellenőrzött körülmények között készült termékekre való keresletben. A válaszadók 83%-a termel valamilyen zöldséget, gyümölcsöt, tart állatot a kertjében, azonban a 66%-uk csak saját fogyasztásra szánja ezeket. Nagyon kevesen foglalkoznak értékesítéssel. A háztartások 17%-ban a konyhakert teljesen hiányzik.

Az idősek már nem, a fiatalok pedig egyáltalán nem terveztek mezőgazdasági tevékenységet a jövőben, illetve az akkor még termelő háztartások illetve mezőgazdasági vállalkozók sem láttak a kutatás idején perspektívát termékeiknek a településre irányuló turizmuson keresztül (helyi szolgáltatónál, szállásadóknál, sajtüzemnél, az akkor még épülő hotelnél stb.) értékesítését illetően. Mivel a KT arra alapozódik, hogy a világörökség értékeinek megőrzése, a tájhasználat megújítása csak a helyi szereplők részvételével, az életükbe való beépülésével valósulhat meg, ennek realizálását a kutatás idején igen alacsonynak ítéltük meg.

Tiszaladány

Tiszaladány az Észak-magyarországi régióban fekszik, Tokajtól mindössze 6 km-re, a Tisza mentén. A település, melynek lakossága csak 1880-1980 között haladta meg az 1000 főt, a rendszerváltás előtti tipikusan agrárjellegű aprófalukategóriába sorolható. Lakosainak száma jelenleg nem éri el a 700-at. Az agrárjelleg, a falu mezőgazdaságból való megélhetése

a kedvező földrajzi fekvéséből is kézenfekvően adódott, hisz a piaci kapcsolatai a jó forgalmi helyzete okán széleskörűek voltak. A TSZ szerepe fontos volt még az ezredfordulót követő időszakban is, mert az egész település egyedüli termelőintézményeként működött, számos család megélhetése függött tőle. A rendszerváltást kísérő sajátosságok ugyanakkor Tiszaladányra is rányomták a bélyegüket, és bár lényegesen később, mint általánosságban, 2011-ben végül a szövetkezet Tiszaladányban is felszámolásra került.

A falu foglalkoztatási szerkezete ennek is köszönhetően alapvetően átalakult, melyben dominált – sok más településhez hasonlóan – itt is a terciér szektor felé való eltolódás. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés nyomai, hagyományai, tapasztalatai és eredményei még lépten-nyomon érzékelhetők a faluban, az egyes háztartásokban. A szövetkezet maradványain létrejövő agrárvállalkozás még munkahelyet jelent a helyiek egy részének, agrárvállalkozók és fiatalok még találhatóak a településen, a szarvasmarha-tartás és tejtermelés még fellelhető, a háztartások, köztük a tiszaladányi cigányság egy része is foglalkozik még háznál döntően önelátó gazdálkodással.

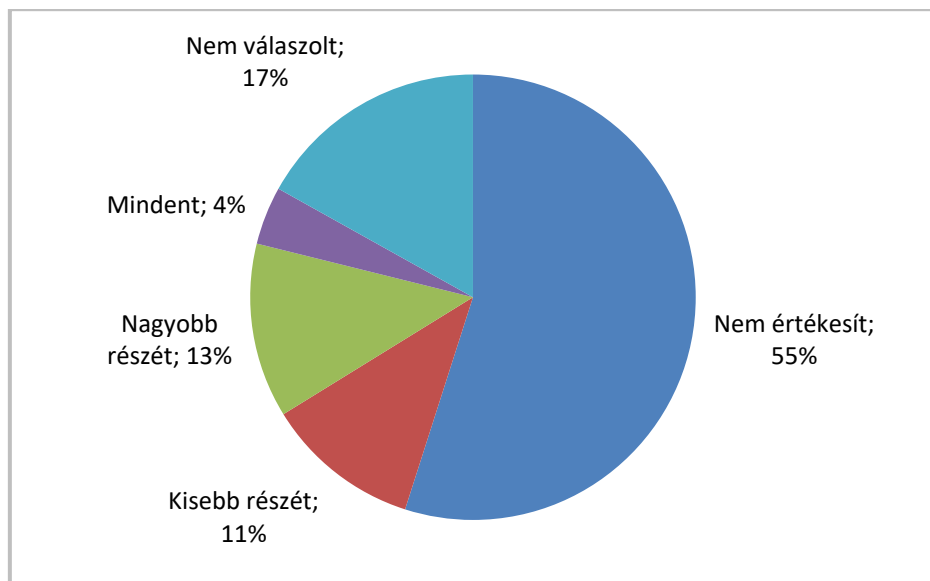
A primer kutatásunk eredményei alapján a megkérdezett háztartások 81%-ának van konyhakertje, 85% termel valamilyen növényi terméket (ebbe beleértve a konyhakerten kívüli területeket is), 66% tart állatot, 34%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 18% műveli is a területét). Meg kell jegyezni, hogy ezek az arányok jellemzően nagyobbak, mint amit az elmúlt évek kutatási helyszínein tapasztaltunk³, és a válaszadó háztartások csupán 10%-a nem termel semmit/nem tart állatot.

Azon háztartások közül, amelyek valamilyen mezőgazdasági terméket (akár növény, akár állat) állítanak elő (tehát az összes megkérdezett háztartás 90%-a), a többség (55%) saját felhasználásra termel, nem értékesíti a megtermelt termékeket (3. ábra). Azon háztartások, amelyek a megtermelt mennyiséget teljes egészében értékesítik, a vizsgált minta 4%-át tették ki. A nagyobb részt értékesítők aránya 13%, a kisebb részt értékesítőké 11%, miközben az árutermelő háztartások 17%-a nem adott választ erre a kérdésre.

---

³ A vonatkozó kutatások eredményeit ld. az Acta Regionis Rurum periodika korábbi számaiban - www.faluszeminarium.hu

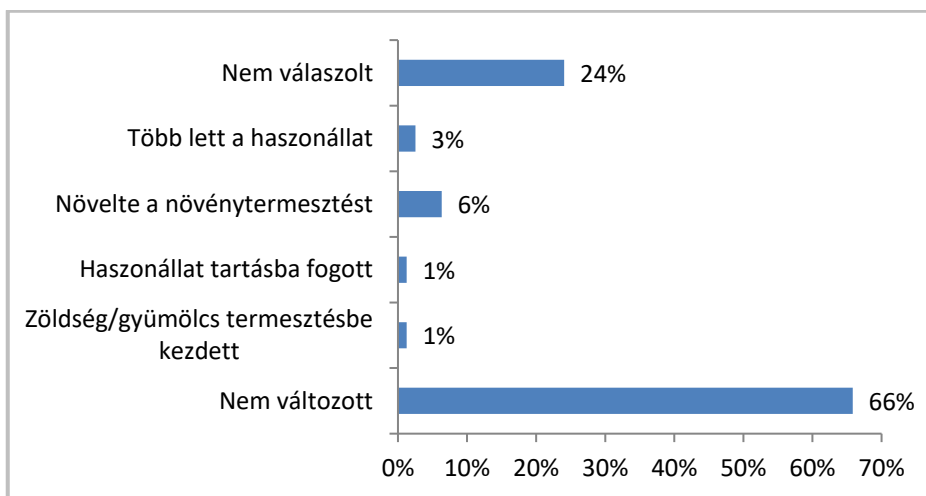

3. ábra: Árutermelő háztartások megoszlása az értékesítés módja alapján Tiszaladányon, 2020 (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

Akik nem csak önellátásra, hanem eladásra is termelnek, a gazdálkodók 28%-a. Tőlük vevők vagy a háztól viszik el az árujukat (az értékesítéssel is foglalkozó termelők 40%-ára jellemző ez az értékesítési mód), vagy felvásárlónak (45%), illetve piacon, vásárban értékesítenek (20%).

A különleges aktualitásnál fogva Tiszaladány esetén már egy új kérdés is bekerült a mezőgazdaság szerepét vizsgáló kérdések közé, jelesül, hogy a Covid-járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Az eredmények alapján (4. ábra) a megkérdezett háztartások jellemzően (66%) nem változtattak az élelmiszeralapanyag-termelésükön.

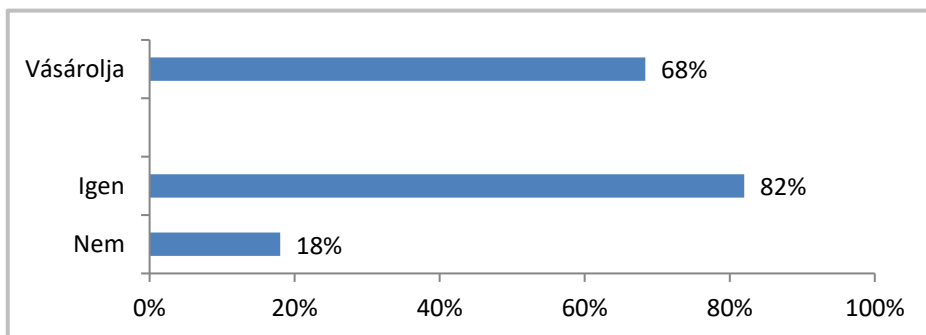

4. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Tiszaladányon (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

Miközben a válaszadó háztartások negyede nem válaszolt, a legnagyobb arányban (6%) megfogalmazott „válaszreakció” a pandémiára a megtermelt növények mennyiségének a növelése, illetve a több haszonállat tartása (3%) volt. A gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető Tiszaladányon.

A nagy múltra visszatekintő mezőgazdasággal kapcsolatban vizsgáltuk azt is, hogy a lakosság körében mely helyi termékek a legismertebbek (5. ábra).

5. ábra: A tiszaladányi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján, 2020 (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

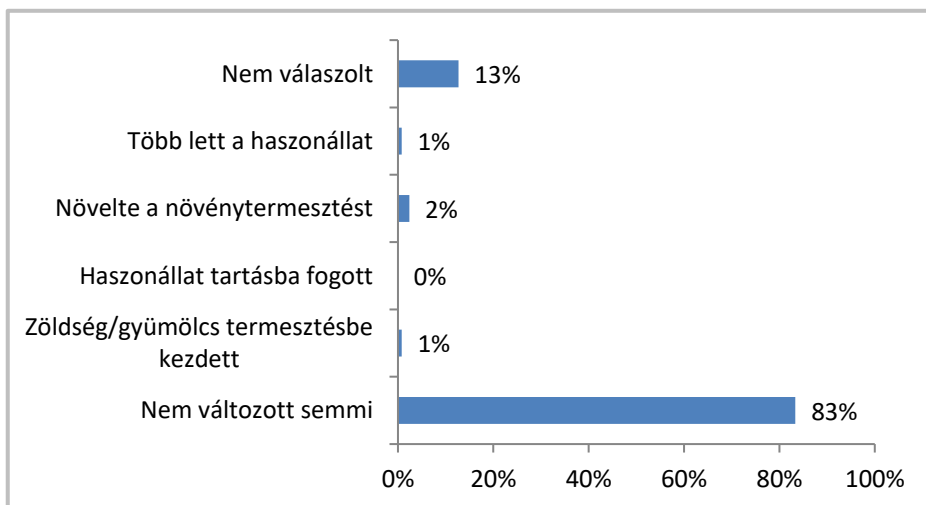
A megkérdezett háztartások kevesebb, mint egyötöde nyilatkozott úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket. Több, mint 80%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a tej és a tejtermékeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban. Ebben nagy szerepet játszik a hagyományos, tejelő szarvasmarhatartást tovább folytató gazdaságok jelenléte. A helyi termékek kapcsán kiemelkedik még a fonott kosár, amelyet a település jól ismert mestere még mindig készít. Megemlíthető még a méz, a zöldségek, a hús termékek és a tojás szerepe, melyet a háztartások közel egytizede ismert. Akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is (gyakorlatilag a válaszadó családok 68%-a), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékelték. A termékeket jellemzően háztól vásárolják meg.

Pázmánd

Pázmánd Fejér megyében, a Gárdonyi járásban, a Velencei-tótól északkeleti irányban, attól körülbelül 10 km-re található. A település, bár nagyobb lakosságszámmal jellemezhető (az 1920-as évek óta 2000 fő feletti értékekkel), Tiszaladányhoz hasonlóan korábban alapvetően agrárberendezkedésű volt. Ugyanakkor az 1960-as évektől meginduló iparosodás, majd a szolgáltató szektor térnyerése terciarizálódó szerkezetűvé tette a települést. Napjaink fő tendenciái klasszikus agglomerációs jegyekkel ruházták fel, mivel a budapesti, illetve budapesti környéki túlszűföldöző települések kitelepülő népességének kitüntetett célpontjává vált. A társadalmi- és gazdasági átrendeződésnek köszönhetően a mezőgazdaság kisebb hangsúllyal van jelen a településen, mint Tiszaladányon, nem csak azért, mert a betelepülők jellemzően nem foglalkoznak gazdálkodással, hanem azért is, mert az „öslakosok” is fokozatosan felhagynak a termeléssel.

Eredményeink alapján a megkérdezett háztartások 74%-ának van konyhakertje, 67,5% termel valamilyen növényi terméket, 32,5% tart állatot, 40%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 20,5% művel is a területet, ami kifejezetten az itt hagyományos szőlő-termeléssel van összefüggésben). Mindemelllett a válaszadó háztartások 25,4%-a nem termel semmit/nem tart állatot.

Természetesen már itt is vizsgáltuk, hogy a Covid-járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Mivel közben közel egytized nem válaszolt, az eredmények alapján (6. ábra) a megkérdezett háztartások alapvetően (83%) nem változtattak az élelmiszer-alapanyag-termelésükön.

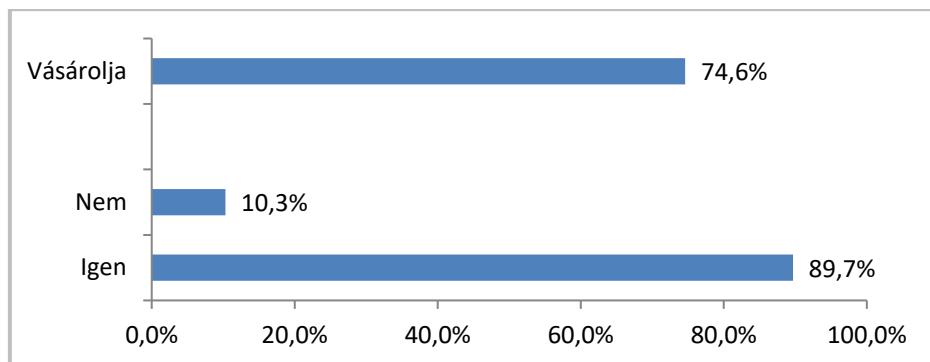

6. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Pázmándon, 2021 (%)

Forrás: saját kutatás (2021) és szerkesztés (2022)

Itt is megállapítható, hogy a gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető egy-két háztartástól eltekintve, illetve ugyanilyen elenyésző azok aránya, akik a termelés növelésével reagáltak a járványra.

Szintén vizsgáltuk a helyi termékekhez való viszonyulást, kapcsolódást, különösen mivel már voltak előzetes információink arról, hogy a bevásárló közösségek, illetve a helyi termelők különleges szerepet töltenek be a településen (ld. erről Treutz, 2013). A helyi termelők ezen pozícióját a betelepülő népesség (köztük egyébként néhány új termelővel) tovább erősítette. Eredményeink alapján (7. ábra) a megkérdezett háztartások alig egytizede nyilatkozott csak úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket.

7. ábra: A pázmándi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján, 2021 (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés (2022)

Közel 90%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a zöldségeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban.

Ebben jelentős szerepet játszik a hagyományos, szabadföldi illetve főliás termelést folytató gazdaságok jelenléte, de kiemelhető pár olyan új fiatal gazdálkodó is, akik csatlakozni szerettek volna az itteni agrár-hagyományokhoz, kiszolgálni a betelepülő lakosság növekvő igényeit, koncentrálna a rövid ellátási láncok, valamint az ökológiai gazdálkodás által nyújtott versenyelőnyökre. Itt is igaz volt, hogy akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is (gyakorlatilag a válaszadó családok háromnegyede), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékelték. A termékeket Pázmándon is jellemzően háztól vásárolják meg.

Következtetések

Az itt bemutatott három település életében a mezőgazdaság, a helyi termék előállítás szerepét eltérően látjuk és értékeljük. Az általunk vizsgált falvak történelmüket tekintve hagyományos agrár beállítottságú települések voltak. Napjainkra az agrárjelleg vesztett karakteréből, Tiszaladányon kisebb mértékben, Pázmándon jellemzőbben, Hollókő esetén pedig sajátos módon. Nyilván ezeket a változásokat a lokális adottságok, a földrajzi elhelyezkedés, a helyi gazdaság és társadalom sajátosságai más-más módon befolyásolták. Miközben a gazdálkodás visszaesése – ha nem is

azonos mértékben – mindhárom helyszínen jellemző, mindenhol találkozhatunk olyan háztartásokkal, melyek fő/mellékállásban, vagy háztáji gazdálkodás formájában még termelnek.

Hollókő esetét a világörökségi cím miatt külön kezeljük, és értékeljük. Itt ugyanis a helyi stratégia egyik fontos eleme a gazdálkodás – ráadásul hagyományos formában történő – újraindítása. A mezőgazdálkodás újraindításával, a fiatalok ebbe történő bevonásával kapcsolatban azonban fenntartásaink vannak. A stratégiában elfoglalt kiemelkedő szerepe ellenére a lakosság nem osztotta azt a véleményt, hogy a mezőgazdálkodás potenciális lehetőséget hordozna a falu lakossága számára, bár az önkormányzat véleménye szerint a helyi termékekre alapozott feldolgozás (pl. tej, sajt, pékség) jól összekapcsolható a turizmussal.

Összegző megállapításunk, hogy a gazdálkodás nem, mint fő megélhetési forma, vagy a falu életében kimagasló gazdasági ág jelenhet meg, de kétségtelen tény, hogy az Unió és hazai vidékfejlesztési alapelvek mentén hatékonyan hozzájárulhat Hollókő gazdasági diverzifikációjához. A turizmussal való szoros összefonódásban, a helyi termelés és termékek szolgáltatásával, a nemcsak települési, de térségi szinten is értelmezhető egyedi, endogén erőforrásként segítheti a falu versenyképes, minden szereplőjére kiterjedő hatású fejlődését. Mindezt a gazdasági, környezeti, társadalmi fenntarthatóság jegyében, a multifunkcionalitás alap gondolata mentén tartjuk elképzelhetőnek. Ebben a fiatalok bevonása sorsdöntő lesz.

A két másik település példáján keresztül a pandémia kapcsán tetten érhető tapasztalatokat tartjuk érdemesnek kiemelni. Meglátásunk, hogy az egyébként is termelő gazdálkodók alapvetően nem változtattak termelői szokásaikon a Covid-járvány hatására, és azon folyamatot sem sikerült tetten érni, hogy a pandémia okozta körülmények hatására korábban nem termelő háztartások gazdálkodásba fogtak volna.

Fentiekkel párhuzamosan azonban – és ehhez a megállapításhoz a falukutatások során lefolytatott interjúkra is alapozhatunk – a helyi termékek felértékelődését tapasztaltuk. Mindezek okaként a rövid ellátási láncok felértékelődését, a termelőkkel (és a termékkel) való közvetlen kapcsolat egyre fontosabbá válását nevesíthetjük. Megállapítottuk, hogy bár ezek a tendenciák már a járvány kitörése előtt is jellemzők voltak (amiket korábbi falukutatói tapasztalataink is alátámasztanak), a pandémia fel erősítette azokat. A folyamat különösen tetten érhető a faluba költöző városi népesség szokásai mentén (Pázmánd), de a gazdálkodási szokásait jobban megőrző Tiszaladány esetén is kimutatható.

Bár természetesen úgy véljük, hogy a téma kutatása alapvetően átfogó és általános területi kiterjesztést igényel, úgy látjuk, mindezen folyamatok megerősítik a mezőgazdasági termelés, alapanyag előállítás, a helyi termékek vidékgazdaságban játszott versenyképességi szerepét, a komplex vidékbiztonságban betöltött kulcs-pozícióját, amit a covid elsősorban a fogyasztói oldalon, a fokozódó keresleti preferenciákon keresztül befolyásolt.

Irodalom

- Aghion, P. – Howitt, P. (1998): *Endogenous growth theory*. Cambridge MA: MIT Press.
- Áldorjai, Gy. – Czabadai, L. (2014): Helyi válaszok a globális kihívásokra. *Acta Carolus Robertus*, 2, pp. 9-18.
- Atkociuniene, V. – Petrušienė, D. (2014): Impact of multifunctional agriculture on territorial competitiveness: Theoretical approach. *Economics and Rural Development*, 2, pp. 7-15. DOI: <https://doi.org/10.15544/erd.2014.007>
- Bjorkhaug, H. – Richards, C. A. (2008): Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. *Journal of Rural Studies* 1, pp. 98-111. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.06.003>
- Bodnár, G. (2020): *Az endogén fejlődés tényezőinek vizsgálata rurális térségekben*. Szeged: JATEPress.
- Boldizsár, G. – Szilágyi, T. (2017): *A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele*. Budapest-Gödöllő: NKE, SZIE.
- Brouwer, F. – Heide, C. M. van der (Eds.) (2009): *Multifunctional Rural Land Management Economics and Policies*. London: Earthscan.
- Cernea, M. (1992): *The Building Blocks of Participation*. Washington: World Bank. DOI: <https://doi.org/10.1596/0-8213-2136-6>
- Csire, A. (2005): *Reménykeltők. Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Budapest: Századvég.
- Csurgó, B. (2020): *A biztonságos vidék (képzete). A járvány hatása a vidékreprezentációra és a hozzá kapcsolódó társadalmi gyakorlatokra*. Budapest: TKK. https://szociologia.tk.hu/uploads/files/csurgo-videkreprezentaciopandemia_FF.pdf (Letöltés: 2021.12.03.)
- Dudek, M. – Spiewak, R. (2021): Effects of the COVID-19 Pandemic on Sustainable Food Systems: Lessons Learned for Public Policies? The Case of Poland. *Agriculture* 12, 61. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture12010061>
- Eftekhari, H. – Shadparvar, V. (2018): Multifunctional agriculture: Agriculture renewal as a modern paradigm for agriculture and rural development. *International Journal of Agricultural Management and Development*, 2, pp. 231-244.
- Faluvégi, A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4, pp. 319-346.

- Fine, B. (2000): Endogenous growth theory: a critical assessment. *Cambridge Journal of Economics*, 2, pp. 245-265. DOI: <https://doi.org/10.1093/cje/24.2.245>
- Horeczki, R. (szerk.): A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia: Absztrakt kötet. Pécs: ELKH KRTK RKI.
- Horváth, Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 203-232. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.15.2.811>
- Kovács, D. – Molnár, M. – Farkas, T. (2000): Hollókő felemelése és...? *Falu Város Régió*, 10, pp. 14-21.
- Kovács, P. – Bodnár, G. (2017): Examining the Factors of Endogenous Development in Hungarian Rural Areas by Means of PLS Path Analysis. *Regional Statistics*, 1, pp. 90-114. DOI: <https://doi.org/10.15196/RS07106>
- Kulcsár, L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár: Kriterion.
- KT (2014): Hollókő-ófalú és környezete világörökségi helyszínre vonatkozó világörökségi kezelési terv szakmai előkészítésére szolgáló megalapozó dokumentáció és világörökségi kezelési terv. Badacsony: Táj-Terv Műhely Kft, Budapest: Város-Teampannon Kft.
- Lengyel, I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress.
- Lowe, P. – Murdoch, J. – Ward, N. (1995): Networks in Rural Development: beyond exogenous and endogenous models. In: Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van (Eds.): *Beyond modernisation: The impact of endogenous rural development*. pp. 87-105. Assen: Van Gorcum
- Madarász, I. (2000): *Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot?* Budapest: Agroinform kiadóház.
- Magda S. et al. (2021): Merre tovább magyar vidék, magyar falu? *Gazdálkodás*, 6, pp. 492-516. DOI: <https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.492>
- Molders, T. (2013). Multifunctional agricultural policies: Pathways towards sustainable rural development? *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 1, pp. 97-114.
- Murdoch, J. (1995): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Regional Studies*, 5, pp. 479-499.
- Nagy, H. – Tóth, T. – Oláh, I. (2012): The role of local markets in the sustainable economic development of Hungarian rural areas. *Visegrad Journal On Bioeconomy And Sustainable Development*, 1, pp. 27-31.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. Párizs: OECD.
- OECD (2020): Policy implications of coronavirus crisis for rural development, Tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort. OECD, Paris.
- OECD (2021): The COVID-19 crisis in urban and rural areas. In: *OECD Regional Outlook 2021: Addressing COVID-19 and Moving to Net Zero Greenhouse Gas Emissions*. OECD, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/c734c0fe-en>
DOI: <https://doi.org/10.1787/c734c0fe-en>

- Oláh, I. – Urbánné, M. M. (2016): A kis- és aprófalvas térségek népességének változása hazánkban. In: Takácsné Gy. K. (szerk.): Innovációs kihívások és lehetőségek 2014-2020 között: XV. Nemzetközi Tudományos Napok. pp. 1237-1243. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.
- Peters, D. (2020): Community susceptibility and resiliency to COVID-19 across the rural-urban continuum in the United States. *Journal of Rural Health*, 3, pp. 446-456. DOI: <https://doi.org/10.1111/jrh.12477>
- Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van (Eds.) (1995): *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Rahman, A. (1993): *Peoples' Self Development: Perspectives on Participatory Action Research*. London: Zed Books.
- Ritter, K. (2010): Socio-economic development and employment crisis in agriculture in Hungary. In: Kulcsár, L. (Ed.): *Regional aspects of social and economic restructuring in Eastern Europe: The Hungarian Case*. pp. 72-89. Budapest: KSH.
- Ritter, K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. *Acta Carolus Robertus*, 1, pp. 101-108.
- Ritter, K et al. (2010): Sustainable competitiveness of Hungarian rural micro-regions from agricultural point of view. In: Villányi, L. (ed.): *Cross-border initiatives to facilitate economic and social development in the V4 countries and Ukraine*. pp. 187-196. Gödöllő: Szent István University.
- Singh, K. – Shishodia, A. (2016): *Rural Development – Principles, Policies, and Management*. New Delhi: SAGE.
- Štreimikienė, D. et al. (2021): Negative effects of covid-19 pandemic on agriculture: systematic literature review in the frameworks of vulnerability, resilience and risks involved. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1919542>
- Szörényiné, K. I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4., pp. 111-137. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1022>
- Terluin, I. J. – Post, J. H. (szerk.) (2000): *Employment dynamics in rural Europe*. Wallingford, Oxon: CABI Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1079/9780851994994.0000>
- Tohidyan, F. S. – Rezaei-Moghaddam, K. (2019): Multifunctional agriculture: an approach for entrepreneurship development of agricultural sector. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9, pp. 9-23. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40497-019-0148-4>
- Treutz, Á. (2013): A mezőgazdasági szektor fontosabb jellemzői Pázmándon. *Acta Regionis Rurum* 7, pp. 39-47.
- Urbánné, M. M. – Némedi-Kollár, K. – Péli, L. (2017): A primary analysis of development opportunities in Mezőkövesd. In: Jedynek, W. et al. (Eds.): *Changes as a social process*. pp. 115-133. Rzeszów: University of Rzeszów.

Mezőmadaras – egy település él(t) és élni akar *Mezőmadaras – a village that wants to live and lives*

Takácsné György Katalin¹ – Szabó-Ábrahám Izolda²
– Takács István³

Absztrakt

Az 1990-es években lezajlott kelet európai gazdasági–társadalmi változások a vidéki népesség, főleg a mezőgazdaságból élők számára különösen nehéz helyzetet teremtettek. A regionális eltérések – az Európai Unió csatlakozás számos előnye ellenére – eltérő fejlődési utakat eredményeztek. Egy erdélyi kistelepülés – Mezőmadaras – példáján keresztül kerül bemutatásra az a változás, amely húsz év alatt a település életében bekövetkezett. Fókuszba a mezőgazdaság szerepét helyeztük. A korábbi, a hatékony gazdálkodást nem szolgáló birtok struktúra, termelési szerkezet letisztult. Az árualapot termelő gazdaságok folyamatosan fejlesztenek, új technológia alkalmazva válnak hatékonyabbá. A település infrastrukturális háttérének fejlesztése (szilárdított úthálózat, infokommunikáció, a megnövekedett személygépjármű állomány) elősegítette, hogy a település lakosság száma nem csökkent, lényegileg megállt az elvándorlás, a község élhetővé vált. Ehhez azonban szükséges volt a szellemi vezetésre, a folyamatos pályázásra, aminek segítségével valódi közösségi élet jellemzi Mezőmadarast.

Kulcsszavak: Mezőmadaras, vidékfejlesztés, mezőgazdaság, közösség

Abstract

The economic and social changes that took place in Eastern Europe in the 1990s created a particularly difficult situation for the rural population, especially those living from agriculture. Despite the many benefits of joining the European Union, regional disparities have led to different paths of development. Through the example of a small settlement in Transylvania – Mezőmadaras – the change that has taken place in the life of the settlement in twenty years is presented. We focused on the role of agriculture.

The former farm structure, which did not serve efficient production, has been clarified. Commodity-producing farms are constantly evolving, becoming more efficient through the use of new facilities, technology. The development of the infrastructural background of the settlement (consolidated road network, info-

---

¹ Dr. Takácsné prof. dr. György Katalin az Óbudai Egyetem professzora.

² Tiszteletes asszony, Mezőmadaras (Madaras, Románia), vallástanár

³ Prof. Dr. Takács István az Óbudai Egyetem professzora.

communication, the increased number of cars) helped to ensure that the population of the settlement did not decrease, the emigration essentially stopped, and the village became livable. For this, however, it was necessary for intellectual guidance, for continuous application, with the help of which real community life characterizes Mezőmadaras.

Keywords: Mezőmadaras, rural development, agriculture, community development

Hogyan kerültünk kapcsolatba Mezőmadarassal?

Mezőmadaras település egy a sok hasonló erdélyi település közül, amelyik az 1990-es és 2000-es években megpróbál(t) kilábalni a rendszerváltást követő időszak gazdasági–társadalmi válságából. 2002-ben a Mezőmadarasi Református Egyház megbízásából és a Határon Túli Magyarok Hivatalának támogatásával készült egy helyzetértékelés és fejlesztési koncepció. Ennek keretében gazdaságtudományi kutatást végeztünk Mezőmadaras településen, ami egy átfogó, szociológiai és társadalmi – gazdasági helyzetfeltárás része volt és célja a mezőgazdasági tevékenységnek modellezésére, a mezőgazdálkodás színvonalának fejlesztésére szolgáló tanulmány elkészítése. Ekkor ismertük meg Szabó-Ábrahám Izolda tiszteletes asszonyt és családját, aki, mint a ’kovász’ élettel töltötte meg a község mindennapjait. A településhez szoros szakmai, emberi kötődése van Kulcsár Lászlónak és családjának is. Mi tíz évvel később, 2012-ben részleges felmérést végeztünk, korábbi interjúalanyokat felkeresve azzal a céllal, hogy megfigyeljük a változást. Jelen tanulmányban – tiszteletes asszony közreműködésével ismét feltettük a kérdést: volt-e érdemi előremutató változás a község életében, a gazdaságot jellemző ismérvekben, továbbá milyen hatást váltott ki a pandémia két éve.

Személyes kötődésünk a vidékhez, Erdélyhez több szálú, meghatározó volt a több mint egy évtizedes oktatás a Gödöllői Agrártudományi Egyetem által szervezett, csíkszeredai kihelyezett képzés, a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvánnyal való közös munka.

Mezőmadaras – néhány adat

Mezőmadaras község Romániában Maros megyében, amely 2004-ig Mezőbánd községhez tartozott. Marosvásárhelytől 20 km-re északnyugatra fekszik, míg másik úton Mezőbándtól 7 km-re fekszik, az Erdélyi Mező-

ség és a történelmi Székelyföld metszésövezetében, az ún. Székely Mezőségeen található. Világhírrel dicsekedhet, mivel az 1960-as években (az amerikai űrkutatók a holdközvetek fogadására készültek, s összegezték az addig gyűjtött ismereteket a kondritos meteoritokról) itt találták a „Mezőmadaras” nevű meteoritot. Mi más van községben, mire büszkék lehetnek az itt élők? A természeti környezet, a mezőgazdasági termelésre alkalmas tér, a református templom, az Iktári Bethlen család kúriája, a mezőmadarasi Képzőművészeti Alkotótábor. A település erős vidéki jelleggel bír, a környék a népművészetek, hagyományok és szokások egy kiapadhatatlan kincsesbányája.

A település összlakossága a 2011-es népszámlálás adatai szerint 1600 fő, közülük 1299 fő lakott Mezőmadarason, míg a hozzátartozó – de földrajzilag és etnikailag is jól elkülönülő – Szénáságy lakosság száma 301 fő. A 2021. decemberi adatok szerint Mezőmadarason 1313, míg Szénáságyon 299 személy, összesen 519 család lakik, ami meglepő változatlanságot mutat. Az etnikai összetételben kis változás következett be 10 év alatt, a 2011-es állapothoz képest a magyarok aránya 81,1%-ról 88%-ra nőtt, a román nemzetiségűek aránya 9,8%-ról 4%-ra csökkent, míg a roma nemzetiségűek aránya lényegében változatlan maradt (10% alatti). Csak 2011-ből van adat a bevallott anyanyelvvel kapcsolatosan, magyar anyanyelvűnek vallotta magát 79,7%, román anyanyelvűek 10,9%, míg 10,9% volt roma anyanyelvű. A településre nem jellemző a lakosság összetételének drasztikus megváltozása. Vallási felekezet szerint a református felekezethez tartozónak vallotta magát 76,8%, az ortodoxok 20,3% aránya azonban jelzi, hogy a romák többsége e felekezet híve. Ugyanakkor a romák 85%-a magyarul beszél, ami annak ellenére megkönnyíti a település életének mindennapjaiba történő bekapcsolódásukat, hogy a romák különálló telepen laknak.

Egy település életét jellemzik az erőforrásai, az oktatási intézménye(i), a lakásállomány és közműellátottsága, a gazdasági szereplők jelenléte.

Mezőmadaras közigazgatási területe 23,2 km² (2320 ha), melyből 70,2% szántó, 12,5% egyéb, mezőgazdasági művelés alatt álló terület, az erdősítés 9,9% és 7,5% az egyéb, nem mezőgazdasági terület. Ezen adatok is jelzik a mezőgazdasági tevékenység jelentős szerepét a község életében. (Vofkori, 1998; Szabó, 2008)

A statisztikai adatok alapján Mezőmadaras településen a Pataky Ághota Általános Iskolában az elemi részen (1-4. osztály) 50 fő, az általánosban (felső tagozat) 33 fő tanult. (A rendelkezésre álló három éves adatok alapján az elemi oktatásban részesülők száma nem változott, azonban az általános (felső) tagozatban a 2017-es gyermekek létszáma jelentősen csökkent, 52 főről 33-ra. A Szénásági Elemi Iskolában 14 fő tanult (magyar diák, összevont osztályban).

A lakásállományt tekintve 465 lakóingatlan volt 2017-ben (ami 3,44 fő átlagos létszámot jelent ingatlanonként), azonban sokkal fontosabb jelzőszám a közműellátottság.

Elektromos árammal ellátott a lakások 91,4%-a, vezetékes vízzel 25,7%-a, szennyvízelvezetéssel 25,7%. Konyhával a lakások 85,3%-a, míg fürdőszobával csak a 22,7%-uk felszerelt. Lényegi változás ezen a téren nem következett be az elmúlt években.

A községben összesen négy működő, regisztrált vállalkozás van (nem számítva ebbe bele a mezőgazdasági termelőket). Egy kereskedelmi, egy építkezési és két szálloda és vendéglátás terén működő céget jegyeznek. Ezer lakosra ez 2,5 működő céget jelent, míg a Maros megyei átlag 13,0%, az erdélyi 11,0%. Az okok sokrétűek, Marosvásárhely közelsége is megjelenik köztük.) (Erdélystat, 2022).

A fenti adatok egy rövid rátekintést engednek Mezőmadaras helyzetre, azonban árnyaltabb képet lehet alkotni a két felmérés megállapításai alapján.

A lakosság mobilitása viszonylag kicsi, a gazdaságokban előállított termékek jelentős hányada önellátásra fordítódik, ugyanakkor többségük megélhetését a mezőgazdaságból származó terméktöbblet bevételei adják. Így a település gazdasági-társadalmi fejlődésében az agrárgazdaságnak kulcsszerepe van, a térség és benne a település sajátosságaiból adódóan, így a település gazdasága és társadalma fejlődésének-fejlesztésének fókuszában kell, hogy legyen a mezőgazdaság.

A következőkben a legfontosabb megállapításainkat a 2020-ben készült tanulmány és további publikációik alapján ismertetjük, kiegészítve a jelenből a múltba történő visszatekintéssel. (Takácsné György K.–Takács, 2002; Takács-György–Szabó–Ábrahám–Bakos–Takács, 2012; Takács–Takácsné, 2014)

2002 – Milyen Mezőmadarason a mezőgazdaság az EU csatlakozás előtt?

Romániában az Európai Unió csatlakozása előtti időszakban fontos feladat volt az elaprózódott település- és birtokszerkezettel jellemezhető vidék helyzetének feltárása és lehetséges előrejelző fejlődési irányok felvázolása. A romániai gazdasági társadalmi fejlődés sajátosságai adódóan Mezőmadaras helyi társadalmára és gazdaságára a bezárkózottság, az alacsony termelési színvonal a jellemző. A paraszti gazdálkodás bázisa családi alapon szerveződő gazdaság. A gazdaságok mérete jellemzően kicsi, a korszerű, magas tökelekötést igénylő eszközrendszerek alkalmazása esetén a méretgazdaságossági határ alatt volt. Az ezredfordulót jellemző technikai és technológiai színvonal nem biztosította, hogy a gazdaságok az önellátás igényét jelentősen meghaladó terméktöbblet előállítására legyenek képesek. Mindezek alapján keresni kellett azokat a megoldásokat, amelyek:

- a) lehetővé teszik a gazdaságok termékkibocsátásának növelését, megfelelő felvevőpiacokkal fedeztetten;
- b) segítenek elérni, hogy az értékesítésre kerülő termékek minőségi jellemzői – a várhatóan Romániában is szigorodó – piaci igényeket is hosszú távon kielégíteni képesek legyenek;
- c) megteremtik a feltételeit, hogy ne csak alapanyag termelés folyjon, hanem magasabb feldolgozottsági fokú, értékesebb, nagyobb fedezeti hozzájárulást tartalmazó termékekkel is megjelenhessenek a falu lakói a piacokon;
- d) lehetőséget teremtenek, a szűkös belső és külső anyagi források mellett is, a termelés korszerűsítésére, a gazdasági értelemben is versenyképes gazdálkodásra.

Mezőmadaras mezőgazdaságában dominált a szántóföldi növénytermelés, benne – az önellátáshoz szükséges terményeken túlmenően – jellemzően a takarmánytermelés, valamint a tejelő marhatartás.

A helyzetkép feltárásához kérdezőbiztosokkal, mintavételes eljárással készült kérdőíves felméréssel a paraszti gazdaságok nagysága, termelési jellemzői, hagyományai (terület, termőhelyi adottságok, vetésszerkezet, állatállomány nagysága és összetétele, termékkibocsátás, hozamok); a gazdaságokban megtermelt termékek felhasználása (saját fogyasztás, értékesítés, volumenek); a termékminőség jellem-

zői, minőségbiztosítás helyzete (kiemelten a tej); az értékesítés jellemzői, módszerei, jelenlegi és potenciális piacai; a gazdaságok technikai felszereltsége, az ellátottság és fejlettség jellemzői; a gazdálkodói együttműködés meglévő formái, az együttműködési hajlandóság felmérése (kivel) működne együtt, kivel nem és a gazdaságok fejlesztési tartalékai (megtakarítások), banki kapcsolataik főbb kérdések szerepeltek. Vizsgáltuk Mezőmadaras környezetét, mint lehetséges kitérési irányoka és fejlesztési modelleket dolgoztunk. A kérdőívek családokra kerültek kitöltésre. A településen 120 családot kérdeztünk meg a kérdezőbiztosok. A megkérdezett családokhoz összesen 443 fő tartozott (az összes lakos 34,5%-a), akiknek 65%-a saját gazdaságban dolgozik. Így a családok mintegy harmada került megkérdezésre. A megkérdezettek véletlenszerűen kerültek kiválasztásra.

A kérdőíves megkérdezés mellett több mélyinterjút is lefolytattunk azokkal a személyekkel, például a helyiek megítélése szerint példaértékű termelési gyakorlatot folytatókkal, vagy azokkal, akik mintaértékű technológiai fejlesztést, korszerűsítést hajtottak végre a megelőző időszakban, és/vagy valamilyen módon együttműködnek egymással a termelés különböző fázisaiban. A kérdőíves felmérés és a mélyinterjúk alapján a SWOT analízissel összegeztük a település fejlődését meghatározó tényezőket, kiemelt hangsúlyt helyezve a gazdaságra és azon belül a mezőgazdaságra.

A helyzetfelmérés legfontosabb megállapításai közé tartozott, hogy

- a) a településen jelentős mértékben nem alakítható át a gazdasági struktúra, mivel jelentős számú törpegazdaság van, amelyek fejlesztése az inputok (elsősorban a tápanyagellátás, illetve takarmányellátás minőségi, mennyiségi) növelésével történhet, csoportos gépesítéssel, illetve értékesítési szervezet létrehozásával, továbbá a gazdálkodói ismeretek elmélyítésével (mind agronómia, mind menedzsment téren);
- b) a nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságok esetében – a területkoncentráció lehetőségét is számba véve – a termelés kibocsátásának növelésével különböző specializáció lehet a fejlődés iránya, aminek következtében nagyobb hatékonysággal folytatható a termelés;
- c) a gazdaságokon belül felszabaduló munkaerőt, illetve a már most is meglévő, rejtett munkanélküliséget, a multifunkcionális mezőgazdaság elvét figyelembe véve, a mezőgazdasági tevékenységre integrálódó tevékenységek „felszívják”, biztosítva a megfelelő jövővelmet;

- d) feltételeztük, hogy a gazdasági fejlesztés peremfeltételeiben megfelelő pozitív változások bekövetkeznek, aminek következtében a termelés minősége, a termékek piacképessége javul, továbbá az előállított termékek minőségromlás nélkül a potenciális felvevőpiacokra elszállíthatók.

A vizsgált 120 gazdaság összes mezőgazdasági területe 542 ha volt, a gazdaságok 9,2%-a használ bérelt területet. A gazdaságok *átlag mérete* 4,5 ha (a területet bérlők esetében már 11,0 ha). A legkisebb 0,12, a legnagyobb 74,8 ha, ami nagy szórást mutatott és utalt arra, hogy néhány gazdaság elérte azt a méretet, ami mellett képes tovább fejlődni. A szántóföldi termelési szerkezetben a gabonafélék szerepe meghatározó. Kalászosokat termeltek a vetésterület 49,9%-án, kukoricát 46,0%-án és burgonyát 13,8%-án, jellemzően alacsony termésátlaggal.

Az állattenyésztés a saját előállítású takarmánybázison folyt, illetve jelentős volt a legeltetéses állattartás is (szarvasmarha, juh). Minden gazdaságban tartottak tyúkféléket, azonban ezek zöme (98,3%) saját ellátást szolgált (az átlagos állományi létszám 38 baromfi/gazdaság). A tojást csak kis arányban (gazdaságok 14,2%-ában) értékesítették, az értékesített mennyiség az összes megtermelt tojás 6,7%-a. Árutermelés szempontjából a szarvasmarha szerepe volt kiemelkedő. A vizsgált gazdaságok 83,3%-a tartott tehenet és az átlag tehénlétszám 1,8 db/gazdaság. A megtermelt tej 86,5%-át értékesítették, többségét a szomszéd településen működő sajtüzem számára. A tej minősége nem volt kiemelkedő, jellemző volt az alacsony tejhozamok. Az átlag tejhozam évente 3175 liter volt (ebben az időben a magyar átlag meghaladta a 5994 liter/tehen, 2020-ban 8481 liter).

A település gazdálkodóinak technikai ellátottság, az eszközállomány színvonala alacsonynak volt. Minden tizedik gazdaságban volt legalább 1 traktor (a traktorral rendelkező gazdaságok átlaga 1,46 db), a gazdaságok további 32%-ban volt ló, a többi gazdaságban a szarvasmarha adta az igérőt, illetve idegen szolgáltatást vettek igénybe a növénytermelés munkáinak elvégzésére és szállításra. Az eszközállomány zömmel az alapvető eszközökre (eke, borona, vetőgép, kocsi vagy pótkocsi, a traktorral rendelkező gazdaságok esetén permetezőgép, sorközművelő kultivátor) alapozódott. A gazdaságok állattartásra való berendezkedését mutatt, hogy a gazdaságok 91%-a rendelkezett istállóval, 93%-a óllal vagy ólakkal, közel fele csürrel, szénapajtával.

Az együttműködések – mint az eszközhatékonyság növelésének és a beruházási tőkeszükséglet csökkentését közgazdasági alapelve – részben működött a gyakorlatban, a gazdálkodók 39%-a rendszeresen segített másoknak, vagy kapott segítséget másoktól. Zömmel a rokonok, illetve a barátok azok, akikkel együttműködnek. Felmértük a korábbi termelői státuszt is, a gazdálkodók 60%-a volt korábban termelő típusú szövetkezet tagja, és gyakorlatilag senki nem kívánt hasonló szervezet tagja lenni. 36%-uk említette, hogy van, akivel személy szerint sem hajlandó koope-rálni. A lehetséges együttműködési formák közül a termelői értékesítő szövetkezet (56%) és a gépkör (33%) említették a legtöbbször.

A fejlesztési javaslatok sokrétűek voltak. legfontosabb a termesztés-és tartástechnológia megváltoztatására irányult. A szarvasmarhatartásban például a lédús takarmányok alkalmazása, a tartósítás és tárolás feltételi-nek megteremtése alap a tejhozamszint növeléséhez. (Siló(kukorica, -ci-rok), takarmányrépa, mint nedves tömegtakarmány, zöldtakarmányok termesztése, erjesztéssel tartósított tömegtakarmány: nagybálás fóliás beta-karítás, tárolás.) A korábbi cukorrépa termesztés megszűnése maga után vonta a cukoripari melléktermékek beszerzését. Itt is megjelenik – a ma oly divatosnak tűnő körforgásos gazdálkodás egyik alapelve, ami a mező-gazdaság és az élelmiszeripar közötti szoros kapcsolatban valósult meg.

A gazdaságok gépesítése, eszközparkjának bővítése a lédús takarmánybetakarítás, az itatás, a fejés és tejkezelés irányába mutatott. Fontos-nak tartottuk az együttműködési formák kialakítását (gép- és gazdaságse-gítő körök, tejszövetkezet stb.), amelyek az akkor már működő gazdakör bázisán kialakíthatóak lettek volna. Mivel a gazdálkodók szakismerete ál-talában nem volt kielégítőnek tekinthető, a javaslatok egy része a humán-erőforrás fejlesztésére irányult. A tanfolyami keretekben történő oktatás, a fiatal, dinamikus, új módszerekre fogékony gazdák esetén a külföldi ta-pasztalatszerzés további ismeretbővítésre nyújthatott lehetőséget. Ugyan-akkor fontosnak tartottuk agrármérnök szaktanácsadók jelenlétét is.

Elismerve, hogy minden közösség, így Mezőmadaras fejlődésében is kulcsfontosságú az egyéni és a közösségi jólét növelése, amelynek elsőd-leges módja a családi bevételek növelése. Közgazdasági okokból ez azzal jár, hogy megváltozik a gazdasági szerep, a családok többségénél csökken a mezőgazdasági termelésből származó bevételek aránya, illetve összege. A család tulajdonában lévő terület egy részén az önellátáshoz szükséges termelés folytatható, a fennmaradó területek bérbeadásra, illetve esten-ként értékesítésre kell, hogy kerüljenek. Várható volt, hogy a koncentráció

következtében a dinamikus fejlődésre képes gazdaságok mérete, kibocsátása gyors ütemben növekedik, a tulajdoni és földhasználati viszonyok átrendeződése, illetve a gazdaságokban végrehajtott műszaki fejlesztések következtében.

A javasolt fejlesztéseink hármas célt szolgáltak:

1. A *mezőgazdasági termelés dinamizálását* azokban a gazdaságokban, amelyekben a személyi feltételek (fiatal, képzett vagy tanulásra képes gazdaságvezetés, munkaerő) rendelkezésre állnak, illetve a termelés technikai feltételrendszere megteremthető.
2. A *felszabaduló munkaerő számára* megfelelő jövedelemszerzési lehetőséget biztosító tevékenységek megteremtését, a munkaerő egy részét felszívni képes, foglalkoztatást biztosító munkalehetőség (munkahely) teremtés (például a település hagyományaiban meglévő tevékenységek, szakmák, népművészeti hagyományok felélesztésével).
3. Az *alkalmazkodásra kevésbé képesek számára* a település (a közösség) szintjén rendelkezésre álló eszközök biztosításával egyfajta, tevékenységen alapuló, „szociális háló” kialakítása. (Település közfunkcióinak, környezetgazdálkodással összefüggő tevékenységeinek végeztetése közmunka jelleggel.) Ehhez a javaslatához szorosan kapcsolódik az a falu-összetartó tevékenységsor, amit a tiszteletes házaspár évtizedek óta végez a közösség érdekében.

A település fejlődése szempontjából fontos, hogy arányos fejlesztés következzen be: a hagyományok okán is a mezőgazdasági tevékenység kiemelkedő szerepe mellett az egyéb tevékenységek térnyerése szükséges. Hangsúlyos volt a tejtermelés és értékesítés (feldolgozásának) fejlesztése, – megfelelő mennyiségű tej termelése esetén – egy szövetkezésen alapuló tejfeldolgozó üzem létesítése is, annak ellenére, hogy szomszéd településen működött már egy tejfeldolgozóüzem (Therezia). Az éghajlati, domborzati és talaj adottságok alapján a gyümölcsstermesztés hagyományok felélesztése is javaslat volt, bár az ültetvénytelepítések magas tőkeigényének forrásbiztosítása kérdéses. A megtermelt gyümölcsök egy része friss fogyasztásuként, fennmaradó része aszalványként vagy konzervként kerülhet piacra. A termékmanipulálás (válogatás, csomagolás), illetve az aszalás a termelői együttműködésen alapuló szervezet keretében történhet, rendszeres munkajövedelmet biztosítva a község lakosainak.

2012 – A változások időszaka

Az első felmérést követően tíz év telt el, amely alatt úgy Mezőmadaras, mint Románia szempontjából jelentős gazdasági–társadalmi kihatású változások következtek be, amiben kiemelkedő szerepe volt Románia Európai Unióhoz történő csatlakozásának. Ugyanakkor a gazdálkodók számára egy új piaci versenyhelyzet is létrejött. Az uniós tagság számos új lehetőséget hozott a helyi gazdaság számára (kiemelten a közös agrárpolitika keretében nyújtott támogatások révén), amely hozzájárulhatott a 2002-ben megfogalmazott fejlesztési javaslatok megvalósítása pénzügyi fedezetének biztosításához.

2012 nyarán ezért ismételen személyesen felkerestük a települést, hogy értékeljük a korábbiakban megfogalmazottak teljesülését, azonosítsuk a megvalósítást támogató, illetve akadályozó tényezőket. A korábbi felmérésben is résztvevő 12 gazdálkodót kerestünk meg, és a tíz év alatt gazdaságuk helyzetében, gazdálkodásuk feltételeiben bekövetkezett változások, a korábbi javaslatok megvalósulásának feltárására törekedtünk. A gazdálkodókon kívül a település református tiszteletes urával, Szabó Andorral, illetve feleségével, Szabó-Ábrahám Izoldával tiszteletes asszonnal készültünk mélyinterjúk. Tiszteletes asszony a településen megvalósítandó célok támogatására benyújtandó első időben a magyarországi, későbbiekben az Európai Unió különböző alapjai által finanszírozott pályázatok intézményi háttereként már az európai uniós csatlakozás előtt létrehozta a Mezőmadarasért Alapítványt, amely később Pro Ruris Egyesület néven folytatta működését, amelynek ügyvezetőjeként tevékenykedik napjainkban. Az egyházak társadalmi súlya, szervező szerepe jelentős az erdélyi vidéki közösségekben. Ugyanakkor az, hogy mit képesek megvalósítani, nagyon személyfüggő. Tiszteletes asszony nagyon motivált, jó szervezőkészséggel rendelkező, vezető típusú személyiség. Tevékenysége széles kört foglal magában, kiterjed a gyermekek számára szervezett közösségi (iskolaév alatti és nyári) programoktól a gazdák (a jó gyakorlatok megismerését célzó) külföldi tanulmányútjának szervezéséig.

A személyesen lefolytatott mélyinterjúk kérdéskörei kiterjedtek az interjúalanyok mezőgazdasági tevékenységének változásaira (művelt terület, állattartás alakulása, termelési szerkezet változásai, a hozamok, a megvalósított és tervezett beruházások, a támogatások igénybevétele stb.), megfelelő információt nyújtottak a korábbi javaslatok megvalósulásának ellenőrzésére, illetve egy összehasonlító SWOT elemzés elvégzésére az új lehetőségek, valamint stratégia alapjainak azonosítására. (1. táblázat)

1. táblázat: A település SWOT mátrixa a mezőgazdaság és a településfejlesztés szempontjai szerint (2002–2012)

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
<ul style="list-style-type: none"> • <i>relatív jó agro-ökológiai feltételrendszer</i> • <i>jó feltételek az extenzív állattartáshoz (biogazdálkodás)</i> • szerves trágya előállítás és felhasználás gyakorlat a településen, alacsony a mesterséges input bevitel szintje • <i>jó állapotú környezet (kevésbé szennyezett)</i> • <i>gyönyörű tájkép</i> • <i>közösség által elfogadott vezető személyiségek megléte</i> • <i>aszfaltút, javuló mobilitás</i> • <i>két orvos, két mérnök fiatal</i> • <i>internet elérés – minden portán elérhető, magas az internetet információ forrásként rendszeresen használók aránya (életkortól függetlenül)</i> • <i>Pro Ruris Egyesület és programjai</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>túlzottan elaprózott birtokszerkezet, alacsony átlagos üzemméret</i> • <i>tőkehiány, hitelképesség hiánya</i> • <i>alacsony szintű gépellátottság, öreg elavult a meglévő eszközállomány</i> • <i>alacsony a termelékenységek</i> • <i>alacsony foglalkoztatási ráta, alacsony képzettségi szint</i> • <i>hiányos infrastruktúra ellátottság és tömegközlekedés (aszfalt burkolatú út hiánya miatt is)</i> • <i>kevés a képzett értelmiség (kivétel a tiszteletes és felesége)</i> • <i>alacsony szintű hajlandóság a gazdálkodók közötti együttműködésre</i> • <i>két orvos, két mérnök – nem vállalnak közösségi szerepet</i> • <i>a porták kapujának zárása – bezárkózás, elidegenedés</i> • <i>lecsökkent az állatállomány, az állattartó gazdaságok száma</i> • <i>tömegközlekedés költségessége és a napi csak két járatpár</i>
LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
<ul style="list-style-type: none"> • <i>silókukorica, lucerna termelés (lédús takarmány előállítás) – tehozamok növekedése, tejaminőség javítása</i> • <i>termelési szerkezet diverzifikálása: baromfi, sertés, ipari növények növekvő aránya</i> • <i>EU és/vagy nemzeti támogatások</i> • <i>a település közösségi aktivitásának erősítése</i> • <i>Termelői Szervezet, gép- és gazdaságsegítő kör létrehozása</i> • <i>az ökológia termékek piacának növekedése</i> • <i>csatlakozás agro-turisztikai hálózatokhoz</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>szigorodó minőségi követelmények az árúkkal szemben</i> • <i>a multinacionális élelmiszerláncok erősödése, a beszállítókkal szemben támasztott magas minőségi követelmények</i> • <i>település elöregedése – fiatalok elvándorlása a településről</i> • <i>hiányzó szaktanácsadási háttér</i> • <i>szomszédos településeken erősödő, fejlődő tehéntartás, piaci verseny nő</i>

Megjegyzés: A táblázatban vastagítva jelennek meg azok a tényezők, amelyek a 2012-ben elvégzett vizsgálat szerint továbbra is változatlanul érvényesek, továbbá dőlten jeleztük azokat a tényezőket, amelyek a tiszteletes asszonnyal folytatott beszélgetés alapján 2022-ben is érvényesnek tekinthetők.

Forrás: Takácsné et al., 2002; Takács-György et al., 2012; Kulcsár–Obádovics, 2014; Takács–Takácsné, 2014 alapján saját szerkesztés

Lokális, mérhető változások a falu, a faluközösség életében

- a falu Szénáságyi részére bevezették a villanyt, mindkét falusi iskola épületét teljesen felújították, a református és az ortodox templom új tető kapott, elkészült a szilárdított út; bevezették a vizet, bár a csatornázás hiányában még egy portát sem kötöttek rá a vízhálózatra 2012-re;
- meghatározó személyiségek maradtak a faluból elszármazottak és a református tiszteletes házaspár, akik folyamatos programok szervezésével, az oktatás és az egymásért egymásról való gondoskodás hangsúlyozásával élő közösséget alkotnak, mozgatói a fejlődésnek;
- a faluban a porták 5-6%-át felújították az eltelt tíz év alatt (több, Marosvásárhelyről kitelepült, többségében nyugdíjas) telepedett le a faluban;
- Pro Ruris Egyesület (korábban: Mezőmadarasért Alapítvány) keretében rendezvényeket, programokat szerveznek (népzenei, képzőművészeti és irodalmi, történelmi táborok, versenyek a gyerekeknek, művészeti, történelmi személyiségek emlékülései, gazdaköri rendezvények, oktatások stb.), amelyben aktívan részt vesznek a tiszteletes házaspáron kívül egy nyugdíjas tanár, egy tanár házaspár és egy segítő tanár is, akik a településen élnek.
- Információs Központ építése folyt, amelyet 85% EU-s támogatás, 15% nemzeti támogatás segítségével alakítottak ki; továbbá egy panzió építése (tervezése) kezdődött el.

A település jövőbeli sorsát illetően mind a lehetőségek terén, mind a veszélytényezők között főleg olyan külső elemet lehetett azonosítani, amelyek nem csak és kizárólagosan a vizsgált település esetén érvényesek, általánosságban érvényesek nem csak Erdély, de sok szempontból a magyarországi vidéki települések többségére is.

Gazdasági változások

A személyesen megkeresett gazdaságokban – amelyek tíz évvel korábban is már árutermelő gazdaságok voltak – a változás egyértelműen a gazdaság méretének, eszközállományának a növekedését jelenti, egyéni értékesítési forma és csatorna mellett, elsődleges termékfeldolgozás nélkül. Ez egybeesik azokkal a javaslatokkal, amiket a 2002-ben „életképes gazdaságokra” vonatkozóan fogalmaztunk meg. A mélyinterjúk alapján a következő megállapításokat fogalmaztuk meg 2012-ben:

- megváltozott a takarmánytermelés, a silózás megismerése (lásd gazdaképzés, üzemlátogatások) megnövekedett a tejhozam (4800-5000 liter/év/fejten, ami több mint 1000 l/év többletet jelentett tíz év alatt, a tejet továbbra is a szomszéd település tejfeldolgozójának (Theresia Ltd.) értékesítették: Mindez egy már megállapodott, biztos értékesítési csatornát jelentett és mivel a községben csökkent a tejfeleslegüket értékesíteni szándékozó gazdaságok száma, nem látszott szükségesnek egy új tejfeldolgozó létesítése;
- nem volt jellemző a diverzifikált termelési szerkezet, nem jelentek meg alternatív tevékenységek (pl. falusi turizmus), csökkentve ezzel a gazdaságok – családok – rugalmasságát;
- a felkeresett gazdaságokban növekedett az állatlétszám (például 35 szarvasmarha egyedről 132-re, vagy a korábbi 2 – elsődlegesen a tágabb család szükségleteinek megtermelését biztosító tehén létszámát 14-re növelte a gazdaság, megteremtve ezzel az áruterelés alapját), új és felújított istállóépületek a jellemzők, fél-automatizált fejrendszerekkel.
- a megkérdezett gazdaságok folyamatosan fejlesztenek, gépesítenek. A gépfejlesztést egyéni beruházásokkal valósítják meg, nem egyeztetnek gazdatársakkal, jellemző a hitel nélküli működés. A földalapú támogatásokon kívül nem veszik igénybe sem a beruházási, sem a szerkezetátalakítási rendelkezésre álló EU-s pályázati lehetőségeket.

Ki kell emelni, hogy a faluközösség kiemelkedő pályázati aktivitás mutatott, köszönhetően tiszteletes asszonynak és csapatának. A pályázatokot a tiszteletes asszony készítette, és valósítja meg a programokat, lelkesedése pezsgő kulturális életet alakított ki a faluban. Személyes tapasztalatunk, hogy sikeresen. A pályázati források – az információs központ és a panzió kivételével) elsődlegesen nemzeti alapítványok, Maros Megyei Tanács, valamint határon túli alapítványok. A legfontosabb pályázati célok között a művészeti képzés mellett az ismeretterjesztés, szociális feladatok a legjellemzőbbek. A beadott és nyertes pályázatok száma fokozatosan emelkedett, azonban a 2009. évben kezdődött pénzügyi gazdasági válság az eredményesség csökkenésében és az elnyert összegek nagyságában is kimutatható. A faluközösség egészét tekintve a pályázati források megszerzési aktivitása kedvezőbb, bár az eredményesség változó volt. 2011-ben például a benyújtott 20 pályázatból 15 sikeres volt és szolgálta a község fejlődését, a közösségi életet.

Az első tíz éves időszak tapasztalatait összegezve megállapíthattuk, hogy az EU csatlakozás pozitív gazdasági hatást gyakorolt a településre, a mindennapi élıhetőség minden szempontból javult. Nem változott – nem is volt várható – a gazdaságszerkezet, azonban több gazdaságban megindult a méretnövekedés, javult az eszközszínvonal és termelés hatékonysága. Továbbra is gondot jelent az elsődleges termékfeldolgozás és az értékesítési csatornák, a termelói együttműködés hiánya. A gazdák a földalapú támogatáson kívül nem pályáznak egyéb támogatási formákra (a mezőgazdasági túlélési segély pályázat korábbi negatív tapasztalatai miatt). A településen sikeresen működik egy eMagyar pont, amelynek üzemeltetője a Mezőmadaras Fejlesztési Egyesület, Szabó-Ábrahám Izolda tiszteletes asszony vezetésével, lehetőséget teremtve az infokommunikációs eszközök széles körű használatára. Véleményünk szerint ez is egyik eszköze egy – relatíve izolált – település előrelépésének.

2022 – Mezőmadaras: élıhetőbb lett 20 év alatt?

Eltelt újabb tíz év, amiből az utolsó két év a Covid-19 jelenlétével telt el. Az extrém helyzet Mezőmadaras és lakosainak az életét is átszervezte. Mi sem jutottunk le személyesen a községbe, így Szabó-Ábrahám Izolda tiszteletes asszony segítségét kértük néhány kérdés megválaszolására.

Az erőforrásokkal, infrastruktúrával kapcsolatosan pozitív változás, hogy folytatódott a porták felújítása. Ennek alapját az adja, hogy közel 100 személy dolgozik külföldön (Németországban és Ausztriában), akik hazaküldik a pénzt és ebből építkeznek. Az építkezésben dolgozók is nagyon jól keresnek. A saját lakásaikat is szépen felújítják, ezek mindegyikébe most már van fürdőszoba. Szándékaik szerint nem kívánják elhagyni hosszabb távon Mezőmadarast. Általában a férfiak dolgoznak külföldön, a külföldön munkát vállaló nők száma elenyésző (5 fő).

A település lakosságának mobilitását javította, hogy a gépkocsik száma mérhető módon változott, az elmúlt 20 évben megnégyszereződött a gépjárműállomány. A településre bejegyzett 412 személygépjármű sokkal életét, munkába járását, oktatáshoz, egészségügyhöz való lejutását teszi lehetővé (a lakóingatlanokat több, mint 80%-ában van gépjármű). Különösen igaz ez a megállapítás annak tükrében, hogy a települést csak napi két tömegközlekedési járatpár köti össze Marosvásárhellyel és Mezőbánddal. A közlekedés drága, mivel a járatok nem közvetlenül, hanem Mezőbándon keresztül közlekednek és a díjfizetés távolságalapú.

Pozitívum, hogy minden lakásban van internet. Még a 60-70 évesek is megtanultak internetezni.

A jövőt jelentő fiatalok helyzete szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy az elmúlt néhány évben nem volt jellemző a községből történő elköltözés. Ennek az is oka lehet, hogy korábban már volt elköltözés, aki szándékuk szerint mennének esetleg, nem tudják megfizetni a magas ingatlanárakat. (Marosvásárhelyen nagyon megdrágultak az ingatlanok, egy kétszobás tömbházas lakás 60-100 000 EUR). (Néhány fiatal lány, aki más településről választott párjához ment férjhez, költözött el.

A gyerekek 50-60%-a elvégzi a 10 osztályt és szakmát tanul, további 20% érettségizik, majd elvégez egy felsőfokú iskolát (például asszisztens képző). A nyolcadik osztály elvégzése után a fiatalok 20%-a elkezd dolgozni a mezőgazdaságban, állattenyésztésben a szüleivel (szülei gazdaságában) vagy segédmunkásként dolgozik. A jövedelmi viszonyokra jellemző, hogy a segédmunka igen jól megfizetett, egy segédmunkás többet keres, mint egy tanárnő.

A település továbbra is megtartotta agrárjellegét. Az eltelt húsz év alatt társadalmi folyamatokkal párhuzamosan bekövetkezett gazdasági átalakulás eredményeként csökkent az állatok tartó gazdaságok száma, elsődlegesen a korábban saját szükségletre tartott 1-2 tehenes porták száma. Nagyon lecsökkent a településen előállított tej mennyisége, aminek elsődleges oka az igen alacsony tej felvásárlási ár, jellemző (a tej felvásárlási ára 1,20-1,38 lej között alakul, míg egy liter ásványvíz ára 3 lej). További ok, hogy a kiöregedő szülőktől a fiatalabbak nem 'veszik át' az állattartás folyamatos szolgálatát. A községben 15 család tart szarvasmarhát. Az egyik családnak több mint 200 szarvasmarhája és 200 disznója van, több mint 100 hektáron termel gabonát. Ez már az a gazdaságméret, amely mellett megvalósítható a hatékony gazdálkodás. A többi gazdaságban, ahol van szarvasmarha, 15-40 egyed tartanak. A nyerstejet továbbra is a Therézia Kft. felé értékesítik, sajnos a 2002-ben javasolt koncepció a községen belüli tejüzemre nem valósult meg. Kézműves tejterméket sem állít elő senki, mint helyi termék a településen, Marosvásárhelyen is megjelenhetne. Meg kell jegyezni, hogy a 15 szarvasmarható gazdaság, mint gazdaság és család is sokat fejlődött, saját nagy istállójuk, fejőgéjük, erőgéjük, szép modern házuk, kocsijuk van. Ők már 2012-ben is megfelelő árualap előállításra voltak képesek.

A növénytermesztést továbbra is a gabonafélék jellemzik, 4 család képes jelentősebb mennyiségben gabonát értékesíteni. Ami újdonság a település életében, hogy új gazdasági növényként megjelent a levendula termesztése, 5 hektáron. Minden évben megszervezésre került a levendula fesztivált. 2019-ben volt olyan nap, amikor 2000 ember is megfordult a levendulaültetvényen és ez a program – mint nyílt, szabadtéri program – a járvány idején is látogatható volt.

Mezőmadaras település gazdasági életének megmozdulását jelzi, hogy megjelentek az egyéni vállalkozók. Közel 10 személy váltott ki engedélyt és ezzel az engedéllyel alkalmaznak még 1-2 személyt, kőműves, vízszerezési munkákat vállalva. Ugyanakkor továbbra is sokan dolgoznak a szürke vagy fekete gazdaságban. (Nincs semmi engedélyük, nem fizetnek társadalombiztosítást, egészségügyi hozzájárulást, ami a közeljövőben további megoldatlan helyzetet fog teremteni).

A Pro Ruris Egyesület továbbra is igen sokféle tevékenységet koordinál (képzések, táborok szervezése, HATÁRTALANUL program szervezése és lebonyolítása), továbbá az egyesület működteti a Turisztikai Információs központot. (Ez a központ tervezés alatt volt 2012-ben, 2013-ban valósult meg, azóta bebizonyította, hogy 'jó helyre ment a pénz'. A mezőmadarasi Szekeres-ház közvetlen közelében áll a szép, új épület. 2019-ben új vendégház épült (5 vendégszoba, ebédlő 50 személy részére, konyha és 6 fürdőszoba.) Összesen a három ingatlanban 50 személyt tudnak elszállásolni és étkeztetni, ami részben a vendégművészek, meghívottak elhelyezését szolgálja, de turisztikai céllal is várja a vendégeket.

A Mezőmadarasi Interetnikus Egyesület az Árvalányhaj Néptáncscsoportot működteti. 60 gyermekkel három korcsoportban foglalkoznak (6-10, 11-14, 18-20 éves korcsoportok). 2019-ben, a járványt megelőző utolsó évben 20-30 fellépése volt korcsoportonként a néptáncos gyerekeknek Székelyföld határain is túl (például Sopronban, Magyarországon).

A Maros Mezőségi Művésztelep szervezi minden évben a képzőművészeti alkotótábor. A környéken korábban működő öt művésztábor közösséget formált 2009-ben, kölcsönösen támogatva egymást, egymás rendezvényeit látogatva és közös rendezvényeket, kiállításokat szervezve (Csittszentiván, Mezőbánd, Mezőbergenye, Mezőmadaras, Mezőpanit). Kiállítanak Marosvásárhelyen, vándorkiállításokat szerveznek Erdély több városában. Ezzel nem csak megjelenítik a (kis)településeket a művészeti közösség, de hozzájárulnak a szélesebb ismertséghez, továbbá a táborok ideje alatt a helyi közösségek számára inspiráló programot, munkát nyújtanak.

Az egyház szerepe továbbra is megmaradt közösségformálónak. A településen él két fiatal orvosnő és két mérnök, de sajnos nem vállalnak közösségformáló szerepet. A tiszteletes asszony szerint az utóbbi években Mezőmadarason is elmagányosodtak az emberek. Mindenki végzi a maga kis dolgát, furcsa módon még a kapuikat is bezárják. Ezelőtt 20 évvel senki nem zárta a kapuját Mezőmadarason, már mindenki zárja, „... itt is be kell jelentkezni, ha mész valakihez”. Megszűntek a családokhoz szervezett események, az összejövetelek szintere bérelt helyek lettek. Az esküvőket, keresztelőket, konfirmálásokat mindenki vendéglőbe tartja. Ha kibérelük az egyesület vendégházát akkor sem a család, meghívott asszonyok főznek finom házi ételeket. Annak ellenére, hogy a vendégházban minden felszerelés adott, hanem inkább megrendelik az ételt a bándi vagy a paniti vendéglőből, ami egyáltalán nem ízletes. Nagyon megváltozott minden. A lakosok a közösségi alkalmakra sem vállalják a főzést. Ragaszkodnak a megrendelt, sokszor egészségtelen ételhez. („... a csirkehús lila és borzasztó rossz íze van ...”). Részben a pandémiától függetlenül terjedt el az ételhozatás divatja, pizzát és egészségtelen ételeket rendelnek születésnapokra és családi rendezvényekre. A fiatal házások már nem nevelnek házi állatot (tyúkot, kacsát, disznót) Az idősebbek még nevelnek. Van viszont 5 család, akik évente felnevel 100-150 tyúkot, rucát, libát és ősszel eladják, levágva, ezzel kiegészítő jövedelemre téve szert. Magyarországi támogatással (Pro Economica Alapítvány) 4 gazda vásárolt fekete teheneiket, a fajta nevét nem tudták megmondani a gazdák. Ezek a húsmarhák „igénytelenebbek” mind a településen tartott, többségében kettős hasznosítású fajták. Télen is szabadtartásban vannak, nincsenek istállóban, csak egy kis építmény van a legelőn, hogy ne essen rájuk az eső. Nem kell őket fejni. A borjút értékesítik vagy levágják.

Ami egyszer előny – az internet széleskörű használata –, az sok esetben negatív következményekkel is jár. Tiszteletes asszony, aki ismer mindenkit Mezőmadarason, mély sajnálattal tapasztalja, hogy templomba is kevesebben járnak az emberek, mert az istentiszteleteket is a világhálón nézik. Mostanáig az egyetemes imahéten egy alkalommal 250-300 személy vett részt, 2022-ben 120-150 fő látogatta az eseményeket. Kevesebb a közösségi program a településen, nincs igény rá. Ennek mélyebbre és régebbre visszanyúló okai vannak (elmagányosodás, kényelem, bezárkózás), amit a járvány és a járványhelyzet csak tovább erősített. Ugyanakkor jellemző egyfajta kitárulkozás is. Nagy „divat” lett a facebook-ozás. Mindenki kitesz mindent is, mit eszik, mit iszik, hol kirándul stb. A világhálón

sokat rendelnek az emberek – az ételrendeléseken kívül is –, a községbe folyamatosan járnak a csomagkihordó cégek járművei (pl. DHL).

A pandémia nagyon rossz hatással volt a az egyénekre, a közösségre. Túl azon, hogy mérhető módon elmagányosodtak az emberek (függetlenül az életkoruktól, családi állapotuktól), jellemző, hogy „... mindenki fél mindenkitől...” (lásd porták zárása). Alacsony az oltottság (alig 25%), öt haláleset volt, amikor az ok egyértelműen a Covid fertőzőség volt, ők viszonylag fiatalok voltak. Ez is erősítette a zárkózottságot. 2022 elején a községben a fertőzőségi ráta 3,79-5,05% közötti volt. (data.gov.ro)

Összegzés – Mezőmadaras: élhetőbb lett 20 év alatt?

A válasz: igen!

Mezőmadaras település egy a sok hasonló település közül, amelyik az 1990-es és 2000-es években megpróbál(t) kilábalni a rendszerváltást követő időszak gazdasági–társadalmi válságából és éli nem könnyű mindennapjait. A korábban megfogalmazott, mezőgazdasági tevékenységre vonatkozó javaslatok, tanácsok részben agronómiai ismeretek, részben száraz közgazdasági alapelvek mentén fogalmazódtak meg (méretgazdaságosság, lédús tömegetakarmány, eszközhatékonyság növelése együttműködés révén stb.) Az egyéni, közösségi szinten megoldandó problémák, mint a termelés rugalmasságának növelése, a termékszerkezet, termékkínálat szélesítése a valós piaci igények figyelembevételével, nagy hangsúlyt fektetése a termék minőségére, a hozamok növelése nem minden 2002-ben felmért gazdaság esetében volt reális cél. Annak ellenére, hogy a település gazdasága-társadalma szempontjából fontos tényező volt (és még ma is), hogy a helyi gazdaság biztosítja a legtöbbek számára a megélhetés minimális feltételeit, többen felhagytak a családi ellátáson felüli mezőgazdasági termeléssel (az állttartás jelentős visszaesés is ezt jelzi), elmaradtak egyéni fejlesztések, nem alakult ki a részben árutermelési célú helyi élelmiszer-feldolgozás (bár ennek korábban voltak csirái). Ugyanakkor megjelent egy gazdálkodói réteg, akik az eltelt húsz év alatt tudatos fejlesztéssel (beruházásokkal, földbérlettel, állatállomány növeléssel) már életképesek és sokszor rendszeres munkát is tudnak biztosítani az idénymunkákon elül a lakosság egy részének. mindez hozzájárulhat a településen maradáshoz. A ténylegesen igénybe vett támogatásokról nincs valós információnk, de a mezőgazdasági területalapú, fejlesztési támogatások ismerete azt sugallja, hogy valós segítséget jelenthettek a mezőmadarasi

gazdáknak is. (Az, hogy a gazdák nem folyamodnak hitelért, jelzi, hogy törekednek a saját erőből történő fejlesztésre, gyermekeik több esetben maradnak a gazdaságban.

Az első tíz éves időszak tapasztalatait összegezve megállapíthattuk, hogy az EU csatlakozás pozitív gazdasági hatást gyakorolt a településre, a mindennapi élıhetőség minden szempontból javult. A gazdaságszerkezet kismértékű átalakulása részben megszűnést, részben növekedést eredményezett a második tíz évben. Továbbra is gondot jelent az elsődleges termékfeldolgozás és az értékesítési csatornák, a termelői együttműködés hiánya.

Korábban már kiemeltük Szabó-Ábrahám Izolda tiszteletes asszony szerepét. A településen sikeresen működő eMagyar pont volt az alap (üzemeltetője a Mezőmadaras Fejlesztési Egyesület volt, Szabó-Ábrahám Izolda tiszteletes asszony vezetésével), ami lehetőséget teremtett az infokommunikációs eszközök széles körű használatára. 2022-re minden lakásban volt internet, még z idősebb korosztály is napi szinten használja információforrásként, gyakori az on-line rendelés. Bebizonyosodott Mezőmadaras életében is, hogy a világháló elérhetővé tétele egyik eszköze egy – relatíve izolált – település előrelépésének. Másik fontos terület a mobilizáció szempontjából a megnövekedett gépjármű állomány. (Nyilván vizsgálni lenne szükséges azok összetételét, átlagéletkorát, üzemeltetési paramétereit, de ettől most eltekintünk.)

Azonban az, hogy egy-egy település milyen eredményeket tud elérni, számos tényezőtől függ. Ki kell emelni, hogy közösségi szinten a fejlődés elsősorban az EU-s támogatási pályázatok lététől, eredményességétől függ. Ehhez kellene azok a szervezetek, személyek, akik ismerik a pályázati lehetőségeket, sikeres pályázatokat tudnak írni és menedzselni. Megismerve a település elmúlt 20 évbeli életét, Mezőmadaras szerencsés település, ebből a szempontból is. Az, hogy a lehetőségek közül mit, milyen célra, mekkora összeggel pályázik meg egy település, az informáltság mellett alapvetően azoktól a karizmatikus személyektől függ, akik a vállukra veszik a pályázás minden gondját, nehézségét. A település példája megerősítette bennünk azt a meggyőződést, hogy egy közösség összefogásában a fejlődés kulcsa az egyének személyes hozzáállása, a motiváltság. Mezőmadaras jelenkori történetében is az egyéniségek, a közösségért nem csak tenni akaró, de (és ebből a szempontból fontos aláhúzni, hogy önzetlenül) tevő személyek megléte kulcstényezője a közösség sikerének is.

Irodalom

- Data.gov.ro. Transparenta COVID-19
<https://data.gov.ro/dataset/transparenta-covid> (Letöltve: 2022.02.12.)
- Erdélyi statisztikák.
<http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/mezomadaras/1935>
- Kulcsár, L. – Obádovics, Cs. (2014): Vidékfejlesztési tapasztalatok. Mezőmadaras, Románia: Pro Ruris Association. 119 p.
- Szabó, M. (2008): Mélyre nyúló gyökerek. Mezőmadaras 800 éves története. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár. 290 p. Madaras honlapja. <https://comunamadaras.ro/>
- Takácsné György, K. – Takács, I. (2002): Mezőmadaras település mezőgazdasági tevékenységének modellezésére, a mezőgazdálkodás színvonalának fejlesztésére. Kézirat. XII. fejezet. Mezőmadarasi Református Egyház – Szekeres Sz. IID Kft., Budapest – Gödöllő, 90 p.
- Takácsné György, K. – Takács, I. (2014): Az egyéniség szerepe a közösségi gazdasági, társadalmi kohézióban – gondolatok egy erdélyi kistelepülésen készített esettanulmány kapcsán. Erdélyi Múzeum 2014(4), pp. 107-117.
- Takács-György, K. – Szabó-Ábrahám, I. – Bakos, I. – Takács, I. (2012): Answers of a Romanian village to the economic and social challenges. In: Turek, Rahoveanu A; Andrei, J (szerk.) Scientific Papers “Agrarian economy and rural development – realities and perspectives for Romania”. Bukarest, Románia: Research Institute for Agricultural Economy and Rural Development. 394 p., pp. 318-324.
- Vofkori L. (1998): Székelyföld útikönyve I. Cartographia. Budapest, pp. 182-183.

Szerzők/Authors

Adeleye Oluwakemi Rachael is from Nigeria. She is a Ph.D. candidate of the Doctoral School of Economics and Regional Science at the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Godollo, Hungary. Email: oluwakemirachael7@gmail.com Spheres of interest: Rural Development, Women Empowerment, Rural Women and Rural Health.

Brown, David L. International Professor of Development Sociology, Emeritus, Cornell University, Ithaca, NY.

Kutatási területei: A népesedési és a szociológiai folyamatok összefüggései. Ezen belül a migráció és a népesség területi folyamatai, összetételének alakulása az Egyesült Államokban és Kelet-Európában. A demográfiai, társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek összefüggései a vidéki térségekben, a város és a falu kapcsolódó demográfiai folyamatai, a népesség öregedésének területi jellegzetességei. (Email: dlb17@cornell.edu)

Bruder Emese a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem egyetemi docense. Fő kutatási témája a szegénység mérése, de foglalkozik a belföldi és nemzetközi migrációval is. Tudományos pályája mellett fontosnak tartja a tudományos utánpótlás nevelését, számos hallgató kutatását segítette témavezetőként.

Domokos Tamás szociológus, egyetemi docens. A Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék vezetője. A Magyar Városkutató Intézet ügyvezetője, a Titkok Háza Tudományos Élményközpont módszertani igazgatója, a Serenitas Science Scholarships ösztöndíjprogram vezetője. Fő kutatási területe a fiatalok értékrendjének változása, valamint a felnőtté válás szociológiai problémái és a különböző generációk önálló életkezdési stratégiái. Foglalkozik az új lokalizmus társadalomfilozófiai kérdéseivel, az egyéni és közösségi autonómia dilemmáival.

Farkas, Tibor graduated as agricultural economist at the University of Agricultural Sciences in Gödöllő. He started his academic and teaching career at the former Department of Agricultural Sociology. He obtained his PhD degree at the Janus Pannonius University of Pécs and his habilitation at the Szent István University Gödöllő (former GATE). Recently

he works for the Department of Rural and Regional Development (at MATE) as associate professor and chair. His main research areas are rural development, sociology, and demographics.

Garaczi Imre filozófus, társadalomkutató, témavezető, PTE, TTK, Földtudományok Doktori Iskola (garaczi.imre@gmail.com). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának alelnöke; a Veszprémi Magyarságtudományi Kutatások Műhely és a Veszprémi Humán Tudományokért Kiadó vezetője; a Pro Philosophia Füzetek történet- és kultúrbölcseleti negyedévlap, a Mediterrán Világ társadalomtudományi folyóirat, a Geopolitikai Szemle, az Autonómia és Társadalom negyedévlap, valamint a Gazdaságtudományok társadalomtudományi periodika szerkesztője. Fő kutatási területei: migrációs és geoökonómiai folyamatok nemzetpolitikai és geopolitikai vonatkozásai, a modernitás politikai filozófiái, a jelenkor gazdaságtudományi folyamatai, a két világháború közötti magyar filozófia története.

Kovács Dezső címzetes egyetemi tanár aktív nyugdíjas vidékkutató és címzetes egyetemi tanár. Ma is kutató, ír, tanít, kezdeményez, pályázatokat készít elsősorban civil közösségeknek, önkormányzatoknak, többnyire angolul. Fő témái: falusi és vidéki turizmus, vidéki örökség, vidékfejlesztés, társadalmi nemek, borturizmus, élménygazdaság, aktív időskor, a méhészet. Széleskörű kapcsolatrendszere van Olaszországtól Norvégiaig, USA-tól Ausztriáig. Angolul ír, olvas, beszél, oroszul is jó a hétköznapi kommunikációban. Több, mint 120 publikációja van, ebből 6 könyvet egyedül illetve társszerzőkkel írt. Kétszer egy évet töltött az USA-ban, Nyugat Virginiában és Missouriban John Marsall és HAESF ösztöndíjjal, Szeret aktívan részt venni kreatív folyamatokban. Egyedül és csapatban is szívesen dolgozik. Sokat olvas, szinte minden nap 6-8 kilométert sétál a Mecseken.

Obádovics Csilla egyetemi tanár a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karán, a Széchenyi István Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori iskola vezetője. Kutatásmódszertant és Számítógépes adatelemzést, valamint Statisztikát oktat. Többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával, valamint területi egyenlőtlenségek elemzésével foglalkozik.

Ritter Krisztián végzettségét tekintve Gazdasági Agrármérnök, melyet a Gödöllői Agráregyetem (GATE) berkein belül szerzett, Vidékfejlesztési szakirányon. Ugyanott, de akkor már Szent István Egyetem (SZIE) név alatt szerezte doktori fokozatát (az agrár-foglalkoztatás/illetve munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek összefüggését vizsgálva – a szakirány vezetője és a témavezető is Kulcsár László professzor úr volt), majd habilitált regionális tudományok tématerületen. Jelenleg egyetemi docensként a Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem (MATE) Vidék- és Területfejlesztés Tanszékén kutat és egyetemi/doktori képzésben oktat. Emellett vezetője a Társadalmi Felzárkózási és Romaügyi Szakműhelynek is, szorosan együttműködve a Vidékfejlesztési Szakkollégiummal. Főbb kutatási területei: a vidékgazdaság folyamatai; vidékfejlesztési támogatások és akciók; helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei; szociális gazdaság témaköre, romaügy komplex kezelése, a mezőgazdaság szerepének vizsgálata.

Ruff Tamás szociológus. A Magyar Városkutató Intézet kutatási igazgatója, a Soproni Egyetem Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájának hallgatója. A Kodolányi János Egyetem címzetes egyetemi docense, óraadó tanára.

Szabó Edina 2017-ben diplomázott a volt Szent István Egyetem Vezetés és Szervezés mesterszakán. Jelen publikáció dr. Bruder Emese témavezetésével készült diplomadolgozatának kivonata. Jelenleg egy Kft. üzletvezetője, ahol a tanulmányainak minden részét használni tudja a gyakorlatban.

Szabó-Ábrahám Izolda okleveles vallásitanár, idegenvezető és projektmenedzser. 20 évig tanított különböző erdélyi iskolákban. Alapító tagja és vezetője a 2002-ben létrehozott Pro Ruris Egyesületnek, amely a Székely – Mezőségi és Maros – Mezőségi kistérségekben tevékenykedik. A Pro Ruris Egyesület elnöke. Az általa létrehozott és vezetett programok meghatározóak a település életében: Turisztikai Információs Központ létrehozása és működtetése, képzőművészeti alkotótáborok és kiállítások szervezése, pályázatírási és vidékfejlesztési képzések szervezése civil szervezetek vezetőinek és önkormányzati vezetőknek. Két évtizede rendszeresen szervez néptánc- és közművelődési, történelmi témájú táborokat. Társzervezője különböző vidékfejlesztési tanulmányoknak.

Takács István az Óbudai Egyetem professzora. Okleveles mezőgazdasági gépészmérnök, műszaki fejlesztő szakmérnök, mezőgazdasági műszaki doktor, továbbá vállalatgazdasági gazdaságelemző szakmérnök. Közgazdaságtudományban szerzett PhD fokozatot (Székely Csaba első PhD fokozatot szerzett doktorandusza volt), gazdálkodás és szervezéstudományokban habilitált. 15 évet kutatóintézetben a mezőgazdaság műszaki fejlesztési kérdéseivel, géprendszer tervezés elméleti és gyakorlati összefüggéseinek kutatásával, továbbá a mezőgazdasági fejlesztési támogatások rendszerének kidolgozásával, valamint a mezőgazdasági hitelprogramok monitoringjával foglalkozott. A felsőoktatásban eltöltött két évtizede során fő oktatási területe a gazdasági elemzés, a vállalati pénzügyek, termelésmenedzsment. Kutatási területe a mezőgazdasági műszaki fejlesztés kérdései, az együttműködés és bizalom összefüggései, a géphasználati együttműködések. Több mint 100 tudományos folyóiratcikkből mintegy 50 nemzetközi folyóiratban jelent meg. Több külföldi egyetem meghívott professzora.

Takácsné György Katalin az Óbudai Egyetem professzora. Okleveles agrármérnök (növényvédelmi szakirány), mezőgazdasági szaktudományok doktor (dr. univ.), vállalatgazdasági gazdaságelemző szakmérnök, a közgazdaságtudomány kandidátusa. Négy évtizede felsőoktatásban oktat, 20 évig volt Székely Csaba kollégája. Oktatási, kutatási területe a mezőgazdasági üzemtántól az általános vállalatgazdasági, stratégiai menedzsment ismertekig terjed, amit megalapoz a korábban mezőgazdasági termelésben eltöltött néhány év. Több kutatómunkája a vidékfejlesztéshez, a vidéki gazdaság kérdéseire köthető. Oktatott több külföldi egyetemen. Az OTDT Közgazdaságtudományi Szekciója szakmai bizottságának elnöke. Több, mint 140 tudományos folyóiratcikkből 50 nemzetközi folyóiratban jelent meg. Szerzője a „Precíziós növénytermelés közgazdasági összefüggései” című monográfiának.

Varga Norbert a Soproni Egyetem docense. Teológiai ismereteit a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán sajátította el. Történelem szakos tanári oklevelét a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán szerezte, politológusként az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán diplomázott. A NYME-KTK Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolában tett szert tudományos fokozatára. Doktori disszertációját A Biblia és a Korán gazdaság- és

társadalomképe címmel 2013-ban védte meg, az értekezés a kolozsvári Exit Kiadó gondozásában könyv formában is megjelent. Évtizedes oktatói és előadói tapasztalattal rendelkezik, számos könyvrészlet és szakkikk szerzője, aktív közéleti szereplő.

Zugor Zsuzsanna szociálpolitikus, pénzügyi szakjogász, a Kodolányi János Egyetem címzetes docense. Egyetemi tanulmányai után felzárkóztatási programokban szerzett tapasztalatot, később az Echo Innovációs Műhely gazdasági vezetője és a Szegényeket Támogató Alapítvány kurátora lett, jelenleg a Soproni Egyetem Széchenyi István Doktori Iskola PhD-hallgatója. Kutatási területe a munkaerőpiaci diszfunkciók és a társadalmi szolgáltatások jogi aspektusai és ezek demográfiai hatása.

Kulcsár László egyetemi tanár, emeritus 1946. december 11-én született Egerben. Szülei pedagógusok voltak, kezdetben a Heves megyei Erdőtelken, majd Egerben tanítottak. A szülők „klerikális” nézetei miatt a családot 1952-ben kitelepítették a Pest megyei Kakucs községbe. Az ócsai Bolyai János Gimnázium elvégzése után felvételt nyert az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára, ahol 1970-ben végzett. Első munkahelye (1970-1985) a Tömegkommunikációs Kutatóközpont volt, ahol tudományos kutatóként dolgozott. Társadalomtudományi (szociológia) és módszertani tudása ebben az időszakban teljeseedett ki. Felkérésre 1986-ban elvállalta a szociológiai tanszék megalapítását az akkori Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán. Már Gödöllőn védte meg 1987-ben

MTA aspiránsként a kandidátusi disszertációját „A mezőgazdaság szociológiai kérdései” címmel. A kezdeti politikai és szakmai ellenszél jelentette nehézségek után a tanszék Agrárszociológiai Tanszékké, majd Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézetté változott, ami egyben tevékenységének kiszélesedését és a munkatársak számának emelkedését is jelentette. Kidolgozta az agrárszociológia, a vidékfejlesztés oktatásának programjait a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen és a Szolnoki Főiskolán. Egy cikluson keresztül Dr. Székely Csaba dékán mellett ellátta a tudományos és nemzetközi dékánhelyettesi funkciót. Vezetése mellett a Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézet jelentős szerepet vállalt a vidéki térségek fejlesztési programjainak kidolgozásában, elképzeléseinek megvalósításában szinte az egész ország területén. Az EU SAPARD előcsatlakozási programjának kistérségi felkészítését irányította a Minisztérium (FVM) felkérése alapján, amin közel 500 ember vett részt. Az FVM szakértői csoportjának egyik tagjaként részt vett a LEADER+ program magyarországi elindításában.

Több vidékfejlesztési projektet vezetett a FAO, valamint a Hargita megyei tanács megbízásából és a magyar kistérségek felkérésére. Csapatával dolgozta ki az Ister - Granum magyar – szlovák fejlesztési koncepciót Esztergom központtal és a Duna – Tisza – Kőrös – Maros térségének magyar – román – szerb együttműködésben megvalósuló fejlesztési programot. A Határon Túli Magyarok Hivatala megbízásából szakmai irányítója volt az Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia) létrehozásának Kolozsvár központtal.

1993-tól kialakított tudományos együttműködés keretében a Cornell University (Ithaca, NY, USA) által irányított, amerikai, magyar, lengyel, szlovák nemzetközi vidékszociológiai kutatási program irányító testületének magyar tagja volt 1996 – 2005 között. Ennek keretében többször töltött hosszabb-rövidebb időt különböző amerikai egyetemeken. A projekt az amerikai Mellon Alapítvány támogatásával valósult meg. Az együttműködésből több publikáció született amerikai, lengyel, szlovák és magyar folyóiratokban, illetőleg konferenciákon az Egyesült Államokban, Norvégiában, Nagy-Britanniában, Brazíliában, Lengyelországban és Szlovákiában.

2009-től a Nyugat-Magyarországi Egyetemen dolgozott (Jelenleg Soproni Egyetem) nyugdíjba vonulásáig (2016). Jelenleg a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karán lévő Széchenyi István Doktori Iskola programvezetője. 2019-től a kőszegi iASK Institute of Advanced Studies ösztöndíjas tudományos kutatója.

Főszerkesztő-helyettese a „Gazdaság és Társadalom” c. folyóiratnak (Soproni Egyetem), főszerkesztője az „Autonómia és Társadalom” c. folyóiratnak és tagja a „Journal of Appalachian Studies” amerikai folyóirat tudományos tanácsadói testületének. Tudományos munkásságát összesen 502 közlemény jelzi, amelyekre összesen 1133 hivatkozást kapott (2020. 02.15. MTMT).